

ACC. N. 521
Visva-Bharati Series No. 2

707

THE CATUHŚATAKA OF ĀRYADEVA

SANSKRIT AND TIBETAN TEXTS WITH COPIOUS
EXTRACTS FROM THE COMMENTARY
OF
CANDRAKIRTTI

Reconstructed and Edited

By

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA

ACC. N. 521

PART II

BSa I
Ary / Bha

VISVA-BHARATI BOOK-SHOP
210, CORNWALLIS STREET, CALCUTTA

VISVA-BHARATI BOOK-SHOP

210, Cornwallis Street, Calcutta

April, 1931

PRICE RS. 8/-

CENTRAL ARCHEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI.

Acc. No. 521

Date 23-11-53

Vol. B S a 1 / Ary. / Bha

Printed at the Cotton Press

37/1, Beniatola Lane, Calcutta

&

Published by Kishorimohon Santra

Visva-Bharati Book-Shop

210, Cornwallis Street, Calcutta

THE CATUHSATAKA
OF
ĀRYADEVA

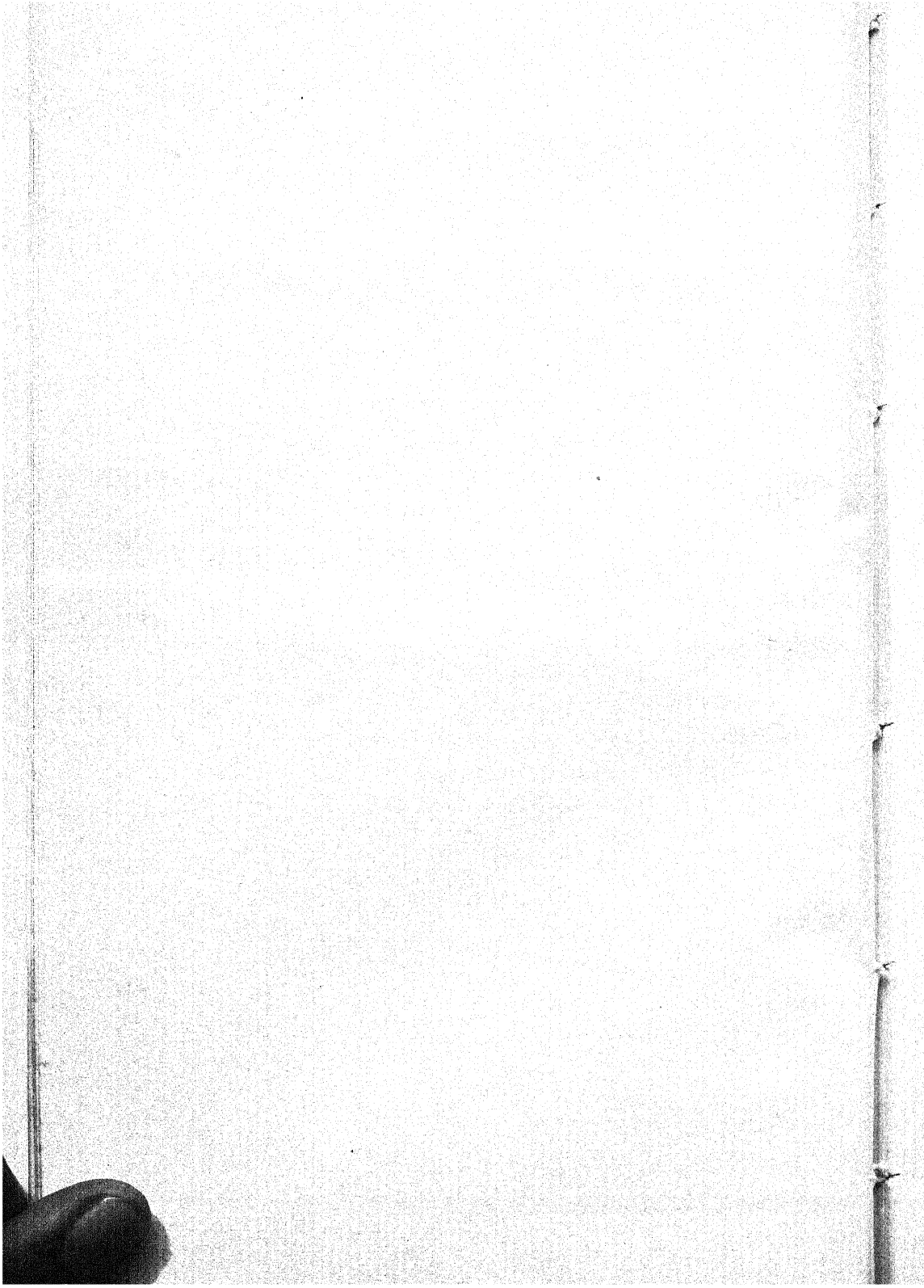

ལྷོ་པ་ཡེ་ཤེས་འཕགས་པ་ལྷ།

ACĀRYA ĀRYADEVA, THE AUTHOR OF THE CATUHŚATAKA

TO
RABINDRANATH TAGORE

ཧྲི་ཡལ་ལྷན་ཉི་མའི་དབང་པོ་མགོན།
ཐུ་གུར་སྒྲུན་ངག་མཁན་ཆེན་ལ།
སྒྲུ་སྒྲུ་པོ་དཔོན་གཙུག་ལྷན་བས།
དད་གུས་བཅའ་མཉམ་པའི་འབྲུལ་ལ།

མྱེ་བ་དཔོན་རྒྱ་བ་བླ་མ་པ་།

ĀCĀRYA CANDRAKĪRTTI, THE COMMENTATOR

ལོ་རྒྱུ་བཅིམ་གྲགས་པ།

SŪRYAKĪRTTI, THE TIBETAN TRANSLATOR OF TIBET

PREFACE

The most important work of Āryadeva (c. 200-225 A.D.) is the *Catuhśataka* comprising, as the name itself shows, four hundred *kārikās* or verses in sixteen chapters (*prakaraṇas*) each of them containing twentyfive. It has two commentaries, one by Candrakīrtti and the other by Dharmapāla. But neither the original nor the commentaries in their entirety are now available in the Sanskrit text. The complete work with Candrakīrtti's commentary is, however, found in the Tibetan version (Tanjur, Mdo, Tsh, 1 ; and Y, 2 ; Cordier, II, pp. 296, 304), both of them being jointly translated by Sūkṣmajñāna of India and Sūryakīrtti (*Ñi ma grags*) of Tibet. In Chinese we have only the last eight chapters (IX-XVI) of the book. It is called there *Śataśāstra vaipulya* (*Kwān pāi lun pan* ; Nanjio, No. 1189). There is also the commentary by Dharmapāla extending like the original only from Chapter IX to XVI (Nanjio, No. 1198). Whether Dharmapāla wrote his commentary also on the first eight chapters is not known ; but it appears from Candrakīrtti's observation which we shall presently see in the preliminary Introduction, that he did not do so. The last eight chapters of the work with Dharmapāla's commentary were translated into Chinese by Hiuen-tsang himself (650 A.D.).

In 1914 Mahāmahopādhyāya Haraprasād Shāstri published some fragments of the *Catuhśataka* mixed with Candrakīrtti's commentary in the *Memoirs of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. III, No. 8, pp. 449-514. In 1923 Dr. P. L. Vaidya in his *Études sur Āryadeva et son Catuhśataka* published the last nine chapters (VIII-XVI) of the work. Here he first gave the *kārikās* in the Tibetan version adding the Sanskrit original where available ; but where it was not available, he reconstructed the *kārikās* in Sanskrit from the Tibetan version. And then he translated all the *kārikās* into French. Then in 1925 Prof. G. Tucci in *Rivista degli*

Studi Orientali, Vol. X, pp. 521 ff gave an Italian translation of the last eight chapters of the work from its Chinese translation.

After having perused Dr. Vaidya's work I felt that it was marred by many inaccuracies. I wrote a long review pointing them out and modifying or reconstructing the *kārikās* again in my own light. I believe that where the original is not available we can get it back to a considerable extent only by such friendly discussion. I apologize to Dr. Vaidya for my quoting and criticizing his restorations. I have derived much help from his work and accepted his restoration in a few cases. The review referred to above took the shape of a separate volume. Now, when copious extracts from Candrakīrti's commentary were added, or in many cases, specially towards the end, the commentary was given in full being reconstructed from the Tibetan version, where the original Sanskrit was not found, it was finally decided to issue it in its present form.

As regards the arrangement of the matters some change will be noticed after the first few pages. It is due to the fact that the original plan underwent some modification when the printing was far advanced.

The present volume is, in fact, the second part of the original work. Logically and traditionally the first part should have contained the first eight chapters and the second the last eight chapters. But as Dr. Vaidya in his volume referred to gave the last nine chapters instead of eight, and as one of my objects for writing this book was to discuss his restorations I simply followed him in including the eighth chapter also. The remaining first seven chapters are given in the first part which will be published as soon as possible.

In editing the Tibetan portion of the volume I have used the 'Black' or the Narthang edition of the *Xylographs* of both the original and its commentary, while Dr. Vaidya has utilized for his text the 'Red' or the Peking edition of the *Xylograph* only of the text, and not also of the commentary. My *Xylo-*

graphs are of the Visvabharati Library. In many cases these are very illegible and in this connection I am very thankful to our Dge rgan, Mr. Bsod namg dños grub (Punyasiddhi), who helped me in reading them. My thanks are due to the Librarian, India Office, for his kindly lending to our Visvabharati the Xylograph of the commentary. Though it is of the same Narthang edition it is far better owing to the better quality of papers used therein. I have specially used it in the last two chapters. I am very grateful to my esteemed friend and colleague, Mr. Nandalal Basu, the Director of our Kalā-bhavana, for his kindly reproducing the portraits of Āryadeva, Candrakīrti, and Sūryakīrti, as found in the Xylographs, the first and the third being in Tsh and the second in Ḥ of Mdo of the Tanjur. I offer my hearty thanks also to my pupil, Mr. Prabhuphai Bhikhubhai Patel, for the help I have derived from him and specially for preparing the indexes.

I content myself for the present with a short and preliminary Introduction reserving detailed discussion for the next volume, *i.e.* the first part containing the first seven chapters.

Vidyabhavana,
Visvabharati,
January, 1931.

VIDHUSHEKHARA BHATTACHARYA.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI

Acc. No. ....

Date.....

Call No.....

AK

AKV

BB

BI

BCP

CS

CSV

DSn

HPS

KP

LA

MA

MK

MKa

MV

MVt or

NS

NK

PA

ABBREVIATIONS

- = *Abhidharmakośa*, Tibetan Text (BB), or its French Translation by Louis de la Vallée Poussin.
- = *Abhidharmakośavyākhyā* (BB).
- = Bibliotheca Buddhica Series.
- = Bibliotheca Indica Series.
- = *Bodhicaryāvatārapañjikā* (BI).
- = *Catuḥśataka* of Āryadeva.
- = *Catuḥśasakavṛtti* of Candrakīrti.
- = *Dhammasaṅgaṇī* (Pāli Text Society).
- = *Mahāmahopādhyāya Haraprasād Shāstrī*, or the *Catuḥśataka* (or *Catuḥśatikā*) edited by him in the *Memoirs of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. III, No. 8, pp. 449-514.
- = *Kāśyapaparivarta* ed. by Baron A. Von Staël-Holstein, Commercial Press, 1926.
- = *Laṅkāvatāra* ed. by Bunyiu Nanjio, Kyto, 1923.
- = *Madhyamakāvatāra*, Tib. version, ed. Louis de la Vallée Poussin (BB).
- = *Mūlamadhyamakakārikā* (BB).
- = *Māṇḍūkya-kārikā*.
- = *Madhyamakavṛtti*, *Prasannapadā* of Candrakīrti (BB).
- MVp = *Mahāvaiyutpatti* (BB or other editions).
- = *Nyāyasūtra*.
- = *Nyāyakaṇḍalī* on the *Prāśastapādabhāṣya* (Vizianagaram Sanskrit Series).
- = *Pramāṇanayatatvālāṅkāra* of Śrīvādideva Sūri, *Yasovijaya Jaina Granthamālā*, No. 22, Vira era 2437.

SS	= Subhāṣitasāṅgraha ed. C. Bendall.
Tib.	= Tibetan.
V	= Dr. P. L. Vaidya.
VT	= Vibhāvinī Tīkā on the Abhidhammatthasaṅgaha Pakaraṇa (Pāli) of Anuruddha, published by P. D. Fernando and G. Simon Andris de Silva, Colombo, 1898.
Vx	= The Xylograph of the Visvabhārati Library.
Vxx	= The Xylographs of the Visvabhārati Library.
X	= Xylograph.

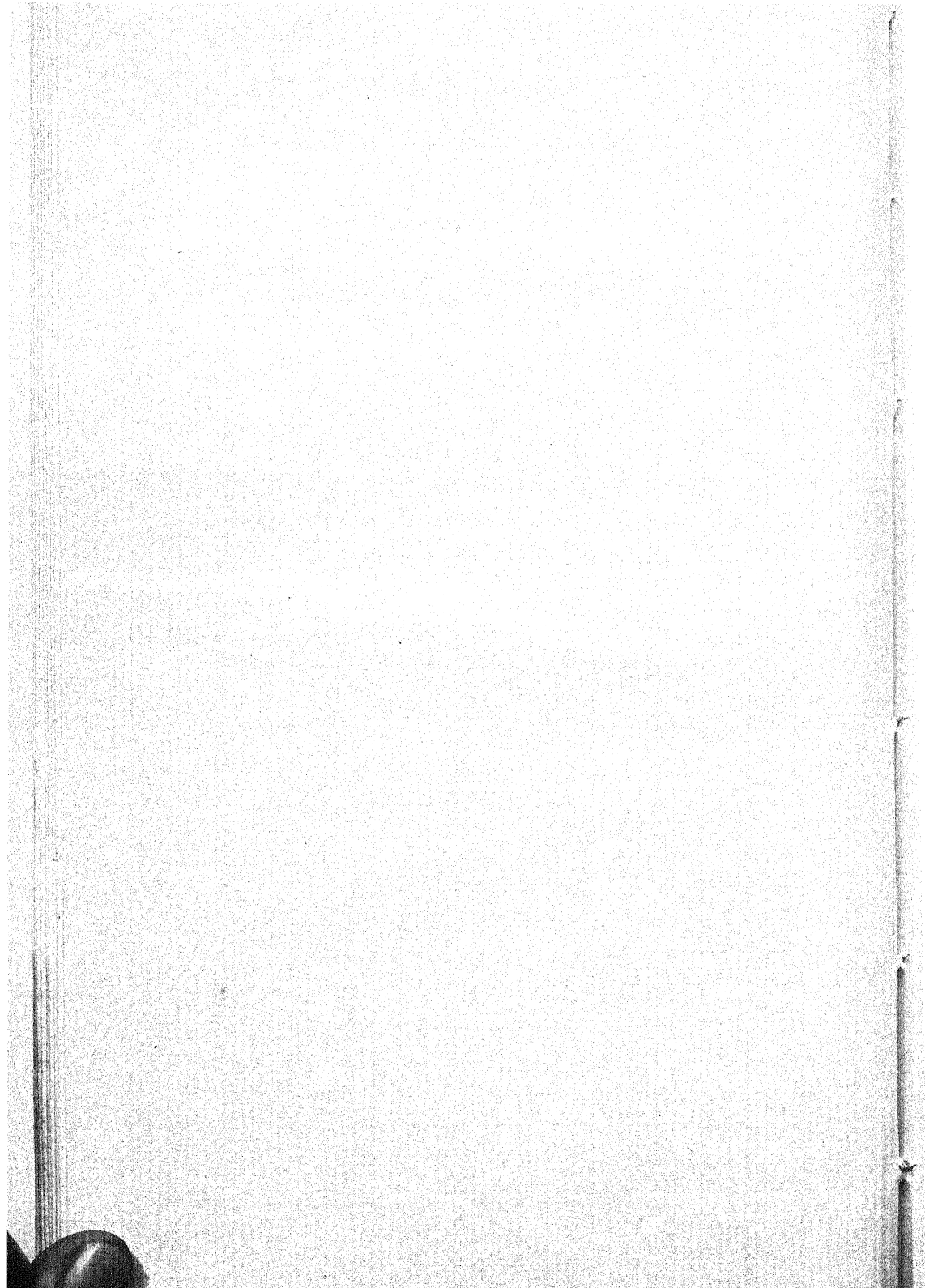
a, *b*, *c*, and *d* respectively stand for the four successive *pādas* of a *śloka*.

An asterisk (*) before a *kārikā* implies that it is original and found in HPS or elsewhere and *not* reconstructed.

Similarly the words between two asterisks in a *kārikā* are of the original text and *not* reconstructed.

CONTENTS

	Page
Preface	v
Introduction	xiii
Text	1-298
Chapter VIII, Preparation of a Disciple	1
Chapter IX, Refutation of Things regarded as Eternal..	31
Chapter X, Refutation of Ātman	69
Chapter XI, Refutation of Time	102
Chapter XII, Refutation of Wrong Views	136
Chapter XIII, Refutation of the Organs of Senses and their Objects	167
Chapter XIV, Refutation of the Adherence to the Extremes	199
Chapter XV, Refutation of the Compound Things ..	232
Chapter XVI, Discussion between the Teacher and the Disciple	262
Additions and Corrections	299
Indexes	301—308
Sanskrit Karikās	301
Tibetan Karikās	304
Bhagavad-vākyas	307
Sanskrit Karikās cited in the Commentary ..	307
Tibetan Karikās cited in the Commentary ..	307
Verses cited in Notes	307
Passages cited in Notes	308
Sūtras, Śāstras, and Ācāryas	308

INTRODUCTION

The following account with regard to Āryadeva and his *Catuhśataka* is found in the introductory part of its commentary by Candrakīrti (about 600-650 A.D.), I. 1. The Sanskrit portion being lost or not available we read in its Tibetan version :

Āryadeva was born in the island of Sīṃhala and was a son of the king of the land. After having become the crown prince he renounced the world, came to the South, and becoming a disciple of Nāgārjuna followed his doctrine. Therefore, the truth of his *Catuhśakasastra* is not different from that of the *Madhyamakaśāstra* (of Nāgārjuna). The assertion that there is difference between their doctrines simply shows one's rashness. For, it is a false imagination.¹

The following observation of Candrakīrti also occurs just a few lines before the sentence referred to above : As Ācārya Āryadeva desired to accept the discipleship of Ācārya Nāgārjuna there is no difference between their views.²

In giving the brief account of the subjects dealt with in the *Catuhśataka* Candrakīrti says that in the first four chapters things occurring in ordinary life (*hjiḡ rten paḥi dños po = laukikam vastu*) are explained ; for, it is in this way that one can gradually understand the highest truth (*don dam = paramārtha*). He explains it thus : [Chapter I.] The five *skandhas*, such as *rūpa*, etc., are originated depending on the cause and the effect (*rgyu dan rkyen = hetu-pratyaya*). Those which have origination (*skye ba =*

¹ slob dpon hphags pa lha ni sing lahi glin du hkrus śig ste mthar rgyi tshab por nas de nid du rab tu byun z'in || de nas lho phyogs kyi brgyud ltar hoṃs te slob dpon klu sgrub kyi ñe gnas nid du gyur cin || dehi lugs kyi rjes su hjiḡ par gyur pa de nid kyi phyir na bstan bcos bz'i brgya pa hdihi de kho na nid gaṇ yin pa de ni dbu mahi bstan bcos las bsad paḥi de kho na nid las mtshan nid tha dad pa can ma yin no || gaṇ z'ig mtshan nid so sor byas nas smra bar byed pa dehi gz'un lugs so sor smra ba sin tu bab col yin te | dehi chos nid la log par rtog paḥi phyir ro ||

= Ācārya Āryadevaḥ Sīṃhaladvīpe jātaḥ Sīṃhalarājaputro yuvarājo bhūtvānte tattraiva pravrajitaḥ | tato dakṣiṇādīkparamparayāgatya Ācārya-Nāgārjunasyāntevāsi tannayānūvarty eva babhūveti *Catuhśakasastrasya* sya yat tattvam tan *Madhyamakaśāstra* oktāt tattvān na vilakṣaṇam | yas tu prthaglakṣaṇam kṛtvā kathayati tasya prthaksamayakathanam atisāhasam | taddharmasya mithyākālpitātvāt |

² gaṇ gi phyir na slob dpon hphags pa lha hdi ni slob dpon klu sgrub slob mar gnaṇ bar hdoḡ gyur pa dehi phyir hdihi de nid lugs las lugs gz'an min

= Yasmād ayam Ācārya Āryadeva Ācārya-Nāgārjunasya śiṣyatvam svikartum akāmayata tasmāt tan matam asya matān nānyat |

utpāda, *jāti*) are not eternal (*mi rtag pa*=*anitya*). [Chapter II.] Those which are not eternal generate one's pain and therefore are causing misery (*sdug bsñal*=*duḥkha*). And as such they always cause affliction and consequently are impure (*mi gtsaṅ*=*asuci*). [Chapter III.] And those which are impure are to be given up and consequently cannot be regarded as 'These are I,' or 'These are mine' (*bdag*=*ātman*, and *bdag gi*=*ātmīya*), they are neither 'I', nor 'mine' (*bdag med pa*=*anātman*). [Chapter IV.] Yet owing to illusion (*phyin ci log*=*viparyāsa*) these worldly things (*hjig rten paḥi dños po*) appear otherwise, i.e. eternal (*nitya*), causing happiness (*sukha*), pure (*śuci*), and 'I' and 'mine' (*ātman* and *ātmīya*). This wrong view is to be avoided, and it cannot be done without observing practices (*caryā*) of a Bodhisattva, an aspirant to *bodhi* 'supreme knowledge.' So in Chapter V the *Bodhisattvacaryā* is dealt with. *Kleśas* or impurities interrupt the *Bodhisattvacaryās*, therefore they are examined in Chapter VI. And as the objects of senses (*yul*=*viśaya*) are the cause of origination (*skye ba*=*utpatti*), staying (*gnas pa*=*sthiti*), and growth (*hphel ba*=*vrddhi*) of *kleśas* those objects are discussed in Chapter VII. Chapter VIII deals with the purification of the mind of the disciple before he is thought fit to listen to the explanation of the truth of things. The remaining eight Chapters, IX-XVI, discuss that the things around us have not what can be regarded as their own characteristics or nature (*ran bz'in med pa nid*=*niḥsvabhāvatva*).

The names of the Chapters¹ as given below will also show the subjects dealt with in them :

I. Showing the means for abandoning the adherence to the view that things are eternal.²

II. Showing the means for abandoning the adherence to the notion that things cause happiness.³

¹ See *Le Muséon*, 1900, pp. 237-238.

² *rtag par hdzin pa spaṅ baḥi, thaḥs bstan pa*=*nityagrāhaprahāṇopāyasandarsanam*. But CSV as in HPS has *nityaviparyāsaprahāṇopāya*° (*rtag par phyin ci log spaṅ baḥi thaḥs*°), 'showing the means for abandoning the illusion of viewing the things as eternal.'

³ *bde bar hdzin pa spaṅ baḥi thaḥs bstan pa*=*sukhagrāhaprahāṇopāya*°. CSV *sukhaviparyāsa*° (*bde bar phyin ci log*°) 'illusion of happiness.'

III. Showing the means for abandoning the adherence to the notion that things are pure.¹

IV. Showing the means for abandoning the notion of 'I' (*ahankāra*).²

V. Showing the practices of a Bodhisattva.³

VI. Showing the means for abandoning passions or impurities.⁴

VII. Showing the means for abandoning the adherence to the enjoyments desired in the life of a man.⁵

VIII. The preparation of a disciple.⁶

IX. Showing the contemplation of the refutation of things regarded as eternal.⁷

X. Showing the contemplation of the refutation of *ātman*.⁸

XI. Showing the contemplation of the refutation of time.⁹

XII. Showing the contemplation of the refutation of (wrong) views.¹⁰

XIII. Showing the contemplation of the refutation of the senses and their objects.¹¹

XIV. Showing the contemplation of the refutation of the adherence to the extremes.¹²

XV. Showing the contemplation of the refutation of the compound things.¹³

XVI. Showing the contemplation of the discussion between the teacher and the pupil.¹⁴

¹ gtsaṅ bar ḥdzin pa spaṅ baḥi thaḥs bstan pa = *śucigrāhaprahāṇopāya*°. CŚV *śuciviparyāsa*° (gtsaṅ bar phyin ci log°) 'the illusion of purity.'

² bdag tu ḥdzin pa spaṅ baḥi thaḥs bstan pa = *ātmagrāha*- or *ahankāra-prahāṇopāya*°. CŚV adds 'bhāvanā- (sgom) 'contemplation' after *upāya* (thaḥs). But in the Skt. text, HPS, p. 466, there is *ahankāraviparyāsaprahāṇopāyam* 'the means for abandoning the illusion of *ahankāra*.'

³ byaṅ chub sems dpah spyod pa bstan pa° = *Bodhisattvacaryā*°.

⁴ ſion moṅs spaṅ baḥi thaḥs° = *kṛṣṇaprahāṇopāya*°.

⁵ mi ḥid kyis ḥdod pa loṅs spyod la z'en pa spaṅ baḥi thaḥs° = *mānuṣeṣṭa sambhogā bhini-veśaprahāṇopāya*°. CŚV reads *-abhīṣṭa-* (mñon par ḥdod paḥi) for *-iṣṭa-* and adds *-viśaya-* (yul gyi) before *-sambhogā-*.

⁶ slob ma spyod pa = *sisyacaryā*. CŚV *-paricaryā* (yoṅs su spyod) ; but in HPS, p. 480, it has *pārikarmika-prakaraṇam* 'the chapter dealing with preparation.'

⁷ dños po rtag pa dgag pa bsgom pa bstan pa = *nilyārthapratīṣedhabhāvanāśāṇa*.

⁸ bdag dgag pa bsgom pa° = *ātmapratīṣedha bhāvanā*°.

⁹ dus dgag pa bsgom pa° = *kālapratīṣedhabhāvanā*°.

¹⁰ lta ba dgag pa bsgom pa° = *diṣṭipratīṣedhabhāvanā*°.

¹¹ dbaṅ po daṅ don dgag pa bsgom pa° = *indriyārthapratīṣedhabhāvanā*°.

¹² mthar ḥdzin pa dgag pa bsgom pa° = *antagrāhapratīṣedhabhāvanā*°.

¹³ ḥdus byas kyis don dgag pa bsgom pa° = *samskṛtārthapratīṣedhabhāvanā*°.

¹⁴ slob dpon daṅ slob ma rñam par gtan la dbab sgom pa° = *guruśiṣyavinīśayabhāvanā*°.

We have already seen in the Preface that Dharmapāla commented upon the last eight chapters of the CS. He was one of the ancient *Upādhyāyas* (*snön gyi mkhan po*) mentioned in the *Mahāvvyutpatti*, § 177, 9, and seems to have been the teacher of Śīlabhadra, who received Hiuen-tsang at Nālandā (656 A.D.). Śīlabhadra was then very old. Dharmapāla must have died before the arrival of the Chinese pilgrim at that place; and it appears from the observation given below of Candrakīrti that they were contemporaries; or it may be that the former was a little earlier than the latter. Candrakīrti quotes him not only here in his commentary on the CS, but also in his *Madhya makāvātāra* (Tibetan version), p. 407. I think, Poussin is not right when he calls him (p. 426) *Dharmaraksita*. It is due to his wrong translation of *Chos skyon* which in Sanskrit is *Dharmapāla* and not *Dharma-raksita*. (Cf. *Hjig rten skyon*=*Lokapāla*.)

As regards Dharmapāla's commentary which is only on the last eight chapters some light is thrown by Candrakīrti. He says (I. 1):

This *Catuhśataka śāstra* is divided by the *present* (*da lta*) poet, venerable Dharmapāla into two parts in accordance with the arrangement (found in the book): one consisting of (two) hundred (of *kārikās*) teaching *dharma* (*chos bstan pa brgya pa*=*dharmasāsanaśataka*), and the other consisting of (two) hundred (of *kārikās*) regarding disputations (*tshod pa brgya pa*=*vigrahaśataka*). But now I take this *Catuhśataka śāstra* as one unit. For, in this way the former arrangement is maintained, and at the same time those who require benefit are benefited, as all the subject matters intended to be discussed in the *śāstra* being taken the objects of one's own self as well as of others are fully attained.¹

¹ de hdi da ltahi snān nāg (X dñags) mkhan gyis rnam gñis byas | bstan beos bz'i brgya pa de ni da ltahi snān nāg (X dñags) mkhan btsun pa chos skyon gis ji ltar dgod pa phyed nas rnam pa gñis su byas te | geig ni chos bstan pa brgya pa nid duho | gzan ni sisod pa brgya pa nid duho || da ni bdag gis geig tu de ranm dbye bar bya | da ni bstan beos bz'i brgya pa de geig tu byas nas bdag gis rnam par dbye bar bya || de ltar byas dan bkod pa snā ma yañ yons su bskyans par hgyur la | des phan gdags par bya ba nmams phan btags par yañ hgyur te | bstan beos kyi don brjed par hdod pa mthah dag blañs pas ran dan gz'an gyi don yañ dag par hgrub pañi phyir ro ||

In the commentary of Candrakīrti there is a marked difference between the first and second parts, i.e. between the first eight and the last eight chapters; for, while in the former there are a number of *dr̥ṣṭāntas* (*dpe rnam*s) 'examples' or 'maxims,'¹ each of the *kārikās* containing at least one of them, there is none of them in the latter. On this point the following occurs in the commentary (I. 1):

'In each of the *kārikās* in the (first) eight chapters the *dr̥ṣṭāntas* used by Ācārya Dharmadāsa are read and explained with it (*kārikās*).'²

Thus the *dr̥ṣṭāntas* found in the commentary are of Ācārya Dharmadāsa, and *not* of Candrakīrti himself.

We have no sufficient materials for deciding as to who this Dharmadāsa was. There were two Dharmadāsas,³ a grammarian quoted by Rāyamukuta, and the author of *Vi da g d h a m u k h a m a ṇ ḍ a ṇ a*. We know hardly anything of the former, while as regards the latter it is clear from his own work that he was a Buddhist (*saugata*).⁴ Our Dharmadāsa referred to by Candrakīrti seems to have been also a Buddhist, as the latter calls him an *Ācārya*. Therefore, Dharmadāsa, the author of *Vi da g d h a m u k h a m a ṇ ḍ a ṇ a*, may possibly be identical with our Dharmadāsa.

=taḍ idam vartamānena kavīnā dvidhā kṛtam | tac Catuḥśataka śāstram
vartamānena kavīnā bhadanta-Dharmapālena yathāsanniveśam vibhajya dvidhā kṛtam
ekam dharmāśāsanāśatakam anyat tu vighraśatakam | mayā tv idānim ekabhāgam eva
kriyate | tac Catuḥśataka śāstram mayedānim ekam kṛtvā vibhajyate | eva
kṛte pūrvō 'pi vinyāsaḥ parirakṣito bhaved upakāryāś copakṛtā bhaveduḥ vivakṣiata-
sakalaśāstrārthagrahanāt svaparārthayoḥ samyaksiddheḥ |

¹ These have been collected and translated into English in a small volume. It will be published as soon as possible.

² 'hḍir rab tu byed pa brgyad kyī tshig lehur byas pa dag re re la slob dpon chos kyī hbañs
kyis sbyar baḥi dpe rnam hdon pa de dag dan lhan cig rnam par bśad par byaḥ ||
=ihāstānām prakaraṇānām ekaikāśu kārikāsu Ācārya Dharmadāsenā prayuktā dr̥ṣṭāntāḥ
pañcītās tābhiḥ saha vyākhyāyante.

³ There is another Dharmadāsa, the author of a *tīkā* on the *Karpūramāñjarī*. But his name in this connection is out of question.

⁴ He says at the end of his book (IV. 75):

kṛtis tu Dharmadāsasya saugatasya tapasvinaḥ |
vidagdhanām mukhambhojapraṇikāśakari matā ||

He begins his work glorifying the speech of the Buddha:

siddhausadhāni bhavaduḥkhamahāgadanām
pūnyātmanām paramakarmasāyanāni |
prakṣālanāikāsalināni manomālānām
Saudhodaneḥ pravacanāni ciram jayanti ||

See also IV. 18.

Whether Dharmadāsa wrote a commentary, complete or partial, on the CS cannot definitely be said. His *dr̥ṣṭāntas* quoted by Candrakīrti might have been written by the former somewhere else.

THE CATUHS'ATAKA

CHAPTER VIII.

SLOB MA SPYOD PA

शिश्यचर्या

176

CSV : gañ z'ig ḥdod chags kyī ḥchiñ ba che bas ḥchiñ¹ gtad
pa ñid kyī phyir bdag dañ gz'an la ḥdod chags spañs² par mi srid
par dogs³ pa de la bśad pa |

=यो महता रागबन्धनेन बन्धनसमर्पितत्वादात्मनोऽन्यस्य च रागप्रहाणं
न सम्भाव्यत इत्याशङ्कते तमाह— ।

ji ltar mi mthun mi rnams la |
mdzaḥ ba yun riñ mi gnas pa |
de bz'in kun la skyon śes la |
ḥdod chags yun riñ mi gnas so || 1 ||

V nareṣv ananurūpeṣu ciraṃ rāgo na tiṣṭhati |
evaṃ sarvatra doṣajñe ciraṃ rāgo na tiṣṭhati || 1 ||

Here the word *rāga* for Tib. *mdzaḥ ba* in *b* is not a happy one ; the original must have been *sneha* as evident from Candrakīrti's Vṛtti⁴. This is supported also by the Tib. version of the *Meghadūta*, ed. Beckh, verse 12, where *sneha* is translated by *mdzaḥ ba*.

According to the commentary the Skt. word *ananukūla* or *pratīkūla* for *mi mthun* in *a* is undoubtedly better than *ananurūpa* as V has done. In the Tib. version of the *Abhidharmakośabhāṣya* (BB), p. 13, l. 19, *mi mthun* is used for the Skt. reading *pratīkūla* preserved in the *Abhidharmakośavyākhyā* (BB), p. 18, l. 20.

¹ X chin.

² X spoñs.

³ X degs.

⁴ [tathā kasya- (de bz'in du gañ z'ig)]-cid rājñāḥ putro'tivāpāyaḥ (phañs pa; HPS priyaḥ). sa kadācid vyutthitaḥ. sa tena rājñā saṃgrāme nirjitya grhitaḥ. tasya ca rājñas taddoṣadarśanāt (deḥi ñes pa mthoñ baḥi phyir; HPS °darśitvāt) tasmāt s n e h o (chags pa) vigataḥ.

Tib. *ji ltar*, Stk. *yathā*, in *a* is omitted altogether. This can, however, be ignored in the present case, for the meaning is quite clear by the use of *evam* for *de bz'in*, lit. *tathā*.

I should like to propose the following restoration :

नरेषु प्रतिकूलेषु चिरं स्नेहो न तिष्ठति ।

एवं सर्वत्र दोषघ्ने चिरं रागो न तिष्ठति ॥१॥

CV : de ltar na ji ltar ḥgal baḥi mi rnams la mdzaḥ ba yun riñ por gnas pa yod pa ma yin pa de bz'in du rnal ḥbyor pa la yañ phyi dan nañ gi dños po rnams la skyon du mthoñ ba ñid kyi phyir ji ltar thams cad du ḥdod chags dan bral ba mi srid ॥

= एवं यथा विरुद्धेषु नरेषु स्नेहश्चिरं न तिष्ठति तथा योगिनोऽपि बाह्यान्तरभावानां दोषदर्शनात् कथं सर्वेस्माद् विरागो न सम्भाव्यते ॥१॥

177

इतश्च तत्प्रमाणं^१ सम्भाव्यते रागवस्त्वभावात्^२ । यथा च तद्वस्तु नास्ति^३ तथा प्रतिपादयन्नाह— ।

la la de ñid la chags te |

la la de ñid la sdañ z'in |

la la de ñid la rmoñs pa |

deḥi phyir ḥdod pa don med paḥo ॥ 2 ॥

V with Vx of CŚ *de* for *deḥi* in *d*.

* तत्रैव रज्यते कश्चित् कश्चित्तत्रैव दुष्यति ।

कश्चिन्मुह्यति तत्रैव तस्मात् कामो निरर्थकः ॥२॥

For the word *kāma* in *d* in the Skt. text *kāya* is wrongly printed in the fragments (HPS, p. 473). V has unnecessarily emended it by *rāga*. The Vṛtti says : “*tasmād viṣaya k ā m a ḥ svarūpā-siddhatvāt śūnyah*.” In *b* the verb *duṣyati* is here not from $\sqrt{duṣ}$, but from $\sqrt{dviṣ}$. Cf. Pali *dosa*=*dveṣa*. This is quite evident from the Tib. word for it, *sdañ*.

CŚV : रज्जनीयवस्त्वायत्तोदयो^४ हि रागः । तच्च रज्जनीयं वस्तु

^१ HPS ad. na.

^२ Tib. ḥdod chags kyi gz'i med paḥi phyir ro ; HPS rāgavatsvabhāvatvāt.

^३ Tib. deḥi gz'i ji ltar med pa. HPS om. it.

^४ Tib om. udaya.

स्वरूपासिद्धम् । तथा हि¹ । यदेव ह्येकस्य रञ्जनीयं तदेवापरस्य हेषणीयं मोहनीयं² वोपलभ्यते । यदि च रञ्जनीयं वस्तु स्वरूपतः स्यात् सर्वदा सर्वस्य च तथैव स्यात् । न त्वेष नियमो दृष्टः । तथा हि यत्रैको रज्यति तत्रैवापरो दुष्यति तत्रैवापरो मुच्यति । तस्माद् विषय³कामः स्वरूपासिद्धत्वाच्छून्यः । न चैवं रञ्जनीयवस्तुशून्यताभावेनातत्परस्य योगिनो रागप्रहाणं न सम्भाव्यत इति⁴ ॥२॥

Cf. परित्राटकामुकशुनामेकस्यां प्रमदातनौ ।

कुणपः कामिनौ भक्ष्य इति तिस्रो विकल्पनाः ॥

Sarvadarsanasangraha (BI), p. 15.

178

CSV : एवं⁵ नास्ति रागादीनामालम्बनस्य स्वरूपसिद्धिः । एवं तावदालम्बनासिद्ध्या रागाद्यसिद्धिं प्रतिपाद्य हेत्वसिद्ध्यापि प्रतिपादयितुकाम⁶ आह ।

rtog pa med par ḥdod chags la |
sogs la yod ḥiḍ yod min na |
yañ dag don dañ rtog pa z'es |
blo dañ ldan pa su z'ig ḥdzin || 3 ||

In *b* for *la* Vx of CSV *pa*. In *c* all *de* for *dañ*

* विना कल्पनयास्तित्वं रागादीनां न विद्यते ।

भूतार्थः कल्पना चेति को ग्रहीष्यति बुद्धिमान् ॥३॥

CSV : विषयेष्वयोनियः कल्पना रागादिसिद्धिकारणम्⁷ । ततश्च येषां सत्यामेव कल्पनायामस्तित्वम् असत्यां च कल्पनायां नास्तित्वं⁸ भ्रवं तेषां

¹ Tib. de ltar; HPS om. it.

² HPS om. it. Tib. rmoñs pa dañ bar ma byas par. But it is a defective reading. Should we read: rmoñs par bya ba ?

³ Tib om. viṣaya-

⁴ The two negations are omitted in Tib. After iti HPS ad. vidyata eva rāgaprahāṇam.

⁵ Tib. om.

⁶ Tib. pratipādayitum (bstan paḥi phyir).

⁷ Tib. rāgādiklēśakāraṇam hi viṣayeshv ayoniśaḥ kalpanā (ḥdod chags la sogṣ pa ḥion moñs paḥi rgyu ni yul rñams la tshul bz'in ma yin paḥi rtog pa ste).

⁸ HPS om. asatyām° nāstitvam which is supplied from Tib (trog pa med par yod pa ḥiḍ med pa).

रञ्जुकुण्डलके परि'कल्पितसर्पवत् स्वरूपासिद्धिरवसीयते । यस्तु स्वरूपसिद्धिं
रागादीनामभ्युपैति नियतं तेन कल्पनापेक्ष्यजन्मत्वं स्वरूपसिद्धिविरुद्धं
नाभ्युपेतव्यम् । यदि ह्यसौ भूतोऽर्थः किमर्थं तदर्थं कल्पनापेक्ष्यते । कथमसौ
भूतार्थः । इत्येवं सोपपत्तिकागमभासावभासितचित्तसन्तानत्वान् न विद्वांसः
स्वरूपसिद्धस्य कल्पनाजनितत्वमङ्गोक्तुर्वन्ति । जडास्तु कथञ्चिद् विपर्ययासात्
प्रवर्तन्ते ॥३॥

179

CSV: अत्राह । विद्यत एव रागादीनां स्वभावो बन्धनत्वात् ।
तथा हि । स्त्री पुरुषविषयेण रागेण पुरुषेण सह बद्धा नातिक्रामति^१ पुरुषम् ।
पुरुषश्च स्त्रीविषयेण रागेण स्त्रिया सह बद्धो न परि'त्यजति स्त्रियमिति ।
उच्यते— ।

hgah lahañ gañ dañ lhan cig tu |
bcins pa z'es bya yod min te |
gz'an dañ lhan cig bcins pa la |
bral ba rigs pa ma yin no || 3 ||

In *a* for *tu* V has wrongly *du*. In *d* V with Vx of CS bar for *ba*.

* कस्यचित् केनचित् साधं बन्धो नाम न विद्यते ।

परेण सह बन्धस्य विप्रयोगो न युज्यते ॥४॥

In *b* V wrongly reads *yujyate* for *vidyate* and in *c* for *bandhasya* he accepts the misprint, *baddhasya*, in the fragments (HPS, p. 474). That the reading must be *bandhasya* is quite evident and is supported by the Vṛtti.

CSV: यथैव^२ हि रागः कल्पनापेक्ष्यजन्मत्वात् स्वभावासिद्धस्तद्वत्
स्त्रीपुरुषयोरपि स्वरूपासिद्धत्वात् कस्यचिदर्थस्य केनचिदर्थेन सह नास्ति स्वरूपतो
बन्ध इति न बन्धकारणत्वाद् रागः स्वरूपतः सिध्यति । अथावप्यवधूयेत्यं विचारं
परेण सह परस्य बन्धः परि'कल्प्यते एवमपि

परेण सह बन्धस्य विप्रयोगो न युज्यते ।

^१ Tib. om. pari.

^२ Tib. om. iti.

^३ Tib. mi mñah la; it does not literally mean atikrāmati.

^४ Tib. om. pari.

^५ In X de ltar (evam, tathā). According to Skt. it must be read ji ltar (yathā).

^६ Tib. om. pari.

विप्रयोगो विमोक्षो विमुक्तिरित्यनर्थान्तरम् ।¹ यदि हि स्वरूपस्य परिण²
बन्धकारणत्वं स्यात् तदा स्वरूपस्यान्यथाभावासम्भवान् मुक्त्यभाव एव³ स्यात् ।
अस्ति च मुक्ति⁴रिति नास्ति बन्धनकारणत्वं रागस्य⁵ । असति च⁶ बन्धनकारणे
कुतो बन्ध इति स्वभावशून्या एव रागादयः स्वभावशून्यतादर्शनात् प्रहोयन्त
इति शक्यमाख्यातुम् ॥४॥

180

CSV : यद्येवं विचारात् क्लेशा निवर्तन्ते तत् किमित्यजितक्लेशाः प्रायो
दृश्यन्ते । गम्भीरधर्माधिमुक्तिविरहात् । तथा हि— ।

bsod namṣ chuñ du chos ḥdi la |
the tshom za ba yañ mi ḥgyur |
the tshom za ba tsam z'ig gis |
srid pa hrul por byas par ḥgyur || 5 ||

In *b* with Vx of CSV I read *za ba* and not *za bar* as V reads
with Vx of CS. In *c* Vx of CSV has *gi* for *gis*. In *d* all read
bor for *por*.

* अस्मिन् धर्मेऽत्यपुण्यस्य सन्देहोऽपि न जायते ।

भवः सन्देहमात्रेण जायते जर्जरीकृतः ॥५॥

CSV : अनादिसंसारस्य स्तविपर्यास⁷ दर्शनो ह्यविद्वान् प्रतिबिम्बोपमेषु
पदार्थेष्विदं सत्याभिनिविष्टः स्वभाव⁸शून्यतोपदेशं प्रपातमिव मन्यते ।
शून्यताधिमुक्ति⁹हेतुकुशलमूल¹⁰विरहितचित्तसन्तानत्वात् तथाविधस्य सत्त्वस्या¹¹-
स्मिन् विपरीतविनिश्चयविनिर्मुक्ते¹² शून्यताधर्मे किमेवं नैवमिति सन्देहोऽपि न

¹ HPS nas this sentence after the next one: yadi hi^o eva syāt.

² Tib. rañ bz'in gyi gz'an gyis; HPS parasya svarūpato.

³ Tib. om. it.

⁴ Tib. vimukti^o (rnam par grol ba).

⁵ Tib. ḥdod chags la; HPS parasya.

⁶ Tib. yañ; HPS om. it.

⁷ HPS -sandarśano.

⁸ Tib. om. svabhāva-.

⁹ Tib. stoñ pa ḥid kyi lhaḡ par mos pañi; HPS śūnyavimukti.^o

¹⁰ Tib. tsa ba; HPS om. -mūla.

¹¹ Tib. sams can la; HPS matasya for sattvasya.

¹² Tib. phyin ci log tu ḥes pa las ma gtogs pa; HPS om. it here. See note 1, next page.

जायते¹ । ततश्च मुक्तिहेतुविपर्यस्तत्वात् कुतोऽस्य मोक्षः² । यदि त्वयं केनापि³
हेतुना शून्यताधर्मे⁴ 'सम्यगुपदिश्यमाने संशयमुत्पपादयेत् किमयं धर्म एव⁵
नैवमिति नियतमस्यानेनापि सन्देहमात्रेण जर्जर⁶ एव संसारो⁷ जायते ।⁸
सन्देहकालेऽपि जर्जर एवास्य संसारो⁹ लक्ष्यते तद्भेदा¹⁰नुकूलावस्थावस्थितत्वात्
॥५॥

181

CSV : अपि च⁹ योऽयं स्वभावशून्यतालक्षणो धर्मो यस्मिन् सन्देहोऽपि
भवस्य जर्जरत्वाय संवर्तते¹⁰ तस्य भगवता प्रथमचान्तिक्षणमुपादाय यावन्
मोक्षस्तावदपरिहानिर्वृद्धिश्चोपवर्णिता । न त्वेवं लौकिकानां धर्माणां । ते हि
विपाकक्षयादपि क्षीयन्ते प्रत्ययवैकल्यादपि न प्रवर्तन्ते । न हि प्रज्ञा-
पारमितानधिष्ठिता दानादयः समर्था जात्यन्था इव सर्वज्ञतानगरमनु¹¹प्राप्तमित्यु-
वाच शास्ता । तदेवम्— ।

chos gañ z'ig la thub pa yis |
thar pañi bar du hphel ba ñid |
gsuñs der gañ la gus med pa |
de ni gsal bar blo ldan min || 6 ||

In *b* for *pañi* and *ba* V has wrongly *bahi* and *pa* respec-
tively. In the same line for *hphel* Vx of CS *hgrel*, which is a
mistake.

* आ मोक्षाद् यस्य धर्मस्य वृद्धिमेवोक्तवान् मुनिः ।

तत्र भक्तिर्न यस्यास्ति सुव्यक्तं बुद्धिमान् न सः ॥६॥

V is quite justified in amending the reading *ātmā hy ādyasya*
found in the fragments by *ā moksād yasya* according to the Tib.
version.

¹ After this HPS ad. *anyatra viparitanisṣayāt*.

² After *mokṣa-* Tib. *aḍ. darśanam* (Ita).

³ Tib. *aḍ. ekena* (goig gis).

⁴ Tib. *yañ dag par*; HPS om. *samyag*.

⁵ Tib. om. it.

⁶ Tib. lit. *jirpa* (deñs pa).

⁷ Tib. lit. *bhavañ* (srid pa).

⁸ *bheda*=*unmūlana*, *vināśana* (hjoms pa).

⁹ Tib. *yañ*; HPS om. it.

¹⁰ For *jarja*⁹ te Tib. *jarjaratvahetur bhavati* (hrul po ñid kyi rgyur hgyur ba).

¹¹ Tib. does not support *anu*-.

CSV: यो ह्यत्यन्तोपकारिणि धर्मे वृद्धिप्रकर्षवति नोत्पादयति भक्तिं
स¹ क्षेम²स्थाने भयदर्शित्वान्³ मूढता⁴मेवात्मनो जडः प्रकटयति । तदित्य
मूढता मा भून्ममेति⁵ विद्वद्भिः स्वभावशून्यतादर्शने भक्तिराख्येया ॥६॥

182

CSV: किं पुनरिमे पदार्था अशून्या⁶ एव वैराग्यार्थं शून्यवद् दृश्यन्ते
अथ प्रकृत्यैव⁷ शून्या इति व्यपदिश्यन्ते । उच्यते— ।

bdag ni mya ñan ḥdah ḥgyur z'es |
ston min ston ltar mthon min te |
log ltas mya ñan mi ḥdah bar |
de bz'in gsegs pa rnam gsun ño || 7 ||

V is justified in correcting *ston ñid* in *b* found also in our Vx of CS by *ston min* as in the Tib. version (with slightly different readings) of MA., p. 119. He will, however, be glad to note that our Vx of CSV actually reads here *ston min*.

* नाशून्यं शून्यवद्दृष्टं निर्वाणं मे भवत्विति ।

मिथ्यादृष्टेर्न निर्वाणं वर्णयन्ति तथागताः ॥७॥

CSV:—अन्यथावस्थितस्य वस्तुनो यदन्यथा⁸दर्शनं तन्मिथ्यादर्शनम् ।
यदि च स्वभावाशून्याः⁹ सन्तः पदार्थाः स्वभावशून्या इति दृश्येरंस्तदा मिथ्या-
दर्शनादेव निर्वाणाधिगमः⁹ स्यात् । न च मिथ्यादृष्टेः पुद्गलस्य निर्वाणाधि-
गमं बुद्धा भगवन्तो व्यवस्थापयन्ति । सम्यग्दृष्टिपुरःसरणैव¹⁰ यथा निर्वाणप्राप्ति-
व्यवस्थापनात् । ततश्च सायावत् प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात् स्वभावशून्या एव सन्तो
भावाः शून्याः स्वभावेनेत्यधिगम्यन्ते ॥७॥

¹ Tib. ad. mūdhaḥ (rmoñs pa) and om. jaḍaḥ before prakṛatayati in the sentence.

² Tib. tyakta- (dor bañi) for kṣhema; we may, however, read dge for dor in Tib.

³ Tib. ad. tasmāt (dehi) reading here: ḥjigs par lta ba dehi phyir which lit. means tsmād bhayadarśanāt. By reading ñid for dehi we may get bhayadarśitvāt as found in Skt.

⁴ Tib. jaḍatām (blun po ñid du).

⁵ Tib. om. mama, and reads: blun por ḥgyur du hoñ bas. Here hoñ bas does not seem to give any suitable sense and, I think, we may read med pas for it. Accordingly it would be in Skt. jaḍatā mā bhūd iti taking blun po for blun po ñid.

⁶ Tib. mi ston; HPS sūnyā.

⁷ Tib. puts eva (kho) after sūnyā.

⁸ Tib. ad. pari- (yoñs su) before darśanañ.

⁹ HPS sūnyāḥ for a-sūnyāḥ; Tib. mi ston.

¹⁰ Tib. sñon du btañ ba for puraḥsara.

V wrongly translates the first half of the *kārikā* writing : “Le vide n’est pas considéré comme vide afin qu’on obtienne le nirvāṇa.” It is evident from it that he followed the Tib. version of CŚ with the reading *ston ñid* which is corrected by him himself as *ston min* as we have already discussed. Unfortunately he paid here no heed to the original Skt. It seems, V made his translation first basing it on the Tib. version of CŚ and afterwards corrected the original reading of that version according to that of MA and the Skt., but forgot to correct his French translation accordingly.

Incidentally one thing may be pointed out as regards the Tib. translation of a Skt. word in the present *kārikā*. It will be noticed that the word *śūnyavat* in the original is translated differently in the two Tib. versions. In MA we have *ston ldan*, while in our texts of CŚ and CŚV we read *ston ltar*. Now, in meaning as in form the words *ldan* and *ltar* differ much from each other ; *ldan* is a possessive particle or suffix, as for example, *nor ldan* ‘possessing wealth,’ i.e. ‘wealthy,’ and it actually corresponds to the Skt. suffix *-vat* in the same sense (i.e., possessive) ; while *ltar* is a particle denoting likeness and translated into English by ‘as,’ ‘like,’ corresponding to the Skt. suffix *-vat* in the sense of *iva* ‘as.’ These two senses of Skt. *-vat* are confounded here as elsewhere. The translator of MA should have used here *ston ltar* and not *ston ldan* as he has done.

183

CŚV : ननु परमार्थत्वात्¹ स्वभावशून्यतैव केवलमुपदेष्टव्येति ।
नैतदेवम् । नैव हि लौकिकं प्रवृत्त्यात्मकं परमार्थात्³ पूर्वमनुपदिश्य⁴ शक्यं
स्वभावशून्यतालक्षणं⁵ तत्त्वमादर्शयितुमिति । तस्मात्⁶ तस्मावतारसोपान-

¹ Before par° HPS ad. svabhāva-.

² Tib. ad : ekā (cig).

³ HPS paramārtham for °rthāt. Tib. dan po hjig rten paḥi don dam pas hjug paḥi bdag ñid can-pūrvaṃ (lit. prathamam) laukikena paramārthena pravṛtṭyātmakam.

⁴ Tib. ñe bar ma bstan pa ; HPS sadupadiśya.

⁵ HPS. °lakṣaṇatattva°.

⁶ HPS om. it ; Tib. deḥi phyir.

भूतत्वात्¹ प्रवृत्त्युपदेशोऽपि कर्तव्यः । सर्वसङ्गपरित्यागेन निर्वाण²सुखावाप्ति-
हेतुः³ स्वभावशून्यतोपदेशोऽपि कर्तव्यः⁴ । तदत्र ताथागते प्रवचने— ।

gañ las h̄jig rten bstan h̄byuñ ba |
de las h̄jug pa gsuñs pa ste |
gañ las don dam bsñad h̄byuñ ba |
de las ldog pa gsuñs pa ho || 8 ||

In *a* V and Vx of CS *byuñ* for *h̄byuñ*. In *c* Vx of CSV *byuñ* for *h̄byuñ*. In *d* V and Vx of CSV *las* for *la*.

* लौकिकी देशना यत्र प्रवृत्तिस्तत्र वर्ण्यते ।

परमार्थकथा यत्र निवृत्तिस्तत्र वर्ण्यते ॥८॥

CSV : यत्र संसारप्रवृत्तिक्रमोऽविद्यासंस्कारादिना क्रमेणाहित्वेकहेतु-
विषमहेतुविनाशार्थं स्वसामान्यलक्षणवत्यत्व⁵कल्पनया दिश्यते ज्ञातव्यं विदुषा
प्रवृत्तिक्रमस्तत्र वर्ण्यत इति । यत्र तु प्रतीत्यसमुत्पादस्य स्वभावानुत्पादेन⁶
स्वभावशून्यतोपदिश्यते तत्र संसारप्रवृत्तिर्निवृत्तिर्वर्ण्यते ॥ ८ ॥

184

CSV : यद्येवं परमार्थकथायां न किञ्चिदस्ति शून्यत्वात् सर्वभावानां
तदा सर्वाभावः प्रसज्यते । सर्वाभावाच्च न किञ्चित् कर्तव्यं स्यात् कर्तृकर्म-
क्रिया⁷दीनां सर्वथाभावात् । अभावाच्च क्रिया⁸दीनां न स्यान् मोक्ष इति
सर्वमेवायुक्तमिति । उच्यते -- ।

kun yod ma yin ci bya z'es |
khyod la h̄jigs pa skye h̄gyur gañ |
gal te bya ba yod na ni |
chos h̄di zlog byed mi h̄gyur ro || 9 ||

In *b* Vx of CSV has *h̄jig* for *h̄jigs* and V and VX of CS read *gañ* for *gañ*.

¹ Tib. tattvāmṛtāvatārādhikārabhūtātāvāt (de kho na ñid kyi bdud rtsi la h̄jug pañi skabs su gyur pa ñid kyi phyir na).

² Tib. mya ñan las h̄das pañi; HPS nivr̥ttisu°.

³ Tib. rgyu; HPS nimittam for -hetuñ.

⁴ Tib. repeats it once more: bya dgos par bya dgos so.

⁵ For Tib. lit. -satyabhāva- (hden pañi dños por). HPS Sajñāvakā° for Satyatvakā°.

⁶ Tib. °ma skyes pas; HPS °pādasvabhāva°.

⁷ Tib. ad. -kārya- (bya ba).

⁸ Tib. lit. kārya- (bya ba) for kriyā-.

* किं करिष्याम्यसत् सर्वमिति ते जायते भयम् ।
विद्यते यदि कर्तव्यं नायं धर्मो निवर्तकः ॥८॥

CSV : यत् एव हि सर्वमसदत् एवायं परमार्थधर्मः प्रवृत्तिनिवर्तको
युज्यते । तत् किमिति निवृत्त्यर्थी क्रियाद्यधिष्ठानसर्वाभाव¹ न समः हते ।
अथा²त्रापि प्रवृत्ताविव कर्तव्यं स्यात् तदा क्रियाफलस्यापि पदार्थस्य³ प्रवृत्तेः
सैव प्रवृत्तिरिति कथमयं धर्मो निर्वाणवाहकः⁴ स्यात् ॥ ८ ॥

185

CSV : ⁵निवर्तके धर्मे न किञ्चित् कर्मास्ति तस्माच्छून्यपक्षः श्रेयानिति⁶
यस्तु शून्यतामार्गे रज्यति विपरीतस्वभावे च पक्षे⁷ दुष्यति तमुपालभते— ।

khyod la rañ phyogs chags yod ciñ |
gz'an gyi phyogs la mi dgañ na |
mya ñan ḥdas par mi ḥgro ste |
gñis spyod z'i bar yonñ mi ḥgyur || 10 ||

Vx of CSV *khyed* for *khyod* in *a* and *span* for *yonñ* in *d*; *span*
does not give any sense here. V wrongly reads *dkaḥ* for
dgaḥ in *b*.

* स्वपक्षे विद्यते रागः परपक्षस्तु तेऽप्रियः ।

न गमिष्यसि निर्वाणं न शिवं इन्द्रचारिणः ॥९॥

CSV : द्विविधो हि पक्षः समासतः स्वपक्षः परपक्षश्च । तत्र यदि
स्वपक्षे ते रागो⁸ऽस्ति स्वभावशून्यता⁹पक्षः श्रेयानिति परपक्षश्च ते मिथ्येति
कृत्वाप्रियो¹⁰ न गमिष्यसि निर्वाणम् । न ह्यनुनय¹¹प्रतिषेहतस्य इन्द्रचारिणो

¹ Tib. bya ba la sogs pañi rten yod pa thams cad med pa ; HPS. sarvābhāvaṃ kriyā-
dyanadhiṣṭhānaṃ.

² Tib. tatra (de la). After atha HPS hi nāma.

³ Tib. dños po ; HPS parārthasya.

⁴ Tib. ḥdren par hyed par ḥgyur ; HPS °ñāvāhakah.

⁵ HPS ad. yatas tu.

⁶ Tib. mehog tu bkrahs ; lit. it means 'exquisite choice.'

⁷ HPS viparīte ca svabhāvaapakṣe.

⁸ Tib. ad. abhiniveśaḥ (māon par z'en).

⁹ Tib. rañ bz'in stoñ pa ñid kyi phyog ; HPS śūnyapakṣaḥ.

¹⁰ For mi° kṛtvā Tib. anyañ samyang na bhavatiñi jñātvā (gz'an yañ dag pa ma yin
no sñam du rig nas).

¹¹ HPS atra for anunava- (Tib. rjes su chags pa).

निर्वाणमस्ति । सर्वत्र हि सन्त¹ उदासीनाः सङ्गच्छेदादनपायमुखैकरसं
शिवमाप्नुवन्ति ॥ १० ॥

186

CSV : अत्राह । यद्यपि निर्वाणं परमसुखं सकलोपद्रवरहितत्वात्
तथापि तदशक्यं प्राप्तुं तत्रास्य पायाचरणस्या²तिदुष्करत्वात् । भवस्त्वयत्न-
साध्यत्वाद् यस्मात्³ सुखेन⁴ प्राप्यते तस्मात् तत्रास्माकं⁵ ⁶प्रवृत्तिरिति । उच्यते ।
विपरीतमवधारितम् । यस्मात्⁷— ।

byed med mya nian hdaḥ hgyur z'in |
byed la yañ srid hgyur te des |
bsam bral med pas mya nian las |
hdaḥ pa thob sla cig śos min || 11 ||

In *b* Vx of CSV *las*, and Vx of CS and V *pas* for *la*. Vx of
CSV *khral* for *bral* in *c*.

* अकुर्वाणस्य निर्वाणं कुर्वाणस्य पुनर्भवः ।

निश्चिन्तेन सुखं प्राप्तुं निर्वाणं तेन नेतरः ॥ ११ ॥

CSV : ⁸सर्वासु ⁹क्रियासु निरस्तव्यापारेण निश्चिन्तेन निर्वाणमवाप्यते¹⁰ ।
तस्मात् सुखं प्राप्तुं निर्वाणम् । कुशलाकुशलादि¹¹प्रवृत्तिसाध्यत्वात् तु निर्वा-
णदितरः पुनर्भवो न सुखेन प्राप्यते । न विदुषोऽप्रयत्नलभ्यं निर्वाणमवधूय
युक्तं विविधव्यापारपरिखेदलभ्यं पुनर्भवमर्थयितुम् ॥ ११ ॥

187

CSV : यदि खल्वकुर्वाणस्य निर्वाणं¹¹ किमर्थं त्वयात्र शास्त्रे अनित्या-

¹ Tib. dam pa rnams kyis ; HPS om. it.

² Tib. thabs la spyod pa ; HPS °pāyasyāti°.

³ Tib. om.

⁴ Tib. susidhyati or sukhena sidhyati (sgrub pa sla).

⁵ Tib. bdag cag ; HPS only tatra.

⁶ HPS. ad. here na.

⁷ Tib. tathā hi (hdi ltar).

⁸ Tib. ad. yssmāt (gañ gi phyir).

⁹ Tib. bya ba thams cad la ; HPS ad. kuśalādhi- (read kuśalādi-) before kriyāsu.

¹⁰ Tib. om.

¹¹ Tib. om. -ādi.

¹² HPS ad. tat.

व्यर्थप्रतिपादनं क्रियत इति¹ । उच्यते² । संसाररक्तं³ जगत् । संसारादुद्देजनार्थम्⁴ ।
तथा हि— ।

gañ la ḥdir skyo yod min pa |
de la z'i gus ga la yod |
rañ khyim las bz'in srid pa ni |
ḥdi nas ḥbyuñ baḥaṇ bya bar dkaḥ || 12 ||

V has wrongly *skye* for *skyo* in *a*, and Vx of CŚ *yid* for *yod* Vx of CŚV in *d* reads *bya ba* for *bya bar*, and wrongly *dgaḥ* for *dkaḥ*.

* उद्देगो यस्य नास्तौह भक्तिस्तस्य कुतः शिवे ।

निर्गमश्च भवादस्मात् स्वगृहादिव दुष्करः ॥१२॥

CŚV : संसारादुद्दिग्धचेतस⁵स्तन्निःसरणाद्य⁶ निर्वाणं भजन्ते । यस्य तु
नास्त्युद्देगः स किमिति तदर्थयेत⁷ । उद्देगाभावादेव च भवान् निर्गन्तु⁸मल्प-
बुद्धयो नोत्सहन्ते । इह¹⁰ यथा स्वगृहमल्पसारमपि व्यासङ्गपरिच्छेदस्य
दुष्करत्वान् न त्यक्तुं पार्यते तादृशमेतत् ॥१२॥

188

CŚV : विषयसुखसम्भोगसुलभानि¹¹ गृहाणि त्यक्तुमाध्यानां मा भूत्
¹²सामर्थ्यं¹³ निर्वाणं¹⁴ च गन्तुम्¹⁵ । येषां तु व्याधिदारिद्र्यादीनां दुःखहेतूनां
प्रतिविधाना¹⁵सम्भवरूपां युक्त एव संसारानन्दपरित्यागः । तथा हि— ।

¹ HPS om.

² Tib. bśad par bya ste ; HPS om.

³ Tib. ḥkhor ba la chags paḥi ; HPS *rabhuktaḥ.

⁴ Tib. saṃsāraraktaṃ jagat saṃsārārd udvejaniyam iti (ḥkhor ba la chogs paḥi ḥgro
ba ḥkhor ba la skyo bar bya baḥi phyir ro).

⁵ Tib. plural number (seems skyo ba rnams) ; HPS singular.

⁶ HPS niḥsāraṇāya.

⁷ Tib. gñer ba bya ; HPS arthayate.

⁸ HPS ad. tad-.

⁹ Tib. saṃsārān niḥsartum (ḥkhor ba las ñes par ḥbyuñ ba).

¹⁰ Tib. ḥdi (read ḥdir).

¹¹ Tib. *sambhogānubhavāni (loṅs spyod rmyoṅ ba).

¹² HPS ad. tat-, but not supported by Tib.

¹³ Tib. ad. aranye or viḥāre (dgon par).

¹⁴ Tib. ad. prāpyam (thob par bya bar).

¹⁵ The word for it could not be read in the X being obscure.

la la sdug bsñal zil mnan z'in |
 ḥchi bar ḥdod pa dag snañ ste |
 de tshe de dag gti mug phyir |
 go ḥphñ dam par mi ḥgro zad || 13 ||

For *z'in* in *a* *V* and *Vx* of *CS* have *cin*. *Vx* of *CSV* reads *chi* for *ḥchi* in *b*. In *d* *V* has *zan* for *zad*. In the same line *Vx* of *CS* *hgros* for *hgro*.

* दुःखाभिभूता दृश्यन्ते केचिद् मरणकाङ्क्षिणः ।

ते तदा केवलं मोहान्न गच्छन्ति परं पदम् ॥१३॥

CSV : व्याधिरिद्रेष्टविप्रयोगदुःखातुराः¹ केचिदात्मस्नेहमपास्या-
 तटा²दात्मानसुतृजन्ति अग्न्युदकप्रवेशादीन्यपि³ कुर्वन्ति । तथैव यदि संसारं
 दुःखतो निर्धार्या⁴त्मस्नेहमत्यन्त⁵मुद्धरयुरदूरे निर्वृत्तिसुखस्य वर्तेरन् । विपर्यामित-
 दर्शना⁶स्तु महा⁷मोहात् तथा न प्रवर्तन्ते येन⁸ निर्वाणमासादयन्ति⁹ ॥१३॥

189

CSV : यद्येवं सर्वभवं¹⁰परित्यागिना जरामरणं पदं¹¹ निर्वाणमेवैक¹²-
 मर्थनीयम् । तद्व्याप्तये भावना¹³कथेवास्तु । ¹⁴किमर्थं भगवता दानशीलकथे अपि
 विहिते इति । उच्यते । त्रिविधो¹⁵ हि सत्त्वधातुर्हीनमध्यमोत्तममेदात् । तद्भेदाच्च¹⁶

¹ Tib. nad dañ dbul ba dañ sdug pa dañ bral ba la sogs paḥi sdug bsñal gyis gzar te.
 HPS vyādhiviprayogaduḥkhānvitāḥ.

² Tib. wrongly tatād (ños nas for gyañ sa nas).

³ Tib. me dañ chur ḥjug pa la sogs pa dag kyañ byed do | HPS om it.

⁴ Tib. ñes par byas nas; HPS nivārya.

⁵ Tib. gtan du; HPS atyantāya.

⁶ Before vipa^o Tib ad. asaḍ (yod pa ma yin) and after ^o darśanās ad. viparyastāḥ
 (phyin oi log rnam).

⁷ Tib. che ba; HPS om. it.

⁸ Tib. gañ gis; HPS ye.

⁹ Tib. sgrub par ḥgur; HPS nāsā^o.

¹⁰ Tib. srid; HPS sarvapari^o.

¹¹ Tib. rga ṣi med paḥi go ḥphañs; HPS ^otyāgena nirvāpa^o.

¹² Tib. goig bu; HPS ^omevārtha^o.

¹³ In X read sgom for sdom.

¹⁴ HPS tat ki^o.

¹⁵ Tib. vividho (rnam pa sna tshogs).

¹⁶ Tib. deḥi dbye ba las; HPS ^odārtham. bhaga^o.

भगवतो [¹महोपायवतो महाकारुणिकस्य² आशयप्रमादशयनज्ञस्य धर्म³]-
देशनादैचित्त्वम् । ²तत्र तेन भगवता²— ।]

sbyin pa dman pa la gsuñs śiñ |
ḥbrin la tshul khrims gsuñs pa ste |
mchog la z'i ba gsuñs gyur pa |
des na rtag tu mchog tu byos || 14 ||

In *a* it is *sbyin* and not *spyin* as printed in V's text. In *d* V wrongly reads *gyur ba* for *gyur pa*.

V *hīnasya dānaṃ nirdiṣṭaṃ śīlaṃ madhyasya caiva hi |*
śivam agryasya kathitaṃ tasmād agryaṃ sadā śrutam || 14 ||

As regards the metre *dānaṃ hīnasya nirdiṣṭam* would have been better.

The first thing to be observed on this restoration is that the Skt. word *agrya* for Tib. *mchog* in *c* and *d* in connection with Tib. *dman* and *ḥbrin* in *a* and *b* respectively, is not so happy. There are three classes of *vīṇaśālas* 'disciples' of the Buddha according to the degrees of their merits, viz., *hīna* or *nīkṛṣṭa* 'low,' *madhya* or *madhyama* 'middle,' and *uttama*, or *utkrṣṭa*, or *viśiṣṭa* 'best' or 'highest'. These words in Buddhist or non-Buddhist literature are found to have formed a well-known phrase,¹ and nowhere *agrya* is read for *uttama* or *utkrṣṭa* or *viśiṣṭa*. Therefore I should think, we ought to put here one of these last words for Tib. *mchog*.

The second thing to be noted is about the translation by V. of the Tib. word *gsuñs* used thrice, in *a*, *b*, and *c*. He translates it by two different words, first by *nirdiṣṭa* and then by *kathita*, and in one case he does not translate it at all allowing it to be understood. Now, strictly speaking, this is not appropriate⁴,

¹—¹ Tib. *thabs chen po can gyi thugs rje chen po* ¹° *bsam pa dan bag űal mkhyen pa* ¹° *chos*°; HPS *bhagavato deśanāvaicitryam*.

²—² Tib. *de la bcom ldan ḥdas des*; HPS *om. it.*

³ For instance, see MV, p. 357; *Mahāyānasūtrālaṅkāra* XVI, 69; *Māṇḍūkya-kārika* III, 16; and the commentary by Candrakīrti on the *kārika* 183 of the CS quoted by V under the *kārikā* 189. It reads *hīna-madhyamottama-bhedāt*. V wrongly quotes *madhyottam*°. See also CS, 89 (HPS, p. 462).

⁴ But see *kārikās* 204, 264.

for in this case owing to the use of different words the meaning may appear to the reader differently. So the same word must be repeated in such cases. Moreover, *nirdiṣṭa* and *kathita* do not convey the same meaning. As regards the omission of the translation of *gsunṣ* in *b*, I think, it would have been better if *V* could have avoided it, for the original author undoubtedly wanted to lay here some emphasis by repeating the word so many times.

In *d* *V* takes Tib. *byos* to mean Skt. *śruta* 'heard.' He repeats it also in the vocabulary (p. 173). So far as I can say this meaning can in no way be accepted. It appears that somehow or other he has confounded the word with Tib. *thos* or *thos pa* which means in Skt. *śruta* (cf. *thos pa bz'in*, Skt. *yathāśruta*). *byos* is the imperative form of *byed pa* 'to do'. Hence it cannot mean anything but 'do', Skt. *kuru*. This is clearly borne out also by Candrakīrtti when he explains it using *byos śig*, Skt. *kuru*, 'do,' in the commentary.

It is to be further noted that *V*'s translation of *c* and *d* is not quite in accordance with his own Skt, nor does it follow the original Tib. version. He translates them thus : (c) "le vide aux meilleurs ; (d) c'est pourquoi il est si souvent question du mieux (*agrya* = *śūnya*). " I do not think *V* is right in taking Tib. *z'i ba* in *c* in the sense of 'vide,' 'void', *śūnya* ; *z'i ba* means in Skt. *śiva*, *śānti*, etc. And what is to be understood by it ? According to the commentator, I consider, it is *mya nan las hḍas pa* or *nirvāṇa*. There are three things *sbyin pa*, *dāna*, 'gift ;' *tshul khrims*, *śīla*, 'morality ;' and *sgom pa*, *bhāvanā*, 'meditation.' And he says, great is the enjoyment by *dāna*. By *īla* one is born a god or a man. And by *bhāvanā* the *kleśas* 'evil passions' or 'obstacles' are destroyed, and they being destroyed there is *nirvāṇa*. This *nirvāṇa* is said not to all. "Therefore, be yourself most excellent and be exceedingly delighted for *nirvāṇa*". Here is nothing of *ston pa*, *śūnya*, the 'vide' of *V*. See the commentary quoted below.

Consequently I should like to propose the following restoration :

निष्कृष्टस्योच्यते दानं मध्यस्य शीलमुच्यते ।

उत्तमस्योच्यते शान्तिस्तन्त्रियमुत्तमं कुरु ॥ १५ ॥

The literal rendering of *gsuñs*, past tense, is in Skt. *ukta* 'said', no doubt, but in such cases the use of present tense is allowed. For instance, see *kārikā* 183 where the same word, *gsuñs*, is used twice for Skt. *varṇayate*. V himself, too, accepts it. See *kārikā* 219 (*gsuñs*=*kathyate*).

CŚV : dman paḥi gañ zag la ni sbyin pa kho na¹ tshul khirms dañ sgom pa ni ma yin te | de gñis kyi snod ma yin pa ñid kyi phyir ro || ḥbriñ po la ni tshul khirms kho na gsuñs kyi sbyin pa ma yin z'iñ sgom pa ma yin te | sbyin pa la gnas zin paḥi phyir dañ sgom par nus pa med paḥi phyir ro || mchog la ni sgom pa kho na gsuñs kyi sbyin pa tshul khirms dag ni ma yin te | de gñis la gnas par gyur zin paḥi phyir ro ||

de la sbyin pas ni loñs spyod che bar ḥgur ro || tshul khirms kyi ni lha dañ miḥi skye baḥo || sgom pas ni ñon moñs pa bsrab pa ñid du ḥgyur la bsrabs pa ñid kyi phyir mya ñan las ḥdas paḥi phyir thams cad la mya ñan las ḥdas pa mi gsuñ ño || deḥi phyir badg mchog tu gyur cig ces mya ñan las ḥdas pa la mñon par dgaḥ bar byos sig ||

=हीनस्य पुद्गलस्य दानमेव न शीलं भावना च । तयोर्द्वयोरभाजनत्वात् । मध्यमस्य शीलमेवोक्तं न दानं न च भावना । दानस्य निष्ठितत्वाद् भावनासामर्थ्याभावाच्च । उत्तमस्य भावनैव नोक्ते दानशीले । तयोर्निष्ठितत्वात् ।

तत्र दानेन महासम्भोगः । शीलेन देवनरजातिः² भावनया क्लेशनिरोधतो निरुद्धत्वान्निर्वाणमिति न सर्वस्य निर्वाणमुच्यते । तस्मात् स्वयमुत्तमी भवेति निर्वाणायामभिरतिं कुरु ॥ १४ ॥

190

CV : mchog tu byuñ bahi phyir ches thog ma kho nar mya ñan las ḥdas paḥi gtam bya ba yod ma yin gyi ||

=उत्तमभूतत्वात् प्रथमतः निर्वाणकथा न कार्या ।

¹ X na dañ tshul khirms la sgom°.

² See CŚ, XII. II (=286) : śīlena gamyate svargah.

bsod nams min pa dañ por zlog |
 bar du bdag ni zlog pa dañ |
 phyi nas lta ni kun zlog pa |
 gañ gis śes de mkhas pa yin || 15 ||

In *a* *Vx* of CSV has *las* for *pa* For *zlog* in *a*, *b*, and *c*, as found in *Vx* of CS, there is *bzlog* in *Vx* of CSV, while *V* reads *bzlog* only in *c*. In *c* for *ni* *Vx* of CSV *z'ig*. Before *gañ* in *d* *Vx* of CSV unnecessarily adds *ni bya ste*, and reads *gi* for *gis*.

* वारणं प्रागपुण्यस्य मध्ये वारणमात्मनः ।

सर्वस्य वारणं पश्चाद् यो जानीते स बुद्धिमान् ॥ १५ ॥

It is cited in MV, p. 359.

CSV : bstan pa ḥdir rim gyis ḥdus byas thams cad bzlog par byaḥo || de la ḥdir re z'ig bsod nams ma yin paḥi phyogs thams cad bzlog pa ni dañ por bya ste | mthoñ ba dañ ma mthoñ baḥi ñes brgya phrag du maḥi rgyu yin te | spon¹ ba sla ba dañ por bzlog par byaḥo || sdig pa bzlog pas ni phuñ po dañ khams dañ skye mched rnams la bdag rnam pa lñar yañ mi srid paḥi phyir bdag tu lta ba cha ñi śu dor bar byaḥo || phyi nas bdag la chags pa yañ dag par ston pa² phuñ po dañ khams dañ skye mched dag la chags pa yañ yons su btañ bar bya baḥi phyir dños po thams cad bzlog par byaḥo ||

deḥi phyir de ltar na blo dañ ldan pa ḥdi len pa med par yons su mya ñan las ḥdas te | de ltar na rim paḥi sgo nas gañ z'ig gis thams cad de bzlog pa thabs śes pa de la ni sñas rgyas kyī bstan par mkhas pa | z'es brjod do ||

=शासनेऽस्मिन् क्रमेण सर्वं संस्कृतं वारयितव्यम् । तत्रेह तावत् सर्वस्यापुण्यपक्षस्य वारणं प्रथमं कर्तव्यं दृष्टादृष्टनानादोषशतहेतुरिति । सुप्रहाणं प्रथमं वारयितव्यम् । पापवारणेन क्लृप्तधात्वायतनेष्वात्मा पञ्चविधोऽपि न सम्भाव्यत इति विंशत्यंशात्तदृष्टि⁴स्त्याज्या । पश्चादात्मस्नेहसम्यगुपदेशेन क्लृप्तधात्वायतनस्नेहोऽपि परित्याज्य इति सर्ववस्तु वारणीयम् ।

¹ X spañ.

² X paḥi.

³ rūpa-vedanā-samjñā-saṃskāra-vijñāna-svarūpaḥ ?

⁴ See MVt 208. ¹ rūpamātmā svāmivat. ² rūpavān ātmā alaṅkāravat. ³ ātmiyañ

तदेवं बुद्धिमतोऽस्यानादानात् परिनिर्वाणम् । एवं क्रमद्वारा यस्तत्सर्व-
वारणोपायं जानाति स बुद्धशासनविचक्षण इत्युच्यते ॥१५॥

191

CSV: yañ ji ltar len pa med pa ñid ḥthob ce na dños po thams
cad rañ bz'in med pa ñid du mthoñ ba las so || gal te dños po
rnams mthaḥ yas pa dehi yul can de ji ltar blta bar nus | chos
gcig kyañ yoñs su ma śes śiñ | ma spañs par | sdug bsñal gyis
mthar byed pa yañ mi srid la || de bz'in du bcom ldan ḥdas
kyis skad cig gcig dañ ldan paḥi śes rab kyis gañ cuñ zad śes par
bya ba dañ blta bar bya ba dañ mñon sum du bya ba de
thams cad mñon sum du brjod¹ do z'es ḥdon pa yañ yin te |
deḥi phyir ḥdi lbar bya z'e na | bśad par bya ste |

=अपि च । कथं पुनर्विनिर्वादानं प्राप्स्यत इति । सर्वेषां भावानां
निःस्वभावत्वदर्शनात् । यदि भावा अनन्ताः कथं स विषयी तान् द्रष्टुं
शक्त्यादेकमपि धर्ममपरिजानन्नप्रजहद् । दुःखेनाप्यन्तकरणं न सम्भाव्यते ।
एवमेव भगवतैकक्षण्या प्रज्ञया यदीषन् ज्ञातव्यं द्रष्टव्यं प्रत्यक्षीकर्तव्यं च तत् सर्वं
प्रत्यक्षमुक्तमित्यभ्यस्यते । तस्मादेवं द्रष्टव्यमिति । उच्यते— ।

dños po gcig gi lta po gañ |
de ni kun gyi lta por bśad |
gcig gi stoñ ñid gañ yin pa |
de ñid kun gyi stoñ pa ñid || 16 ||

For *gi* in *a* Vx of CSV has *gis*. In *a* and *b* V wrongly reads
lta bo and *lta bor* for *lta po* and *lta por* respectively in Vxx
of CS and CSV. For *gañ* in *a* he has *yañ* which is also wrong.
In *d* V and Vx of CSV read *stoñ ñid do* for *stoñ pa ñid*.

V bhāvasyaikasya yā dr̥ṣṭiḥ saiva sarvasya kathyate |
ekasya śūnyatā yāsti saiva sarvasya śūnyatā || 16 ||

rūpam bhr̥tyavat. ⁵ rūpa ātmā bhājanavat. ⁵ vedanātmā. ⁶ vedanāvān ātmā. ⁷ ātmiyā
vedanā. vedanāyām ātmā. ⁸ sañjñātmā. ¹⁰ sañjñāvān ātmā. ¹¹ ātmiyā sañjñā.
¹² sañjñāyām ātmā. ¹³ saṃskārā ātmā. ¹⁴ saṃskāravān ātmā. ¹⁵ ātmiyāḥ saṃskārāḥ.
¹⁶ saṃ- skāreṣv ātmā. ¹⁷ vijñānam ātmā. ¹⁸ vijñānavān ātmā. ¹⁹ ātmiyaṃ vijñānam.
²⁰ vijñāna ātmā.

¹ X illegible except the last letter.

As regards the restoration V takes the words *lta po* (his *lta bo*) in *a* and *b* to mean *dr̥ṣṭi* for which in Tib. we have *lta ba*. As the particle *po* clearly shows, one should use here *draṣṭr* (*draṣṭā*).

Fortunately the original *kārika* is found quoted in MV, p. 128, but it escaped the notice of Poussin and V. It is as follows:

* भावस्यैकस्य यो द्रष्टा द्रष्टा सर्वस्य स स्मृतः ।

एकस्य शून्यता यैव सैव सर्वस्य शून्यता ॥ १६ ॥

CSV : gzugs kyi rañ bz'in stoñ pa ñid gañ yin pa de ñid tshor ba la sogs pa phuñ po rnams kyi rañ bz'in stoñ pa ñid do || de bz'in du mig gi skye mched kyi rañ bz'in stoñ pa gañ yin pa ñid de¹ ñid skye mched bcu gñis car gyi ²yañ yin no || de bz'in du mig gi khams kyi rañ bz'in stoñ pa ñid gañ yin pa de ñid khams beo brgyad car gyi yañ no || de bz'in du dños po dañ yul dañ dus dañ rten gyi dbye ba tha dad ciñ rab tu dbye ba mthañ yas pa ranms las dañ po geig gi³ rañ bz'in stoñ pa ñid gañ yin de ñid dños po thams cad kyi rañ bz'in stoñ pa ñid de ||

= रूपस्य या स्वभावशून्यता सैव वेदनादिस्त्वन्धानां स्वभावशून्यता । एवं चक्षुरायतनस्य या स्वभावशून्यता सैव द्वादशानामायतनानामपि । एवं चक्षुर्धातोर्या स्वभावशून्यता सैवाष्टादशानां धातूनामपि । एवं भावविषय-कालाधाराणां (?) नानाविधेष्वनन्तप्रकारेषु प्रथमस्यैकस्य या स्वभावशून्यता सैव सर्वेषां भावानां स्वभावशून्यता ॥ १६ ॥

Cf. जे एगं जाणइ से सब्वं जाणइ । जे सब्वं जाणइ से एगं जाणइ ॥

Ācārāṅgasūtra 1. 3. 4. 1 (PTS, p 17).

एको भावः सर्वथा येन दृष्टः सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टा एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥

Both the passages are quoted in *Syādvādamāñjarī*, Ch. S. S., pp. 4, 112, and Guṇaratna's comm. on *Saddarśanasamuccaya*, BI. p. 222,

¹ X om. it.

² X gñis kyi char yañ.

³ X gis.

192

CV : ḥdir smras pa | gal te chos thams cad stoñ paḥi phyir
 spoñ¹ bar bya ba yin na | dge sloñ dag de lta bas na gus par byas
 te | gus par byas nas byas paḥi bsod nams kyi rnam par smin
 par ḥdod pas sdug pa dañ phañs pa dañ yid du ḥoñ ba so sor
 myoñ bar ḥgyur ro || | z'es bya ba ḥdi ciḥi phyir gsuñs | ḥdi
 ni mi ḥgal te gañ gi phyir |

= अत्राह । यदि सर्वे धर्माः शून्या इति हेयाः । भिन्नवस्तुदर्शनेन
 कृत आदरः । कृत्वा चादरं कृतस्य मुख्यस्य विपाकतः कामेन दुःखं व्यसनमिष्टं च
 पृथगनुभूयत इति किमित्युक्तम् । नेदं विरुद्धम् । कुतः— ।

chos chags de bz'in gśegs rnam kyis |
 mtho ris ḥdod pa rnam la gsuñs |
 thar pa ḥdod rnam la de ñid |
 smad gyur gz'an du smos ci dgos || 17 ||

As the sense requires and is supported by the Vx of CSV here in *a* it must be *kyis* and not *kyi* as V reads with our Vx of CS. In *c* V wrongly reads *thar ba* for *thar pa*. In *d* for *smad* Vx of CS, which is here indistinct, seems to read *slad*; for *smos* found in both, Vxx of CS and CSV, V wrongly reads *smros* and translates by *upadiśyate*. But this cannot be accepted, for *smros* is the imperative form of *smra ba* 'to say'; *smos* is here pf. form of the root *smo ba* 'to remark,' 'to assert.' For *ci dgos* found in Vxx of CS and CSV, V reads *cin gos*, which does not give any sense.

V uktas Tathāgatair dharmānūrāgaḥ svargakāṅkṣiṇām |
 mumūkṣūṇām tathānyatra tattvam evopadiśyate || 17 ||

I should propose the following restoration :

उच्यते स्वर्गकामिभ्यो धर्मे रागस्तथागतैः ।

तस्मैव मोक्षकामिभ्यो निन्दान्यत्र किमुच्यते ॥ १७ ॥

CV : chos la chags pa ni deḥi thabs kyī no bo yin paḥi phyir
 gdon mi za bar bya ba ñid du | bsod nams dag ni byar² ḥos te |
 bsod nams ma byas ñid sdug bsñal bsod nams byas paḥi ḥjig

¹ X spañ.

² byed ?

rten ni hdi dan gz'an du dgañ hgyur ro || z'es sañs rgyas bcom ldan
 hdas kyis hdod cin nan hgror hgro bas hjigs pa skye ba dan |
 hjigs pa bsgom pa mi nus pa rnams la gsuñs kyī | thar pa hdod
 pa rnams la ni ma yin no || de rnams la ni chos la chags pa
 hkhor bañi btson rañi khañ par hchiñ ba ñid yin te | gañ gi
 phyir chos kyī rnam grañs gziñs dan hdra bar kun nas ses pa
 rnams kyis ni chos rnams spon¹ bar bya ba yin na | chos ma yin
 pa dag la ci smos ses gsuñs pañi phyir ro || rnam par grol bañi
 bde ba hdod pa la ni hgañ yañ chags pa ses par mi hgyur te |
 de ni chags pa ma lus pa chad pas thob par bya ba yin pañi phyir
 ro || ma pham pañi mdo bz'in no ||^o de nas hkhor deñi nañ
 nas dge sloñ mi pham pa z'es bya ba z'ig yod par hgyur la || des
 ye ma ma la bdag gliñ bz'iñi dbañ phyug hkhor los sgyur ba
 duñ du gyur cig ces smon lam btab ste | de ni bcom ldan hdas
 kyis hdi ltar sdug bsñal bzlog par bya bañi phyir | rab tu byuñ
 nas sdug bsñal de ñid hdod pa khyod ni skyes bu blun pa z'ig
 go z'es smad pa mdzad do || de bstan nas bcom ldan hdas kyis
 deñi skad cig tsam gyi srid pa mñon par hgrub pa yañ bsñags
 par mi mdzad do || de ciñi phyir z'e na | dge sloñ dag srid
 pa mñon par grub pa ni sdug bsñal ba ste |^o de ni de ltar
 smad la ||

= धर्मं रागो हि तदुपायस्वरूप इत्यवश्यं कर्तव्यः । पुण्यानि कर्तुं
 योग्यानि । अक्षतपुण्यस्य दुःखम् । क्षतपुण्यस्यास्मिँल्लोके परत्र चानन्दः । इति
 बुद्धेन भगवता कामिनो दुर्गतिगमनेन भयं भयभावनाऽसमर्थेभ्य उक्तम् । न
 मोक्षकामेभ्यः । तेषां धर्मकामः संसारकाराबन्धनमेव । यतो धर्मपर्यायो नौवत् ।
 सर्वज्ञैर्धर्माः हेयाः । अधर्मकाणां किमुक्तमिति कथितमिति । विमुक्ति-
 सुखकामस्य कश्चिदपि रागो न ज्ञायते । तद्धि निरवशेषरागच्छेदनेन प्राप्य-
 मिति । अजितसूत्रवत् ।¹ ततस्तत्परिवारमध्येऽजितो नाम भिक्षुर्भविष्यति ।
 स एमम- (?) पतिश्चतुर्होपेश्वरश्चक्रवर्ती शङ्को भवेयमिति प्रणिधानाय समर्पितः ।
 स भगवतैवं दुःखं वारयितव्यमिति प्रव्राज्य त्वं दुःखमेव कामयसे जङ्गः
 पुरुषोऽसौति निन्दितः । तद् देशयित्वा भगवांस्तस्य क्षणमात्रस्यापि भवस्याभि-
 सिद्धिं न प्राशंसत् । तत् किमिति । भिक्षूणां भवाभिसिद्धिर्दुःखम् ।¹ सेवं
 निन्दिता ॥१७॥

CV : ḥdir smras pa | gal te stoṅ pa ṅid kyis chags pa log
 pas sdug bsṅal raṅs pa ldog na de lta na ni | ḥo na sdug bsṅal
 mthaḥ dag ṅe bar gcod paḥi rgyu ṅid kyi phyir de kho na ṅid gcig
 bu ṅe bar bstan par byaḥo || de ni de lta ma yin te | de ni
 snod kyi khyad par la bltos paḥi phyir ro || ḥdi ltar snod ma
 yin pa la bstan paḥi phyir stoṅ pa ṅid ni bzah ṅes paḥi zas daṅ
 skom la sogs pa ltar phuṅ paḥi rgyur ḥgyur ro || de ni lhag
 par ma mos pas bcom ldan ḥdas kyi stoṅ pa ṅid spon bar ḥgyur
 ro || yaṅ na stoṅ pa ṅid kyi don ni thams cad med paḥi don
 du log par yoṅs su brtags nas log par lta bas ṅan soṅ du ḥgro bar
 ḥgyur ro || deḥi phyir |

=अत्राह । यदि शून्यतया निरस्तेन रागेण दुःखोल्लासो निवर्तते तदा
 समस्तदुःखसमुपच्छेदहेतुत्वेनेकं तत्त्वमुपदेष्टव्यम् । तन्नैवम् । भाजनविशेष-
 स्थापेक्षणात् । तथा हि । अभाजनस्य शासनाच्छून्यता ह्याहारदोषस्य पानभो-
 जनादिवदनर्थहेतुर्भवति । सोऽनधिकाधिमोक्षेण भगवतः शून्यतां त्यजेद्
 शून्यतार्थं सर्वाभावार्थं विपर्यसेन परीक्ष्य विपर्यस्तदर्शनेन दुर्गतिं वा
 गच्छेत् । तस्मात्— ।

bsod noms ḥdod pas stoṅ pa ṅid |
 kun tshe brjod par bya min te |
 gnas ma yin par sbyar baḥi sman |
 dug tu ḥgyur ba ma yin nam ||18||

In *c* for *sbyar* V has wrongly *spyar*. In *d* Vx of CSV *du*
 for *tu*.

V sarvadā naiva vaktavyā puṇyakāmena śūnyatā |
 ayogayuktaṁ bhaiṣajyaṁ garalaṁ kiṁ na jāyate | 18 ||

In *c* *gnas ma* means *asthāna* and not *ayoga* as V takes it.
 I should like to modify his restoration as follows :

शून्यता पुण्यकामेन वक्तव्या नैव सर्वदा ।

औषधं युक्तमस्थाने गरलं ननु जायते ॥ १८ ॥

CV : ḥdir sṅid rje can bsod noms ḥdod ciṅ sems can rnam
 rjes su bzuṅ bar ḥdod pas ni thog mar sems can yoṅs su ma

smin z'iñ | dge bahi rtsa ba ma smin pa rnams la stoñ pa ñid
brjod par mi bya ste | don med pañi phyir ro ||

63

n;

=इह कपालुना पुण्यकामानां सत्त्वानामनुग्रहेच्छया प्रथमं सत्त्वान-
परिपाच्यापक्कश्लमूलेभ्यः शून्यता न वक्तव्या । निरर्थकत्वात् ॥१८॥

In explaining the *kārikā* Candrakīrti quotes here the following
verse :

blun la ñe bar bstan pa ni |
hkhrug pañi rgyu yin z'i phyir min |
lag hgro ho ma hthuñs pa ni |
dug hpheh hgyur ba hbañ z'ig go ||

The original Skt. is well-known :

उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ।
पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवधनम् ॥

Pañcatantra, I. 389.

This stanza in the Tib. version with some different readings is
included in the *Ses rab sdon bu*, Calcutta University, 1919, p. 121,
No. 239.

194

CV : deñi phyir sems can gyi sems kyi rgyud las su ruñ bar
bya bañi phyir ches thog ma kho nar hñig rten pañi dños po ji
ltar gnas pa bsad par bya ste | de la de mkhas pa rnams stoñ
pa ñid la bde blag tu hñug pañi phyir ro | de ñid kyi phyir |

dri bral gos la tshon bz'in du |
dañ por sbyin sogs gtam rnams kyi |
sems la legs pa ñid bskyed de |
de nas chos ni bsgom par mdzad ||
ces gsuñs so || don hdi bstan pañi phfyir dpe bsad pa |

=तस्मात् सत्त्वानां चित्तसन्तानकर्म कर्तुमुचितमिति प्रथमतरमेव
लौकिका भावा यथावस्थिता वक्तव्याः । तत्र ते विचक्षणाः शून्यतायां सुखेन
प्रवर्तन्त इति । तत एव ।

आदौ दानादिकथया चित्तस्थोत्पपाद्य साधुताम् ।

धर्मस्य भावनाऽगन्धवस्त्ररञ्जनवत् कृता ॥

इत्युक्तम् । एतदर्थप्रतिपादनायोपसामाह— ।

ji ltar kla klo skad gz'an gyis |

bzuñ bar mi nus de bz'in du |

h̥jig rten pa yi ma gtogs par |

h̥jig rten bzuñ bar nus ma yin || 19 ||

In *b* and *d* for *bzuñ* Vx of CŚ has *gzuñ*.

* नान्यया भाषया क्तेच्छः शक्यो ग्राहयितुं यथा ।

न लौकिकमृते लोकः शक्यो ग्राहयितुं तथा ॥१८॥

CV : dper na kla klo skad gz'an mi śes pa ñid kyi phyir rañ gi skad kho nas bstan par bya ba yin pa de¹ bz'in du h̥jig rten yañ h̥jig rten pañi dños po rnam par bz'ag pañi sgo nas de kho na ñid la h̥jug par nus so ||

= यथा क्तेच्छोऽन्यां भाषां न जानातीति स्वभाषयैवोपदेष्टव्य एवं लोकीऽपि लौकिकभावव्यवस्थाद्वारा तत्त्वं प्रवेष्टुं शक्नोति ।

The *kārikā* is quoted in MV, p. 370, and in the Tib. version of MA, p. 120. Cf. Kundakundācārya's *Samaya-prābhṛta* (*Samaya-pāhṛta*), Sanātana Jaina-granthamālā, 1914, I. 8 :

जह ण वि सक्कमणज्जो अणज्जभासं विणा दु गाहेदुं ।

तह वोहारेण विणा परमस्युवदेसणमसकं ॥

CSV : बालदारकवत् ॥ यथा बालदारको नान्यया भाषया शक्यते बोधयितुं तथा पृथग्जनो लोकः ॥१८॥

195

CSV : अत एव लोकावतारो²पायत्वात् सदसदादिदेशनानां भगवता—।

yod dañ med dañ yod med dañ |

gñis ka min z'es kyañ bstan te |

nad kyi dbaṅ gis thams cad kyañ |

sman z'es bya bar h̥gyur min nam || 20 ||

In *b* Vx of CSV reads *gñi ga* for *gñis ka*, and in *c* *ni* for *kyañ*.

* सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति कथ्यते ।

ननु व्याधिवशात् सर्वमौषधं नाम जायते ॥ २० ॥

X om. it.

² Tib. -grahaṇa- (bzuñ ba) for -avatāra-(h̥jug pa).

CVS : सर्वाभावदर्शनमलक्षालनाय भगवता विनयेभ्यः¹ सदिति कथितम् । सर्व²भावाभिनिवेशप्रहाणायासदिति³ कथितम् । उभयाकार-दर्शनत्यागाय सदसदित्यावेदितम् । सर्वाकारप्रपञ्चोच्छेदाय नोभयमिति प्रकाशितम् । अपि च त्वमेव तावद् विचारय ।

ननु व्याधिवशात् सर्वमौषधं नाम जायते ।

व्याधयः प्रतिविधातव्याः । तेषां च निदानभेदादनैकमौषधम् । नैकमेव सर्वत्रोपयुज्यते⁴ । तादृशमेतत् ॥२०॥

This *kārikā* with the same reading is quoted in MV, p. 272. There in *c* for *sarvam* the reading is *pathyam*, but in the Tib. version in all the xylographs examined by Poussin and V including our Vxx we have *thams cad* which in Skt. is *sarvam*. Accordingly Poussin reads in his edition of MV *sarvam* for *pathyam*. V, however, prefers *pathyam* and says that '*pathyam* donne le sens meilleur et le plus précis.' One cannot agree with him considering what is said in the first half of the *kārikā*. The author wants to say that all the things mentioned here, viz. *sat*, *asat*, *sadasat*, and *nobhaya*, i. e. *na-sadasat*, are conducive to the good of the disciples (*vineyas*) according to their different temperaments, for every thing serves as medicine according to different kinds of disease. This is perfectly clear from the foregoing lines of Candrakīrti's commentary which supports the reading *sarvam*.

In his French translation of *c* and *d* V has upset the whole argument when he writes : 'Un médicament même n'est salutaire que selon la maladie, n'est-il pas vrai ?' We are to note here specially that both in the original and the Tib. version, the predicate is *auśadha*, *śman*. According to him the translation would have been something like the following : 'selon la maladie la diète sert de la médecine.'

¹ Tib. beom 'ldan ḥdas kyis gdul bya rnam la ; HPS 'kṣālanāya sad iti.

² Tib. thams cad ; HPS om. it.

³ Tib. ḥgaḥ z'ig tu med do = kiñcin nāstīti.

⁴ For -yujyate Tib. ma kho ba ni (?).

196

CSV : आसां च सदसदादिदेशनाना¹मध्यात्मचिन्ता²प्रवृत्तत्वाद् येषा
नोभयदेशना सा³ परमार्थदेशना । तस्मिंश्च परमार्थे⁴ — ।

yañ dag mthoñ na gnas mchog la |
cuñ zad mthoñ na bzañ hgro ste |
dehi phyir nañ bdag bsam pa la |
mkhas pas rtag tu blo gros bskyed || 21 ||

In *b* V wrongly has *bzad* for *bzañ*. In *c* V and *Vx* of CS *d*₂ for *dehi*. In *d* for *pas* V with *Vx* of CS *pa*.

* सम्यग् दृष्टे परं स्थानं किञ्चिद्दृष्टे शुभा गतिः ।

तस्मादध्यात्मचिन्तायां कार्या नित्यं मतिर्बुधैः ॥२१॥

CSV : परमार्थज्ञानेन खलु सम्यग्दृष्टे परमार्थे⁵ प्राप्यते परं स्थानं
निर्वाणम् । किञ्चिद् ईषद्⁶ दृष्टे शुभा देवमनुष्यगतिर्भवति । यस्माच्च सम्पूर्ण⁷
ज्ञानदर्शने निर्वाणं प्राप्यते असमाप्ते च शुभा गतिस्तस्मादध्यात्मचिन्तायां विदुषा
नित्यमेव बुद्धिः कर्तव्येति ॥२१॥

197

CSV: एवमस्याध्यात्मचिन्तायां नियतं फलं निर्वाणं प्राप्यते । अथ
कुतश्चित् प्रत्ययवैकल्यात्—।

de ñid śes pas gal te hdir |
mya ñan h̄das pa ma thob kyañ |
skye ba phyi mar h̄bad med par |
ñes par thob h̄gyur las bz'in no || 22 ||

* इह यद्यपि तत्त्वज्ञो निर्वाणं नाधिगच्छति ।

प्राप्नोत्ययत्नतोऽवश्यं पुनर्जन्मनि कर्मवत् ॥२२॥

Following *skye ba phyi mar* in *c* of the Tib. version the original reading in Skt. is suggested to have been *parajanmani* and

¹ Read *la* for *las* in Tib.

² HPS °cintā'pravṛ° which is not supported by Tib.

³ Tib. *de*; HPS *eṣā*.

⁴ Tib. *tasyāñ ca paramārthadeśanāyām* (*don dam pañi bstan pa de yañ*).

⁵ Tib. *ad. tasmin* (*de ñid*).

⁶ HPS *iṣat kiñcit*.

⁷ HPS *sampūrṇajñāna*°.

not *punarjanmani* in *d* for which after *skye ba* one may expect *slar du*; and following also the reading *gz'an du* for *phyi mar* in *c* as found in MA, p. 2, where the *kārikā* is quoted, the actual reading should have been *anyajanmani*=*parajanmani*. CSV has both *punarjanmani* (Tib. *skye ba phyi mar-parajanmani*) and *anyajanmani* (Tib. *skye ba gsz'an du*).

The *kārikā* in its Skt. version is cited in MV, p. 378.

CSV : यद्यपौह जन्मनि तत्त्वदर्शनाभियुक्तो विरागावसानं¹ न लभते परमार्थज्ञाननिष्ठन्दा²दप्रयत्नाद्दृश्यमेव पुनर्जन्मनि स निर्वाणं प्राप्नोति कर्मवत् । यथा नामेह³ कृतस्य नियतं⁴ कर्मणः फलं यद्यप्यस्मिन् जन्मनि नास्ति⁵ तस्य त्वदृश्यमेवान्यजन्मनि फलं भवति ॥२२॥

198

CSV : यद्येवं तत्त्वज्ञानमस्ति किमर्थं⁶ मुक्ता न दृश्यन्ते । दृश्यन्ते एव⁷ च⁸ केचित् । अपि खलु— ।

bsam bz'in pa na bya ba ni |
kun la grub pa śin tu dkon |
ḥdi naḥaṅ mya ṇan ḥdas med min |
sbyor daṅ grol rnam rñed par dkaḥ ||23 ||

In *a V* and *Vx* of CS *ni* for *na* and *na* for *ni*. In *c Vx* of CSV omits *ṇan* after *mya*, and adds *gyi* after *min*. In *d V* wrongly reads *spyor* for *sbyor*.

* सर्वकार्येषु निष्पत्तिश्चिन्त्यमाना सुदुर्लभा ।

न च नास्तीह निर्वाणं युक्ता मुक्ताश्च दुर्लभाः ॥२३॥

CSV : न च केवलं निर्वाणमेव दुर्लभम्⁹ । अपि खलु सर्वारम्भा

¹ Cf. MVt 267.2.

² Tib. -siddheḥ (grub pa las) for -niṣyandāt.

³ Tib. mohakṛtasya (gti mug gis byas paḥi) for nāmeḥa kṛ°.

⁴ Tib. ṇes par; HPS niyatsya.

⁵ Here Tib. ad. niruddhād bñād anantaram ankurapatrapuṣpaphalādivat (sa bon ḥgags ma thag tu myu gu daṅ lo ma daṅ me tog daṅ ḥbras bu la sogs pa ltar).

⁶ Tib. simply kim (ciḥi phyir).

⁷ Not supported by tib.

⁸ Tib. mya ṇan las ḥdas pa kho na dkon pa; HPS ° kevalam virāga eva durlabhadarsanah.

दुरवसेयफलारम्भाः । न च चिन्तैव फलसाधिका । किं तर्हि ।¹ हेतुप्रत्ययसामग्री
समीहितफलसाधिका । सा²प्यतिदुर्लभा । तस्मादिह चिन्त्या³ सर्वकार्येषु
सुदुर्लभा निष्पत्तिः । तस्मादिह सुगत⁴शासने यद्यपि निर्वाणं समीहित⁵मस्ति
तथापि कल्याणमित्त्रविरहाद्⁶ योनिशो मनस्कारा⁷भावाच्च युक्ताः सुदुर्लभाः ।
⁸ततो मुक्ता अपि दुर्लभा भवन्ति । अस्मान्न शक्यं मुक्तादर्शनात् तत्त्वदर्श-
नाभावः⁹ प्रतिपत्तुम् ॥२३॥

199

CSV : केचिद् बाला हीनमात्मानं मन्यमाना नोत्सहन्ते बुद्धत्वं¹⁰
घटयितुम् । यदि पुनर्न्यायेन घटेरन् लभेरन् बुद्धत्वमवश्यम् । कथं पुनरेतद-
वसातुं शक्यं यदेवं चिरकालप्रवृत्तस्य क्लेशगणस्य क्षयोऽस्तीति । उच्यते— ।

lus la yon ton med thos nas |
ḥdod chags yun riñ mi gnas te |
lam de ñid kyis thams cad kyañ |
zad par ḥgyur ba ma yin nam || 24 ||

In *a* Vx of CS has *thob* for *thos*. For *riñ* in *b* Vx of CSV reads *rins*.

* श्रुत्वा शरीरनैर्गुण्यं क्षणं रागो न तिष्ठति ।

प्राप्तस्तेनैव मार्गेण सर्वस्यापि ननु क्षयः ॥२४॥

CSV : यद्येह चिरकालं ममत्वभिरक्षितस्य¹¹ शरीरस्य विचित्रैर्भोगै¹²-
रुपलालितस्यापि विनाशवर्भिणी¹³ऽक्षतज्ञस्य नैर्गुण्यं श्रुत्वा पण्डितस्य तत्क्षणं
रागो न जायते तथा तेनैव मार्गेण वैराग्यजनकेन¹⁴ सुभाषितेन चिरकालप्रवृत्तस्यापि

¹ Tib. ḥoñ kyañ (kintu).

² Tib. de yañ ; HPS repeats : hetupratyayasāmagrī.

³ Tib. cintāyām (bsam pa na).

⁴ Tib. bde bar gśeḡs pañi ; HPS °diha śāsano.

⁵ Tib. ḥhod pa ; HPS °nirvānam asti.

⁶ For virahāt (Tib. bral) HPS vaikalyāt.

⁷ Tib. yid la byed pa med las ; HPS vikalpābhā°.

⁸ HPS ad. yasmāt.

⁹ Tib. de kho na ñid mthoñ ba med par ; HPS° °darśanāt tadabdhāvañ.

¹⁰ Tib. sañs rgyas ñid la ; HPS buddhatvāya.

¹¹ X mñon par beas ; read sruñs for beas.

¹² Tib. ad. ātmanā (bdag gi).

¹³ Tib. ḥjiḡ pañi chos can du gyur ; HPS virāgadharmanākr°.

¹⁴ Tib. ḥdod chags dañ bral ba skyed par byed pa ; HPS vairāgyajanane.

रागस्य सर्वस्य वा¹त्यन्तशो ननु क्षयः प्राप्तः । ततश्च सर्वस्यैव बाह्यास्याध्यात्मिकस्य च वस्तुनः स्वभावशून्यतयासारत्वदर्शनान् निरवशेषरागादि²क्लेशबन्धनच्छेदान् मुक्तिः ॥२४॥

In *b* Skt. *kṣaṇam* supported by the commentary³ should have been translated into Tib. by *skad cig* and not by *yun rin* which means *ciram*. Undoubtedly the reading *kṣaṇam* is better than *ciram*.

CSV : अत्राह । अनादिकालप्रवृत्तस्यास्य जन्मसन्तानस्य कथमन्तो भविष्यतीति । उच्यते— ।

200

ji ltar sa bon mthaḥ mthoñ z'in |
de la thog ma yod min ltar |
de bz'in rgyu ni ma tshañ phyir |
skye baḥaṇ ḥbyuñ bar mi ḥgyur ro || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya ba las slob ma spyod pa ste
rab tu byed pa brgyad paḥo ||

In *a* for *mthaḥ* V wrongly has *mthar*. For *tshañ* after *ma* in *c* V and Vx of CS wrongly read *tshad*, while Vx of CSV has *chod* which cannot be accepted.

* यथा बीजस्य दृष्टोऽन्तो न चादिस्तस्य विद्यते ।

तथा कारणवैकल्याज्जन्मनोऽपि न सम्भवः ॥२५॥

॥ योगाचारे चतुःशतके शिष्यचर्याप्रकरणमष्टमम् ॥

CSV : यथा नाम चिरकालप्रवृत्तस्य⁴ हेतुपरम्परया प्रवर्तमानस्य बीजसन्तानस्यानादिमतोऽन्तो दृष्टोऽग्निदाहात् तथानादिकालप्रवृत्तस्य जन्म⁵-परम्परया हेतुतः प्रवर्तमानस्या⁶नादिमतोऽपि विज्ञानबीजस्य जन्मनः⁷ कारणवैक-

¹ Tib. api (kyañ) for eva.

² -ādikleśa- from Tib. la sogs paḥi ñon monḥ paḥi. ; HPS° rāgabandhana°

³ "t a t kṣ a ṇ m rāgo na jāyate."

⁴ HPS ad. asya.

⁵ Tib. skye ba; HPS om. it.

⁶ Tib. om. it.

⁷ Tib. sa bon gyi; HPS biḥajanmanah.

व्यात् पुनः ¹सम्भवो नास्ति । क्लेशापेक्षं हि कर्म जन्माक्षेप्तुं पर्याप्तम् । क्लेशाश्च ²
ज्ञानाग्निदहनेऽभावमुपगच्छन्ति ³ । तदसमर्थं ⁴ कर्म सहायाभावाज्
जन्माक्षेप्तुम् ॥२५॥

The *kārikā* is quoted in MV, p. 220.

In the first line of the colophon in Tib. for *spyod* V wrongly reads *spyon*. The name of the chapter given in Tib. is *slob ma spyod*, *śiṣyacaryā*. The *vr̥tti* in the Tib. version has *slob ma yon̄s su spyod*, *śiṣyapāricaryā*; while in its Skt. version it has *ācāryāryadevīye bodhisattvayogācāre catuḥśatake pārikarmika-prakaraṇam aṣṭamam*.

¹ Tib. unnecessarily ad. yid (citta.).

² Tib. ñon moñs pa dag kyan; HPS te ca kleśāḥ.

³ Tib. ye śes kyi mes bsrag pa la doñs po med par ñe bar ḡgro ste | HPS jñānatejāḥspar-
śād abhāvam gatāḥ

⁴ Tib. deñi phyir° mi nus; HPS tad ayam asamar̥thah karmasahā°.

CHAPTER IX

DNOS PO RTAG PA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

नित्यार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

201

CSV : समतिक्रान्त¹ प्रकरणजलधि² जलक्षोभ³ क्षालित⁴ चित्तसन्तानस्य
तत्त्वामृतदेशनापात्रस्य शिष्यस्याचार्योऽतः परमवशिष्टैः प्रकरणैर्यथावस्थित-
पदार्थतत्त्वाधिगमाय⁵ तत्त्वविनिश्चयमारब्धुकामः संस्कृतस्योदयव्ययवत्त्वे-
ना⁶ सारतामुद्भावयन्नाह—।

thams cad ḥbras buḥi don skye ba |
des na rtag yod min deḥi phyir |
thub pa ma gtogs ji ltaḥi dños |
de bz'in gśegs pa yod ma yin || 1 ||

In c for *ltaḥi* Vx of CSV *ltar*.

* सर्वं कार्यार्थमुत्पन्नं तेन नित्यं न विद्यते ।

तस्मान् मुनिमृते नास्ति यथा भावस्तथा गतः ॥१॥

CSV : कार्यार्था हि प्रवृत्तिर्लौकिके न स्वाभाविकौ⁷ संस्कृतस्य च
भूतभौतिकचित्तचैतलच्चलक्षणादेरेकस्यैकस्योदयाभावाद् यथासम्भवं⁸ कलाप-
रूपस्यैवोत्पादः । तस्य कलापस्य मिथः कार्यकारणावस्थानाद् यस्मिन्
सति यद्भवति यदभावे च यन्न भवति तत् तस्य कारणम् इतरत् कार्यमिति ।
पृथिवी⁹ मन्त्रेण भूतत्रयस्याभावात् सत्यां च भावाद् भवति कार्यप्रयोजना
पृथिव्या उत्पत्ति¹⁰ रित्येवं सर्वमेव संस्कृतं यथावत्¹⁰ कार्यार्थमुत्पन्नम् । यच्च

¹ Tib. anantarātīkrānta-(thal ma thag paḥi); HPS samanukrānta.

² Tib. rgya mtsho; HPS om. it.

³ Tib. gyo bas; HPS om. it.

⁴ HPS -prakṣā° for -kṣā°.

⁵ Tib. samastapadārthatattvayathāvadadhigamāya (dños po mthah dag gi de ḥiḍ ji lta ba bz'in rtogs par bya baḥi ched du).

⁶ Tib. ḥjig pa ldan pa ḥiḍ kyis; HPS -vyayatvenā°.

⁷ Tib. lit. yad yogyam (ci rigs).

⁸ In X for yin las med read yin la | sa med.

⁹ Tib. skye ba; HPS samut°.

¹⁰ Tib. ji lta ba bz'in du; HPS yathāśvam.

कार्यार्थमुत्पन्नं¹ न तन्नित्यम् । नित्यशब्दस्य स्वभावसत्यसारवस्तुद्रव्यपर्यायत्वात् । तदभावेन निःस्वभावमसत्यमसारमवस्त्वद्रव्यं² संस्कृत³मिति गम्यते⁴ ।⁰ अत एव तन्मृषा मोषधर्मकं यदेतत् संस्कृतमित्युवाच शास्ता ।⁵ एतच्च⁶ वक्ष्यमाण-युक्त्युपेतम् । तन्निश्चित्याचार्य⁷ आह—

तस्मान् मुनिमृते नास्ति यथा भावस्तथा गतः ॥

अशैच्यकायवाङ्मनोमौनयोगान् मुनिर्वृद्धो भगवान् । स एवानित्यशून्य-
तोपदेशेन यथा भावानां स्वभावस्तथा गतो बुद्धस्तथागत इत्युच्यते नान्यो
विपरीततत्त्वोपदेशेन यथास्थिततत्त्वार्थानभिसम्बोधात् । यथा चोक्तम्—

अतीता तथता यद्वत् प्रत्युत्पन्नाप्यनागता ।

सर्वधर्मास्तथा दृष्टास्तेनोक्तः स तथागतः ॥ इति ॥१॥

202

CSV: अत्राहुरेके । सत्यं यत् कार्यार्थमुत्पन्नं न तन् नित्यं भवतीति ।
ये तूभयाङ्गविकलाः पदार्थास्तद् यथाकाशादयो मनःपर्यन्ताः⁸ । येऽपि
चैकाङ्गविकला पदार्थास्तद् यथा पृथिव्यादिपरमाणवस्ते नित्या भविष्यन्ति ।
तेषाञ्चास्तित्वनास्तित्वानवगमान् नाविपरीतदर्शी तथागत इति । तेषां
मतस्यायुक्ततामुद्भावयन्नाह आचार्यः —

ma brten par ni yod ñid med |
gañ z'ig gañ na nam du yañ |
des na nam yañ gañ z'ig tu |
rtag pa ḥgaḥ yañ yod ma yin || 2 ||

In *b* for *du yañ* Vx of CSV reads *gyi tshe*. In *c* V with Vx of CS has *du* for *tu*. They read *a* and *b* as *b* and *a* respectively.

¹ Tib. om. yac ca kāryārtham utpannam and reads simply tasmāt (deḥi phyir).

² Tib. ad. vañcanātmakam bālalokamohanam (slu baḥi bdag ñid can daṇ byis paḥi
hjiḡ rten ḥdrid pa yin no ||).

³ Tib. ḥdus byas; This word is used in Tib. before niḥsvabhāva⁰; HPS wrongly asam-
skrtam.

⁴ Tib. rtogs so; HPS ganyate.

⁵ See MV, p. 42.

⁶ HPS ad. vacanam.

⁷ Tib. om. ācārya.

⁸ The reading paryantāḥ could not be ascertained by comparing our which is very indistinct here.

* अप्रतीत्यास्थिता नास्ति कदाचित् कस्यचित् क्वचित् ।

न कदाचित् क्वचित् कश्चिद् विद्यते तेन शाश्वतः ॥२॥

The fragments (HPS, p. 482) contain the whole *kārikā* excepting the last word, *kvacit*, in the first half. It is fully quoted in MV, pp. 397, 505. See MK, XXIV. 19 :

अप्रतीत्य समुत्पन्नो धर्मः कश्चिन् न विद्यते ॥

OSV : यथास्त्वं^१ हेतुप्रत्ययोत्पन्नानां सुखादीनामस्तित्वमुपलभ्य कथमयमर्थपत्याऽप्रतीत्यसमुत्पन्नानां नास्तित्वं न प्रतिपद्येत^२ । अहेत्येवायं स्फुटतरं गगनोत्पलादीनामिवासत्त्वं प्रतिपत्तुम् । तच्चेन्न प्रतिपद्यते नियतमस्य तेमिरिकस्येव समारोपकृतं दर्शनवैकृतमभि^३लक्ष्यत इत्यतः

अप्रतीत्यास्थिता नास्ति ।

स चैष न्यायः कालवस्तुदेशभेदभिन्ने पदार्थे सर्वत्राव्यभिचारोत्या^४ह कदाचित् कस्यचित् क्वचित्^५ ।

इति । यतश्चैव^६

न कदाचित् क्वचित् कश्चिद् विद्यते तेन शाश्वतः ॥

पूर्वाद्धेन सिद्धस्यैतन्निगमनम् ॥२॥

203

OSV : अथ स्यात् । सुखादयस्तावत् प्रतीत्यसमुत्पन्नाः सन्ति । तेषां च समवायिकारणमात्मा । न चासतः समवायिकारणत्वं न्याय्यमित्यतस्तत्-कार्योपलब्धादस्ति तावदात्मा । स चैष नित्यः । सद^७कारणत्वात् । यदस्ति न चास्य कारणमुपलभ्यते तन्नित्यम् । सति चात्मनि तज्जातीया अपि पदार्था भविष्यन्तीति । अत्रोच्यते । स्यादेव^८ यद्यात्मेव स्यात् । न त्वस्ति ।^९ कथं क्त्वा^{१०} । एवम्^{१०}—।

^१ Tib. om. -svam.

^२ Tib. rtogs ; HPS pratipādyeta.

^३ Tib. mñon par hgyur ro ; HPS upala°.

^४ HPS om. iti.

^५ Tib. gañ na ; HPS om. it.

^६ Tib. yod la ; HPS sadā°.

^७ Tib. de ltar hgyur ba z'ig go ; HPS syus tejñātiyāh padārthā yady°.

^८ Tib. om. it.

^९ Tib. om. it.

^{१०} Tib. hdi ltar ; HPS yasmāt.

rgyu med par ni dños po med |
 rgyu ldan rtag pa yod ma yin |
 des na rgyu med las grub ni |
 de ñid mkhyen pas grub min gsuñs || 3 ||

In a Vx of CS *pa* for *par*. In b V and Vx of CS' *min pa* for *ma yin*.

* न विना हेतुना भावो हेतुमान् नास्ति शाश्वतः ।

तेनाकारणतः सिद्धिः सिद्धिर्नेत्याह तत्त्ववित् ॥३॥

In the fragments (HPS, p. 483) before *hetumūn nāsti śāśvataḥ* (b) the following words from the Vṛitti are carelessly added : *hīyate nityatvam yasmāt*. These words with the preceding ones are to be corrected and arranged as in the commentary quoted below :

CSV : भावः स्वभाव आत्मेति¹ पर्यायाः । स विना हेतुना न सम्भवति । तथा हि । परिणैवास्याकारणत्वमभ्युपेतम् ।² यन्निर्हेतुकं तत्³ खरविषाणवन् नास्तीति सिद्धम् । आकाशादिभिरनैकान्तिकतेति चेत् । न ।⁴ तेषामपि तद्वदेवास्तित्वस्य निषिध्यमानत्वात् । अथैवं⁵ दोषपरिजिहीर्षयाभ्युपेतविरुद्धमपि हेतुमत्त्वमङ्गोक्तियते एवमप्यस्य हीयते नित्यत्वम् । यस्माद्

हेतुमान् नास्ति शाश्वतः ।

हेतुमत्त्वात् सुखादिवदनित्य⁶ इत्यभिप्रायः । यत एतदेवं

तेनाकारणतः सिद्धिः सिद्धिर्नेत्याह तत्त्ववित् ॥

अस्या देशनाया यथोपवर्णितोपपत्त्यनुगमाद⁷ विपरीतार्थवित् तथागत एवेति सिद्धम् ॥३॥

204

CSV : अथ स्याद् घटसुखादेः कृतकस्यार्थस्यानित्यत्वमुपलभ्यार्थापत्त्याऽकृत-
 कस्यात्मादेर्नित्यत्वं भविष्यतीति । एतदप्ययुक्तम् । यस्मात्⁸ कृतकस्य घटसुखा-

¹ After ātmā Tib. ad. nityo dhruvaḥ (rtag pa dan brtan pa).

² Tib. °syākāraṇavattve'bhyupete'kāra° (rgyu dan mi ldan pa ñid du khas len par byed na rgyu med pa can°).

³ Tib. gañ z'ig rgyu med pa de ni ; HPS tao ca nirhetukaṁ kha°.

⁴ Tib. ma yin te ; HPS om. it.

⁵ Tib. om. evaṁ.

⁶ Tib. mirtag pa yin no ; HPS °nityavad ity abhi°.

⁷ For anugamā Tib. lit. anusambandhāt (rjes su ḥbrel).

⁸ HPS ad. evaṁ iṣyamāṇe.

देरस्त्वमुपलभ्य ¹तद्विपर्ययेणार्थापत्त्याऽकृतकस्यात्मादेर्नास्त्वमापन्नमिति ।
तदेव प्रतिपादयन्नाह —।

mi rtag byas par mthoñ gyur nas |
ma byas gal te rtag na ni |
byas la yod pa ñid mthoñ nas |
rtag pa yod ñid min par gyur || 4 ||

In *c* after *byas* *Vx* of *CS* reads *pa* for *la* . In *d* all *hgyur* for *gyur*.

* अनित्यं कृतकं दृष्ट्वा शाश्वतोऽकृतको यदि ।

कृतकस्यास्तितां दृष्ट्वा नास्ति तेनास्तु शाश्वतः ॥४॥

CSV: न चाविद्यमानस्य नित्यत्वं युज्यत² इति नास्त्येव नित्यस्य
वस्तुनोऽस्त्वित्म् । आकाशकुसुमवत् ॥³४॥

Here as regards the reading of *d* in the Skt. *kārikā* V observes that it is 'incompréhensible' and then changing the reading as *nāstitaivāstu śāśvataḥ* says "je restitue d'après la version tibétaine, et le contexte la confirme". This cannot be accepted. The original reading is not incomprehensible, nor does the Tib. version mean what V thinks. Let the original reading, *nāsti tenāstu śāśvataḥ*, be construed thus: *tena śāśvato nāsti (iti) astu* and the meaning will be perfectly clear and quite in accordance with the context and the introduction of the Commentator. On the contrary, the restoration of V himself is incomprehensible. I cannot understand what he means by *nāstitā eva astu śāśvataḥ*, or how it can be construed. It is to be noted that owing to different genders *śāśvataḥ* cannot be adjective of *nāstitā* . Nor can the Tib. version mean what V says.

205

CSV: अथ स्यादाकाशप्रतिसंख्याननिरोधाप्रतिसंख्याननिरोधाना⁴मभि-

¹ Tib. om. tat.

² In X read *rigs* for *rig*.

³ Tib. *yod pa ma yin pa ni rtag pa ñid du rig(s) pa ma yin pas dños po rtag pa yod pa ñid ma yin pa ñid te | nam khañi me tog bz'in no ||* For *nāvidya*^o *kusumavat* HPS *na cāvidyamānasya nityatvaṁ nāpi sad evānityaṁ vastu*.

⁴ HPS first *apratisaṅkhyāni*^o then *pratisaṅkhyāni*,^o not supported by Tib. and other works.

धर्मशास्त्रपरि¹पठितानामकृतकानां² नित्यत्वास्तित्वेना³भ्युपगमादकृतकस्यासत्त्व-
प्रतिपादनमभ्युपेतेन बाध्यत इति । एतदपि नास्ति । यस्मात् —।

mkha la sog s rnams rtag go ces |
so sohi skye bo dag gis rtog |
mkhas pa rnams kyis de dag la |
hji g rten pas kyañ don mi mthoñ || 5 ||

In a Vx of CSV *nam mkah la sog* for *mkah la sog rnams* and *z'es* for *ces*. In b V and Vx of CS *rtogs* for *rtog*. In d for *mi* Vx of CSV *ma*, and for *mthoñ* Vx of CS *thoñ*.

* आकाशादीनि कल्पान्ते नित्यानोति पृथग्जनैः ।

लौकिकेनापि तेष्वर्थान् न पश्यन्ति विचक्षणाः ॥५॥

CSV : रूपाभावमात्र एवाकाशव्यवहारान् न किञ्चनाकाशं नाम
वस्तुरूपमस्ति । रूपान्तराभावे⁴ तु रूपिणामुत्पत्तिप्रतिबन्धाभावात् स एव
रूपान्तराभावो भ्रममस्यान्तः काशन्ते भावा इत्याकाश⁵मित्याख्यातः ।
तदस्यावस्तुसतोऽकिञ्चनस्य नामधेयमात्रोपदेशविमूढै⁶र्यद्वस्तुत्वमारोपितं न तत्
प्रमाणमिति न तेनास्माकमभ्युपगमबाधाचोदनं न्याय्यम् ।⁷ तथा हि । पदार्थ-
स्वभावापण्डिता⁸ आकाशाभिधाने प्रयुज्यमाने लौकिकेनापि ज्ञानिनाभिधेयं
नाम न किञ्चित् स्वरूप⁹मुपलभन्ते यथा पृथिव्याद्यभिधानेषु काठिन्यादिकम् ।
किमुत पदार्थस्वभावज्ञानावस्थिताः¹⁰ सर्वं बाह्यं चाध्यात्मिकं च वस्त्वनुपलभ-
मानास्तस्य स्वरूपमुपलप्स्यन्ते इति । एवमप्रतिसंख्याननिरोधप्रतिसंख्या-
निरोधयोरपि¹¹ वक्तव्यम् ॥५॥

206

CSV : अत्राह । नित्यमेवाकाशं विभुत्वात् । यदनित्यं न तद् विभु ।

¹ Tib. om. *pari*.

² HPS ad. *satām*.

³ Tib. clearly *nityatvenāstitvena ca* (rtag pa ñid dan yod pa ñid du).

⁴ Tib. °bhāvena (med pas).

⁵ See AKV, 1.5; p. 15, ll. 19-20.

⁶ HPS ad. *abhidharmaśāstre vaibhāṣikair*.

⁷ Tib. om. *na tenā° nyāyyam*.

⁸ Both HPS and Tib. °svabhāvaṇḍitāḥ.

⁹ Tib. om. *it*.

¹⁰ Tib. *dnas poñi rañ bz'in mkhyen pa la gnas śin*; HPS °ññānāvasthāḥ.

¹¹ Tib. *evam anyasya nirodhadvyasyāpi* (de bz'in du hgog pa gz'an grñis la yañ).

तद्व्यथा घट इति । अत्रोच्यते । यद्यजातस्यासत्त्वप्रतिपादनेन¹ तदधिकरण-
सर्वाध्यासम्भवोऽप्यर्थादुपपादितस्तथापि परमतप्रसिद्धपदार्थस्वरूपविशेषापाकरण-
मुखेन तन्मतस्यायुक्ततामुद्दिभावयिषुराकाशस्य विभुत्वप्रतिषेधेन नित्यता-
मपाकर्तुकाम आह — ।

phyogs śes bya ba phyogs can ni |
kun la gnas pa ma yin te |
dehi phyir phyogs can la phyogs ni |
gz'an yañ śin tu gsal bar yod || 6 ||

In *a* Vx of CS and V *z'es* for *śes*. In *c* Vx of CSV *de* for *dehi*.
In *d* Vx of CSV *la* for *yañ*; and Vx of CS *ba* for *bar*.

* प्रदेशिनि न सर्वस्मिन् प्रदेशो नाम वर्तते ।

तस्मात् सुव्यक्तमन्योऽपि प्रदेशोऽस्ति प्रदेशिनि ॥६॥

CSV : आकाशस्य येऽवयवास्तेऽस्य प्रदेशाः । तैः प्रदेशाकाशम् ।²
तस्मिन् योऽन्य³संयोगौ प्रदेशः स तदतिरसंयोगिनि प्रदेशे वर्तते । यदि हि
वर्तते तदा⁴ तेना⁵भिन्नदेशस्यापि⁶ घटस्य सर्वगतत्वं स्यात् । न चैतद-
स्तीत्ययुक्तमेतत् । अपि च यदि सर्वोऽपि⁷ प्रदेशः सर्वत्र वर्तते सोऽपि व्यापित्वात्⁸
प्रदेशिवत् प्रदेशाभिधानभाग् न स्यात् । प्रदेशाभावाच्च प्रदेशिनोऽप्यभावः
स्यात् । अथैतदोषपरिजिहोषया प्रदेशिनि सर्वस्मिन् प्रदेशो नाम न वर्तते
इत्यभिमतं तदावश्यं सुव्यक्तमन्योऽपि प्रदेशोऽस्ति प्रदेशिनीत्यभ्युपेयम् ।
ततश्चासर्वगतप्रदेशवत् आकाशस्य प्रदेशिनो घटादिवद् विभुत्वमङ्गीयेत । न च
परस्परव्यतिभिन्न¹⁰प्रदेशमात्रव्यतिरेकेण प्रदेशो नाम कश्चिदुपलभ्यत इति
कुतोऽस्यासिद्ध¹¹सत्ताकस्य नित्यत्वमिति न नित्यमाकाशम् ॥६॥

¹ Tib. °pratipādanārtham (°bstan paḥi don gyis).

² For pradeśi Tib. avayavi (cha śas can); HPS pradeśasya. For ākāśasya ye° kāśam
Tib. ākāśam hy ākāśasya ye°vayavās tair avayavir avayavi (nam mkhaḥ ni nam mkhaḥi cha
śas gañ dag yin pa de dag gis cha śas can du ḥgyur la).

³ Tib. ghaṭa- (bum pa) for anya-.

⁴ Tib. dehi ched du (X dañ) = tan nimittam; according to Skt. it would have been
dehi ḥtshe.

⁵ Tib. om. tena.

⁶ Tib. °deśād (yul tha mi dad paḥi phyir).

⁷ In Tib. api after ghaṭya.

⁸ Tib. phyogs thams cad kyañ; HPS yadi pradeśo°pi sarvatra°.

⁹ Tib. vyāpīpradeśaivat (khyab pa yin paḥi phyogs can bz'in du).

¹⁰ Tib. phan tshun tha dad paḥi phyogs°; HPS parasparāvryati°.

¹¹ For -asiddha- Tib. -siddha- (grub pa).

207

CSV : कालवादी तु मन्यते । कालकृतौ जगत्प्रवृत्त्युपसंहारावुपलभ्य
कालसङ्गावोऽनुमीयते । तथा हि । सत्सृपि बीजादिषु^२ प्रत्ययेषु न
सर्वदाङ्गरादेरुदय उपलभ्यते । अथ कदाचिदेवोपलभ्यते । तदवस्थानविरोधि-
कालसन्निधाने च निवर्तते । तदेवम् —

gañ z'ig yod na dños po la |
hjug dañ ldog pañāñ dmigs par hgyur |
de ni gz'an gyi dbaṅ hgyur te |
des na ḥbras bur yaṅ hgyur ro || 7 ||

In c V with Vx of CS *gyur* for *hgyur*.

* यस्मिन् भावे प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चोपलभ्यते ।

The second half is thus restored by V :

anyāyattaś ca so'py asti kāryam tenaiva vidyate || 7 ||

It is not clear, nor does it give the sense of the Tib. text. One may, therefore, suggest the following :

अन्यायतो भवत्येष कार्यस्तेन च जायते ॥७॥

CSV having read the first half of the *kārikā* runs :

स तथानुमितः कालो नामास्ति । तस्य च सतोऽपि कारणानुपलब्धा-
न्नित्यत्वमिति । ननु चैवं सति नित्यत्वात् कालस्य तदायत्तोदयानामङ्गरादीनां
सदेवात्पादः प्राप्नोति । अथ सतोऽपि^३ कदाचित् कार्यक्रियासूपरत^४ व्यापारता-
स्येति कल्पेत् । एवमपि सैवास्यासत्त्वमापादयिष्यति । अथ सतोऽपि बीजादिवत्
कार्यप्रवृत्तियोग्यात्मातिशयासम्मुखीभावान् नास्ति सर्वदा का^५[र्यमिति । एवमपि

^१ Tib. -sambhavaḥ (srid par) for -sadbhāvaḥ.

^२ Tib. sa bon la sogs ; HPS bijakṣitisalilajvānapavanākhyeṣu.

^३ HPS ad. na

^४ For -uparata- (Tib. log, in the sense of ldog) ; HPS -upanata.

^५ Reconstructed from Tib. : ḥbras bu yod pa ma yin no z'e na | de ltar na yaṅ sa bon la
sogs pa rñams ltar deḥi ruñ baḥi bdag ſñid kyī khyad par de re ḥgaḥ ba ſñid yin paḥi phyir mi
rtag par hgyur la | de yaṅ ciḥi phyir thams cad kyī tshe mi ḥdod | ci ste rkyen gz'an la rag
las pa de ni mi ñe na thams cad kyī tshe yod pa ma yin no sñam du sems na | de lta na yaṅ
rkyen yod na yod paḥi phyir dañ | med na med paḥi phyir dañ | byuñ nas kyaṅ slar med
paḥi phyir ñes par

de ni gz'an gyi dbaṅ hgyur te |

deḥi hjug pa dañ ldog pa gañ la rag las pa de la rag las paḥi phyir de gz'an la rag las

बीजादिवद् तद्योग्यात्मातिशयः स कदाचिदेव भवतीति न नित्यः । सोऽपि
 कुतः सर्वदा नेष्यते । अथ प्रत्ययान्तरायत्तस्य तस्यासन्निधाने सर्वदा न भवतीति ।
 एवमपि प्रत्ययस्य भावे भावादभावे चाभावादु भूत्वा पुनर्न भवतीति नूनम्
 अन्यायत्तो भवत्येषः ।

तस्य प्रवृत्तिर्निवृत्तिश्च यदायत्ता तदायत्तत्वात् सोऽन्यायत्तो भवति ।
 तस्मादङ्कुरादिवत् कार्यत्वं नातिक्रामतीति प्रतिपादयन्
 तेन कार्यश्च जायते ॥

इत्याह । कार्यभूतश्चाङ्कुरादिवदनित्य एव]⁵ ॥७॥

See Chapter XI.

208

CSV : gz'an yañ dus rgyur smra bas hgro ba hjug pa la dus
 rgyuhi dños por rtog pa na de na phyihi hbras bu ñid du khas
 blañs par hgyur ro || ji ltar byas nas śes na | gañ gi phyir— |

= अन्यच्च । कालहेतुवादिना जगत्प्रवृत्तौ कालस्य हेतुभावकल्पनायां
 पश्चात् तस्य फलत्वमेवाभ्युपगम्येत । कथं क्वेति । यस्मात्— ।

hbras bu med par rgyu la ni
 rgyu ñid yod pa ma yin te |
 de yi phir na rgyu rñams kun |
 hbras bu ñid du thal bar hgyur || 8 ||

In c Vx of CSV *rgyuhog cog* (X *chog*) for *rgyu rñams kun*.

V na kāryeṇa vinā hetor hetutvaṃ yena vidyate |
 hetūnām eva sarveṣāṃ kāryatā tat prasajyate || 8 ||

It is not idiomatic to write *kārya-hetu*. One should write
 either *kārya-kāraṇa* (see MK, XIV. 2) or *hetu-phala* (Op. cit, XX.
 2-6, 8-16). In the second half *eva* after *hetūnām* is not necessary,
 nor is it supported by any text. The following may, therefore,
 be suggested :

par hgyur ro || dehi phyir myu gu la sogs pa ltar hbras bu ñid las mi hdaḥo z'es bstan pañi
 phyir |

des na hbras bur yañ hgyur ro |

z'es bya bar smros te | hbras bur gyur pa ni myu gu la sogs pa bz'in du mi rtag pa kho
 nar hgyur ro ||

विना फलेन यदेतोर्हेतुभावो न विद्यते ।

हेतूनां तेन सर्वेषां फलभावः प्रसज्यते ॥८॥

CVS: ci yañ mi byed pa la rgyu ñid mi srid pañi phyir
hdir rgyu z'es bya bañi dños po rañ gz'an gyis ci yañ
yod pa ma yin pas don hbras bu hbyuñ bañi rgyu can gyi ñid du
hgyur ba na ji ltar rañ gi hbras bu¹ hbras buñi ñid du mi hgyur ||
hbras bu ñid yin na yañ myu gu la sogs pa ltar hdi rtag pa ñid
du lta ga la hgyur || deñi phyir de ltar na rgyu dañ hbras bu
dños po rnam par gnas pa med pañi phyir gñi ga yañ rañ gi ño
bos grub pas yod pa ma yin no ||

ci ste hbras bu z'es bya ba ni rgyu byuñ nas hbyuñ ba yin te
hdi ltar sa bon yod na myu gu hbyuñ gi | myu gu yod na
sa bon ni ma yin te | deñi phyir rgyu la hbras bu ñid yod pa
ma yin nam sñam na hdi yañ yod pa ma yin te | gañ gi
phyir sa bon gyi miñ can gyi dños po gañ yin pa de myu
gu skye bañi sña rol tu yoñs su rtog pa na rnam par rtog pa
gz'an gsum pa med pañi phyir rgyur gyur pa ham rgyu
ma yin par gyur pa z'ig rtog grañ | de la re z'ig me la sogs
pa ltar rgyu ma yin par hgyur ba las ni hdi skye bar ma rigs so ||
rgyu ñid kyañ hbras bu skyes pas mtshon pa z'ig ste | des na
hbras bu skye bañi sña rol tu mi srid do || ci ste hbras bu skye
bañi bya bañi rjes su hgro ba med par yañ cuñ z'ig hbras bu
ñid du rtogs na ni deñi tshe thams cad thams cad kyi hbras bu
ñid du gyur na hdi ni de ltar yañ ma yin te | deñi phyir rgyu med
pa can ñid du thal bañi phyir rgyu ni hbras bu skye ba la ma
bskos pa dañ las grub pa yod pa ma yin no || deñi phyir na
rgyuho cog

hbras bu ñid du thal bar hgyur
z'es bya ba kho na ma thob med do ||

= किञ्च । अक्रियस्य हेतुत्वं न सम्भवतीतीह हेतुर्नाम न कश्चित्
पदार्थः स्वेतरोस्तीति फलार्थोदयस्य हेतुत्वे न कथं स्वस्यैव फलत्वम् ।
फलत्वे चाङ्गुरादिवदस्य नित्यत्वदृष्टिः कुतो भवेत् । तस्मादेवं हेतुफलव्यवस्था-
भावाद्वयमपि स्वरूपेण न सिध्यति ।

¹ Here this hbras bu seems to be unnecessary.

अथ फलं नाम हेतुर्भूत्वा भावः । तथा हि बीजसङ्गावेऽङ्कुरो भवति । न त्वङ्कुरसङ्गावे बीजम् । तस्मान्न हेतोः फलत्वमिति । एतदपि न भवति । यस्माद् यो बीजाख्यो भावस्तस्याङ्कुरोत्पत्तेः प्राक् परिकल्पनायामन्यस्य तृतीयस्य विकल्पस्याभावाद्देतुभूतो वाहेतुभूतो वा कल्प्येत । तत्र तावदन्यादिवद-हेतुभूतादस्योत्पत्तिर्न युज्यते । हेतुरेव च फलं जायत इति प्रदर्शते । तेन फलं प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवति । अथोत्पत्त्यमानस्य फलस्य विनाप्यन्वयं किञ्चित् फलत्वप्रतीतिः । तदा सर्वे सर्वस्य फलं भवेदित्येवमपीदं न भवति । तस्माद-हेतुत्वप्राप्तेः हेतुः फलोत्पादे न स्थाप्यते न च कर्मसिद्धिर्भवति । तस्माद्देतूनां सर्वेषां

फलभावः प्रसज्यते

इति न खलु न लभ्यते ॥८॥¹

209

CSV: gal te dus smra ba rnams kyi bar (?) na dus hdi hgro ba sna tshogs kyi rgyur hgyur na ni dehi tshe des nes par snar gyi gnas skabs las tha dad pañi ño bo can gyi rnam par hgyur ba hbras bu skye ba la phan hdogs pa ñid du hgyur bar bya dgos te | hdi ltar hñig rten na |

=यदि कालवादिनां...कालोऽस्य विचित्रस्य जगतः कारणं तदा तेन नियतं पूर्वावस्थातो नानारूपेण विकारेण कार्यस्योत्पत्तावुपकारः कर्तव्यः । तथा हि श्लोके — ।

rgyu ni rnam par hgyur ba na |
gz'an gyi rgyu ru hgyur ba ste |

¹ V says that this *kārikā* is cited in MA, p. 150. But the fact is not so. The *kārikā* quoted there from Bz'i brgya pa (CS) runs thus:

hbras bu med par rgyu yi ni |
rgyu ñid yod pa ma yin pa |
de yi phyir na hbras bu kun |
rgyu ñid du ni thal bar hgyur ||

It may be translated thus:

vinā phalena yad dhator hetubhāvo na vidyate |
phalānām tena sarveṣām hetubhāvaḥ prasajyate ||

Poussin translates it (*Le Musée' on*, 1910, p. 557): "En l'absence d'effet la qualité de cause de la cause n'existe pas; par conséquent tout effet sera nécessairement cause."

Is the *kārikā* found in our CS' changed by Candrakīrti in his MA?

gañ la rnam par hgyur yod pa
de ni rtag ces byar yod min || 9 ||

V hetuś ced vikṛto'nyasya kāraṇaṃ jāyate nanu |
vikāro yasya bhavati śāśvataḥ sa na yujyate || 9 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *nanu* in *b* and *yujyate* in *d* of his restoration.

The original Skt. of *a* and *b* is found in the following line quoted in CSV, 201, and preserved in the fragments (HPS, p. 481) :

*कारणं विकृतिं गच्छजायतेऽन्यस्य कारणम् ।*¹

And *c* and *d* may be translated as follows :

विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतमिति तन्न हि ॥८॥

CSV : sa bon z'es bya ba rtsa baḥi rgyu gañ yin pa de ni
rañ ñid rnam par hgyur bar gyur pa na myu guḥi rgyu ñid du
hgyur te | sñar gyi gnas skabs ma gtoñ² bar ni ma yin no ||
de ltar gal te hgro ba sna tshogs dus kyis byas par hgyur na ni
deḥi tshe dus kyañ ñes par ḥbras bu bskyed pa la thag riñ gnas
paḥi gnas skabs sña ma spoñ z'in rnam par hgyur baḥi gnas skabs
ḥbras bu ḥbyuñ ba dañ mthun par hgyur bar bya dgos pa | deḥi
phyir sa bon ltar mi rtag pa ñid do || z'es bśad pa ni

gañ la rnam par hgyur yod pa |
de ni rtag ces byar yod min ||

= बीजमिति यन् मूलकारणं तत् स्वयं विकृतिं गच्छदङ्गुरस्य कारणं भवति
न पूर्वावस्थाया अपरित्यागे । तथा हि । यदि विचित्रं जगत् कालकृतं स्यात्
तदा कालोऽपि नियतं कार्योत्पादने पूर्व्वीं दूरस्था(?)मवस्थां त्यजन् विकृतावस्थः
कार्योत्पादानुरूपो भवेत् । तस्माद् बीजवदनित्य एवेत्युच्यते—

विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतमिति तन्न हि ॥८॥

¹ The corresponding Tib. version as found there runs :

rgyu ni rgyu ru hgyur ba na |

gz'an gyi rgyu ru hgyur ba ste |

But it does not give the sama sense as we have in the Tib. and Skt. versions. One may translate it thus :

kāraṇaṃ kāraṇaṃ syāc cej jāyate'nyasya kāraṇaṃ |

Evidently here in *a* in the Tib. text we should read rnam par for rgyu ru.

² X btañ.

CSV: ci ste mi hgyur na ni dehi tshe hdihi rgyuhi dños por
 yoñs su rtog pa don med pa hbañ z'ig tu mdzad¹ kyi | dehi rgyu
 can du hdod pañi hbras bu yañ rgyu med pa can skye bar hgyur
 ro || z'es bśad pa |

= अथ न भवेत्² तदास्य हेतुभावपरिकल्पना केवलं निरर्थकमेव क्रियते ।
 तद्धेतुमत्त्वेनेष्टं फलमप्यहेतुकं जायत इत्युच्यते —।

rtag pa gañ gi rgyu yin pañi |
 dños de ma byuñ ba las skye |
 rañ ñid hbyuñ bar gyur de la |
 rgyu nī ldog par hgyur ba ste || 10 ||

In *b* V wrongly reads *med* for *de*. In *c* Vx of CSV *byuñ* for *hbyuñ*, and *log* for *ldog* in *d*.

V śāsvatam kāranam yasyābhāvo'bhāvād bhaviṣyati |
 svata evodbhavas tasya hetuś caivam nirthakaḥ || 10 ||

V's restoration does not seem to be right, nor is there any
 thing in the Tib. text for his *evam nirathakaḥ* in *d*. The following
 may be proposed :

शाश्वतं कारणं यस्य भावोऽभूत्वा स जायते ।

स्वयमेवोद्भवस्तस्य कारणं विनिवर्तते ॥१०॥

CSV having read the first two lines of the *kārikā* runs :

sa bon rnam par hgyur ba las skyes pañi myu gu ni sa bon las
 gz'an ñid du mi srid pañi phyir dañ | sa bon gyi rjes su byed
 pañi phyir dañ | lhan cig mi gnas pañi phyir gz'an ñid skyes
 so sñam du....³ mi bya ste | mi hdra ba lhan cig gnas pa rnams
 la rgyu ñid mi srid pañi phyir dañ | dus rtag pañi phyir rgyu
 la hbras bu las gz'an ñid yod do || de ñid kyi phyir mi hdra ba
 dañ lhan cig gnas pa yañ yod de | hbras bu skyes kyañ dus rnam
 par mi hgyur bañi phyir ro || dehi phyir hbras bu gañ z'ig
 dus las skyes pa de ni ma byuñ ba las byuñ ba z'ig ste | rgyu dañ
 rkyen la bltos pa med par hgyur z'in rañ ñid hbyuñ no z'es

¹ X mzad or ma zad.

² It is with reference to the preceding *kārikā*.

³ Here in X four letters could not be read.

bya baḥi don to || rgyu dañ rkyen la rag las te ḥbyuñ ba ḥam
 ḥbras bu ni ma byuñ ba las ḥbyuñ ño || z'es bya bar mi rigs
 te || de la bdag ñid thams cad kyis¹ ma byuñ ba las byuñ ba med
 paḥi phyir ro || gañ la bdag ñid thams cad kyis yod pa mi
 srid pa de ni boñ buḥi rwa la sogs pa bz'in du rgyu dañ rkyen dag
 gis bskyed par mi nus so || deḥi phyir rgyuḥi chos las ḥdas
 paḥi rtag pa dños po gañ gi rgyur ḥdod paḥi dños po de ma byuñ
 ba las skyes pa | ḥdi ni rgyu med pa can kho nar skye ste | rañ
 ñid kho na ḥbyuñ ño | z'es bya baḥi don to || de ltar yin dañ | yañ
 ḥdi la rgyu yons su rtog pa don med pas ci z'ig bya z'es bsad pa |

rañ ñid byuñ bar gyur de la |

rgyu ni ldog par ḥgyur ba ste ||

ruñ ñid grub paḥi phyir ḥgro ba ḥdi la rgyu dus śes bya ba dgos
 pa med par ḥgyur te | deḥi phyir rgyuḥi rgyu ñid mi ruñ ño ||

= विक्रताद् बीजाज्जातोऽङ्कुरो बीजान्यत्वासम्भवाद् बीजानुविधायित्वात्
 सहानवस्थानाच्चान्य एव जात इति न मन्तव्यम् । असदृशानां च सहावस्थितानां
 हेतुत्वासम्भवात् कालस्य नित्यत्वाच्च हेतोः फलादन्यत्वम् । तस्मादेवासदृशेन
 सहावस्थानमपि भवति । जातेऽपि फले कालस्याविकारात् । तस्माद् यत् फलं
 कालाज्जातं तदभूत्वा जायते । हेतुप्रत्ययावनपेक्षमाणं स्वयमेवोद्भवतीत्यर्थः ।
 हेतुप्रत्ययायत्त उद्भवे वा फलमभूत्वोद्भवतीति नेदं युज्यते । तत्र न सर्वा-
 त्मनाभूत्वा भावोऽभावात् । यस्य सर्वात्मना भावो न सम्भवति तत् स्वरविषाणवद्
 हेतुप्रत्ययाभ्यां जनयितुं न शक्यते । तस्माद्धेतुधर्मातीतो नित्यो भावो यस्य
 हेतुरिष्टः स भावोऽभूत्वा जायते । एष निर्हेतुको जायते । स्वयमेवोद्भवतीत्यर्थः ।
 एवं चास्य किं निरर्थया हेतुत्वकल्पनयेत्युच्यते—

स्वयमेवोद्भवस्तस्य कारणं विनिवर्तते ॥

स्वयमेव सिद्धेरस्य जगतो हेतुः काल इति निष्प्रयोजनम् । अतो
 हेतोर्हेतुत्वमयुक्तम् ॥१०॥

211

CSV : ḥdi las kyañ mi ruñ ste | ḥdi ltar |

= इतथायुक्तम् । तथा हि—।

dños po rtag pa las skyes pa |
 ci lta bur na mi rtag hgyur |
 nam yañ rgyu dan hbras bu gñis |
 mtshan ñid mi mthun mthoñ ma yin || 11 ||

In *b* Vx of CSV *ji* for *ci*

V bhāvaḥ śāśvatato jātaḥ so'nityo jāyate katham |
 vailakṣyaṇaṁ dvayor hetuphalayor naiva drśyate || 11 ||

In this restoration Tib. *nam yañ*, Skt. *jātu*, *kadacit*, in *c* is left out untranslated. Moreover, as the word *śāśvata* for *rtag* in Tib. is used in *a* it would have been better to have used it also in *b* with the negative *a*, i.e. *aśāśvata*; or *nitya* and *anitya* respectively in those two lines. I should like to render the *kārikā* as follows :

उत्पन्नः शाश्वताद् भावात् कथमशाश्वतो भवेत् ।

वैलक्षण्यं द्वयोर्हेतुफलयोर्जातु नैच्छते ॥११॥

CSV : hjig rten na ni sa bon mi rtag pa kho na la hbras bu
 myu gu z'es bya ba mi rtag pa hbyuñ bar grags kyi || rtag pa
 hgañ z'ig las mi rtag pa cuñ zad cig hbyuñ ño | z'es bya ba ni
 ma yin na | dus ni rtag la dehi hbras bu ni mi rtag pas ji ltar
 de grub par hgyur || ji ltar hjig rten du |

nam yañ rgyu dan hbras bu gñis |
 mtshan ñid mi mthun mthoñ ma yin ||

=लोके ह्यनित्यस्यैव बीजस्य फलमङ्कुरो नामानित्यो जायत इति
 प्रसिद्धम् । कुतश्चिन्नित्यात् किञ्चिदनित्यं भवतीति न भवति चेतस्य नित्यस्य
 कालस्य फलमनित्यमिति तत् कथं सिध्येत् । यथा लोके

वैलक्षण्यं द्वयोर्हेतुफलयोर्जातु नैच्छते ॥११॥

212

CSV : dehi phyir de ltar dus smra ba bkag pa yin dan |
 rdul phra rab smra ba ni sa la sogs pañi rdul phra rab rtag cin
 ma mthoñ bas bskul ba yon tan dan ldan pañi grogs can rdul
 phra rab gñis pa la sogs pañi rim gyis yan lag can gyi¹ rdzas rtsem
 par byed pa rnam kyis hgro ba sna tshogs skyed par byed do

¹ X gyis.

sñam du sems so || dehi lugs kyañ mi rigs pa ñid du brjod pañi
phyir bsad pa

= तस्मादेवं कालवादी निषिद्धः । परमाणुवादी तु मन्यते नित्यानां
यथिव्यादिपरमाणूनामदर्शनोपदिष्टगुणवत्सर्गिह्यणुकादिक्रमेणावयविद्रव्यार-
म्भक्रियाभिर्विचित्रं जगज्जायत इति । तन्मतमपि न युज्यत एवेत्युक्तावयनाह—।

gañ gi phyogs hgañ rgyu yin z'in |
phyogs hgañ rgyu ma yin des na |
de ni sna tshogs hgyur na go |
sna tshogs rtag par mi rigs so || 12 ||

In *b* Vx of CSV inserts *pa* between *yin* and *des*, and reads *des* for *de* in *c*. V and Vx of CS *ga la rigs* for *mi rigs so* in *d*.

V pradeśo yasya hetuḥ syād ahetur api kaścana |
bhinnatvād bhinnadesatvañ nityatā yujyate katham || 12 ||

V's *bhinnatvād bhinnadesatvañ nityatā* cannot be defended ;
nor are here translated by him *des na* (*b*) and *de ni* (*c*). I should
like to propose the following :

हेतुः कश्चन देशः स्याद् यस्याहेतुश्च कश्चन ।

स तेन जायते नाना नाना नित्यो न युज्यते ॥१२॥

CSV : yan lag can thams cad rdul phra rab rtsam du thal
ba span bar hdod pas rgyu la yod pañi zhum pa ñid gañ yin pa de
hbras bu la yod pa ma yin no || z'es bya bar gdon mi za bar khas
blañ bar byaḥo || gañ gi phyir hdi de ltar yin pa des na rdul phra
rab rnams la bdag ñid thams cad kyi sbyor bar mi hthad do ||
gañ gi tshe rdul phra rab rnams la bdag ñid kyi thams cad kyi
sbyor ba yod pa ma yin pa dehi tshe dehi cha gañ gis rdul phra
rab rdul phra rab gz'an dañ sbyor bañi cha de rgyu yin z'in | gañ
gis mi sbyor ba de rgyu ma yin no || de ltar na ni gañ gi¹ phyogs
hgañ rgyu yin z'in | phyogs hgañ rgyu ma yin pa de ni du mañi
ño bo yin pañi phyir sna tshogs pa z'ig go || dehi phyir ri mo
bz'in rtag pa ma yin no || z'es bstan phyir bsad pa ni |
sna tshogs rtag par mi rigs so ||

z'es byaḥo ||

= सर्वस्यावयविनः परमाणुमात्रत्वप्राप्तिपरिजिहोषेया हेतुवृत्ति यत् पारिमाण्डव्यं तत् फलवृत्ति न भवतीत्यवश्यं ग्राह्यम् । यस्मादेतदेवं तस्मात् परमाणुषु सर्वात्मना योगो नोपपद्यते । यदा परमाणुषु सर्वात्मना योगो न भवति तदा तस्य येनांशेन परमाणोः परमाण्वन्तरेण योगः सोऽंशो हेतुः । येन न योगः स न हेतुः । तथा सति यस्य कश्चिद्देशो हेतुः कश्चिद्देशो न हेतुः स नानास्वरूपत्वान्नाना । तस्माच्चित्रवदनित्य इति प्रतिपादयन्नाह

नाना नित्यो न युज्यते ॥

इति ॥१२॥

213

CSV : ci ste rdul phra rab rnams la cha śas byed paḥi phyir
phyogs phyogs dañ mi sbyor ba kho na yin gyi | thams cad
bdag ñid thams cad kyis¹ sbyor bar ni ḥgyur te | deḥi phyir phrad
paḥi mtshan ñid can ldan pa yod la | phyogs dañ ldan pa ñid
kyañ ma yin no sñam na | ḥdi la bśad par bya ste |

= अथ परमाणुष्ववयवकरणात् प्रदेशस्य प्रदेशेनायोग एव । सर्वात्मना तु सर्वस्य योगः स्यात् । तस्मात्संयोगलक्षणवत्त्वमस्ति । प्रदेशवत्त्वं तु नास्तीति । अत्रोच्यते —।

rgyu yi zlum po gañ yin pa |
de ni ḥbras bu la yod min |
des na bdag ñid kun sbyor ba |
rdul phran rnams la mi ḥthad do || 13 ||

In *a* V and Vx of CS *ni* for *yi*, and Vx of CSV *bu* for *po*. In *c* V wrongly *spyor* for *sbyor*.

V vṛtto yo vidyate hetuḥ sa phalāya na kalpate |
aṇūnām tena saṁyogaḥ svasmin naivopapadyate || 13 ||

As regards the restoration one can hardly follow it. I may propose the following :

हेतोर्यत् पारिमाण्डव्यं फले तन्नेव विद्यते ।
योगः सर्वात्मना तस्मादणूनां नोपपद्यते ॥१३॥

CSV: rgyu dan zlum po ñid dan phyogs med pa z'es bya ba ni rdul phra rab rdzas kyi mtshan ñid do || gal te rdul phra rab bdag ñid thams cad kyi rdul phra rab gz'an dan sbyor z'in phyogs kyi ma yin na ni dehi tshe rgyu ste | rdul phra rab la yod pañi zlum po gañ yin pa de hbras bu rdul phran gñis pa la sogs pa la yañ thal bar hgyur te | dehi phyir yan lag can thams cad rdul phra rab tsam ñid yin pañi phyir dbaṅ po las ḥdas pa ñid du hgyur na | de dag ni rdul phra rab tsam ñid ma yin no || des na rdul phra rab rnams bdag ñid thams cad kyi sbyor mi ḥthad do ||

= हेतुत्वं पारिमाण्यमप्रदेशत्वं चेति परमाणुद्रव्यस्य लक्षणम् । यदि परमाणुः सर्वात्मना परमाण्वन्तरेण युज्यते न प्रदेशेन तदा हेतुः । परमाणुवृत्ति यत् पारिमाण्यं तत् फले द्वाणुकादावपि प्रसज्यते । तेन सर्वेषामवयविनां परमाणुमात्रत्वादतीन्द्रियत्वं भवति । न तु तेषां परमाणुमात्रत्वम् । तेन परमाणूनां सर्वात्मना योगो नोपपद्यते ॥१३॥

Cf. Śaṅkara on the *Vedāntasūtra* II 2. 12 :

संयोगश्चाणोरखन्तरेण सर्वात्मना वा स्यादेकदेशेन वा ।

सर्वात्मना चेदुपचयानुपपत्तेरणुमात्रत्वप्रसङ्गो दृष्टविपर्ययश्च ।

and the widely quoted *kārikā* of Vasubandhu from his *Vimsatī-kārikā* (ed. Lévi), 12 :

षट्केन युगपद् योगात् परमाणोः षडंशता ।

तेषामप्येकदेशत्वे पिण्डः स्यादणुमात्रकः ॥

214

CSV: yañ gañ gi tshe rdul phra rab gz'an dan bdag ñid thams cad kyi mi sbyor ba dehi tshe |

=अपि च यदा परमाण्वन्तरेण सर्वात्मना न योगस्तदा —

rdul phran gcig gi gnas gañ yin |

de ni gz'an gyi yañ mi ḥdod |

de phyir rgyu dan hbras bu gñis |

boṅ tshod mñam par ḥdod ma yin || 14 ||

In a Vx of CSV *gis* for *gi* ; and Vx of Cś *khañ* for *gañ*. In b Vx of Cś *phyir* for *gyi*. In d V *bod tshod* for *boṅ tshod*, but

the former does not give any sense, nor is it noticed by him, his restoration having omitted its meaning altogether. There are two phrases, *bon chod* and *bon tshod*, both in the same sense.

V anor ekasya yat sthānam tad evānyasya neṣyate |
ubhayor hetuphalyor yaugapadyam na ceṣyate || 14 ||

In the Tib. text there is nothing of *yaugapadya* in V's restoration. I may suggest the following :

अधोरिकस्य यत् स्थानं तदन्यस्यापि नेष्यते ।

तद् द्वयोर्हेतुफलयोः संस्थानं नेष्यते समम् ॥१४॥

CSV : dehi phyir de ltar rdul phra rab rdul phra rab gz'an
dañ bdag ñid thams cad kyis¹ sbyor ba med pañi yan lag can gyi
rdzas rnam s dbaṅ po las ḥdas pa ñid du ma gyur ro || rdul phra
rab phyogs dañ ldan pa ñid ni gyo ba med la | phyogs dañ ldan
pa ñid kyi phyir yañ ḥdi sna tshogs po ñid yin te | dehi phyir
rtag pa ñid ma yin no | z'es bya bar gnas so ||

=तस्मादेवं परमाणूनां परमाण्वन्तरेण सर्वात्मनाऽसंयुक्तानामवयविनां
द्रव्याणां नातीन्द्रियत्वम् । अतोभ्यच्च प्रदेशवत्त्वं परमाणोः । प्रदेशवत्त्वाच्चास्य
नानात्वम् । तस्मान् न नित्य इति स्थितम् ॥१४॥

215

CSV : ḥdir ḥbras buhi rdzas rtsom² pañi dus na ñes pa ḥdod
ḥgyur gyi³ | ḥbras bu rtsom² pañi sna rol gyi gnas skabs su
rdul phra rab rnam s la cha śas med pañi phyir ji skad smras pañi
skyon de thal ba med do | z'es bya ḥo | gnas skabs der yañ
śar la sogs pañi phyogs cha ḥdi bya ba yod do || dehi tshe ñes
par |

=इह फलद्रव्यारम्भकाले दोष इष्टः । फलारम्भपूर्वावस्थायां तु परमाणूनां
निरवयवत्वाद् यथोक्तदोषप्राप्त्यभाव इति । तस्यामप्यवस्थायां पूर्वादिप्रदेशांशोऽयं
कार्यः । तदा नूनम्—।

gañ la śar gyi phyogs yod pa |
de la śar gyi cha yañ yod |

¹ X kyi.

² X tsam.

³ X gyis.

gañ gis rdul la phyogs yod pa |
des rdul rdul phran min par bsñad || 15 ||

In *c* all *gi* for *gis*. In *d* V adds *na* after *des* and omits *par* after *min*.

V pūrvo yasya pradeśaḥ syāt pūrvāmśas tasya vidyate |
aṇor yena pradeśaḥ syāt tenāṇur anaṇur bhavet || 15 ||

V has not translated the word *bsñad* in *d*. I should like to modify his restoration as below :

यस्य पूर्वः प्रदेशोऽस्ति पूर्वोऽंशस्तस्य विद्यते ।

अणोर्येन प्रदेशोऽस्ति तेनाणुर्नाणुरुच्यते ॥१५॥

Here having read the first two lines of the *kārikā* the CSV runs :

deḥi phyir ḥdi phyogs dañ ldan paḥi phyir bum pa la sogs pa
bz'in du rdul phra rab ñid du mi ḥgyur ro | z'es bsad pa |
gañ gi rdul la phyos yod pa |
des rdul rdul phran min par bsñad ||

= तस्मादस्य प्रदेशवत्त्वेन घटादिवत् परमाणुत्वं न भवतीत्युच्यते

अणोर्येन प्रदेशोऽस्ति तेनाणुर्नाणुरुच्यते ॥१५॥

216

CSV : gal te rdul phra rab cha śas med par gyur na ni de la
ḥgro ba med pas rdul phra rab gz'an dañ sbyor ba med pa yin
dañ | yan lag can gyi rdzas rtsom par byed pa ñid du mi ḥgyur
ro || ḥdi ltar ḥgro baḥi dus na lus dañ ldan paḥi don gyis |

= परमाणुश्चेन्निरवयवः स्यात् तस्य गत्यभावेन परमाण्वन्तरेण संयोगो न
स्यात् । न च स्यादवयविद्रव्यारम्भ एव । तथा हि । गमनकाले देह्यर्थम्—।

mdun gyis len z'in rgyab kyis ni |
gtoñ bar ḥgyur na de dag gñis |
gañ la yod pa ma yin pa |
de ni ḥgro por yañ mi ḥgyur || 16 ||

In *a* V wrongly *cid*, and Vx of CS *cin* for *z'in*. In *b* V and Vx of CS *gyur* for *ḥgyur*. Vx of CSV *la* for *pa* after *yin* in *c*

and *la* for *ni* in *d*. The reading *ni* is, however, supported by CSV. In the same line V wrongly *bor* for *por*.

V pūrvagrāhe'paro dūraṁ gacched yadi, tayor dvayoh |
sattā kāpi na vidyeta janmano'pi na sambhavaḥ 16 ||

As regards V's restoration I cannot follow him in any way. The whole thought of the original Tib. seems to have been changed here. The French translation is also not in accordance with his Skt. I may offer the following :

ग्रहणं पूर्वभागेण पश्चाद्भागेन वर्जनम् ।

तद् इयं नैव यस्यास्ति स गन्ताऽपि न जायते ॥१६॥

CSV : lus dan ldan z'ig¹ ḥgro ba mñon du phyogs paḥi don
gyis phyogs kyī sñon phyogs gñon z'in | rgyab kyī phyogs kyī
rgyab phyogs gtoñ ba las ḥgro ba poḥi ḥgro ba po ñid ñe bar rtog
pa z'ig na cha med paḥi phyir rdul phra rab gañ la mdun dan
rgyab ki yan lag gis len pa dan gtoñ ba ñid med pa de ni ḥgro
ba por mi ḥgyur la | de med pas ḥbras bu rtsom par byed pa ñid
med paḥi phyir rdul phra rab dños po yod par smra bar mi rigs
so ||

= गमनाभिमुखदेशार्थं देशस्य पूर्वः प्रदेशः पीड्यते पश्चाद्देशस्य पश्चात्प्रदेशस्य
त्यज्यते । तेन गन्तुर्गन्तृत्वमुपप्रेक्ष्यते । अनंशत्वाद् यस्य परमाणोरग्रिमेण
पश्चिमेन चावयवेन ग्रहणं वर्जनं च नास्ति स न गन्ता । तदभावात् कार्यारम्भ
एव न भवतीति परमाणुवस्त्वस्तीति वक्तुं न युज्यते ॥१६॥

CSV : ḥdir smras pa | gal² te rdul phra rab med na ni ḥdi
rñal ḥbyor pa rñams kyis dmigs par mi ḥgyur ba z'ig na |
ḥdi ni rñal ḥbyor pa rñams kyis..mthoñ bas dmigs² pa yañ
yin no || deḥi phyir rdul phra rab rtag pa yod do || bśad
par bya ste |

= अत्राह । यदि परमाणोरभावो नायं योगिभिरुपलभ्येत । उपलभ्यते
त्वं योगिभिर्दर्शनेन । तस्मात् परमाणुर्नित्यः । उच्यते —।

217

gañ la dan po yod min z'in |
gañ z'ig la dkyil yod min la |

¹ X z'in.

² The X is very indistinct here.

gañ la tha ma yod min pa |
mñon med de ni gañ gis mthoñ || 17 ||

In *b* Vx of CSV *na* for *la*. In *c* Vx of CSV *ma yin* for *min pa*.

V yasyādir naiva bhavati madhyam yasya na vidyate |
antaś ca yasya na bhavet kenāvyaktaḥ sa drśyate || 17 ||

I should like to modify it :

आदिर्न विद्यते यस्य यस्य मध्यं न विद्यते ।

विद्यते न च यस्यान्तः सोऽव्यक्तः केन दृश्यते ॥१७॥

CSV : cha śas med pañi rdul phra rab la mdun dañ bar dañ
rgyab kyi cha yod pa ma yin te | deñi phyir mñon par med do ||
mñon pa ni gsal ba dañ bzun bar bya ba ñid dañ blta bar bya¹
...ces pañi don te | de med pañi phyir¹ mñon par med do ||
blta bar bya ba ma yin pa ni sus kyañ blta bar bya ba nus pa yañ
ma yin pa | ñdi rnal ñbyor pa rnams kyis dmigs par ños pa ma yin
no | deñi phyir rdul phra rab rtag pa med do ||^o

= अनवयवस्य परमाणोर्नाशोः न च पश्चादंशः । तस्मादव्यक्तः । व्यक्तः
स्पष्टो आहो दृश्य इत्यर्थः । स न भवतीत्यव्यक्तः । दृश्यो न भवति केनापि
द्रष्टुं न शक्यते । योगिभिरप्युपलब्धुमयमयोग्यः । तस्मात् परमाणुर्न
नित्यः ॥१७॥²

218

CSV : ñdir smras pa | rdul phra rab rnams ni rtag pa kho na
ste | rags pa ñbyuñ³ ba la⁴ sa bon gyi ño bor ñe bar ñgro bañi phyir
ro || gal te de rnams med na ni rags pa rnams sa bon med par
ñbyuñ bar ñgyur ro || ñdi ltar gañ las bskal pa dañ por rags pa
rnams ñbyuñ bar ñgyur ba ñjig pañi dus na yan lag can gyi
rdzas thams cad ñthor z'ñ rdul phra rab tsam z'ig lus pa na
rags pa rnams srid pa yod pa ma yin no || yañ gañ dag gal te gnas
skabs der rags bz'ñ du rdul phra rab rnams kyañ med par ñgyur

^{1,2} Here our X is very indistinct.

³ See MK with MV, XI. 2; Māṇḍūkya-kārikā, IV. 31; Bhāgavatapurāṇa, XI. 28.2; Yogavāsiṣṭha, III. 11. 13; Ācārāṅgasūtra, I.44 (PTS p. 20); Nyāyopadeśa, 14.

³ X byuñ.

⁴ X las.

na ni dehi tshe rags pa rnams rgyu med par hbyun bar hgyur
ro || dehi phyir yan lag can gyi rdzas kyi rgyu rdul phra rab
rnams yod pa kho na yin la || de rnams kyañ rtag pa z'ig ste | yod
la gryu dan mi ldan pa ñid kyi phyir ro || de yañ mi rigs te gañ
gi phyir— |

=अत्राह । परमाणवो नित्या एव । स्थूलानामुद्भवस्य बीजस्वभावानुगमात् ।
यदि ते न स्युर्बीजमन्तरेण स्थूलानामुद्भवो भवेत् । तथा हि । कुतः प्रथमे कल्पे
स्थूलानामुद्भवः । प्रलयकाले हि सर्वाण्यवयविद्रव्याणि विशीर्यमाणशरीराणि ।
न स्थूलानां सम्भवः । यदि तस्यामवस्थायां स्थूलवत् परमाणवोऽपि न स्युस्तदा
हेतुमन्तरेण स्थूलानामुद्भवः स्यात् । तस्मादवयविद्रव्यस्य हेतुभूताः परमाणवः
सन्त्येव । ते च नित्याः । सतोऽहेतुमत्त्वात् । तदपि न युज्यते । कुतः—।

hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa |
des na rgyu ni rtag ma yin |
yañ na gañ na rgyu yod pa |
de na hbras bu yod ma yin || 18 ||

Here according to V in the Tib. text the reading in *a* begins with *hbras bu yi* (genitive). This is found also in our Vx of CS. But as the sense requires and the Vx of CSV has it and is supported by CSV itself and the Chinese the true reading must be *hbras bu yis* (instrumental). See *kārikā* 352 (=XV. 2) of which *a* is identical with *a* of the present *kārikā*, the reading of the former being: *hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa*. In the same line, i.e. *a*, V with Vxx of CS and CSV has wrongly *bsig* for *bz'ig* after *rgyu*. The same mistake occurs also in V's edition in *kārikā* 352*a*. In *d* Vx of CS has *rgyu yod pa* for *yod ma yin* while that of the CSV reads *yod ma yi*. Both of them are evidently wrong.

V hetor vināśaḥ kāryeṇa tena hetur na śāśvataḥ |
atha hetur bhavati-yaḥ sa kāryaṁ naiva jāyate || 18 ||

Here *gañ na* in *c* and *de na* in *d* are taken by V as nominatives, Skt. *yaḥ* and *saḥ* respectively. This cannot be done. They must be taken in the locative case, as the particle *na* in both the places clearly shows. V's translation of the second half (i.e. *c* and *d*) is also objectionable, and his two versions, S

and French, do not agree with each other. The following may, therefore, be suggested :

नष्टः फलेन यद्वेतुस्तोन हेतुर्न शाश्वतः ।

यस्मिंश्च विद्यते हेतुः फलं तस्मिन् विद्यते ॥१८॥

CSV : gal te rdul phra rab rnams rgyu ñid du gyur na sa bon gyis myu gu bz'in du de rnams rdul phra rab gñis la sogs pa yan lag can gyi rdzas kyis h̄jig par h̄gyur ro || dehi phyir h̄bras bu de la lhan cig mi gnas paḥi phyir na rdul phra rab rnams sa bon ltar mi rtag par h̄gyur ro ||° gañ gi tshe de ltar rgyu ñid mi srid pa dehi tshe rdul phra rab rtag par brtags pa don med pas ci z'ig dgos te | dehi phyir rdul phra rab rtag pa rnams med do ||

=परमाणवश्चेद् हेतुरेव स्युरङ्गुरेण बीजवत्¹ ते द्वाणुकादिभिरवयविद्रव्यैर्विनश्येयुः । तस्मात् तस्मिन् फले सहानवस्थानात् परमाणवो बीजवन् न नित्याः ।° यदैवं हेतुत्वं न सम्भवति तदा परमाणूनां नित्यत्वपरीक्षा निरर्थेति किं [तैः] प्रयोजनम् । तस्मात् परमाणवो न नित्याः ॥१८॥

219

CSV : h̄di las kyan² rdul phra rab rnams trag pa ma yin te | gañ gi phyir |

=इतोऽपि परमाणवो न नित्याः । कुतः —।

thogs ldan dños po rtag pa ni |
gañ duḥaṇ snaṇ ba ma yin te |
des na nam yaṇ saṇs rgyas rnams |
rdul phran rtag pa ñid mi gsuṇ || 19 ||

In *b* Vx of CSV *du* for *duḥaṇ* and V wrongly *pa* for *ba*. In *d* V *gsuṇs* for *gsuṇ*.

V saṇhyogi śāśvato bhāvo yena dr̥sto na vidyate |
śāśvatatvam aṇos tena jātu buddhair na kathyate || 19 ||

In the above restoration of V *gañ duḥaṇ* in *b* is left out untranslated. I should like to modify the restoration as below:

¹ According to Tib. lit. *bijenāṅkuravat*.

² X *kyis*.

संज्ञेषी शाश्वतो भावो न कस्मिन्नपि दृश्यते ।

शाश्वतत्वमणोस्तेन जातु बुद्धेर्न वर्ण्यते ॥१८॥

OSV : hdi na rdul phra rab la rdul phra rab gz'an gyis bdag
ñid thams cad kyis hjug pa med pañi phyir rdul phra rab thogs
pa dan beas pa ñid yin la thogs¹ pañi bum pa ñid la sogs pa ltar
rtarg pa ñid du yañ mi rigs te | deñi phyir rdul phra rab rtag pa
ñid med do || gañ gi phyir rtag pa ñid yod pa ma yin pa |

des na nam yañ sañs rgyas rnams |

rdul phran rtag pa ñid mi gsun ॥°

deñi phyir ji ltar bye brag pa rnams kyis ltar bde bar gsegs pa
rnams la rdzas kyis rdul phra rab ces bya ba yod pa ma yin no ||
deñi phyir de bz'in gsegs pa rnams kyis² yañ rdul phra rab rtag
pa ñid ston par mi mdzad do || rañ ñid kyis de ltar ma gzigs pañi
phyir ro ॥°

hdi ltar deñi skye ba dan gnas pa dan hgag pa rnams rim gyis
dan cig car med pañi phyir mi hjug la | skye ba la sogs pa dan
bral ba la ni yod pa ñid rigs pa yañ ma yin no ||

deñi phyir hjug rten pañi dños po rnams ni hjug rten las hdas
pa la yons su mthoñ bañi rnam par dpyad pa ma bcug par hjug
rten na ji ltar yin pa de ltar khas blans par bya z'in | ji ltar rnam
par ses pa hjug rten pa yin pa de ltar rdul phra rab kyañ yin pas
hdis rigs pa bcug na rdul phra rab gsal bar mi nus te | deñi rig pa
la hjug rten dan luñ gi gnod pas gnod pañi phyir ro ||

de ltar rdul phra rub tu smra ba bkag pa dan | °

= इह परमाणो परमाखन्तरं सर्वात्मना न वर्तत इति परमाणोः
संज्ञेषित्वे संज्ञेषिणां घटानामिव नित्यत्वमपि न युज्यते । तस्मात् परमाणोर्न
नित्यत्वम् । येन न नित्यत्वं

शाश्वतत्वमणोस्तेन जातु बुद्धेर्न वर्ण्यते ॥°

तस्माद् वैशेषिकाणामिव सौगतानां दर्शने परमाणुद्रव्यमिति नास्ति ।
तस्मात् तथागतैरपि परमाणोर्नित्यत्वप्रतिपादनं न कृतम् । स्वयमेव तथाऽदर्शनात् ॥°

¹ Add here pa dan beas.

² X nas.

एवं तस्योत्पत्तिस्थितिनिरोधाः क्रमेण यौगपद्येन च न भवन्तीति न वर्तन्ते । उत्पत्त्यादिविरहे च सत्त्वमपि न युज्यते ।

तस्मात्लौकिका भावा लोकोत्तरपरिदर्शनविचाराप्रविष्टा लोके यथा भवन्ति तथाभ्युपगन्तव्याः । यथा विज्ञानं लौकिकं तथा परमाणुरपोति न्यायावतारोऽपि परमाणुः प्रकाशयितुं न शक्यते । तज्ज्ञा भूतस्य लोकागमविरोधेन विरुद्धत्वात् ।

एवं निषिद्धः परमाणुवादः ॥^०१८॥

220

CSV: kha cig dag sañs rgyas rnams rdul phra rab dag
rtag pa ñid du mi gsuñ ba ñdi ni bden mod kyi | gañ z'ig
rtag pa ñid du gsuñs pa de ni rtag par gyur ciñ yod pa yin te |
ji skad du bcom ldan ñdas kyis dge sloñ dag ma skyes pa dañ |
ma byuñ ba dañ | ñdus ma byas pa de ni yod do | z'es gsuñs la ||
chos ñdus ma byas pa rnams ni rtag go | z'es kyañ gsuñs so ||^०
dehi phyir mya ñan las ñdus pa z'es bya ba rtag pa de yod do ||
gal te de yod par ma gyur na ni sdug bsñal dañ kun ñbyuñ gi bden
pañi hñug thogs su ñphags pañi bden pa gsum pa z'es bya bar ston
par yañ mi hgyur ba z'ig na | ñe bar bstan pa yañ yin te | dehi
phyir de yod do || ñdi la bsad par bya ste |

= [अत्र] केचित् । बुद्धेः परमाणूनां नित्यत्वं नोक्तम् । इदं सत्यमेव ।
यस्य तु नित्यत्वमुक्तं तन्नित्यमेव । यथा भगवता—अस्ति भिन्नवस्तुदजातस-
भूतमसंस्कृतम्^१—इत्युक्तेऽसंस्कृतधर्मा नित्या इत्यप्युक्तम् ।^० तस्मान् निर्वाणं नाम
तन्नित्यम् । न चेद् दुःखसत्यस्य समुदयसत्यस्य च प्रवृत्तिक्षेपे तृतीयार्यसत्यस्य
शासनमपि न भवतीति भवत्युपदेशः । तस्मात् तदस्ति ।^२ अत्रोच्यते—।

chiñ dañ beñ dañ thabs las gz'an |
thar pa gal te yod na ni |
de las ci hañ mi skye ste |
des na de thar z'es mi brjod || 20 ||

^१ See U d ā n a, VIII. 3 : atthi bhikkhave ajātam abhūtam asaṁkhatam.

^२ The main point is that there is nothing nitya 'permanent.' To establish this truth para-
māṇus which are regarded as eternal are refuted. Here the opponent says that when one
admits nirvāṇa which must be eternal one cannot hold that there is nothing eternal. The
author gives his reply in the following kārikā.

In *a* for *bcin* found in *Vx* of *CSV* and the *Vṛtti* throughout *Vx* of *CS* and *V bcins*, Skt. *baddha*, supported by the Chinese reading *so chuan*. In *b V thar ba* for *thar pa* repeating the mistake throughout his edition. In *d Vx* of *CSV* omits *z'es* when the *kārikā* is quoted for the second time.

V *baddhasya bandhanopāyād nirvānaṃ yadi bhidyate |*
ajātān tad atas tena nirvānaṃ iti nocyate || 20 ||

V himself says that his Skt. version has not given him complete satisfaction and the Chinese version is also obscure. There is much deference here between the Chinese and the Tib. versions. The only point which I want to note is that in *a* the reading *bcins*, *baddha*, though supported by the Chinese as said above, could not be accepted by me following the commentator, Candrakīrti, as we shall see presently.

So far as the first half is concerned V's Skt. version does not agree even with his own French translation. Skt. *bandhanopāya* which can hardly be taken from the Tib. text, can in no way mean 'des moyens de délivrance.'

Before giving my own translation I should like to discuss a little as to how the Tib. word *thar pa* or *thar* is to be translated into Skt. V translates it (*b* and *d*) by *nirvāṇa*. This is not right. In Tib. *nirvāṇa* is invariably *mya nan las ḥdas pa*, or *mya nan ḥdas pa*, or *mya nan ḥdas*, or more shortly *myan ḥdas*; while for *mokṣa* one sees in Tib. *thar pa* or *thar*. Even in the same *kārikā* these two are distinguished. For instance, MK, XXV. II with both the versions, Skt. and Tib, may be quoted here. I cannot, therefore, agree with V in restoring also the *kārikā* 244 where in *b* he writes *nirvṛti* for *thar pa*¹. The case is the same also with his restoration of the *kārikā* 222.

I may propose the following:

उपायाद् बन्धनाद् बन्ध्यादन्यो मोक्षो भवेद् यदि ।

न तस्माज्जायते किञ्चिन् मोक्षः स इति नोच्यते ॥२०॥

¹ For details see the *kārikā*.

CSV : de la ḥchiñ bā ni kun ḥbyuñ gi bden paḥo | ḥchiñ bar
 bya ba la rañ dbaṇ med par byed pas ḥchiñ bar ḥgyur ba ñid
 kyī phyir ro || bciñ ba ni sdug bśnal gyi bden pa ste | ñon moṇs
 paḥi gz'an gyi dbaṇ yin paḥi phyir ro || de ldog paḥi thabs ni
 lam gyi bden pa ste | de ñon moṇs pa ldog par byed paḥi phyir
 ro || ḥchiñ ba dañ bciñ bar bya ba med par ni ḥchiñ baḥi bya
 ba mi srid pas ḥchiñ ba dañ bciñ bar bya ba dag gi yod pa ñid ni
 de yod paḥi rgyu can yin no || de bz'in du bzlog par bya ba dañ
 zlog par byed pa med par ni zlog par yod par mi ḥgyur z'in de yod
 pa las bzlog par bya ba dañ | zlog par byed pa gñis yod pa ñid do ||
 de la bzlog par bya ba ni kun nas ñon moṇs pa yin la | zlog par
 byed pa ni lam ste | mun pa la sgron me bz'in no || ji ltar bden pa
 gsum po ḥdi kun nas ñon moṇs pa dañ de las log pa
 lam¹ dpags paḥi yod pa ñid yin pa de ltar ñon moṇs pa zad paḥi
 mtshan ñid can gyi thar pa ni ma yin te | gañ gi phyir de las cuñ
 zad kyañ ḥbyuñ ba med do || ḥchiñ ba dañ thar pa gñis char
 (?) la yañ yañ lag gi ño bor ñe bar mi soñ baḥi phyir ro || gal te
 ḥdi ḥgaḥ z'ig tu ñe bar sbyor ba ñid du ḥgyur na ni deḥi tshe ḥdi
 ḥbras bu des dpags paḥi yod pa ñid du ḥgyur na | ḥdi ni de ltar
 yañ ma yin te | deḥi phyir ḥdi la yod pa ñid med do ||

ci ste thar pa ni grol baḥo sñam na | de ltar na yañ ḥdi grol
 bar gyur pa las don gz'an ma yin te | de ltar ma yin na de de dañ
 ḥbrel ba med pa ñid pa ñid dañ ci yañ mi byed pa ñid du ḥgyur
 ro || deḥi phyir ḥdi thar par brjod pa mi rigs te |

des na de thar² z'es mi brjod || °

deḥi phyir ñon moṇs pa dañ skye ba mi ḥbyuñ ba de byas so ||
 z'es bya bar brtag par mi rigs so || dños po rgyu dañ rkyen gyi
 tshogs pa las ḥbyuñ ba rnamś ni med paḥi phyir sa bon tshi gu³
 las myu gu la sogs pa ltar nam yañ skye bar mi ḥgyur te | deḥi
 phyir deḥi don du don gz'an brtag pa chos mi legs so ||

bden pa gsum paḥi sgra brjod par bya ba ñid kyañ mi ḥgal
 te | ñon moṇs pa dañ skye ba gñis slar mi ḥbyuñ ba tsam z'ig bden

¹ X las.

² X adds pa after it.

³ X chig pa or tshig pa.

pa gsum paḥi sgra brjod par bya ba yin paḥi phyir ro || dños po
med par gyur pa la grans kyis yons su bgrañ ba yod pa ma yin pa
yañ ma yin te | bcom ldan ḥdas kyis dge sloñ dag lña po ḥdi
dag ni miñ tsam ste | 'khas che' pa tsam tha sñad tsam kun
rdzob tsam ste | ḥdi lta ste | ḥdas paḥi dus dañ | ma ḥons paḥi
dus dañ | nmkhaḥ dañ | mya ñan las ḥdas pa dañ | gañ zag go z'es
bya ba de lta bu la sogs pa gsuñs paḥi paḥyir ro ||

= तत्र बन्धनं समुदयसत्यम् । बन्धस्यास्ततन्वीकरणेन बन्धनं भवतीति ।
बन्धं दुःखसत्यम् । क्लेशस्य परतन्त्रत्वात् । तन्निवर्तकं उपायो मार्गसत्यम् ।
क्लेशनिवर्तकत्वात् । बन्धनं बन्धं च विना बन्धनकार्यं न सम्भाव्यत
इति बन्धबन्धनयोरस्तित्वं तदस्तित्वस्य हेतुः । तथा निवर्त्यं निवर्तकं
च विना निवृत्तिर्न भवति । तत्सत्त्वान् निवर्त्यनिवर्तकयोः सत्त्वम् ।
तत्र निवर्त्यः सङ्क्षेशः । निवर्तको मार्गः । तमसि दीपवत् । यथा सत्यत्रयमिदं
सङ्क्षेशतन्निवर्तकमार्गानुमित(?) सत्त्वमस्ति तथा क्लेशक्षयलक्षणे मोक्षो
नास्ति । यतस्तस्मात् किञ्चिन्मात्रमपि न जायते । बन्धमोक्षयोरप्यवयवस्व-
भावानुपगतत्वात् । स्याच्चेदस्य कुत्रचिदुपयोगस्तदा तेन फलेनानुमित(?)
मस्य सत्त्वं स्यात् । न चेदमेवमस्ति । तस्मान्नास्य सत्त्वम् ।

अथ मोक्षो मुक्तिरिति मन्यते । तथाप्येष मुक्तिभूतत्वेन नार्थान्तरं
भवति । एवमसति तस्मिन्नेव तेन सम्बन्धः । न च किञ्चित् क्रियते । तस्मादयं
मोक्षो वक्तुं न युज्यते । तेन

मोक्षः स इति नोच्यते ॥°

तस्माज्जातिक्लेशयोरनुद्भवस्तत्कृत इति हेतुत्वं परीक्षितुं युक्तम् ।
हेतुप्रत्ययसामग्र्यद्भवानां भावानामभावाद् बीजास्थितोऽङ्गुरादिवत् कदापि
जातिर्न भवति । तस्मात् तदर्थमर्थान्तरपरीक्षाधर्मो न श्येयान् ।

तृतीयसत्य^२वाच्यत्वमपि न विरुद्धम् । जातिक्लेशयोः पुनरनुद्भवमात्रस्य
तृतीयशब्दवाच्यत्वात् । न चाभावभूतस्य संख्यया न परिसङ्ख्यानं भवति ।
उक्तं हि भगवता—पञ्चेमानि भिन्नवो नाममात्रं प्रतिज्ञामात्रं व्यवहारमात्रं

¹ X hches.

² Referring to duḥkhañirodha.

संहतिमात्रम् । तद्यथातीतोऽध्वानागतोऽध्वान्काशो निर्वाणं पुद्गलश्चेत्यादि¹ ॥२०॥²

221

mya ñan ḥdas la phuñ po rnams |
yod min gañ zag srid ma yin |
gañ du mya ñan ḥdas gyur pa |
ma mthoñ der myañ ḥdas gañ z'ig || 21 ||

In *c* *V* *ba* for *pa*.

skandhā na santi nirvāṇe pudgalasya bhavo na ca |
yena drṣṭaṁ na nirvāṇaṁ nirvāṇaṁ tena kiṁ bhavet || 21 ||

Grammatically *gañ du* in *c* and *der* in *d* cannot be translated by *yena* and *tena* respectively, as *V* has done. He says that his Skt. rendering is determined according to the Chinese version. But I think it is not so. I should like to translate the *kārikā* as follows :

स्कांधाः सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सत्त्वः ।

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् । २१॥

CSV : gz'an yañ bcom ldan ḥdas kyis ḥdi skad du | gañ
śdug bsñal ḥdi ma lus par rab tu spañs śiñ | spañs pa bsal ba(?) |
zad pa ḥdod chags dañ bral ba ḥgag pa ñe bar z'i ba | nub pa
sdug bsñal gz'an yañ ñid mtshams mi sbyor ba dañ | ñe
bar mi len pa ḥdi ni z'i ba gya nom pa ste | ḥdi lta ste | phuñ
po kun spañs pa | srid pa zad pa ḥdod chags dañ bral ba | ḥgag
pa mya ñan las ḥdas paḥo | z'es gsuñs te | luñ ḥdi las na rnam
pa thams cad du | mya ñan ḥdas la phuñ po rnams yod min | gañ
zag srid ma yin || gal te mya ñan las ḥdas pa la phuñ po rnams yod
ciñ | gañ zag kyañ yod na ni deḥi tshe de dag yod paḥi phyir
mya ñan las ḥdas par gyur pa dmigs pa dañ mdo dañ ḥgal ba
dañ mya ñan las ḥdas pa ḥkhor ba las mi ḥdaḥ bar ḥgyur ro ||

¹ This passage is quoted by Guṇaratna in his commentary on the *Śaḍdarśanasa-
muccaya*, Bib. Ind., 1905, pp. 46-47 reading samjñā- for nāma-, katamāni pañca for
tad yathā, and sahetuko viśaṣaḥ for nirvāṇm.

² In explaining the *kārikā* in his note Tucci has quoted the following śloka from the
L.A., III. 70, p. 186 :

bandhyabandhananirmuktā upāyaś ca vivarjitāḥ |
tirthyā mokṣaṁ vikalpenti na ca mokṣo hi vidyate ||

dehi phyir mya ñan las ḥdas pa de la mya ñan las ḥdas par gyur
pa ḥgaḥ yañ ma dmigs so || dehi phyir |

gañ du mya ñan ḥdas gyur pa |

ma mathoñ der myañ ḥdas gañ z'ig ||

mya ñan las ḥdas pa ni mya ñan las ḥdas pa ste | de yañ
dños poḥi ño bo yin paḥi phyir rten la rag las so || ḥdiḥi rten
yañ mya ñan las ḥdas par gyur pa yin la || de yañ phuñ po
rnams sam | gañ zag gin na || de med pas rten med par ḥgyur
te | phyogs de las mya ñan las ḥdas pa gañ z'ig yin par ḥgyur ||
rnam pa gcig tu yañ mya ñan las ḥdas pa dños po bden par
smra baḥi mya ñan las ḥdas pa rtog pa na rten du gyur pa z'ig
gam | brten par gyur pa z'ig rtog grañ || de la re z'ig rten du
gyur pa ni mi ruñ ste | ḥdi ltar |

mya ñan ḥdas la phuñ po rnams |

yod min gañ zag srid ma yin ||

de dag med pas gañ du mya ñan las ḥdas par ḥgyur ba ḥgaḥ z'ig
kyañ ma dmigs pa der mya ñan las ḥdas pa gañ z'ig tu ḥgyur ||
de ltar na re z'ig mya ñan las ḥdas pa rten du gyur pa ni srid
do || gañ yañ du brten¹ par gyur pa yin pa der yañ ñes pa de
ñid yin te | gañ gi phyir |

mya ñan ḥdas la phuñ po rnams |

yod min gañ zag srid ma yin |

gañ du mya ñan ḥdas gyur pa |

ma mthoñ der myañ ḥdas gañ z'ig ||

rten med paḥi brten pa mi srid paḥi mya ñan las ḥdas pa
gañ z'ig ḥgyur || yod pa ma yin pa la ni rtag pa ñid rig pa ma
yin pas dños po rtag pa rnams yod pa ma yin no ||

= अन्वयः । उक्तमेवं भगवता—यद्दुःखं निरवशेषमिदं प्रहीणम् । त्वयो
विरागो² निरोध उपशमोऽस्तदुःखमयुक्तान्वसम्बन्ध³ निरुपादानमिदं
शान्तं प्रणीतमिति ।⁴ एवं—सर्वस्त्वन्वप्रहाणं भवत्वयो विरागो निरोधो
निर्वाणमिति ।⁵ अस्मादागमात् सर्वथा निर्वाणे स्त्वन्वा न भवन्ति ।

¹ X du ma rten.

² Cf. Suttanipata, 225: khayā virāgaḥ.

³ Sandhi 'joint,' cf. tisandhi of bhavacakka, Sam m o h a v i n o d i n i, pp. 190—191.

⁴ Sam y u t t a n i k ā y a, I. 136: santo paṇito.

⁵ Op. cit. I. 136.

न च सम्भवति पुद्गलः । यदि निर्वाणे स्कन्धाः स्युः पुद्गलोऽपि स्यात् । तदा तेषां सत्त्वान् निर्वाणोपलभ्ये सूत्रविरोधो निर्वाणं च संसारानतीतं स्यात् । तस्मात् तस्मिन् निर्वाणे निर्वाणभूतं किञ्चिदपि नोपलभ्यते । तस्माद्

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् ।

निर्वाणं हि निर्वृतिः । तच्च भावरूपत्वादाधाराद्यत्तम् । आधारश्चास्य निर्वाणभूतः । स च स्कन्धा वा पुद्गलो वा । तदभावे चाधाराभावः । तत्पक्षे निर्वाणं किं भवेत् । एकरूपेण च निर्वाणपदार्थस्य सत्यत्ववादिना परिकल्प्यमानं निर्वाणमाधारभूतमाधेयभूतं वा परिकल्प्यते । तत्र तावदाधारभूतं न युक्तम् । तथा हि

स्कन्धा सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः ।

तयोरभावेन यत्र निर्वाणं जायते न तु किञ्चिदुपलभ्यते किं तत्र निर्वाणं भवेत् । तथा च निर्वाणं तावदाधारभूतं सम्भवति । यत्र पुनराधेयभूतं तत्रापि स एव दोषः । यतः

स्कन्धाः सन्ति न निर्वाणे पुद्गलस्य न सम्भवः ।

यत्र दृष्टं न निर्वाणं निर्वाणं तत्र किं भवेत् ॥

निराधारस्याधेयस्याभावान् निर्वाणं किं भवेत् । असति च न जायते नित्यत्वमिति न सन्ति नित्या भावाः ॥२१॥

222

CSV : graṅs can pa rnamṣ ni yon tan dan skyes bu tha dad
par śes pa las chen po la sogs paḥi hjug paḥi rim pa log pas rnam
par hgyur baḥi tshogs rnam pa thams cad du z'i bas thar paḥi gnas
skabs na skyes bu śes pa yod pa ŋid gnas paḥi phyir bdag grol ba
yod pa yin dan | ji skad brjod paḥi ñes pa spaṅs pas thar par rtog
par byed do | de dag gi de yaṅ |

=साङ्ख्या हि गुणपुरुषभेदज्ञानान् महदादिप्रवृत्तिविपरीतक्रमेण
विकृतिसमूहानां सर्वथा शान्त्या मोक्षावस्थायां पुरुषस्य ज्ञानावस्थानादात्मनो
सुक्तिर्यथोक्तदोषप्रहाणेन च मोक्षो भवतीति कल्पयन्ति । तेषां तत्रापि—

srid dan bral la thar paḥi tshe |

śes yod yon tan ci z'ig yod |

śes med pa yi yod pa yaṅ |

gsal bar yod pa min dan mtshuṅs ॥ 22 ॥

In *a* *V* *baḥi* for *paḥi*. In *d* it is better to read *med* for *min*; for *dañ* *V* with *Vx* of *CS de*.

V *nirvāṇam yad bhavābhāve tadā jñānena ko guṇaḥ |*
ajñānasya hi yo bhāvaḥ sa vyaktam nāstitāsamah || 22 ||

I should like to offer the following :

ज्ञानेन मोक्षकाले स्याद् भवहीनस्य को गुणः ।

सत्त्वेज्ञानस्य च व्यक्तं स्यात् सत्त्वं नास्तितसमम् ॥ २२ ॥

As regards *V*'s rendering of *yod pa min dañ mtshuṇs* in *d* by *nāstitāsama* cf. *nāstitātulya* in the *kārikā* 242c which is rendered into Tib. by *med dañ mtshuṇs*. One may, however, use here *nirābhāsasama* agreeing with the Chinese as Tucci has shown in his Italian translation.

CSV : srid dañ bral la thar paḥi tshe |

śes yod yon tan ci z'ig yod ||

grol bar gyur paḥi skyes bu la ni thar paḥi gnas skabs na śes
 pa yod pa ñid yod par brtag par mi rigs so | de dag gi lta na blos
 lhag par z'en paḥi don la skyes bus śes par byed ciñ | śes pa yod
 pa ñid kyañ meḥi tsha ba ñid ji lta ba bz'in du deḥi rañ gi ño bo
 z'es bya bar mñon par ḥdod la | de yañ yul ji ltar bstan pa yonś su
 gcod paḥi bdag ñid can yin no || rañ bz'in yul ñe bar loñs spyod
 paḥi ḥdod pa rig ciñ skyes bu dañ tha mi dad par rtogs nas rim
 gyis dbaṇ poḥi tshogs ḥbyuñ ba na skyes buḥi yul ñe bar loñs
 spyod paḥi rgyu yin no | gañ gi tshe yul ñe bar loñs spyod paḥi
 skyes bu ḥdod pa log pa deḥi tshe de la srid pa ldog go || srid pa ni
 ḥdod pa la ni¹ | srid pa dañ bral ba de la ni śes pa yod pa ñid kyis
 yon tan ḥgaḥ yod pa yañ ma yin no || des ni deḥi tshe don ḥgaḥ yañ
 dag par mi myoñ ste | rnam par ḥgyur baḥi tshogs rgyu dañ ḥbras
 buḥi bdag ñid can mthaḥ dag rab tu z'i bar ḥgyur baḥi phyir ro ||
 deḥi phyir grol baḥi bdag la thar pa śes pa yod pa ñid mi rigs so ||

ho na ni deḥi tshe skyes bu śes pa yod pa ma yin par ḥgyur
 la rig² go z'e na | de ltar na yañ |

¹ After this there is one letter more which could not be read in X.

² X rag.

śes med pa yi yod pa yañ |
 gsal bar yod pa min dan mtshuñs
 pa ma yin nam || śes pa yod pa las tha dad med pañi rañ gi ño bo
 can gyi skyes bu la śes pa yod pa ñid med na śes pa med pa la gañ
 z'ig bden pa yod par brtags pa de ni ches gsal bar yod pa ma
 yin pa mo gśam gyi bu la sogs pa dan hdra ba z'ig go ||

= ज्ञानेन मोक्षकाले स्याद् भवहीनस्य को गुणः ।

मुक्तभूतस्य पुरुषस्य मोक्षावस्थायां ज्ञानास्तित्वं कल्पयितुं न युक्तम् ।
 तेषां हि दर्शने पुरुषो बुद्ध्याध्यवसायार्थं जानाति । ज्ञानमप्यनेरुणत्ववत्
 तत्पुरुषमित्यभौष्टम् । तदपि यद्यपदर्शितविषयपरिच्छेदस्वभावकम् ।
 प्रकृतिर्हि विषयसम्भोगकामाज् ज्ञात् पुरुषादभेदेन प्रतीतेः क्रमेणैन्द्रियसमूहोद्भवे
 पुरुषस्य विषयोपसम्भोगहेतुर्भवति । यदा विषयोपसम्भोगकामः पुरुषस्य
 निवर्तते तदा भवो निवर्तते । भव इष्टे (?) तस्य भवहीनस्य
 ज्ञानसद्भावेन न कश्चिदपि गुणः । तेन तदा न कोऽप्यर्थः सम्यगनुभूयते ।
 हेतुप्रज्ञात्मकस्य विकारसमूहस्य सर्वतः प्रशान्तत्वात् । तस्मान् न
 मुक्तास्यात्मनो मोक्षज्ञानं युज्यते ।

अथ तदा पुरुषस्य ज्ञानं नास्तीति ज्ञायते । एवमपि

सत्त्वेऽज्ञानस्य च व्यक्तं स्यात् सत्त्वं नास्तितासमम् ।

इतीदं किं न स्यात् । ज्ञानभावादभिन्नस्वभावस्य पुरुषस्य ज्ञाननास्तित्वेऽ-
 ज्ञानस्य यत् सत्त्वं^१ कल्पयते तद् व्यक्ततरं वन्ध्यापुत्रादिवन्नास्ति ॥२२॥

223

CSV : ci ste grol bañi gnas skabs can śes pa yod pa ñid kyi
 nus pa yod pañi phyir bdag yod do sñam du sems na hdi yañ sñiñ
 po med pa z'ig ste | gañ gi phyir |

= अथ मोक्षावस्थायां ज्ञानास्तित्वशक्तिसत्त्वादात्मा विद्यत इति मन्यते ।

इदमप्यसारम् । कुतः—

thar pa bdag cig yod na ni |
 śes yod sa bon srid pa yod |

^१ Lit. jñānasattvam api.

^२ Tib. gives satyam (bden pa). It seems that the mistake is due either to the wrong reading satyam for sattvam in the Skt. MS. used by the Tib. translator, or to his misreading the word.

de med na ni srid pa la |

bsam paḥaṅ yod pa ma yin no || 23 ||

In a Vx of CSV *geig* for *cig*. In b V wrongly reads *yoṅs po na* for *yod sa bon*. In d he has *pa ḥaṅ* for *paḥaṅ* omitting *no* at the end.

ātmaiva yadi nirvāṇam jñānam pūrṇam bhavo bhavet |

tadabhāve hi samsāre bhāvanāpi na vidyate || 23 ||

V's restoration can in no way be accepted. I may offer the following :

आत्मा यदि भवेन् मोक्षे ज्ञानबीजस्य सम्भवः ।

तदभावो यदि भवभावनापि न विद्यते ॥२३॥

CSV : gal te grol baḥi gnas skabs su bdag brtag par nus na ni deḥi tshe bdag yod daṅ deḥi rten can śes pa yod pa ṅid kyis nus pa yod par ḥgyur ba z'ig na | de ni śes pa yod pa ṅid kyi raṅ gi ṅo bo can yin pa ṅid kyi phyir de med par yod pa ma yin pas rten med paḥi nus pa yaṅ mi srid do ॥°

gaṅ gi tshe rten med pas de dag rnam pa thams cad du yod pa ma yin pa deḥi tshe

de med na ni srid pa la |

bsam paḥaṅ yod pa ma yin no ||

=यदि सुक्त्यवस्थायामात्मा प्रत्येतुं शक्येत तदात्मनः सत्त्वेन तदाश्रित-
ज्ञानसत्त्वेन च शक्तिर्भवेत् । सा च ज्ञानास्तित्वस्वरूपेति तदभावे न
भवतीति निराश्रया शक्तिर्न सम्भवति ॥°

यदाश्रयाभावेन ते¹ सर्वथा न विद्येते तदा

तदभावो यदि भवभावनापि न विद्यते ॥२३॥

224

CSV : myu gu la sogs paḥi nus paḥi rten sa bon tshig par gyur na myu gu la sogs paḥi rgyun mi ḥjug pa bz'in du rnam pa thams cad du bdag gi rgyun tsam z'ig kyaṅ mi ḥjug pas thar par rigs so || gaṅ gi phyir ḥdi de ltar yin pa deḥi phyir |

अङ्कुरादिशक्त्याश्रये बीजे दग्धभूतेऽङ्कुरादिसन्तानाप्रवृत्तिवदात्मनोऽपि
सन्तानमात्रस्य सर्वथाप्रवृत्त्या मोक्षो युक्तः । यस्मादेतदेवं तस्मात्—

¹ jñānāśritva and taochakti.

sdug bsñal las thar mi rnams la |
 gz'an ni yod pa min par ñes |
 de phyir rnam pa kun tuhañ bdag |
 zad pa legs z'es bya bar brjod || 24 ||

In *b* for *ni* Vx of CŠV *las*.

V nareṣu duḥkhamukteṣu paro nāma na vidyate |
 sarvathātmākṣayas tena śreyān ityabhidhīyate || 24 ||

In *c* in Skt. *ātmākṣayas* is evidently misprint for *ātmakṣayas*.

Here Tib. *ñes* at the end of *b* is left out untranslated. It could be translated by Skt. *niścita*, *dhruva*, etc. and adverbially also by *nūnam*. The word *para* in the masculine gender in the same line is for Tib. *gz'an*. But V's own translation in French is not in accordance with it, for he takes there the word in the sense of 'rien', and in that case the word *para* should have been put in the neuter gender.

Accordingly I may change the translation as follows :

दृष्टुं दुःखाद् विमुक्तेषु नूनमन्यन्न विद्यते ।

श्रेयानात्मचयस्तस्मात्सर्वथापीति कथ्यते ॥२४॥

CŠV : sdug bsñal las grol ba ni sdug bsñal yañ mi ḥbyuñ ba
 yin no | sdug bsñal yañ skye ba dañ ḥgag paḥi chos can gyi ḥdu
 byed las dañ ñion moñs pas bskyed pa rnams yin la | de rnams la
 brten nas kyañ gañ zag tu ḥdogs te | de ni bdag yin no || sdug
 bsñal ḥgags na ni de dañ grub pa dañ bde ba geig paḥi ñe bar len
 pa po bdag rnam pa thams cad phyis mi ḥbyuñ baḥi bdag ñid kyis
 zad pa gañ yin pa de ñid legs paḥo | z'es byaḥi grol baḥi
 bdag yod pa ni ma yin no || de ni re z'ig rgyu med pa can
 ñid kyi phyir rañ ñid kyis yod pa ma yin te | mo gśam gyi bu bz'in
 no || deḥi rañ gi ño bo yod na yañ de rtag pa ñid kyis rnam par mi
 ḥgyur baḥi phyir bcñs pa dañ thar pa gñis la khyad par med pas
 sña ma bz'in du | ¹

= दुःखान्मुक्तस्य दुःखं नोद्भवति । दुःखानि चोत्पादनिरोधधर्मकस्य संस्कार-
 कर्मणा क्लेशेन चोत्पाद्यन्ते । तानि च प्रतीत्य पुद्गलो बध्यते । स चात्मा । दुःखे

From here we have the Skt. original found in the fragments (HPS, p. 485).

च निरुद्धे तेन सह सिद्धिसुखेकोपादातुरात्मनः सर्वथा पञ्चादभूतात्मकत्वेन यः
क्षयः स एव श्रेयानिति नास्ति मुक्त आत्मा । स तावदकारणत्वेन न
स्वयं विद्यते । वन्ध्यापुत्रवत् । तस्य स्वरूपसङ्गावे च नित्यत्वेनाविकाराद्
बन्धमोक्षोभयविशेषाभावेन पूर्वमिव संसारनिवृत्तिर्न स्यात् । विशेषाभ्युपगमे
च^१ विकारसङ्गावादनित्यः स्यात् । अनित्यस्य^२ च सकारणत्वं स्यात् । ततश्च दुःख-
सन्तानः सदृश एव स्यात् स्ववादत्यागश्च^३ । तस्मान्न युक्तमस्यात्मानमभ्युपेतुम् ।
अभ्युपेत्यापि हि यत्परं प्रति प्रतिपादनासामर्थ्यादुक्तदोषाच्च परित्याज्यं किं
तेनाभ्युपगतेन प्रयोजनमिति त्यज्यतामात्मवादः ॥२४॥

225

CSV : यद्येवं मुक्तावस्थायां मुक्तात्मनोऽप्यसङ्गावः संस्काराणां चापुन-
रुत्पत्त्या सर्वथा^४ परिक्षयरूपं परमार्थसंज्ञकं निर्वाणं वर्ण्यते तदलमेतेनेदृशेन
परमार्थेनार्थितेनित्यत आत्मकामस्य^५—।

h̥jig rten pa h̥di ñid bla yi |
don dam rnam kun ma yin te |
h̥jig rten pa la cuñ zad yod |
dam pañi don la yod ma yin || 25 ||

rnal h̥byor spyod pa bz'i brgya las dños po rtag pa dgag pa
bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa dgū paño || 9 ||

* वरं लौकिकमेवेदं परमार्थो न सर्वथा ।

लौकिके विद्यते किञ्चित्परमार्थे न विद्यते ॥ २५ ॥

॥'योगाचारि चतुःशतके नित्यार्थप्रतिषेधभावना^६सन्दर्भेन^७ नवमं प्रकरणम् ॥८॥

CSV : नैव ह्यात्मकामो लोचनामयसम्पाताशङ्कयात्पोरुत्पादन-
मनुतिष्ठति करोति त्वामयोपघातमेव । तथा संसारदुःखोद्दिग्मस्य दुःखत्याग

^१ See p. 66, note 1.

^२ Tib khyad par khas len na yañ ; HPS °gamena.

^३ For anityasya Tib. tatañ (deñi phyir).

^४ Tib. rañ gi rtsod pa btañ bar hgyur ro || After syāt HPS : evaṃ ca sati svabhāva-
tyāgañ syāt.

^५ Tib. atyantam (gtan).

^६ Tib. ātmaśreyaskāma- (bdag legs su ḥdod pa).

^७ CSV throughout ad. bodhistva- (byañ chub sems dpahi).

^८ CSV in Tib. ad. samāpatti (tiñ ne ḥdzin); HPS nityārthapratishedho nāma navamam.*

^९ Tib. ad. śreyaś (legs).

एव ज्ञायान् न तु सर्वाभावः । सर्वाभावे हि सति सर्वस्य सुखस्याप्युच्छिन्ना
न किञ्चिदनेनात्मन उपकृतं भवति । ततश्च

वरं लौकिकमेवेदम् ।

लौकिके हि¹ त्वया किञ्चिदङ्गीक्रियते यत् प्रतीत्यसमुत्पन्नमुपदाय च
प्रज्ञप्तम्² किञ्चिन्नाङ्गीक्रियते यत् तौथिकैरभूतमारोपितं सस्वाभाव्यं च
भावानाम् । अथवा यददत्त³फलमतौतं कर्म 'तत्फलञ्चा'⁴नागतं प्रत्युत्पन्नाश्च
संस्कारा इत्येतत् तव लौकिके⁵ऽस्ति । तदवशिष्टं नास्तीति वरमेतल्लौकिकं
यत्र न सर्वाभावः । परमार्थस्तु⁶ न श्रेयान् सर्वथाप्यात्मनो⁷ऽप्यसङ्गावात् ॥२५॥

¹ Tib. ad. asmin (lit. tasmin, der).

² After yat Tib. caksurādy añkurādi vā pratītyāropitam ghaṭapataḡrha..vana-
senārāmayānanaukādi (mig la sogs pa dañ | myu gu la sogs paḡam brten nas btags pa
bum pa dañ | snam bu dañ | ra sde (?) dañ | khyim dañ | ngas dañ | dmag dañ | kun dgaḡ
ba dañ | bz'on pa dañ | gru la sogs pa rnam so ||) omitting pratītya° prajñaptam.

³ After yat Tib. ad. kuśalākūśalādi (dge ba dañ mi dge ba la sogs paḡi). For adatta
Tib. anuddhrta (ma phyuñ ba).

⁴ Tib. subha- (bde baḡi) for tat.

⁵ Tib. vā (ḡam) for ca.

⁶ Tib. ḡiig rten pa la ; HPS laukikena.

⁷ HPS. ad. sarvathā.

⁸ Tib. does not support api before and after ātmano.

CHAPTER X

BDAG DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

आत्मप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

226

CSV: अत्राह । यद्यात्मा नाम कश्चित् स्वरूपतः स्यात्तस्य निर्वाणे सर्वयोच्चेददर्शनान्

नास्म्य¹हं न भविष्यामि न मेऽस्ति न भविष्यति ।

इति परिशुद्धितस्य स्यादेवं

वरं लौकिकमेवेदं परमार्थो न सर्वथा ।

लौकिके विद्यते किञ्चित्परमार्थं न विद्यते ॥

न चात्मा नाम कश्चित्स्वरूपतः सम्भवति । यदि हि स्यात् स नियतं स्त्रीत्वेन वा स्यात् पुरुषत्वेन वा नपुंसकत्वेन वा । ततोऽन्यस्य कल्पनान्तरस्याभावात् । द्विविधं ह्यात्मानं वर्णयन्ति तौष्टिका यदुत्तान्तरात्मानं बहिरात्मानं च । तत्रान्तरात्मा नाम यः शरीरागारान्त²व्यवस्थितः शरीरि³न्द्रियसङ्घात⁴स्ताव तत्र प्रवर्तयितान्तर्ग्यापारपुरुषो जगदहङ्कारनिबन्धनः कुशलादिकर्मफलोपभोक्ता⁵ प्रतितन्मननेकविकल्पभेदभिन्नः । बहिरात्मा तु देहेन्द्रियसङ्घातरूपोऽन्तरात्मन उपकारी⁶ । तत्र यस्तावदय⁷मन्तरात्मा स यदि स्त्रीत्वेन परि⁸कल्प्येत तदा तस्याजहद्रूपत्वाज्जन्मान्तरपरिवर्ते⁹ऽपि लिङ्गान्तराप्रतिपत्त्या नित्यमेव स्त्रीत्वं स्यात् । न चैवं भवति¹⁰ । व्यत्ययोपलब्धेः स्त्रीत्वादीनामात्मगुणत्वाभावाच्च ।¹¹ एवं स्त्रीत्वे नपुंसकत्वे च वाच्यम् । तदेवम् —

¹ HPS nāsty aham.

² Tib. om. -antar-.

³ Tib. tadindriya° (dehi dbaṅ poḥi).

⁴ HPS °tasya tatra.

⁵ Tib. kuśalākusalanānāgamopadiṣṭakarmaphalabhoktā (dge ba dañ mi dge ba dañ luṅ du ma bstan paḥi las kyi ḥbras buḥi za ba po).

⁶ Tib. phan ḥdogs paḥo ; HPS apakāriva.

⁷ Tib. om. ayam.

⁸ Tib. om. pari-.

⁹ Tib. tshe gz'an du rjes (=āyurantarānu-); the reading is incomplete.

¹⁰ Tib. ma yin te ; HPS dréyate.

¹¹ After this there is a long gap in HPS.

gañ tshe nañ bdag bud med min |
 skyes min ma niñ ma yin pa |
 de tshe mi śes ḥbaḥ z'ig las |
 kyod bdag pho yo sñam du sems || 1 ||

In a Vx of CS na for nañ. In d V ho for yo.

* अन्तरात्मा यदा न स्त्री न पुमान्न नपुंसकम् ।

तदा केवलमज्ञानाद् भावस्तेऽहं पुमानिति ॥१॥

CSV : पुमानित्युपलक्षणत्वादहं स्त्री नपुंसकमिति सर्वमेवाज्ञानाद्
 भवति । विचार्यमाणस्य वस्तुसत्त्वस्य तथासिद्धत्वादज्ञानं मुक्ता नान्यत्तथापरि-
 कल्पकारण^१ युक्तम् । रज्जुस्वरूपापरिज्ञाने सर्पाधारोपवदित्यभिप्रायः^२ ॥१॥

227

CSV : एवं तावदन्तरात्मनो यः स्त्रीत्वादिपरिकल्पो नासौ वस्त्वनु-
 विधायीति स्थितम् । अथ मन्यसे बहिरात्मनो लिङ्गान्येतानि स्त्रीपुंनपुंसकत्वानि
 तत्त्वस्वन्धादन्तरात्मन्यपि परि^३कल्पन्त इति । 'स्यादेतदेवं यदि बहिरात्मनो-
 ऽप्येतानि युज्यन्ते ।' कथं कृत्वा । इहाकाशस्य तावन्महाभूतत्वायोगाच्चत्वार्थेव
 महाभूतानि । यस्यापि^४ पञ्च महाभूतानि तस्याप्याकाशस्य शरीरारम्भकत्वा-
 योगाच्चत्वार्थेव महाभूतानि कारणभावं प्रतिपद्यन्ते । तेषु च स्त्रीपुंनपुंसक-
 त्वानि स्वरूपतो न विद्यन्ते । यदि स्युस्तदा तत्त्वभावानुरोधात् सर्वदेहानां
 नियतलिङ्गता स्यात् । कललादपि च लिङ्गोपलब्धिः स्यान्न चैतदस्तीत्यतः—

gañ tshe ḥbyuñ ba thams cad la |
 pho mo ma niñ yod min pa |
 de tshe ci ste de dag ñid |
 brten nas pho mo ma niñ yin || 2 ||

* यदा सर्वेषु भूतेषु नास्ति स्त्रीपुंनपुंसकम् ।

तदा किं नाम तान्येव प्राप्य स्त्रीपुंनपुंसकम् ॥ २ ॥

CSV : किं नामात्र कारणं यत् स्वरूपतो लिङ्गरहितानि महाभूतानि

^१ Tib. tathāparikalpanād apratitikāraṇam (de ltar yons su brtags (X btags) pa las^२ ma rtogs pañ rgyu).

^२ Tib. ad. here something more.

^३ Tib. om. pari.

^४ For this Tib. naivam (ñdi ni de ltar ma yin no).

^५ Tib. ad. darśane (ltar na).

प्राप्य स्त्रीपुंनपुंसकानि देहानां सम्भविष्यन्ति । तदेवं बहिरात्मनोऽपि स्त्रीपुं-
नपुंसकत्वानामयोगात् केवलमज्ञानात्¹ तवायमभिप्रायः पुमानहं² स्यहं³
नपुंसकमहमिति⁰ ॥२॥

228

CSV : इतश्चात्मा स्वरूपतो नास्ति । ³यदि ज्ञात्मा स्वरूपतः स्यात् स
यथैकस्याहङ्कारस्यालम्बनं तथा सर्वेषामप्यहङ्कारस्यालम्बनं स्यात्⁴ । न हि
लोकेऽनेरौष्ण्यं स्वभावः कस्यचिद्⁵ नौष्ण्यं भवति । एवमात्मा यदि स्वरूपतः
स्यात् सर्वेषामात्मेति स्यादहङ्कारविषयश्च । न चैतदेवम् तथा हि— ।

khyod kyi bdag gañ nañi bdag min |
des de bdag min ma ñes phyir |
dños po mi rtag pa rnams la |
rtog pa skye bar hgyur min nam || 3 ||

In a Vx of CSV *ña* for *ñahi*. In b Vx of CS *dag* for *bdag*. In
d Vx of CSV *skyes par* for *skye bar*.

* यस्तवात्मा ममानात्मा तेनात्मा नियमात् न सः ।

नन्वनित्येषु भावेषु⁶ कल्पना नाम जायते ॥३॥

CSV : यो हि तवात्मा त्वदहङ्कारविषय आत्मस्नेहविषयश्च स एव
ममानात्मा भवत्यस्मदहङ्काराविषयत्वादात्मस्नेहाविषयत्वाच्च । यत एतदेवं तेन
नियमान् न सः । यश्च नियमादात्मा न भवति स स्वभावतो नास्तीति
त्यज्यतामसदर्थं आत्माध्यारोपः । यद्यात्मा नास्ति क्व ताविभावहङ्कारात्मस्नेहा-
वित्याह

नन्वनित्येषु भावेषु कल्पना नाम जायते ।

यथोपवर्णितेन न्यायेन स्वरूपसिद्धस्य स्वान्वयतिरिक्तस्यात्मनः सर्वथा-
भावान्⁷ नन्वनित्येषु रूपवेदनासंज्ञासंस्कारविज्ञानाख्येषु भावेष्वाम्नेति कल्पना
अभूता⁸ र्थारोपणं क्रियत आत्मा सत्त्वो जीवो जन्तुरिति ।⁹ यथा¹⁰

¹ Tib. ma ñes pa las ; HPS marks here a lacuna.

² Tib. ad. tathā hi. (de ltar ni)

³ Tib. ad. agñeñ (me).

⁴ Tib. anupalambhāt (ma dmigs pañi phyir) fer abhāvāt.

⁵ For nanv anityeṣu⁶ jantur iti Tib. reads : anityeṣu bhāveṣu rūpādisamjñakeṣu niḥsvabhā-
veṣv ātmeti sattva iti jiva iti jantur iti manuḥ iti kāraka iti vedaka ityādy aham iti vipari-
takalpanā kriyate (dños mi rtag pa gzugs la sogs pañi miñ can rañ bz'in med pa rnams la bdag
dañ | sems can dañ | srog dañ | skye ba po dañ | ñed las skyes dañ | byed pa po dañ |
tehor ba pa z'es bya ba la sogs pa bdag go ñam du log par rtog par byed do ||).

¹⁰ Tib. ji ltar ; HPS yadā.

⁶ Tib. bdag ; HPS om. aham.

⁷ Tib. hgyur ; HPS om. it.

⁸ HPS abhāveṣu.

⁹ HPS svabhūtārthā°.

होमनमुपादायाग्निरेवं स्तन्वानुपादायात्मा प्रक्षयते¹। स च स्तन्वेभ्य-
स्तन्वान्यत्वेन पञ्चधा च निरूप्यमाणः स्वभावतो नास्तीत्युपादाय प्रक्षय्या
परिकल्पयत इत्यनित्येषु संस्कारे²श्वात्मपरिकल्पना भवतीति स्थितम् ॥३॥

As regards the reading in *b* of the Skt. *kārikā* HPS and V take *niyamāt* and it is supported by the Vṛtti in both the versions, Skt. and Tib. But according to the Tib. text of the *kārikā* we must read *aniyamāt* (*ma nes phyir*), as Poussin has done in MV, P. 199, where the *kārika* is quoted by Candrakīrtti.

Now, with reference to the Tib. text some divergencies have already been noted. There is some thing more. Poussin (*loc. cit.*) has quoted there the Tib. original found in his text. For *b* it has *des bdag nes med de phyir bed*. Here after *des bdag*, as Poussin has rightly suggested, one should read *nes med phyir de med*. In *d* it has *rtog pa z'es kyañ ñe bar skye*, which can literally be translated by *kalpanā nāmāpy upajāyate*, or in metre *kalpanety upajāyate*. This differs from our text as we have it both in the fragments and in the MV. According to the reading found in Vxx of CS and CSV as well as in V's edition the lit. Skt. is *kalpnā nanu jāyate*, there being nothing for *nāma* in the Skt. text.

229

CSV : अवाह³। अस्येवात्मा स्वभावतः। प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणत्वात्।
यद्यात्मा न स्यात् कः शुभमशुभं वा⁴ कर्म कृत्वा तत्फलं संवेदयेत्। स हि
शुभमशुभं वा⁴ कर्म कृत्वा जातिगतियोन्यादिभेदभिन्ने त्रैधातुके कर्मानुरूपं जन्म-
प्रबन्धमनन्तं⁵ सुखदुःखदुःखफलोपभोगनिबन्धनमासादयति। स ह्यभिसंस्कर्ता च
प्रत्यनुभविता च। स हन्यते चाधर्मेण सृश्यते मुच्यते च।⁶ तस्मादस्ति स्वरूपत
आत्मेति। किं पुनरयमात्मा⁷ जन्मान्तरपरिवर्तेषु⁸ देहभेदविकारमनुबध्यतेऽथ

¹ Tib. hdogs = badhyate.

² Tib. hdu byed; HPS sañsāreṣu.

³ Tib. om. āha.

⁴ Tib. ad. acala or dhruvaka (mi gyo ba).

⁵ Tib. simply mthah yas; HPS anantaprabhedam.

⁶ For adharmena⁹ sprīyate Tib. bādhyate sprīyate badhyate (gnod pa dan reg pa dan boñ ba).

⁷ Tib. om. ayam ātmā and reads idānim (hdi tshe).

⁸ Tib. simply janmāntareṣu (rabs gz'an du).

न। यदि तावन्^१ नानुरुध्यते तदा किमनेनाकिञ्चित्करेणात्मपरिकल्पनेन ।^२
अथानुरुध्यते । तदा नियतं तव —।

skye dañ skye bar skyes bu ni |
lus bz'in rnam par hgyur bar hgyur |
khyod kyi de la lus las gz'an |
ñid dañ rtag ñid mi rigs so || 4 ||

In *a* before *dañ* Vx of CSV *skyes* for *skye*.

* देहवद्विजतिं याति पुमाञ्जन्मनि जन्मनि ।

देहात्तवान्यता तस्य नित्यता च न युज्यते ॥४॥

In *c* of the Skt. text HPS, p. 487, wrongly reads *dehāntena* for *dehāt tava* supported by Tib., and V has followed him.

CSV : नासौ देहादन्यो देहविकारानुविधायित्वाद् देहैकदेशवत् ।
नापि नित्यो देहादन्यत्वात् । तस्मादयुक्त^३ आत्माधारोपः^४ ॥४॥

230

CSV : hdir smras pa | gal te bdag rañ gi ño bos grub par
mi hgyur na ni dehi tshe lus kyi gyo ba bskums^५ padan rkyon ba
la sogs pa rnam kyi hjug pa por gañ z'ig hgyur | skul ba po med
pañi śin rta ni rgyu ba yañ ma yin te | dehi phyir gdon mi za bar
śin rtañi skul ba po lha sbyin ltar lus kyi gyo bañi rgyu nañ gi
byed pañi skyes bu hgañ z'ig khas blañs par byaño || hdi yañ mi
rigs so | z'es bstan pañi phyir bsad pa |

= अत्राह । यद्यात्मा न स्वरूपेण सिद्धस्तदा देहस्य चेष्टासङ्घोचनप्रसारणा-
दीनां कः प्रवर्तयिता । न ह्यचालको रथश्चलति । तस्मादवश्यमेव रथचालक-
देवदत्तवद्देहचेष्टाहेतुः कश्चिदन्तःकरण^६पुरुषोऽभ्युपेतव्यः । इदमपि न
युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह —।

reg dañ mi ldan dños po la |
bskul ba z'es bya mi skye ste |

^१ Tib. om. it.

^२ After ātma- (badg tu) Tib. btags for brtags. In Tib. pari- of parikalpanena is omitted.

^३ Tib. dehi phyir. Before ayukta HPS dehas tv ātmavd iti.

^४ In X read sgro btags for sgro hdags.

^५ X bskum.

^६ For -karapa- one may also read vyāpāra-.

de phyir lus kyi gyo ba la |
srog ni byed pa por mi hgyur || 5 ||

In *a* Vx of CSV *las* for *la*. In *b* V wrongly *bsgul* for *bskul*.
In *c* Vx of CSV *dbye* for *gyo*.

V asparśavatsu bhāveṣu ceṣṭā nāma na jāyate |
tasmac charīreceṣṭāyā jīvaḥ kartā na jāyate || 5 ||

I think *bskul ba* in *b* means *preranā*, *cālanā*, and not *ceṣṭā* as V writes. I should like to modify his restoration as below :

भावस्य नास्पर्शवतः प्रेरणा नाम जायते ।

तस्मादेहस्य चेष्टायाः कर्ता जीवो न जायते ॥५॥

CSV : śin rta ni reg pa dañ mi ldan paḥi don ḥgas kyañ
bskul bar mi nus te || reg pa dañ ldan pa kho nas de bskul baḥi
phyir || khyod cag gis yonś su brtags paḥi bdag kyañ reg pa dañ
mi ldan pa z'ig ste | dus ltar lus med paḥi phyir ci la yañ mi reg
ciñ don ḥgaḥ z'ig gis reg pa yañ ma yin no || gañ gi tshe ḥdi de ltar
yin pa deḥi tshe gañ las lus kyi gyo baḥi rgyu ñid kyis ḥdi yod pa
ñid rjes su dpog par hgyur ba reg pa dañ mi ldan paḥi dños po
ḥdi las bskul ba ste | spoñ (?) ba ḥbyuñ bar ji ltar hgyur || gz'an
yañ bdag ḥdi ni phyogs med paḥi phyir reg pa dañ mi ldan no ||
gañ z'ig phyogs mi ldan pa de la ni sbyor ba yod ma yin no ||
sbyor ba dañ bral ba la ni bskul ba yod pa ma yin pas bya ba dañ
ldan pa ñid kyis de yod pa ñid du khas blañ bar mi rigs so ||°

=रथो हि केनचिदस्पर्शवता पदार्थेन प्रेरयितुं न शक्यते । स्पर्शवतो
हि सा प्रेरणा । भवद्भिः परोक्षित आत्मापि न स्पर्शवान् कालवदेहाभावात् ।
कस्याप्यस्पर्शवता केनचित्पदार्थेन स्पर्शो न भवति ।¹ यदैतदेव तदा कुतो
देहचेष्टाहेतुत्वेनास्य सद्भावानुमानमस्पर्शवतोऽस्माद्भावात् प्रेरणा च ।...अन्यच्चाय-
मात्मा प्रदेशाभावान्न स्पर्शवान् । योऽप्रदेशो न तस्य संयोगः । संयोगविरहि-
तस्य च प्रेरणा न भवतीति न क्रियावत्त्वेन तत्सद्भावोऽभ्युपगन्तुं युज्यते ॥°५॥

231

CSV : yañ gal te bdag ḥdi rtag par hgyur na ni | de yonś su mi²
bsruñ bar bya baḥi phyir mi ḥtshe baḥi bdag ñid can gyi chos

¹ See kārika 333.

² Not in X.

ñe bar bstan par mi hgyur te | nam mkhañ bz'in no | mtshon
rnon po dañ me dañ dug dañ thog babs pa rnam kyis ni deñi
spu yañ hgul bar mi nus so || de ñid kyī phyir bsad pa |

= अपि च । यद्ययमात्मा नित्यः स्यात्तस्यापरिरक्षणीयत्वादहिंसात्मक-
धर्मोपदेशो न स्यादाकाशवत् । असिसाधाराग्निविषाशनिपातादिभिरस्य रोमापि
कम्पयितुं न शक्यते । तस्मादेवोच्यते— ।

mi htshe ba dañ bdag rtag pa |
hdi la rgyu ni ci yod sñam |
rnam pa kun tu śin srin las |
rdo rje bsrūñ byar mi hgyur ro || 6 ||

In c Vx of CSV *tuhañ* for *tu* adding *so* after *las* and *añ* before *rdo* in *d*.

V śāśvatasyāmarasyāsyātmano hetur hi ko mataḥ |
sarvathā kīṭakād vajrabhakṣaṇaṁ naiva jāyate ||

V takes *mi htshe ba* (a) to mean *amara*, but literally it does not give the sense. For Skt. *amara* we have Tib. *hchi ba med*. V seems to have confounded *htshe* with *hchi*. The former means in Skt. *himsā*, *upadrava*, *kṣaya*, *kṣati*. V translates *s'in srin* (c) by *kīṭaka*. This is also not quite right. *Srin* is to be taken for *srin bu*, Skt. *kṛmi* or *kīṭu*. But what is the meaning of *s'in* used before it? V has ignored it. It means a *taru* 'tree', as well as *kāṣṭha* 'wood'. Here the latter is meant. So *s'in srin* literally means *kāṣṭha-kṛmi* or *-kīṭa*, i.e. *ghuṇa* 'wood-eating worm'. The full Tib. form is *s'in gi srin bu*. V's another mistake in this *kārikā* lies in his rendering *bsrūñ* (d) by *bhakṣaṇa*, the word actually meaning *rakṣaṇa*. The following translation may, therefore, be offered :

अहिंसा नित्य आत्मा च को हेतुरिह मन्यते ।

सर्वथा घृणतो वज्रो रक्षणीयो न जायते ॥६॥

CSV : gnod par dogs pa med pañi rdo rje ni śin gi śrin bu
las yoñs su bsrūñ bar mi rtsom mo || de bz'in du bdag rtag par yod
na ni mi htshe bañi bdag ñid can gyi chos mi rigs na | mi tshe
bañi bdag ñid can gyi chos mi rigs na mi tshe bañi bdag ñid

can gyi chos ḥdi ni yod pa yañ yin te | deḥi phyir rtag paḥi
bdag khas mi blañ ba ḥam | yañ na rgyu gz'añ z'ig brjod par
bya dogs na | de yañ ma brjod pas ḥdi ni mi rigs so ||

=अनपकाराशङ्कस्य वज्रस्य घुणात्परिरक्षणं नारभ्यते । तथात्मा
नित्यश्वेदहिंसात्मको धर्मी न युज्यते । विद्यत एव चायमहिंसात्मको धर्मः ।
तस्मादात्मा वा नित्यो नाभ्युपगन्तव्यः कारणान्तरं वा वक्तव्यम् । तच्च
नोच्यत इति न तद्युक्तम् ॥६॥

232

CŚV : ḥdir smras pa | bdag ni rtag pa kho na ste | skye ba
dran pa yod paḥi phyir ro || ḥdu byed skyes ma thag tu ḥjig
paḥi ñaṅ can rnams la ni tshe rabs gz'an dran par mi rigs so ||
skye ba gz'an gyi ḥdu byed rnams ni gaṅ du skyes pa [de] ñid du
ḥjig la | ḥdir ni gz'an dag cig kho na skye ba yin no || deḥi phyir
bdag ḥdas paḥi dus na skye ba ḥdi lta bu dañ ḥdi lta bu z'ig tu
gyur to sñam du skye ba dran par mi rigs so || bdag rtag pa yod
na ni de ñid tshe rabs gz'an du rgyu baḥi phyir rjes su dran par
rigs so || ḥdi yañ ma ñes pa ñid du brjod paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । नित्य एवात्मा जातिस्मरणसद्भावात् । उत्पन्नेषु संस्कारे-
ष्वनन्तरमङ्गशीलेषु जाल्यन्तरस्मरणं न युज्यते । जन्मान्तरसंस्कारा हि यतोत्पन्नाः
[तत्र] एव नश्यन्ति । इहान्य उत्पद्यन्ते । तस्मादात्मातीते काल एवमेवमभूदिति
स्मृतिर्न युज्यते । स्याच्चेदात्मा नित्यस्तदैव जाल्यन्तरचारित्वेनानुस्मृतिर्युज्यते ।
अस्याप्यनैकान्तिकत्वमुद्भावयन्नाह — ।

skye ba dran pa yod paḥi phyir |
gal te khyod kyi bdag rtag na |
sñon byas pa yi rma mthoñ nas |
khyod kyi bdag go ces mi rtag || 7 ||

In *d* Vx of CŚV *lus ko* for *bdag go*.

V smṛtisantānasiddhyartham ātmā nityo matas tava |
dṛṣṭvā bhāgyakṣayaṁ tasya so'nityaḥ kiṁ na te mataḥ || 7 ||

I cannot understand how Tib. *a* could be translated by V's

Skt. *a*. Nor is acceptable his rendering of *c* and *d*. I should like to translate the *karika* as given below :

जातिस्मरणसद्भावादात्मा ते यदि शाश्वतः ।

क्षतं पूर्वक्षतं दृष्ट्वा तवात्मा किमशाश्वतः ॥ ७ ॥

So far as the above reading of *d* in Tib. is concerned. But, as has already been pointed out, Vx of CSV reads here *lus*, *kāya*, 'body' for *bdag*, *ātman*, which is supported not only by CSV itself but also by the Chinese version reading *shén*, *kāya*, 'body'. Accordingly the whole *kārikā* in Skt. should read as follows :

जातिस्मरणसद्भावादात्मा ते यदि शाश्वतः ।

क्षतं पूर्वक्षतं दृष्ट्वा कायस्ते किमशाश्वतः ॥ ७ ॥

CSV : hdi ni tshe rabs gz'an dag tu mtshon cha la sogs pas bsnun pa las byuñ bañi rmañi srol (?) rnam de lta bus ñe bar mtshan¹ pañi lus can la la dag rnam par hñig ciñ | de ltar mñon par mtshan pañi lus dañ ldan pa kho nar hgyur te | skye ba dañ rjes su dran pa ni² ji ltar ñams su myoñ ba ltar tshe rabs gz'an gyis byuñ mthañ ston par lhur byed pa dmigs so || deñi phyir skye ba dran pa yod pas byas pañi bdag rtag pa ñid du yoñs su rtog³ pa ltar de dag gi lus rtag pa ñid du brtog par bya dogs na hdi ni de ltar yañ ma yin pas de yod pa ma yin no ||^o

deñi phyir skye ba dran pa yod pa hdi las bdag rtag pa ñid du mi rigs te | lus kyañ rtag pa ñid du thal bar hgyur bañi phyir ro ||

= इह जात्यन्तरेषु शूलाद्याघातोद्भूतानि क्षतानि भवन्ति । तथोप-
लक्षितकायाः केचिद्विनश्यन्ति । तथाभिलक्षितकायाश्चैव जायन्ते । जन्मानुस्मरणं
च यथानुभवं काले जात्यन्तरजातावसानप्रकाशतत्परमुपलभ्यते । तस्माज्जाति-
स्मरणसद्भावात्क्षतात्मनित्यत्वपरिकल्पनावच्छेषां कायनित्यत्वं कल्पयितव्यं
चेदेवमपीदं न भवतीति न तद्वति ।^o

तस्माज्जातिस्मरणसद्भावादेतस्मादात्मा नित्यो न युज्यते कायस्यापि
नित्यत्वप्रसङ्गात् ॥ ७ ॥

¹ X mtshon.

² X na.

³ X rtag.

233

CSV : yañ ji ltar bdag ḥdis skye ba dran no | z'es bya bar
rtog | gal te rañ gi ño bo kho nas yin na ni de mi rigs te |
de ni mi rtog pañ rañ gi ño bo yin pañ phyir ro || ci ste sems pa
can dañ ldan pa las yin no sñam du rtog pa na de yañ mi rigs
te | rañ gi ño bo btañ bar thal bar ḥgyur bañ phyir ro || de ñid
bstan pañ phyir bsad pa |

= अयि च । कथमयमात्मा जन्म स्मरतीति कल्पते । यदि स्वभावा-
देवेति । न तद् युज्यते । तस्याकल्पकस्वभावत्वात् । अथ सचित्तत्वादिति
कल्पते । तदपि न युज्यते । स्वभावत्यागप्रसङ्गात् । तदेव प्रतिपादय-
न्नाह —।

sems pa can dañ ldan bdag kyañ |
gal te śes po ñid yin na |
de yis sems pa can sems pa |
min z'in skyes bu rtag mi ḥgyur || 8 ||

In *b* Vx of CSV *pa* for *po* ; and *no* for *na* . In *d* V with Vx of
of CS *z'es* for *z'in*.

V ātmanaś cec ciattavato jñātr̥tavm jāyate tadā |
nāsti cittam ca caittam ca pumān nityo na jāyate ||

I cannot agree with V in rendering *sems pa can dañ ldan* in *a*
by *ciattavat*. There is nothing of *caitta* either in *a* or in *c* in the
Tib. text. The Tib. word for *caitta* is *sems las byun ba*. *Sems pa*
means *citta* or *cetanā*¹ both of which are synonymous in such
cases. My translation of the *kārikā* will be as follows :

आत्मनश्चेत्सचित्तस्य ज्ञातृत्वं जायते ततः ।

सचित्तस्य न वित्तं स्यात्पुरुषो न च शाश्वतः ॥ ८ ॥

CSV : gal te blo la sogs pa rnam ni bdag gi yon ton yin z'in
de rnam dañ ldan pas bdag yon tan gyi rjes su mthun par ḥjug
ciñ | dños po rnam kyañ rañ bz'in mi ḥdoñ ba yin la | de
rnam don gz'an pa dañ ḥbrel ba las bya bañ khyad par
dañ ldan par gyur na ni ḥo na de rnam la khyad par sñar
yod pa ma yin par rnam par ḥgyur ro | rnam par ḥgyur ba dañ

¹ See MK. XVII, 2-4. For *caitanya* we have *śes yod* (*kārikās* 235, 236, 238, 240).

ldan pa 'rnams la ni rañ gi ño bo yod pa yañ ma yin pas
khyod kyi bdag rañ bz'in med de | ri mo la sogs pa bz'in du rnam
par hgyur ba dañ ldan pañi phyir ro ||

gz'an yañ ji ltar sems pa can ñid dañ ldan pas bdag sems pa
can du hgyur ba de bz'in du sems pa can ma yin pañi bdag dañ
ldan pa sems pa can yañ sems pa can ma yin par ciñi phyir
mi hgyur ||

deñi phyir ñdi la skye ba dran pa ñid mi rigs pa ñbañ z'ig tu
ma zad kyi sems pa can ñid kyañ mi rigs pañi phyir rtag pañan
ma yin pas bdag la rtag pa ñid yod pa ma yin no ||

=यदि बुद्धादय आत्मनो गुणास्तद्योगेनात्मा गुणानुरूपं प्रवर्तते ।
भावा अपि प्रकृतिं न त्यजन्ति । ते चेदर्थान्तरसम्बन्धात् क्रियाविशेषवन्तस्तदा
तेषां विशेषस्य पूर्वमभावेन विकारत्वम् । विकारवतां च स्वरूपं नास्तीति
नास्ति तवात्मनः स्वरूपम् । चित्तादिवद् विकारवत्त्वात् ।

अन्यच्च । यथा चित्तवत्त्वेनात्मा चित्तवांस्तथाचित्तात्मकत्वेन चित्तवानपि
किमचित्तवान्न स्यात् ।

तस्मादिह न केवलं जातिस्मरणमेवायुक्तमक्षयस्य सचित्तत्वमपि न
युक्तमिति नित्यत्वमपि न भवतीति नास्त्यात्मनो नित्यत्वम् ॥ ८ ॥

234

CSV : gz'an yañ bdag ñdi ji ltar sems dpañ can ñid dañ ldan
pas sems pa de bz'in du bde ba dañ sdug bsñal la sogs pa dañ ldan
pas sñar gyi rañ gi ño bo ñams pañi phyir khyad par de dañ
deñi ñthob par hgyur te | deñi phyir ñdi mi rtag pa ñid du hgyur
z'es bstan pañi phyir bsad pa |

=अन्यच्च । यथायमात्मा सत्त्ववत्त्वेन चेतयति तथा सुखदुःखादिमत्त्वेन
पूर्वस्वरूपविनाशात् तं तं विशेषं प्राप्स्यति । तस्मादयमनित्य एव जायत इति
प्रतिपादयन्नाह —।

bde ba la sogs dañ ldan srog |
bde sogs bz'in du sna tshogs mthon |
de phyir bde la sogs bz'in te |
rtag pa ñid duñan mi ruñ ño || 9 ||

V jīvaḥ sukhādimān dṛṣṭo vibhinnaḥ sa sukhādivat |
tasmāt sukhādivat tasya nityatāpi na yujyate ||

I shall accept it modifying the first half :

जीवः सुखादिमान्ना न दृश्यते यत्सुखादिवत् ।

तस्मात्सुखादिवत्तस्य नित्यत्वापि न युज्यते ॥ ९ ॥

CSV : gal te bde ba dañ sdug bsñal gyi gnas skbas dag tu
ḥdi la khyad par ḥgaḥ yañ med na ni de dag phan tshun tha dad
par mi ḥgyur te | deḥi phyir bdag gi yon tan ḥdi rnamss tha
dad par mi ḥgyur ro || deḥi phyir gdon mi za bar bdag ḥdis bde
ba la sogs pa sna tshogs paḥi rjes su byed par bya dgos la |
deḥi rjes su byed pa ñid kyañ bde ba la sogs pa kho na ltar ḥdi
rtag pa ñid du yañ mi rigs so ||°

= यदि सुखदुःखावस्थास्य न कश्चिदपि विशेषः स्यान्न स्या-
त्तासामन्योन्यं भेदः । ततश्चैषामात्मगुणानां भेदो न स्यात् । अतोऽवश्यमनेना-
त्मना विविधं सुखाद्यनुविधातव्यम् । तदनुविधाने च सुखादिवदेवास्य नित्यत्वं
न युक्तम् ॥° ९ ॥

235

CSV : yañ gz'an dag ni gañ gi ltar na skyes bu sems pa can
ma yin pa de la ñes pa ḥdir ḥgyur gyi kho bo cag gi ltar na ni
skyes bu śes pa yod paḥi rañ bz'in yin paḥi phyir mi ḥdod pa ni
yañ med do | z'es smraḥo || deḥi lugs¹ kyañ mi rigs pa ñid du
brjod paḥi phyir bsad pa |

=अपि चान्य आहुः । यस्य दर्शने पुरुषो न सचित्तस्तस्येह दोषः ।
अस्माकं तु दर्शने पुरुषश्चैतन्यस्वरूप इति नानिष्टं भवतीति । तेषां
मतमप्ययुक्तमित्युद्भावयन्नाह --।

gal te śes pa yod rtag na |
byed pa log par ḥgyur ba ste |
gal te me ni rtag ḥgyur na |
bud śin gis don yod mi ḥgyur || 10 ||

In d Vx of CS *ma* for *mi*.

* करणं जायते मिथ्या चैतन्यं शाश्वतं यदि ।

The second half is lost and V reconstructs :

¹ X lug.

nityo yadi bhaved agnir indhanam nisprayojanam || 10 ||
I shall change it a little :

शाश्वतश्चैदग्निरित्यनं स्यान्निरर्थकम् ॥१०॥

CSV : hdi gaṇ gi tshe mig la sogs pa byed par gyur pa rnams
kyi hjug pa dag gzugs la sogs paḥi don rnams la ḥbab pa deḥi
tshe gzugs la sogs paḥi blo gzugs la sogs paḥi rnam pas rjes su
bsgyur ba rnams ṇe bar skye z'in blos z'en par byas paḥi don de
yaṇ skyes bus sems par byed do || śes pa yod pa ṇid kyaṇ yul
rtog paḥi raṇ gi ṇo bo yiṇ la skyes bu de yaṇ de las tha mi dad
paḥi raṇ gi ṇo bo daṇ rtag pa yaṇ yin te | rtag tu ṇe baḥi phyir
ro || skyes buḥi raṇ gi ṇo bo las tha mi dad par gnas paḥi phyir
śes pa yod pa ṇid kyaṇ rtag tu ṇe ba yin no || deḥi phyir hdi la
mig la sogs paḥi byed pa dogs pa med paḥi phyir don med par
hgyur ro ||°

gaṇ gi ltar na bud śiṇ med par me mi ḥbyuṇ z'in yod na ni
ḥbyuṇ ba deḥi ltar na ni bud ś'in tshol bar rigs na | gaṇ gi
ltar na me rtag pa yod do | z'es bya ba khas len pa de lta na bud
ś'in ṇe bar sogs dogs pa med pa kho na ste | hdi ni de daṇ ḥdraḥo ||°

—इह यदा करणभूतानां चक्षुरादीनां प्रवृत्तयो रूपाद्यर्थेषु पतन्ति तदा
रूपादिवृद्ध्यो रूपादिप्रकारिणानुपरिणममाना उपजायन्ते । तं च बुद्धिव्यवसाय-
कृतमर्थं पुरुषश्चेतयते । चैतन्यं च विषयकल्पनास्वरूपम् । स च पुरुषस्तस्माद-
भिन्नस्वरूपो नित्यश्च । सर्वदा सन्निधानात् । पुरुषस्वरूपादभेदेनावस्थिते-
चैतन्यं च सर्वदा सन्निहितम् । तस्मादस्य चक्षुरादिकरणं निष्प्रयोजनत्वा-
न्निरर्थकम् ।°

यस्य दर्शन इत्थनस्याभावेऽग्निर्न भवति भावे च भवति तस्य दर्शन
इत्थनन्यायो युक्तः । यस्य तु दर्शनेऽग्निर्नित्य इत्यभ्युपगमस्तस्य² निष्प्रयोजन-
मेवेत्थनोपार्जनम् । तद्वदेतत् । ततश्चास्य महदादेर्विकारग्रामस्य विफलैव
प्रवृत्तिरिति व्यर्थ एवास्य शास्त्रे प्रक्रियाप्रणयनश्रमो लक्ष्यते ॥१०॥

236

CSV : अथ स्याच्चैतन्यशक्तिरूपः पुरुषः । तस्य चक्षुरादिकरणव्यापार-

¹ The following portion (°mas tasya °lakṣyate) is found in the fragments. HPS, p. 488.

² Tib. om. tasya adding tathā sati (de lta na).

निबन्धनबुद्धाभिव्यक्तेश्चैतन्यवृत्त्य¹भिव्यक्तिः² । उपभोक्ता हि पुरुषः । स विषयोपभुक्तिक्रियाभिनिर्वृत्त्या³ विषयं चेतयते । सा ह्यस्य विषयोपभुक्तेश्चैतन्य-वृत्त्यात्मिका क्रिया । सा च न विना चक्षुरादिना करणग्रामेण भवतीति कुतोऽस्य विकारग्रामस्य वृथात्वमिति । उच्यते । यदि चैतन्य⁴ चैतन्यवृत्तिस्वरूपं⁵ सा च क्रियात्मिका तदास्य क्रियाया⁶ धर्मानतिक्रमेण भवितव्यम् । कश्च क्रियाणां धर्मः । द्रव्यान्वयत्वं चलत्वं च । तथा हि — ।

rdzas ni bya ba ji bz'in du |
hjig paḥi bar du gyo ba med |
des na skyes bu yod śes pa |
yod pa med ces byar mi rigs || 11 ||

In c Vx of CSV wrongly *ces* for *s'es* ; and *bya bar* for *byar* in *d* adding *so* after *rigs*.

* आ विनाशाच्चलं नाम द्रव्यं नास्ति क्रिया यथा ।

पुरुषोऽस्ति न चैतन्यमिति तेन न युज्यते ॥ ११ ॥

CSV द्रव्यव्यापाररूपा हि क्रिया । सा चोदयात्मभृत्या विनाशाच्चला । तथा हि । वृक्षादयः पवनाभ्युपनिपातमन्तरेणा⁷ नारब्धक्रिया उदयात् प्रभृत्या विनाशात्⁸ तिष्ठन्धविचलाः । कम्पनक्रिया त्वेषां⁹ पवनादिप्रत्ययसम्पातादुप-जायमाना आविनाश¹¹ चलंतां नातिवर्तते । यस्मादेतदेवं

पुरुषोऽस्ति न चैतन्यमिति तेन न युज्यते ॥

यथा वृक्षादयश्चलनक्रियाप्रारम्भात् प्रागवस्थायां वृक्षाद्यात्मना द्रव्यरूपेणोपलभ्यन्ते नैवं पुरुषः । स हि चैतन्यरूपमात्रत्वान्न तद्व्यतिरिक्तः । द्रव्यरूप-त्वाभावाच्च¹² चेतन्यरहितेनाप्यात्मनास्त्योति न शक्यते कल्पयितुम् । ततश्च पुरुषो

¹ According to Tib. the compound here is with -vṛityā (hjig pas) and not-vṛiteh.

² HPS °vyakteh.

³ Tib. mñon par grub pas ; HPS °nivrtyā.

⁴ Tib. śes pa yod pa ; HPS om. it.

⁵ Tib. de yañ bya baḥi rañ bz'in can yin na ; HPS om. sā° °tmikā.

⁶ Tib. bya baḥi ; HPS kriyayā.

⁷ Tib. om. -abhi-.

⁸ Tib. mi rtsom ; HPS °ntarepa nārabdha°.

⁹ Tib. skyes nas hjig paḥi bar ni ; HPS om. udayāt° °śāt.

¹⁰ Tib. ḥdi mams kyi ; HPS eṣā.

¹¹ In X we should read hjig bar du for ma z'ig bar du.

¹² For sa hi° dravyarūpatvābhāvāc ca Tib. Sa hi caitanyarūpamātravāt tadvyati-riktadravyarūpatvābhāvāc ca (de ni śes pa yod pa ſiḍ kyañ rañ bz'im yin paḥi phyir dañ | de las tha dad paḥi rdzas kyi rañ bz'in med paḥi phyir).

विद्यते¹ न चैतन्यमिति न युज्यते । यच्च² चैतन्यशक्तिसद्भावात्³ पुरुषस्यास्तित्वं
कल्प्यते⁴ तदप्ययुक्तम् । निराधारायाः शक्तेरसद्भावात् ॥११॥

237

OSV : अपि चायं पुरुषो यदि चैतन्यव्यक्तेः पूर्व⁵ चैतन्यशक्तिरूपः
स्यात् तदा —।

gz'an du śes pa yod paḥi khams |
mthoñ z'in gz'an du śes yod de |
lcags kyi z'u ñid bz'in deḥi phyir |
skyes bu rnam par ḥgyur bar ḥgyur || 12 ||

In c Vx of OSV adds *na* after *bz'in*.

* चेतनाधातुरन्यत्र दृश्यतेऽन्यत्र चेतना ।

द्रवत्वमिव लोहस्य विकृतिं यात्यतः पुमान् ॥१२॥

OSV : चैतन्यस्य हेतुष्वकल्पनायामन्यत्र पृथक्चेन चेतनायाश्चेतनाधातु-
श्चेतनाबीजं चेतनाशक्तिर्दृश्यते त्वया चेतनाशक्तेश्चान्यत्र पृथक् चेतना । तस्मा⁶-
श्चेतनाधातोश्चेतना प्रवर्तमाना चेतना⁷धातुसमानदेशा प्रवर्तते । दृष्टान्तमाह ।
द्रवत्वमिव लोहस्येति । इह⁸ यथा लोहं द्रवत्वमापद्यमानं लोहदेशाभिन्नदेशं
भवति तद्वत् । बीजाङ्कुरयोर्द्याविर्भावतिरोभावदर्शनान्न समानदेशता । न च
पुरुषस्याविर्भावतिरोभावाविति समानदेशत्व⁹मस्ति । अत एवाचार्यो¹⁰
द्रवत्वमिव लोहस्येति¹¹ लोहस्य द्रवतादृष्टान्तमाह । न च चैतन्यशक्तिरूपात्
पृथक् पुरुषो¹²ऽस्ति व्यक्तः । ततोऽनन्यत्वात् । तदयं शक्तिरूपापन्नो व्यक्तिरूपता-
मापद्यमानो

द्रवत्वमिव लोहस्य विकृतिं यात्यतः पुमान् ॥

विक्रियमाणत्वाच्च लोहवदेव नास्यात्मनो नित्यत्वमिति सिद्धम् ॥ १२ ॥

¹ Tib yod ; HPS saṃvidyate.

² Tib. gañ yañ ; HPS yac caitanya².

³ Tib. ad. tadā (deḥi tshe).

⁴ Tib rtog pa ; HPS kalpyeta.

⁵ Tib. jñānasyāśya pūrvam (śes pa ḥdiḥi sūa rol na).

⁶ Tib. śes pa yod pa mthoñ ste | deḥi phyir ; HPS om. cetanā | tasmāt.

⁷ Tib. om. cetanā.

⁸ Tib. ḥdir ; HPS om. it.

⁹ HPS -deśam asti.

¹⁰ Tib. om. ācāryaḥ.

¹¹ lcags kyi z'u ñid bz'in z'es ; HPS om. drava⁹ syeti.

¹² Tib. puruṣaśaktir vyaktūsti (skyes buḥi nus pa gsal bar yod pa).

238

CSV : अन्ये पुनराहुः । न ह्यस्माकं चैतन्यरूपः पुमान् । किं तर्हि —।

śes yod yid tsam z'ig la ste |
skyes bu nam mkhaḥ bz'in du che |
deḥi phyir de yi ño bo ni | |
śes pa yod ñid min ltar mthoñ || 12 ||

In a Vx of CSV *s'ed* for *śes*. In c V and Vx of CS *de* for *deḥi*; and V na for *ni*. In d Vx of CSV adds *pa* after *yod*.

* चैतन्यं च मनोमात्रे महांशाकाशवत्पुमान् ।

अचैतन्यं ततस्तस्य स्वरूपमिव दृश्यते ॥१३॥

CSV : आत्मा हि प्रतिशरीरे सर्वप्राणभृतामाकाशवद् विभुः । तस्य च मनोमात्रसंयुक्ता चेतना न सर्वव्यापिनी । मनश्चात्मनः परमाणुमात्रदेश-संयुक्ताम् । तेन मनसा संयुज्य पुरुषस्तदभिन्नदेशं चैतन्यमुत्पादयति । ततश्च यथोक्तदोषानवसरोऽस्मत्पक्ष^१ इति । उच्यते । यत एव ह्याकाशवदति-^२ महतोऽस्य^३ पुरुषस्य मनोमात्रे चैतन्यमभ्युपेयते^४ त्वया

अचैतन्यं ततस्तस्य स्वरूपमिव दृश्यते ।

एवं सत्यचेतन एव पुरुषः प्राप्नोति । न हि परमाणुमात्रप्रदेशचेतना-सम्बन्धेन सचेतनः पुरुष इति शक्यं^५ वक्तुम् । न हि लवणपरमाणुमात्रसम्यर्काद् गङ्गानदी^६जलं लवणमिति शक्यं सम्भावयितुम् । तद्वदेतत् । द्रव्यं चात्मा चैतन्यं च गुणरूपम् । तयोः परस्परभेदादचेतनस्वरूप एव पुमान् । न चास्माचेतनस्य घटस्येवात्मत्वं कल्पयितुं न्याय्यमिति न युक्त आत्मा ॥१३॥

239

CSV : यदि चायमात्मा प्रतिसत्त्वं सर्वगतः स्यात् तदा —।

gal te kun la bdag yod na |
gz'an gyis de cis ñar mi rtogs |
de ñid kyis ni de ñid la |
sgrib ces bya bar mi ḥthad do || 14 ||

^१ It is locative in Tib.; HPS nominative clearly reading -paksah.

^२ Tib. śin tu che ba; HPS iti for ati.

^३ Tib. ḥdiḥi; HPS om it.

^४ Tib. nus pa; HPS yuktam.

^५ HPS ad. nanu not supported by Tib.

^६ Tib. klun; HPS -hrada-.

In *a* Vx of CŚV *bdag kun la* for *kun la bdag*. In *b* V *ces* for *cis*; Vx of CŚV *der nar cis* for *de cis nar*; and V with Vx of CŚ *rtog* for *rtogs*. In *c* V and Vx of CŚ *na* for *ni*.

* परस्त्वेति किं नाहमहं सर्वगतो यदि ।

तेनैवावरणं नाम न तस्यैवोपपद्यते ॥१४॥

In *a* of the Skt text after *paras* I have proposed to read *tarketi*, a form in Buddhist Skt., the classical one being *tarkayati*. This reading is clearly suggested by *trog*s in *b* as shown above. The reading given by HPS, *taveti*, can not be accepted; nor can we follow V's amended reading, *tasyeti*, for it cannot be construed, nor is supported by Tib. For the use of Buddhist Skt. by Āryadeva see the word *duṣyati* from *√dviṣ*, XVIII. 2 (=177).

CŚV : यदि ताविकया^१ कल्पनया^२हं सर्वगतः सर्वव्यापी स्वामाकाशवत् तदा सत्त्वान्तरेऽपि^३ मदात्मनः सद्भावात् किमिति तस्य तस्मिन् ममेवाहङ्कारो नोत्पद्येत । एवं ह्यस्य सर्वगतत्वं युज्यते यदिह ममेव परस्यापि मदात्मनि स्यादहङ्कारः । न च परात्मनास्य मदात्मनः परशरीरे युक्तमावरणम् । न हि परात्मदेशे^४ मदात्मनोऽसद्भावः सर्वात्मनां व्यापित्वाभ्युपगमात् । यदा च समान-देशता तदा न तेन तस्यावरणं शक्यं कर्तुमिति प्रतिपादयन्नाह

तेनैवावरणं नाम न तस्यैवोपपद्यते ।

समानदेशत्वात् स्वात्मस्वरूपस्यैव स्वात्मना नास्यावरणमित्यहङ्कार-विषयत्वं परात्मनोऽपि प्रसज्यते । न त्वेवं^५ भवतीति न सर्वगत आत्मा ॥१४॥

240

CŚV : एवं तावदुभयमतेऽप्यात्मनोऽस्तित्वमयुक्तमिति प्रतिपाद्य गुणानामपि सकलजगत्कर्तृत्वासम्भवेनायुक्ततां^६ प्रतिपादयन्नाह — ।

^१ Tib. khyod kyi; HPS bhāvikayā which has no sense here.

^२ For kalpanā Tib. lugs, lit. mata, nyāya.

^३ Read yañ for yon which looks also to be yod in X.

^४ HPS asmad, but Tib does not support it.

^५ Tib. de ltar yañ ma; HPS tenaivañ for na tvevañ.

^६ Tib. ma rigs pa ŋid du; HPS -nāyuktarūpatām.

^७ Tib. udbhāvañ (brjed pañi phyir) for prati°.

gañ gi yon tan byed po dañ |
 rnam kun śes yod ma yin pa |
 de dag dañ ni smyon pa la |
 khyad par ci yañ yod ma yin || 15 ||

* येषां गुणानां कर्तृत्वमचैतन्यं च स^१शः ।

तेषामुन्मत्तकानां च न किञ्चिद् विद्यतेऽन्तरम् ॥१५॥

CSV : सत्त्वरजस्तमांसि त्रयो गुणाः । तेषां साम्यावस्था^१ प्रधानम् ।
 प्रसवावस्था प्रकृतिः । सेदानीं त्रिगुणात्मिका प्रकृतिरचेतनापि सती पुरुषस्य
 विदितविषयोप^२भोगौलुब्धात् पुरुषेणाभेद^३ प्रतिपद्य सकलं विकारग्रामं प्रसूते ।
 तत्रायं क्रमः । प्रकृतेर्महान् । महानिति बुद्धेः पर्यायः । महतोऽहङ्कारः ।^०
 एवं येषां वादिनां गुणानां कर्तृत्वमचैतन्यं चेत्यभिप्रायो वस्तुतत्त्वविचक्षणा :

तेषामुन्मत्तकानाञ्च न किञ्चिद् विद्यतेऽन्तरम्

इति पश्यन्ति । उन्मत्तको हि नाम विपर्यस्तविज्ञानसन्ततिः । स हि
 विपर्यस्तेन विज्ञानेन यथार्थं न प्रतिपद्यते विपरीतं चावधारयत्यसदर्थं च
 प्रलपति । तथा चायमपि साङ्ख्यः ॥^० १५ ॥

241

CSV : अपि चास्यायं पुरुषो विकारग्रामस्याकर्ता च भोक्ता च ।
 गुणास्तु कर्तारो न तु भोक्तारः । तदयं कर्तृत्वमभोक्तृत्वं च निरुपपत्तिकं
 गुणानामावेदयन्नत्यन्तायुक्ततामेवात्मनः प्रकटयतीति प्रतिपादयन्नाह —

yon tan rnams kyis rnam kun tu |
 khyim la sogs dag byed śes kyi |
 za ba rnam par mi śes pa |
 ḥdi las mi rigs gz'an ci yod || 16 ||

In a V wrongly *kyi* for *kyis* ; Vx of CSV *du* for *tu*

* कर्तुं नाम विजानन्ति गृहादीन् सर्वथा गुणाः ।

भोक्तुं च न विजानन्ति किमयुक्तमतः परम् ॥१६॥

CSV : युक्तिविरुद्धत्वालोकासम्मतत्वाच्चास्य मतस्य नातः परमयुक्ततर^४-
 मस्तीत्यभिप्राय इति ॥१६॥

^१ Tib. lit. samānśāvasthā (cha mñam pañi gnas skabs ni).

^२ In X read ñe bar for ce bar.

^३ Tib. tha mi dad par ; HPS abhedyam.

^४ Tib. om. -tara-

242

CSV : एवं तावद्गुणानां कर्तृत्वमयुक्तम् । यस्याप्यात्मैव कर्ता
धर्माधर्मयोः फलस्य चोपभोक्तेति मतं² तस्याप्यात्मनो नित्यत्वमयुक्तम् ।
[तथा हि³ —] ।

bya ba dan ldan rtag pa med |
kun tu soñ la bya ba med |
bya ba med pa med dan mtshuñs |
bdag med la khyod cis mi dgañ || 17 ||

In a Vx of CSV *rtags* for *rtag*. In b MV, p. 116, note 3, *hgro* for *soñ*.

* क्रियावाञ्छाश्रयो नास्ति नास्ति सर्वगते क्रिया ।

निष्क्रियो नास्ति तातुल्यो नैरात्म्यं किं न ते प्रियम् ॥ १७ ॥

CSV : इह करोतीति कर्ता । तस्य क्रियानिवन्धनं कर्तृत्वम् । न
ह्यकिञ्चित् कुर्वाणो निर्हेतुकः कश्चित् कर्तेति युज्यते । सति च क्रियावत्त्वे
नियतं तु⁴ क्रियाप्रागव⁵स्थाविशेषोऽभ्युपगन्तव्यः । पूर्वापरावस्थयोर्निर्विशेष-

¹ Tib. ad. darśane (ltar na) before ātmā.

² Tib. hdod pa ; HPS mahat.

³ Tib. de ltar.

⁴ Tib. does not support tu and ad. kriyārambhakāle'sya tat- (bya ba rtsom pañi dus na hdi la bya ba deñi).

⁵ Tib. gnas skabs khyad par khas blañ bar byaño || sñā phyiñi gnas skabs dag tu khyad par med pañi bdag ni sñar gyi gnas skabs bz'in du bya ba dan ldan pa ñid du mi hgyur ro || reg¹ pa me dan rluñ la sogs pa bya ba dan ldan pa rñams la ni rtag pa ñid yañ ma yin te | de bz'in du hdi la yañ yod par mi hgyur ro || gz'an yañ bdag hdiñi bya ba dan ldan pa ñid mi rigs te | thams cad na yod pa ñid du khas blañs pañi phyir ro || bya ba z'es bya ba ni byed pa po brten pañam las la brten par hgyur ba z'ig go || de hañ rnam pa gñis te | byed pañi ño bo dan | dños pañi ño boho || de la byed pa po la brten pa byed pañi ño bo ni hdi lta ste hgro bañi bya baño de ni hgro ba po lhas sbyin la gnas te | de dan hñrel ba las lhas sbyin hgro z'es bya bar brjod do de ni thams cad du soñ ba ma yin pañi phyir rkañ pa hñegs pa dan hñog pañi mtshan ñid can gyi bya bas yul sñā phyi gñis gtoñ ba dan len pañi phyir bya ba dan beas pa rigs so || gal te hdi thams cad du soñ ba ñid du rtag na deñi tshe gañ du hgro bar hgyur ba hdi ñe bar mi gnas pa gañ z'ig na yod | gañ gi phyir hdi de ltar yin pa deñi phyir

kun tu soñ la bya ba med |

¹ de bz'in du las la gnas pañi bya ba hñgul bañi bdag ñid can sbyar la sogs pa nas phyi bañi² ño bo gañ yin pa dan hehod pa la sogs pañi mi hñgul bañi bdag ñid can gañ yin pa de yañ byed pa po la gnas pañi byed pa dan dños po gñis dan mtshuñs par rig par byaño || deñi phyir de ltar na

स्यात्मनः पूर्वावस्थावत् क्रियावत्त्वं नास्ति । न च स्पर्शवतां (?) क्रियावतां वातान्मरादीनां नित्यत्वम् । तद्वदस्यापि न सङ्गावः । अपि चास्यात्मनः क्रियावत्त्वं न युक्तम् । सर्वगतत्वाभ्युपगमात् । क्रिया हि कर्त्राश्रिता वा कर्माश्रिता वा । सा च द्विविधा । व्यापाररूपा भावरूपा च । तत्र कर्त्राश्रिता व्यापाररूपा । तद्यथा गमनक्रिया । सा हि गन्तृदेवदत्तस्या । तत्सम्बन्धाद् देवदत्तो गच्छतीत्युच्यते । स च सर्वगतो न भवतीति पादोत्क्षेपणावक्षेपण-लक्षणया क्रियया पूर्वापरदेशत्यागग्रहणाभ्यां क्रियावान् युज्यते । अयं तु यदि सर्वगतः कल्पोऽत तदा क्वायं गच्छेदनुपस्थितश्च क्व भवेत् । यस्मादेतदेवं तस्मात् नास्ति सर्वगते क्रिया ।

°तथा कर्मस्यापि क्रिया या कम्पात्मिका संयोगादितो बाह्यरूपा (?) । या च पाकादिरकम्पात्मिका । सापि कर्तृस्थेन व्यापारेण भावेन च द्वाभ्यां सम्प्रयुक्ता ज्ञेया । तस्मादेदं

क्रियावाञ्छाश्रितो नास्ति नास्ति सर्वगते क्रिया ।

इति स्थितम् । अथात्मा क्रियारहित इति । एवमपि ननु

निष्क्रियो नास्तितातुल्यः ।

निष्क्रियो हि भाव आकाशकुसुमसमो न सन् ।° आत्मनश्च निष्क्रियत्वात् सर्वथासङ्गावेन

नैरात्म्यं किं न ते प्रियम् ।

यदि नित्य आत्मा नास्ति केन हेतुना नैरात्म्यं ते न प्रियम् । सकलासङ्गि-
निवृत्तिहेतुतः प्रियमवश्यमेव स्यात् ॥ १७ ॥]

bya ba dañ ldan rtag pa med |

kun tu soñ la bya ba med |

ces bya ba gnas pa yin no || ho na ni bdag bya ba dañ bral bar hgyur ro z'e na |
de ltar na yañ |

bya ba med pa med dañ mtshuñs |

ma yin nam | dños po bya ba med pa ni yod pa ma yin pa nam mkhañ me tog la
sogs pa dañ mtshuñs par hgyur ro ||° bdag kyañ bya ba med pañi phyir rnam pa thams
oad du yod pa ma yin pas

bdag med la khyod cis mi dgañ |

gal te bdag rtag pa yod pa ma yin na rgyu gañ gis khyod bdag med pa la mi dgañ.
ste | dam pa ma yin pañi lta ba mthañ dag ldog pañi rgyu yin pañi phir dagh ba kho
nar hgyur dgos so ||

° Here the first letter of the word is illegible. It can be read either d or r. Thus the reading is either dag, śuddha, or reg, sparśa, used in the sense of reg pa dañ ldan, sparśavat.

° The reading seems to be defective.

The *kārikā* is cited entirely in MV, p. 116, while in the fragments (HPS, p. 490) there is only *a*.

243

CŚV : yañ gal te bdag ces bya ba ḥdi ḥgaḥ z'ig meḥi tsha ba ṇid ltar rañ gi ṇo bos yod na ni deḥi tshe de rañ gi ṇo bo des yod paḥi phyir ṇes par dmigs pa z'ig na de ltar yañ ma yin no || ḥdi ltar de ni rgol ba dag gis |

=अपि च । यद्यात्मैत्ययं कश्चिदग्नेरीणावत् स्वरूपेण स्यात् तदा स तेन स्वरूपेण सद्भावान्नियतमुपलभ्येत । न त्वेवमस्ति । तथा हि स वादिभिः— ।

la lar kun tu soñ bar mthoñ |

la lar skyes bu lus tsam z'ig |

la lar rdul tsam z'ig mthoñ ste |

śes rab can gyis med ces mthoñ || 18 ||

In *b* Vx of CŚV once *las* for *lar*. As regards the reading in *c* V's text (noir et rouge) has *la lar skyes bu rdul tsam z'ig* which is found also in our Vx. He has, however, changed it as follows observing that it is according to the Tib. commentary : *la lar mthoñ ste rdul tsam z'ig*. But the actual wording or the order of the words is different there as I have given above. There is no reason for his making the change which is worse. In *d* Vxx of CŚ and CŚV *gyi* for *gyis* ; and V with Vx of CŚ *par* for *ces*.

V sarvagaḥ kenacid drṣṭo dehamātras tu kenacit |

drṣṭo'ṇumātraḥ kenāpi prājñenāsan sa drśyate || 18 ||

V has here ignored Tib. *skyes bu*, Skt. *puruṣa* or *pumas*, leaving it untranslated. I may offer the following

दृश्यते सर्वगः कैश्चित्कैश्चित्कायमितः पुमान् ।

दृश्यतेऽणुमितः कैश्चित्प्राज्ञैर्नास्तीति दृश्यते || १८ ||

CŚV de la kha cig dag gis ni lus re re z'ig¹ tha mi dad paḥi bdag thams cad du soñ bar rtogs so || gz'an dag gis ni ḥgro ba mthaḥ dag gi bdag zla ba ltar geig kho nar rtogs so || deḥi tha dad pa ni lus tha dad pa las btags pa po ste | ḥbru mar dañ chu la sogs paḥi snod tha dad pas zla ba ḥi gzugs brñan tha dad pa bz'in no || de yañ thams cad du soñ ba z'ig ste | de ltar

¹ X r'm.

la lar kun tu soñ bar mthon

ño ||

la lar¹ skyes bu lus stam z'ig

ste | hdi ltar la la dag gis ni sbran bu mehu riñs dan grog ma dan
glañ po che la sogs pa rnams la bdag lus stam z'ig yin
pañi phyir z'um pa dan rgyas pa ñid du rtogs so || gz'an dag
gis ni hdi z'um pa dan rgyas pañi chos ñid du mi bzod pa na bdag
rdul phra rab tsam z'ig tu rtogs so || de bz'in gśegs pañi gsuñ
la brten te yañ dag pañi śes pa skye z'in rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ
bañi chos ñid mñon par śes pa śes rab can dag gis ni yod pa ma
yin pa kho nar dmigs so ||

gal te de rañ gi ño bos yod na ni deñi tshe ñes par dños poñi de
kho na ñid phyin ci ma log par mthon bañi sañs rgyas pa dag gis
bdag ñid des dmigs par h̄gyur z'in | mu stegs can rnams la yañ
de ltar lta ba tha dad par mi h̄gyur ba z'ig na hdi thams cad yod
pa yañ yin pas bdag rañ gi dños po ño bos yod pa ma yin no ||

= तत्र केचित्प्रतिशरौबमभिन्नं सर्वगतमात्मनं प्रतिपद्यन्ते । अन्ये सकल-
जगदात्मानं चन्द्रवदेकमेव प्रतिपद्यन्ते । तस्य च भेदो देहभेदादौपचारिकः ।
तैलघृतजलादिपात्रभेदेन चन्द्रप्रतिबिम्बभेदवत् । स च सर्वगतः । एवं
दृश्यते सर्वगः कैश्चिद्वैश्वित्कायमितः पुमान् ।

एवं केचिद् भ्रमरसारसपिपेलिकाहस्त्यादीनामात्मा कायमात्र इति
[तस्य] सङ्कोचं विस्तारं च प्रतिपद्यन्ते । अन्येऽस्य संङ्कोचविस्तारधर्म-
मसहमाना आत्मा परमाणुमात्र इति प्रतिपद्यन्ते । तथागतोक्तिमाश्रित्य
जातसम्यग्ज्ञानाः प्रतीत्यसमुत्पादधर्माभिज्ञानप्रज्ञावन्तस्तु [स] नास्त्येवेत्यु-
पलभन्ते ।

यदि स स्वरूपेण स्यात् तदा नियतं स खलु भावोऽविपरीतदर्शनैर्बुद्धैरात्म-
स्वेनोपलभ्येत । तौर्थिकानां चैवं नाना दर्शनं न स्यात् । अस्ति चेत् सर्वमिति
नास्त्यात्मा स्वभावरूपेण ॥ १८ ॥

244

CSV : yañ gal te bdag rañ gi ño bos yod na ni deñi tshe de
rnam par mi h̄gyur ba ñid kyi phyir grol bar mi h̄gyur ro || ñe

¹ X las.

bar ḥtshe ba dañ bcas śig de la rgyab kyis phyogs paḥi skyes
 bu la ni de ldog pa bde bar ḥgyur srid kyī | bdag rtag paḥi ñe
 bar ḥtshe ba med pa la ni ma yin no ||

= अग्रि च । यद्यात्मा स्वरूपेण स्यात् तदा निर्विकारत्वेन मुक्तिर्न स्यात् ।

सोपद्रवस्य हि तत्र पराङ्मुखस्य पुरुषस्य ततो निवृत्त्या कुशलं सम्भवति न
 त्वात्मनो नित्यस्य निरुपद्रव्यस्य ।

rtag la gnod pa ga la yod |
 gnod med thar pa ga la yod |
 des na gañ gi bdag rtag pa |
 de yi thar pa mi rigs so || 19 ||

In *a* V and Vx of CSV *z'ig* for *yod*. See *kārikā* 267. In *b*
 V *ba* for *pa*. In *d* Vx of CSV *la* for *yi*.

V nityasya kasyacid duḥkham aduḥkhasyāsti nirvṛtiḥ |
 nityo yasya bhaved ātmā tasya mokṣo na yujyate || 19 ||

Here *ga la* in *a* and *b* means Skt. *kutaḥ* or *katham*, as V himself,
 too, has taken elsewhere (*kārikā* 351). It cannot mean *kasyacid*
 as he writes here. He seems to have confounded it with *gañ*
la. In the same line *gnod* should not have been translated
 by *duḥkha* for which in Tib. generally we have *sdug bsñal*. I should
 like to use here *bādhā* (See AKB, Tib., p. 23, ll. 15-16 ; AKV
 p. 35, ll. 9, 12).

As regards the translation of *thar pa* by *nirvṛti*, as he has done,
 see my note on the *kārikā* 220 where I have fully discussed it. I
 would translate the *kārikā* as follows :

शाश्वतस्य कुतो बाधा मोक्षो बाधां विना कुतः ।
 तेनात्मा शाश्वतो यस्य तस्य मोक्षो न युज्यते ॥ १८ ॥

CSV : phan pa dañ gnod pa dag las khyad par med paḥi
 phyir na gañ z'ig thar paḥi gñas skabs su yod par ḥgyur ba | ḥdi
 la de ltar med pa ni ci z'ig yod || deḥi phyir rnam pa thams cad
 du khyad par med paḥi phyir bdag rtag par smra ba la thar
 pa mi rigs so ||°

= उपकारापकाराभ्यां निर्विशेषात् का स्वात्मोच्चावस्था । किञ्चास्या एवमभावे ।
 तस्मात्सर्वथा निर्विशेषादात्मनित्यत्ववादिनो मोक्षो न युज्यते ॥° १८ ॥

CSV : gz'an yañ ya mtshan can thams cad kyis bdag tu
 ḥdzin pa dañ | bdag gir¹ ḥdzin pa rnam pa thams cad zad par
 bya baḥi phyir grol ba khas blañs te | deḥi phyir de dag la grol
 baḥi gnas skabs na |

= अन्यच्च । सर्वैः पाषण्डिकैरात्मग्राह्यात्मग्राह्योः सर्वथा क्षणीयत्वान्
 मुक्तिरभ्युगता । तस्मात्तेषां मुक्त्यवस्थायाम्— ।

gal te bdag ces bya yod na |
 bdag med sñam pa mi rigs śiñ |
 de ñid rig pa ñes pa las |
 mya ñan ḥdas hgyur z'es byaḥañ brdzun || 20 ||

In *a* Vx of CSV wrongly adds *ba* after *bya*. In *b* after *sñam* Vx of CS *par* for *pa*, while that of CSV *ste* for it. In *c* V with Vx of CS *rigs* for *rig*; and for *ñes* which is supported by Vxx of CS and CSV V reads *des* which does not give here any sense. It seems, however, that he was aware of that reading (*ñes*), for he gives its Skt. equivalent, *nūnam* (*a*), though wrongly construed. In *d* V and Vx of CSV *gyur* for *hgyur*.

V nūnam ātmā yadi bhaven nairātmyaṁ naiva bhāvyaṁ |
 suyuktito'pi nirvāṇaṁ vitathaṁ tasya jāyate || 20 ||

I cannot follow V specially with regard to the second half of his restoration. Nor is there anything in the Tib. text for his *su* in *suyuktito* (*c*) and *tasya* (*d*). I may offer the following :

भवेदात्मेति चेद्वै युक्तं नैरात्मचिन्तनम् ।
 तत्त्वज्ञानेन नियतं निर्वाणमिति चानृतम् ॥ २० ॥

CSV : gal te bdag rañ gi ño bos yod na ni dehi tshe rañ gi
 ño bo la ldog pa med paḥi phyir thar paḥi gnas skabs na yañ yod
 pa ñid du hgyur ro || deḥi phyir thar paḥi gnas skabs na² bdag tu
 ḥdzin paḥi rgyu gegs dbyuñ med paḥi bdag yod paḥi phyir
 bdag med do | z'es de ltar bdag tu ḥdzin pa spañs pa mi rigs so ||
 deḥi phyir bdag gi de kho na ñid rig pa ñes pas bdag tu ḥdzin pa

spaṅs pa las mya ṇan las ḥdaḥ bar ḥgyur ro | z'es bya ba yaṅ
brdzun te | der yaṅ ṇar ḥdzin pa yod paḥi phyir ro ||°

= यद्यात्मा स्वरूपेण स्यात्तदा स्वरूपनिवृत्त्यभावान्मोक्षावस्थायामपि
[तस्य] सङ्गावः स्यात् । तस्मान्मोक्षावस्थायामनपनौतात्मग्राहहेतुप्रतिबन्धस्यात्मनः
सङ्गावादात्मा नास्त्येवमात्मग्राहप्रहाणं न युक्तम् । तस्मादात्मतत्त्वज्ञानेन
नियतात्मग्राहप्रहाणान्निर्वाणं भवतीत्यनृतम् । तत्राप्यात्मग्राह-
सङ्गावात् ॥° २० ॥

246

CSV : ci ste bdag yod na thar paḥi gnas skabs na bdag tu
ḥdzin pa ḥjug par thal bas ḥjigs nas grol baḥi gnas skabs na
bdag yod pa ṇīd du khas mi len na | de ltar yin daṅ¹ ma
yin nam ||

= अथात्मसङ्गावे मोक्षावस्थायामात्मग्राहप्रवृत्तिप्राप्त्या भयान्मुक्त्य-
वस्थायामात्मनोऽस्तित्वं नाभ्युपगम्यते । नन्वेवमपि¹ भवति— ।

gal te grol ba med ṇīd na |
de ni sṇar yaṅ med pa ṇīd |
mi ldan pa la gaṅ mthoṅ ba |
de ni raṅ bz'in z'es byar bśad || 21 ||

In a Vx of CSV [*yod* for *med*, and *med* for *ṇīd* after *pa* in
b. V wrongly *pa* for *ba* after *mthoṅ* in c, and *bar* for *byar* in d.

V yadi nāsty eva nirvāṇam tat prāg api na vidyate |
dṛṣṭam yaṅ mānuṣe nāma sattvaṃ tasyaiva bhāṣyate ||21||

I am unable to accept it. In c the Tib. text *mi ldan pa*
does not mean *mānuṣa* as V thinks. I may translate the *kārikā*
as follows :

मुक्तो यदि भवन्नेव भवेत्प्रागपि नैव सः ।
असंयुक्ते हि यद्दृष्टं स स्वभाव इतीर्यते ॥ २१ ॥

CSV : ḥbrel ba can gyi chos daṅ mi ldan z'in khyad par raṅ

¹ Here comes the *kārikā*.

gi ño bo tsam la gñas pañi dños po tsam la cha ji tsam z'ig dmigs pa
de ni deñi rañ bz'in no | z'es bya bar rnam par bz'ag ste | de las
gz'an pañi chos dañ ma ḥdres pañi phyir ro || dper na zad mi śes
pañi gser gyi de las gz'an pañi ḥbrel ba can lcags yoñs su zad
pa las rnam par byañ bañi gñas skabs gañ yin pa de deñi rañ bz'in
du rnam par bz'ag pa de bz'in du grol bañi bdag gi śes pa rnam
par byañ bañi gñas skabs su śes pañi khyad par gyi ño bo gañ¹
ḥdra ba z'ig snañ ba de yañ deñi rañ bz'in yin no || z'es bya bar
rigs na² cuñ zad cig snañ ba yañ ma yin te | bdag tu ḥdzin pa ḥjug
par thal bar ḥgyur bañi phyir ro || deñi phyir thar pañi sña rol gyi
gñas skabs na yañ deñi rañ bz'in de kho na yin par rigs so ||°

deñi phyir bdag rañ gi ño bos grub pa yod pa ma yin no |
z'es bya par gnasso ||

=सम्बन्धिधर्मासंयुक्तस्य स्वरूपविशेषमात्रावस्थितस्य भावमात्रस्य
यावानंश उपलभ्यते स तस्य स्वभाव इति व्यवस्था । धर्मान्तरामिश्रणात् ।
यथान्नातक्षयस्य सुवर्णस्य तदन्यस्य सम्बन्धिनो लोहस्य परिक्षयाद् या विशुद्धावस्था
[स] तस्य स्वभावो व्यवस्थाप्यते तथा मुक्तस्यात्मनो विशुद्धज्ञानावस्थायां ज्ञानस्य
यः स्वरूपविशेषो दृश्यते तत्तस्य स्वरूपमिति युक्तिर्नैषदपि दृश्यते ।
अहङ्कारप्रवृत्तिप्रसङ्गात् । तस्मान्मोक्षस्य पूर्ववस्थायामपि स तस्य स्वभावो
भवत्येवेति युक्तम् ।°

तस्मादात्मा स्वरूपेण न सिध्यतीति स्थितम् ॥२॥

247

CSV : ḥdir smras pa | gal te bdag med na deñi tshe skad cig
re re la ḥjig pañi nañ can gyi ḥdu byed rnams skyes ma thag tu
ḥjig pañi phyir chad par lta bar ḥgyur la || dños po skad cig mañi
rten bdag skad cig ma ma yin pa yod pas rnam par thams cad du
med par khas ma blañs pa las chad par lta ba yod pa ma yin no ||
bśad par bya ste |

=अत्राह । यद्यात्मा न स्यात्तदा प्रतिक्षणविनाशशीलानां संस्काराणा-
मुत्पत्त्यनन्तरं भङ्गादुच्छेददृष्टिः । वैनाशिकानां भावानामाश्रय आत्मा
त्ववैनाशिक इति सर्वथाभावानभ्युपगमाच्चालस्युच्छेददृष्टिः । उच्यते --।

¹ X oi for gañ.

² Read ni.

gal te mi rtag chad yin na |
 da duñ rtsa sogs rnams cis yod |
 ḥdi ni gal te bden ḥgyur na |
 su lahañ gti mug kyañ mi ḥbyuñ || 22 ||

In *a* V and Vx of CŚV *na ni* for *yin na*. In *b* V *rtsha* (evidently for *rtsa ba*) for *rtsa*, and with Vx of CŚ *ci ste yod* for *rnams cis yod*. In *d* V *ḥgyur* for *ḥbyuñ*.

V ucchedo yady anityasya tṛṇādeḥ sambhavaḥ katham |
 sad idam cet tadā kasyāpy avidyaiva na jāyate || 22 ||

In the Tib. text there is nothing for V's *tṛṇādi* in *b*, *rtsa logs* meaning *mulādi*. Evidently he has confounded *rtsa* with *rtswa* which means *tṛṇa*. The word *bden* in *c* should be translated by *satya* and not by *sat* as he has done. In his restoration he has ignored *da duñ* 'still', Skt. *adyāpi* (*b*). In *d* *gti mug* should be rendered into Skt. by *moha* and not by *avidyā*. Accordingly I may suggest the following :

उच्छेदश्चेदनित्यस्य मूलाद्यद्यापि किं भवेत् ।

यदि सत्यं भवेदेतन्न मोहः कस्यचिज्जवेत् ॥२२॥

CŚV : ḥjig rten na ni mi rtag paḥi don chad pas rtog pa yod
 pa ma yin te | ḥdi ltar skal pa dañ po nas bz'ag¹ pa rtsa dañ lcug²
 ma dañ ljon śiñ la sogs pa rnams rgyu dañ ḥbras buḥi ḥbrel ba
 ḥjug paḥi rim pa rnam par chad pa med par da duñ yañ ḥbyuñ
 bar dmigs so || yañ gal te mi rtag pa chad par ḥgyur na ni deḥi
 tshe³ rgyun mi ḥjug paḥi mtsan ñid can gyi ḥjig par ḥgyur te |
 deḥi phyir ji ltar rtsa la sogs pa ḥdi rnams da duñ duhañ dmigs
 par ḥgyur | dmigs pa las ni mi rtag pa la chad pa yod pa ma yin
 no | z'es bya bar rtogs so || ḥdi ni gdon mi za bar de ltar khas blañ
 bar byaḥo | de lta ma yin te | mi rtag pa chad do | z'es bya baḥi
 lta ba ḥdi gal te ji lta baḥi don can du ḥgyur na ni deḥi tshe
 ñes par sems can gañ la yan gti mug kyañ mi ḥbyuñ no ||°

mi rtag pa yañ chad pa yin pas ñes par chad pa ñid kyi phyir
 ma rig pas ḥjug par mi bya ba z'ig go || deḥi phyir ḥkhor ba ldog
 paḥi sgrib pa med par bsgrub par bya bar ḥgyur la || ḥjig rten

¹ X z'ags.

² X loughs.

³ Not in X.

thams cad kyi ma rig pa spañs pas hgañ yañ de kho na ñid ma
mthoñ ba ñid du mi hgyur ba z'ig na | hdi ni de ltar yañ ma yin
pas mi rtag pa la chad pa med do ||

=लोके हि नानित्यार्थोच्छेदेन कल्पना । तथा हि । प्रथमकल्पात् स्थितानां
मूलमूलाङ्गरुद्रमादीनां हेतुफलसम्बन्धप्रवृत्तिक्रमोऽविच्छेदेनाद्याप्युपलभ्यते ।
अपि च । यदनित्यस्योच्छेदस्तदा सन्तानाप्रवृत्तिलक्षणो विनाशः । ततश्च
कथमेतानि मूलादीन्यद्याप्युपलभ्यन्ते । उपलम्भाच्च नानित्यस्योच्छेद इत्यवगम्यत
इत्यवश्यमेवैवमभ्युपगन्तव्यम् । न चैवम् । यदनित्यस्योच्छेद इतीयं दृष्टिर्यथार्था
तदा नियतं न कस्यापि सत्त्वस्य मोहः ।^१

अनित्यस्योच्छेद इति च नियमेनोच्छेदादविद्यया प्रवृत्तिर्न
स्यात् । तस्मात्संसारविपर्ययावरणं विनैव साध्यं स्यात् सर्वस्य च लोकस्या-
विद्याप्रहाणात्किञ्चिदपि तत्त्वं नादृष्टमित्येवमपि न भवतीति नानित्य-
स्योच्छेदः ॥२२॥

248

CSV : ci ste dños po mthañ dag hbyuñ bañi rgyu bdag rtag
pa ñid yod pas rgyu des hjug pa rtsa la sogs pa rnam la chad par
lta ba yod pa ma yin no sñam na | de yañ yod pa ma yin te | dños
po rtag pa rgyu dañ rkyen la rag ma las par hbyuñ ba hgañ la
yañ yod pa ñid med do | z'es sñar bstan te | yod pa ma yin
pañi boñ bu rwa ltar hgro ba hjug pañi rgyu ñid du mi rigs pas de
yod pañi rgyu can hgro bañi hjug pa yod pa ma¹ yin no || yañ na
bdag yod du chud mod hdiñi hgro ba hjug pañi rgyu ñid ni mi
rigs so || hdi ltar |

=अथ सकलभावोद्भवहेतुरात्मनो नित्यत्वमिति न तेन हेतुना
प्रवृत्तमूलादीनामुच्छेददृष्टिरिति । तदपि न भवति । न हि क्वापि
हेतुप्रत्ययानायत्तोद्भवो नित्यो भावो विद्यत इति प्राक् प्रतिपादितम् । असतश्च
खरविषाणवज्जगत्प्रवृत्तिहेतुत्वं न युक्तमिति नास्ति तत्त्वज्ञावनिवन्धना
जगत्प्रवृत्तिः । अथवा यद्यात्मसद्भावो निवेश्यते जगतोऽस्य प्रवृत्तिहेतुरेव न
युक्तो भवेत् । तथा हि —।

bdag ni yod par gyur nañan gzugs |
gz'an las hbyuñ bar sñan gyur la |

gz'an las gnas par snañ gyur z'in |
gz'an las rnam par h̄jig par snañ || 23 ||

In *d* Vx of CŚ with X of V *h̄jigs pa snañ gyur snañ* for *rnam par h̄jig par snañ*.

V sttāyām ātmano rūpam anyodbhūtaṃ hi dr̥śyate |
dr̥ṣṭvaiva sthitim anyasya vināśo'nyasya dr̥śyate || 23 ||

Here in Tib. *gz'an las* used thrice (*b*, *c*, and *d*) is evidently ablative, but V has taken it twice (*c* and *d*) as genitive without authority. Consequently the thought is upset. I may suggest the following :

सङ्गविप्यात्मनो रूपस्योद्भवो दृश्यतेऽन्यतः ।

दृश्यते स्थितिरन्यस्याहिनाशो दृश्यतेऽन्यतः ॥२३॥

CŚV : gal te dños po rnam s bdag gi rgyu can du h̄gyur na
ni de rnam s bdag las gz'an du gyur pañi dños po gz'an las h̄byuñ
bar mi h̄gyur ba z'ig na | nor bu dañ bud śiñ dañ ñi
ma phrad pa las me h̄byuñ ba dañ | zla ba dañ phrad na
nor bu chu śel las chu h̄dzag pa dañ | sa bon la sogs pa dag las
myu gu la sogs pa rnam s h̄jug¹ pa dañ nur nur po la sogs
pañi h̄byuñ ba chen po dag las ji ltar goñ bu² mer
mer po dañ | gor gor po dañ | mkhrañ gyur dañ |
rkañ lag h̄gyur³ ba dañ | ñiñ lag h̄gyur³ ba rnam s dañ | de las mig
la sogs pa rnam s dmigs pa yañ yin no || de ltar na gzugs ni gz'an
las h̄byuñ bar dmigs so || yañ gal te h̄di dag thams cad bdag gi byed
pa po can ñid yin na ni gzugs h̄di h̄jug pa de kho na las yin par rig
yod⁴ | rgyu gz'an brtags pas ci z'ig bya ||^o deñi phyir rgyu kho
na las h̄gro ba h̄jug par h̄gyur bas bdag rgyu ñid du brtag pa
don med pa h̄dis ci bya ||^o

ji ltar gzugs gz'an las h̄byuñ ba mthoñ na de bz'in du gnas pa
yañ gz'an las yin par snañ ste | rgyu bud śiñ dañ sbyor⁵ ba la sogs
pa las me la sogs pañi don gnas par mthoñ bañi phyir ro ||
gz'an las rnam par h̄jig par snañ |

¹ X h̄dzug.

² X du. See note 1, p. 98.

³ X h̄gyus. See MVP. (Bib. Ind.), XXXVIII. 5, p. 42, where we have rkañ lag h̄gyur ba.

⁴ X rag mod.

⁵ X sbor.

ste | bud śiñ ma tshañ ba la sogs pañi rgyu las so ||° deñi phyir
bdag rañ gi ño bos yod pa ma yin no ||

=यदि भावा आत्महेतुकास्त आत्मनः पृथग्भूताज्ञावान्तरान्
मोक्षवेयुः । मणौन्धनसूर्यसंयोगादग्निरुद्भवति । चन्द्रसमागमे चन्द्रकान्त-
मणितः सलिलं स्रवति । बीजादिभ्योऽङ्कुरादयः प्रवर्तन्ते । कललादिभ्यो
महाभूतेभ्यो यथा पिण्डादर्बुदाहनात्⁰¹ प्रशाखायाः प्रत्यङ्गेभ्यश्च तेभ्यश्चक्षुरादी-
न्युपलभ्यन्ते । एवं सति रूपमन्यस्मादुद्भवतीत्युपलभ्यते । अपि च यद्येतत्
सर्वमात्मकत्वं कमेव स्याद्रूपस्यास्य प्रवृत्तिस्तस्मादेवेत्युपलभ्येतैव । किं हेत्वन्तर-
परीक्षया ।° ततश्च हेतुत एव जगद्यवृत्तिरिति किमनया निरर्थयात्मकत्वं कत्व-
परीक्षया ।°

यथा रूपस्यान्यस्मादुद्भवो दृश्यते स्थितिरप्येवमन्यस्मादुद्ध्यते । इन्धन-
संयोगादेर्हेतोरग्न्यादर्थसिद्धेर्दर्शनात् ।

विनाशो दृश्यतेऽन्यतः ।

इन्धनवैकल्यादेर्हेतोः ।° तस्मान्नास्तग्रात्मा स्वरूपेण ॥२३॥

249

OSV : gañ gi tshe rtag pa las skye ba med pa deñi tshe hñig
rten na |

=यदा न नित्याज्जातिस्तदा लोके—।

ji ltar sa bon byas pa las |

myu gu byas pa skye hgyur ba |

de bz'in mi rtag thams cad ni |

mi rtag dag las hbyun bar hgyur || 24 ||

V yathaiva kṛtakād bijād aṅkuraḥ kṛtako bhavet |

anityebhyas tathā sarvam anityam kila jāyate || 24 ||

I may slightly modify it :

यथा हि कृतकाद्बीजाज्जायते कृतकोऽङ्कुरः ।²

अनित्येभ्यस्तथा सर्वमनित्यमेव जायते ॥ २४ ॥

¹ Here I could not translate the Tib. word mkhrañ gyur which according to Jachke means the fourth stage of the development of the foetus. The Skt. words in this connection are the following: kalala, nur nur po (In the MVp. loc. cit. read nur for chur); ghana, gor gor po; piṇḍa, goñ bu (Accordingly I read bu for du, p. 97, note 2); arbuda, mer mer po; peśi, nar nar po (We have not it in our text); praśākhā, rkañ lag hgyur ba ('hands and feet'). See A ṣ ṭ ā ṇ g a h ṛ d a y a, Śārirasthāna, l. 55; C a r a k a, Śārirasthāna, 4.8; Ś u ś r u t a, Śārirasthāna, 3. 18.

² Cf. MKā, IV. 59 :

yathā māyāmayād bijāj jāyate tanmayo'ṅkurah.

CSV : ji ltar rgyu dan rkyen gz'an la rag las te hbyun bahl
sa bon byas pa ran bz'in gyis ma grub cin rten cin hbrel bar hbyun
ba las myu gu byas pa ste | ran nid kyis rnam par gnas pa ma yin
pa ran bz'in med cin ran bz'in gyis ston pa ste | de bz'in du mkhas
pas dpe hdi dnos po gz'an rgyu dan hbras buli gnas skabs mi
snañ ba chod pa dan phra ba rnams dan | tshor ba la sogs pa
gzugs can ma yin pa rnams dan | rgyu las dan ñon mon pa las
hdas pa hdu byed zag pa med pa rnams kyan ran bz'in med
pahi rgyu las ran bz'in med pa hbyun ba yin no | z'es bya bar ñes
par byaho ||

=यथा हेतुप्रत्ययान्तरायत्तोद्भवात् स्वभावासिद्धाद्भोजात् प्रतीत्य-
समुत्पादादङ्कुरः कृतकः स्वयमव्यवस्थितो निःस्वभावः प्रकृतिशून्यस्तथा
पण्डितेनानेन दृष्टान्तेन भावान्तराणामप्रकाशावताः सूक्ष्मा हेतुफलावस्था
अरूपिणो वेदनादयो हेतुकर्मक्लेशातीता अनासवाः संस्काराश्च (?) निःस्वभावाद-
हेतोर्निःस्वभावा जायन्ते इति निर्णयम् ॥ २४ ॥

250

CSV : de ltar yin dan gan du hdu byed rnams la rtag pa dan
chad¹ pahi rdo rjehi thog hjig rten pa dan hjig rten las hdas pahi
rgyu dan hbras buli hbrel ba rab tū hjoms pa hbab pa de yan
mkhas pas rten cin hbrel bar hbyun bahl rig snags kyis ches rgyad
rin por bzlog pa yin no | z'es bstan pahi phyir bsad pa |

=एव च यत्र संस्काराणां शास्त्रतोच्छेदवज्जाशनीर्लौकिकलोकोत्तर-
हेतुफलसम्बन्धप्रोन्मूलनः पतति [तत्र] तमपि पण्डितः प्रतीत्यसमुत्पादज्ञान-
प्रशंसयातिदूराद् वारयतीति प्रतिपादयन्नाह— ।

gan phyir dnos po hjug hgyur ba |

des na chad par mi hgyur z'in |

gan phyir dnos po ldog hgyur ba |

des na rtag par mi hgyur ro || 25 ||

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya las bdag dgag pa bsgom pa
bstan pa ste | rab tu byed pa beu paño ||

In b Vx of CSV *de nas* for *des na*.

* यस्माद्यवर्तते भावस्तेनोच्छेदो न जायते ।

यस्मान्निवर्तते भावस्तेन नित्यो न जायते ॥ २६ ॥

=योगाचारि चतुःशतके आत्मप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं दशमं प्रकरणम् ॥१०॥

CSV : dños po ni hbyuñ bañi chos can te hbras bu myu gu la sogs paño || gañ gi phyir rgyu sa bon z'es bya ba las hbras bu myu gu hbyuñ ba deñi phyir sa bon z'es bya ba chad par mi hgyur ro || gal te myu gu la sogs pañi rgyun ma skyed par me dañ phrad pa las yin pa ltar sa bon hgag par hgyur na ni deñi tshe chad pa lta bar hgyur na myu gu la sogs pa hjug pa yod par mthon ba las ni sa bon chad¹ par lta mi srid do ||

tshig leñur byas pañi dños poñi sgra gñis pa ni rgyu rjod par byed pa ste | hdi las hbras bu hbyuñ ba z'es byas nas so || yañ gal te myu gu z'es bya bañi hbras bu z'ugs kyañ rañ gi ño bos gnas pas sa bon mi ldog na deñi tshe sa bon rnam par mi hbyuñ ba mathon bañi phyir rtag par lta bar hgyur na | hdi ni de ltar yañ ma yin te | sa bon ldog² par mathon bañi phyir ro || gal te ldog par mi hgyur na ni deñi tshe de³ las myu gu gz'an yañ hbyuñ bar hgyur ba z'ig na hdir ni de yañ ma yin pas |

gañ phyir dños po ldog hgyur ba |

des na rtag par mi hgyur ro ||

de yañ rañ gi ño bos ma grub pas sa bon dañ myu gu gñis de ñid rañ gz'an ñid du rtog pa dag mi srid pa las hgrub pas dños po rnams rañ bz'in med par ches gsal bar grub bo ||

=भावो भवनधर्मी फलमङ्गुरादिः । यस्माद्बीजाख्याहेतोः फलमङ्गुरो भवति तस्माद्बीजं नामानुच्छेदम् । यद्यङ्गुरादिसन्तानमनुत्पादयदग्निसं-योगादिव बीजं निरुध्यते तदोच्छेददृष्टिः । अङ्गुरादिप्रवृत्तिसङ्गावदर्शनात्तु बीजस्योच्छेददृष्टिर्न सम्भवति ।

कारिकायां कृतो द्वितीयो भावशब्दो हेतुवाचकः फलमस्माद्भवतीति क्त्वा । अपि च । यद्यङ्गुराख्ये फले प्रवृत्तेऽपि स्वभाववस्थित्या बीजं न निवर्तते तदा बीजस्याविकारदर्शनाच्छाश्वतदृष्टिः । न त्वेददेव भवति ।

¹ X tshad

² X log.

³ Not in X.

बीजनिवृत्तिदर्शनात् । यदि न निवर्त्तते तदा तस्मादङ्कुरान्तरमपि भवेत् ।
न चेह तद्वतीति

यस्मान्निवर्तते भावस्तेन नित्यो न जायते ।

सोऽपि स्वभावेनासिद्ध इति बीजाङ्कुरौ द्वावपि तत्त्वान्यत्वकल्पनासम्भवाद-
सिद्धान्विति भावानां निःस्वभावत्वमतिव्यक्तं सिद्धम् ॥२५॥

The Skt. kārīkā is cited in MV, p. 367.

CHAPTER XI

DUS DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

कालप्रतिषेधभावनासन्दर्भम्

251

CSV : hdir dus smra ba ni gzugs la sogs pa rnams gaz'an las
hbyun ba mthoñ bañi phyir dan | hjig rten gyi mñon sum ma
yin pañi phyir dan | hbras bu hgañ mad ma mthoñ ba rjes
su dpag las go bar bya ba ma yin pa ñid kyi phyir na bdag
yod pa ma yin no || z'es gañ smras pa yin gyi | rnam pa
thams cad du dños po rtag pa rnams med pa ni ma yin te | dus
yod pañi phyir ro || hdi na sa dan chu dan me dan rlun dan nam
mkhañ dan sa bon la sogs pa rnams yod kyañ res hgañ myu gu
dan me tog la sogs pa rnams kyi skye ba dan hjig pa dag med
pañi phyir la | ci ste res hgañ yod pañi phyir dus z'es bya ba
hbras bu de mthoñ ba las dpag pa yod do || de ni skad cig dan
thañ cig dan yud tsam la sogs pa gsal bar bya z'in | hdañ'pa dan
ma hoñs pa dan da ltar byun ba ste dus gsum na ranm par gnas
pañi dños po las tha dad pa rtag pa z'ig go | z'es smraho ||

hdi la brjod par bya ste | gal te dus ses bya ba dños po las
tha dad ciñ bar(?) ses¹ grub pa yod par hgyur na ni de skye ba
dan hjig pañi rgyu ñid du hgyur na | de ltar yañ ma yin te |
dños po las tha dad par hdzin par thal bar hgyur bañi phyir ro ||

gañ z'ig yod na² dños po la |

hjug dan ldog pañi dmigs hgyur ba |

de ni gz'an gyi dbañ hgyur te |

des ni hbras bur yañ hgyur ro ||

z'es bya ba la sogs pas dgag z'in pañi phyir yañ ran gi mtshan
ñid kyis grub pañi dus la hjug pa dan ldog pañi rgyu ñid yod pa
ma yin no ||

gz'an yañ dus gsum pa gañ dag dus kyi khyad par gyi no bor
rnam par bz'ag pa de dag kyañ lus can ma yin pa ñid kyis ran

¹ X sis.

² X ni.

bz'in las ñes par mi nus pañi phyir rañ gi ño bos rnam par bz'ag
par mi nus kyī de dag gi bsñad par bya bañi dños poñi khyad par
bum pa la sogs pañi sgo nas ni rnam par bz'ag par nus so || de
dag ni dños po las tha dad pañi rañ bz'in yin z'in tshor ba la sogs
pa ltar ñams su myoñ bañi rnam pa ma yin la | gzugs dañ sgra
la sogs pa bz'in dbañ poñi sgo nas yoñs su gcod par bya ba yañ ma
yin no || deñi phyir bum pa la sogs pañi sgo kho na nas de dag
gi khyad par yoñs su gcod pañi phyir deñi sgo nas dus gsum
bkag pas dus dgag par mdzad par bz'ed pas bśad pa |

= अत्राह कालवादी । रूपादीनामन्यस्मादुद्भवदर्शनलोकस्याप्रत्यक्ष-
त्वात्कस्यचित्सत्यस्य फलस्यादर्शनेनानुमानागम्यत्वाच्च नास्त्यात्मेति यदुक्तं न
[तेन] सर्वथा नित्यानां भावानामभावः । कालसङ्गावात् । इह क्षितिसलिल-
ज्वलनपवनकाशबीजादिसङ्गावेऽपि कदाचित्सुमाङ्गुरादीनामुत्पादभङ्गयोर-
भावादथ कदाचिङ्गावात्कालो नाम तत्फलदर्शनान्मानम् । स च क्षणफल-
सुहृत्तादिव्यञ्जनौयोऽतोऽनागतोः प्रत्युत्पन्नश्च कालत्रयव्यवस्थिताङ्गावाद्भिन्नो
नित्य इति ।

अत्रोच्यते । यदि कालो नाम भावाद्भिन्नो ज्ञानसिद्धो भवेद्भवेत्स
उत्पादभङ्गहेतुः । न त्वेवमस्ति । भावाद्भिन्नत्वेन ग्रहणप्रसङ्गात् ।

यस्मिन्भावे प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्चोपलभ्यते ।

अन्यायत्तो भवत्येष कार्यस्तेन च जायते ॥

इत्यादिना (207 = IX. 7) प्रतिषिद्धत्वादपि स्वलक्षणसिद्धस्य कालस्य न
प्रवृत्तिनिवृत्तिहेतुत्वम् ।

अन्यच्च । ये त्रयः कालाः कालस्य स्वभावविशेषेणावस्थितास्तेऽप्यमूर्त-
त्वेन स्वरूपेण निर्णेतुमशक्यत्वाच्च शक्यन्ते स्वभावेन व्यवस्थापयितुम् ।
तेषामाख्यातव्यस्य भावस्य विशेषो घटादिद्वारा शक्यो व्यवस्थापयितुम् । ते तु
भावभिन्नस्वरूपा वेदनादिवदनुभवाकारा न रूपशब्दादिवदिन्द्रियद्वारा परि-
च्छेत्तव्याः । तस्माद्घटादिद्वारैव तेषां विशेषः परिच्छिद्यत इति तद्वारा
कालत्रयनिषेधेन कालप्रतिषेधं कर्तुंकाम आह— ।

ma hoñs bum la da ltar bañi |

bum yod ma yin ḥdas pa med |

gañ phyir de gñi ma ḥoṅs pa |
de phyir ma ḥoṅs yod ma yin || 1 ||

In *a* V and Vx of CSV *pa* for *la*. In *c* Vx of CSV *pas* for *pa*.

V nānāgato vartamāno ghaṭo'tīto na vidyate |
anāgataṃ dvayam yena tena na syād anāgataḥ || 1 ||

According to the reading adopted by him V's French translation is right, but his Skt. is defective as it can not give that sense, nor does it include the meaning of *de* of *de gñis* in *c*. Following the commentary given below I should like to translate thus :

अनागते घटे वर्तमानोऽतीतश्च नो घटः ।

यस्मादनागतौ तौ द्वौ नास्ति तस्मादनागतः ॥ १ ॥

CSV : ma ḥoṅs paḥi dus ñe bar mtshon par bya baḥi don du ma ḥoṅs paḥi bum pa ñe bar bkod la || de bz'in du ḥdas pa dañ da ltar byuñ baḥi dus ñe bar mtshon paḥi don du ḥdas pa dañ da ltar byuñ baḥi bum pa ñe bar bkod do || de la ma ḥoṅs pa ni da ltar byuñ baḥi dus su ma phyin paḥo || ḥdas pa ni de ñid las ḥdas paḥo || da ltar byuñ ba ni skyes la ma ḥgags paḥo ||°

dus gsum po de dag kyañ phan tshun bltos pa ñid du gnas te | gñis gñis la ma bltos par re re med paḥi phyir ro ||°

de ma ḥoṅs paḥi bum pa gañ yin pa de la da ltar baḥi bum pa yod pa ma yin la ḥdas pa yañ ma yin te | mtshan ñid tha dad paḥi phyir dañ | geig la geig mi srid paḥi phyir ro || gañ gi tshe de ltar ma ḥoṅs paḥi bum pa la da ltar ba dañ ḥdas pa gñis yod pa ma yin pa deḥi tshe da lta ba dañ ḥdas pa gñis kyañ ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pas de gñis kyañ ma ḥoṅs par ḥgyur ro || ji ltar ma ḥoṅs pa da ltar du ma ḥoṅs pa las ma ḥoṅs pa yin pa de bz'in du da ltar dañ ḥdas pa gñis kyañ ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pas ma ḥoṅs par ḥgyur ro || gal te da ltar du ma ḥoṅs pa las ma ḥoṅs pa yin gyi ma ḥoṅs par ma ḥoṅs pa las ni ma yin no | z'e na | ḥdi ni de ltar ma yin te | ma ḥoṅs pa grub pa yod na ni da ltar dañ ḥdas pa gñis ḥgrub na gañ gi tshe ma ḥoṅs pa ñid med pa deḥi tshe ji ltar ḥdas pa ḥam da ltar byuñ bar ḥgyur | ḥdi la dgoṅs nas slob dpon ma ḥoṅs pa med par bstan pa bz'ed de | de ñid kyi phyir |

gañ phyir de gñis ma hoñs pa |
de phyir ma hoñs yod ma yin ||

z'es bśad de | gañ gi phyir gñi ga yañ ma hoñs pa yin pa dehi tshe
gsum car yañ ma hoñs pa ñid du hgyur la | gsum car ma hoñs
pa ñid yin na yañ da ltar byuñ ba dañ ḥdas pa gñis mi srid paḥi
phyir gañ du ma hoñs pa las ma hoñs par rnam par bz'ag || dehi
phyir ma hoñs paḥi dus yod pa ma yin no ||

= अनागतः काल उपव्याख्यातव्य इति तदर्थमनागतो घट उपन्यस्तः ।
तथातीतप्रत्युत्पन्नकालोपव्याख्यानार्थमतीतप्रत्युत्पन्नघटोपन्यासः । तत्रानागतो न
प्रत्युत्पन्नं कालं प्राप्तः । अतीतस्ततः एवातीतः । प्रत्युत्पन्नो जातोऽनिरुद्धः ।

ते च त्रयः कालाः परस्परापेक्षयैव स्थिताः । द्वौ द्वावनपेक्ष्यैकैको न
भवतीति ।^१

यः सोऽनागतो घटो न तस्मिन्वर्तमानो घटो नाप्यतीतः । लक्षण-
भेदादितरेतरासम्भवाच्च । यदैवमनागते घटे वर्तमानोऽतीतश्च द्वावपि न विद्येते
तदा वर्तमानोऽतीतश्च द्वावप्यनागतावनागतत्वेनानागतौ । यथानागतो
वर्तमानोऽनागतत्वेनानागतस्तथा वर्तमानोऽतीतश्च द्वावप्यनागतावनागतत्वे-
नानागतौ । यदि वर्तमानोऽनागतत्वेनानागतो नानागतोऽनागतत्वेनेति ।
नैतदेवम् । अनागतसिद्धौ वर्तमानस्यातीतस्य च द्वयोः सिद्धिः । यदि त्वनागत
एव नास्ति तदा कुतोऽतीतः प्रत्युत्पन्नो वा भवेत् । इदमभिप्रेत्याचार्योऽ-
नागतस्याभावं प्रतिपादयितुकामस्तत एव

यस्मादनागतौ तौ द्वौ नास्ति तस्मादनागतः ।

इत्याह । यस्मादुभावप्यनागतौ तदा त्रयोऽप्यनागता एव । त्रयाणामनागतत्वे
चातीतप्रत्युत्पन्नयोरसम्भवात्कुतोऽनागतत्वेनानागतौ व्यवस्थाप्यते । तस्मान्नास्त्य-
नागतः कालः ॥ १ ॥

252

CSV : ci ste ma hoñs paḥi bum pa rnam pa thams cad du med
pa ñid ma ying gi | ma hoñs paḥi ño bor ma hoñs paḥi bum pa la
yod pa yin te | dehi phyir ma yoñs pa la yod pas ḥdas pa tha
dad par grub pa yod na yañ ma hoñs pa yod pa kho naḥo sñam
du sems na | de lta na yañ |

= अथ मन्यते । अनागतो घटः सर्वथा नास्त्येवेति न । अनागतस्य

स्वभावोऽनागतं घटे विद्यते । तस्मादनागतस्य सद्भावेन पृथगतोत्थापि सिद्धिसद्भावे
विद्यत एवानागत इति । एवमपि — ।

gal te z'ig pa ma ḥoṅs paḥi |
ño bo ma ḥoṅs la yod na |
ma ḥoṅs bdag ñid du yod gaṅ |
de ni ji ltar ḥdas par ḥgyur || 2 ||

In *b* V and Vx of CŚ *bor* for *bo*.

V anāgatasya naṣṭasya svabhāvaś ced anāgate |
anāgataḥ svato yaḥ syāt so'tīto jāyate katham || 2 ||

In *a* of the Tib. text *z'ig pa* means *naṣṭa* as V says, and here *naṣṭa* is used in the sense of *atīta* as clear from the commentary and supported by Chinese. In order to make the sense clear I should, therefore, like to use the word *atīta* slightly modifying the restoration of V as follows :

यद्यतीतानागतयोः स्वभावः स्यादनागतः ।

अनागतः स्वयं यः स्यादतीतः स कथं भवेत् ॥ २ ॥

CŚV : gñi ga gal te ḥdas pa ma ḥoṅs pa ñid du ma ḥoṅs paḥi
bum pa la yod do sñam du sems na ni deḥi tshe ḥdas pa ñid du mi
rigs te | khyod kyī lugs kyis ma ḥoṅs pa la yod paḥi phyir te |
ma ḥoṅs pa raṅ gi bdag ñid bz'in no || deḥi phyir ñes pa de ñid
du ḥgyur ro ||

= यद्युभयमतीत्वमनागतत्वं चानागते घटे विद्यत इति मन्यते तदातीतत्वं
न युक्तम् । त्वस्मतेनानागतत्वस्य सद्भावात् । अनागतस्वभाववत् । तस्मात्
स एव दोषः ॥ २ ॥

253

CŚV : yaṅ ma ḥoṅs paḥi dños po gaṅ yin pa de ci khyod la yod
dam ḥon te med | smras pa ma ḥoṅs paḥi ño bor yod pas ma
ḥoṅs pa yod ces bya bar rnam par ḥjog go || de ltar yin na ni ḥdi
ma ḥoṅs pa ñid du mi ḥgyur ro || gaṅ las śes na |

= अपि च । योऽनागतो भावः स ते किं सद्भाहोस्विदसन् । उक्तमना-
गतस्वभावसद्भावेनानागतः सन्निति व्यवस्थापितम् । तथा सत्यस्यानागतत्वं न
भवति । कस्मादिति — ।

gañ gi phyir na ma ñoñs dños |
 ma ñoñs bdag tu gnas hgyur ba |
 de yi phyir na da ltar bar
 hgyur te ma ñoñs ñid mi srid || 3 ||

In b V wrongly *du* for *tu*.

V anāgato yato bhāvaḥ svatas tiṣṭhaty anāgataḥ |
 anāgatatvaṃ na tato vartamānasya jāyate || 3 ||

I do not like it and may offer the following :

यस्मादनागतो भावः स्वयं तिष्ठत्यनागतः ।

वर्तमानो भवेत्तस्मान्न सम्भवत्यनागतः ॥ ३ ॥

CSV : gañ z'ig la da ltar yod pa ñid yod pa de ni da ltar ba ñid
 du hgyur te | da ltar yod paḥi phyir da ltar baḥi rañ gi bdag ñid
 bz'in no || ci ste de ni da ltar baḥi bdag ñid du yod pa ma yin gyi |
 ñoñ kyañ ma ñoñs paḥi bdag ñid du ste | deḥi phyir da ltar bar
 yod pa med paḥi phyir ḥdi la ma ñoñs pa ñid yod pa kho naḥo
 sñam du sems na brjod par bya ste | gañ z'ig gi rañ bz'in gañ yin
 pa [de] bdag ñid der yod par gyur dañ da ltar bar hgyur ro ||
 ḥdi ltar sñon po sñon poḥi bdag ñid kyī yod pa da ltar bar
 hgyur kyī de ser poḥi bdag ñid kyis ma yin pa | de bz'in du ma
 ñoñs pa yañ ma ñoñs paḥi bdag ñid du yod pa na da ltar ba ñid
 du hgyur bas ḥdi la ma ñoñs pa ñid du srid par bya ba mi
 nus so || gañ gi tshe de ltar ma ñoñs pa mi srid pa deḥi tshe gañ
 z'ig ḥdas paḥam da ltar bar hgyur bar bsam par byaḥo || deḥi
 phyir dus gsum yod pa ma yin no ||

= यस्येदानीमस्ति तस्य वर्तमानत्वमिदानीं सद्भावाद्द्वर्तमान-
 स्वभाववत् । अथ न तस्य वर्तमानात्मकत्वमपित्वनागतात्मकत्वं तस्मान्न
 वर्तमानो भवतीत्यस्यैवास्यानागतत्वमिति मन्यते । उच्यते । यस्य यः स्वभावस्तत्तत्र
 तदात्मकं वर्तमानं च । तथा हि । नीलं नीलात्मकत्वसद्भावेन वर्तमानं न तत्
 पीतात्मकत्वेन । तथानागतोऽप्यनागतात्मकत्वभावेन वर्तमान एव भवतीत्यस्या-
 नागतत्वं सम्भावयितुं न शक्यते । यदेवमनागतो न सम्भवति तदा कोऽतौतो
 वर्तमानो वेति चिन्त्यम् । तस्मान्न कालत्रयसद्भावः ॥ ३ ॥

CSV : rañ gi sde pa gañ dag dños po rñams la rañ gi mtshan ñid

khas blañs nas de dus gsum kar yod pañi phyir rañ bz'in mi ðdod
pañi dños po kho na rgyu dan rkyen gyi tshogs pas gnas skabs
de dan der hgyur ro | z'es smras pa de dag la brjod par bya ste |

=ये [तु] स्वयूया आहुर्भावानां स्वलक्षणत्वाभ्युपगमात्ते कालत्रये
भवन्तीत्यनिष्टस्वभावा भावा एव हेतुप्रत्ययसामग्र्या तस्यां तस्यामवस्थायां
भवन्तीति । तान् प्रति वक्तव्यम्— ।

ma hoñs pa yod ðdas pa yod |
da ltar ba yod ci z'ig med |
gañ gi dus kun yod pa ñid |
de yi mi rtag ñid ga las || 4 ||

In c Vx of CS and V ñid pa for pa ñid.

V anāgato'sty atīto'sti vartamāno'sti, nāsti kañ |
anītyatā kutas tasya yasya sattaiva sarvadā || 4 ||

I accept the first half the second half being changed as
below :

अनागतोऽस्त्यतीतोऽस्ति वर्तमानोऽस्ति नास्ति कः ।

सर्वकालास्तिता यस्य तस्यास्त्यनित्यता कुतः ॥ ४ ॥

CSV : gañ gis dños po da ltar bar hgyur ba | ðdihi rañ gi ño
bo gañ z'ig blo la snañ bañi rañ gi ño bo de ñid ma hoñs pañi gnas
skabs dan ðdas pañi gnas skabs su hañ khas blañs pañi rgol ba
de la mi rtag pa lta ga la yod | deñi phyir na dños po rnams rañ
bzi'n gyis rtag pa ñid kyis rtag pa kho nar hgyur ro || de ltar
yin dan de la luñ dan hgal bar yañ hgyur te | bcom ldan ðdas
kyis

kye ma ðdu byed rnams mi rtag |
skye z'in hñig pañi chos can yin |
skyes nas hñig par hgyur ba ste |
de dag ñe bar z'i ba bde ||

z'es gsuñs so ||

=येन भावो वर्तमानो भवत्यस्य यः स्वभावो बुद्धिदृश्यः स्वभावः
स एवानागतावस्थातीतावस्थयोरपीत्यभ्युपगमवादः । तत्र कुतस्तस्यानित्यता-
दृष्टिः । तस्माद्भावाः स्वभावान्नित्यत्वेन नित्या एव । एवं च तस्यागमविरोधः ।
उक्तं हि भगवता—

अनित्या वत संस्कारा उत्पादव्ययधर्मिणः ।

उत्पद्य [ते] निरुध्यन्ते तेषामुपशमः सुखः ॥¹

इति ॥ ४ ॥

255

CSV : ji ltar ma hoṅs pa la ma hoṅs pa ñid mi srid pas ma
hons pa ñid med pa de bz'in du ḥdas pa la yaṅ ḥdas pa ñid mi
srid pa ñid med par bstan paḥi phyir bsad pa |

=यथानागतस्यानागतत्वासम्भवेनानागतत्वं नास्ति तथातोतस्याप्यतीतत्वा-
सम्भवादेवाभावं प्रतिपादयन्नाह— ।

ḥdas pa las ni ḥdas ḥgyur ba |
ci yi phyir na ḥdas par ḥgyur |
ḥdas pa las ni ma ḥdas pa |
ci yi phyir na ḥdas par ḥgyur || 5 ||

In a Vx of CSV *la* for *las* ; V with Vx of CS *gyur* for *ḥgyur* ;
and Vx of CS *pa* for *ba*.

V atītāḥ jāyate'tītaḥ so'tīto jāyate katham |
anatītaś ced atītāt so'tīto jāyate katham || 5 ||

I may offer the following :

स्यादतीतादतीतश्चेदतीतो जायते कुतः ।

अतीतादनतीतश्चेदतीतो जायते कुतः ॥ ५ ॥

CSV : ḥdas paḥi dus gaṅ yin pa de ci ḥdas paḥi raṅ gi ño bo
las ḥdas sam hon te ma ḥdas | re z'ig gal te ḥdas pa las ḥdas na
ni de ḥdas pa z'es bya bar mi rigs so || ḥdas pa z'es bya ba ni
thal zin pa la bya ste | gaṅ z'ig da lta de las ḥdas śiṅ brgal ba de
ji ltar ḥdas par ḥgyur || ḥo maḥi dños po las ḥdas paḥi z'o la
ḥo ma z'es bya ba daṅ byis paḥi dños po las ḥdas paḥi laṅ tsho la
bab pa la byis pa z'es bya bar brjod pa ma yin no || de ltar na
ḥdas pa las ḥdas pa ni ḥdas paḥo | z'es bya bar mi ruṅ ño ||
ci ste ḥdas pa ni ḥdas pa las ma ḥdas pa kho naḥo sñam du

¹ Its Pali version is found in the *Sa m y u t t a n i k ā y a*, II, 193 :

aniccā vata saṃkhārā uppādayya adhammino |
upparijjitvā nirujjhanti tesaṃ vūpasamo sukho ||

As regards *c* there is entire agreement between Tib. and Pali ; but in Skt there is one syllable wanting and in the above restoration it is supplied by [te]. Tib. does not give the reading *vyupāsamaḥ* as in Pali (*vūpasama*).

sems na de ltar na yañ ḥdas pa las ni ma ḥdas pa ste ḥdas pa las
mi ḥdaḥ ba ḥdas paḥi bya bas mi ston ba ciḥi phyir na ḥdas par
ḥgyur ba || de las ḥdas pa ṇid mi srid pa kho naḥo sñam du dgoñs
so || deḥi phyir de ltar na ḥdas pa las ma ḥdas par yañ ḥdas par
mi rigs so ||°

deḥi phyir ḥdas paḥi dus rañ gi ño bos yod pa ma yin no ||
ḥdas pa med na yañ de la mi bltos paḥi ḥdas pa ma yin pa yañ
mi srid pas dus gsum char yañ ño bo ṇid kyis yod pa ma yin no ||

=योऽतीतः कालः स किमतीतस्वरूपादतीत आहोस्त्रिदनतीतः । यदि
तावदतीतादतीतः । सोऽतीत इति न युज्यते । अतीतत्वं नामातिक्रान्तस्य
व्यापारः । य इदानीं तस्मादतीतोऽतिक्रान्तः कथं सोऽतीतः । दुग्धभावादतीतं
दधि दुग्धमिति बालभावादतीतस्य प्राप्तयौवनस्य बाल इति चाभिधानं न भवति ।
एवमतीतादतीतोऽतीत इति न युज्यते ।

अथ मतमतीतोऽतीतादनतीत एवेति । एवमप्यतीतादनतीतोऽतीतं
नात्येत्यतीतव्यापारेणानूयः कस्मादतीतः । तस्मादतीतत्वासम्भव एवेत्यभिप्रायः ।
तस्मादेवमतीतादनतीतोऽप्यतीतो न युज्यते ।°

तस्मान्नास्त्यतीतः कालः स्वरूपेण । अतीताभावे च तदनपेक्षितोऽनतीतोऽपि
न सम्भवतीति न कालत्रयं स्वरूपेण विद्यते ॥ ५ ॥

256

CSV : bye brag tu smra ba gañ z'ig dus thams cad yod pa ṇid
du smra baḥi phyir thams cad yod par smra ba ṇid bsnags par
byed pa de la slar yañ brgal z'in brtag par bya ste | gañ ma
ḥons par don yod pa ṇid du rtog pa de skyes pa ḥam ma skyes
pa z'ig la rtog grañ | de la re z'ig |

=यो वैभाषिकः सर्वकालसङ्गावं वक्तुं सर्वास्तिवाद्भवेव प्रशंसति तस्य
पुनर्विवादः परीक्षितव्यः । यस्यानागतस्यार्थस्यास्तित्वं कल्पयते स जातोऽजातो
वा कल्पयते । तत्र तावत्— ।

gal te ma ḥons skyes yod na |
ci ltar da lta bar mi ḥgyur |
ci ste de la skyes med na |
ma ḥons rtag par ḥgyur ram ci || 6 ||

In *b* Vx of CS *ji* for *ci* ; V wrongly *de* for *da* ; V with Vx of CSV *ltar* for *lta*.

V anāgataś ced utpanno vartamānaḥ katham na sah |
athānutpāda evāsyā nityam kim vāsty anāgataḥ || 6 ||

I should like to translate differently :

भवेज्जातोऽनागतश्चेद्वर्तमानो भवेन्न किम् ।

अथाजातो भवेत्तस्य शाश्वतः किमनागतः ॥ ६ ॥

CSV having read the first half of the *kārikā* runs :

gal te ma ḥons paḥi dños po skyes par ḥgyur te yod do |
z'es bya ba yoñs su rtog na ni de skyes pa ñid du gyur pas yod pa
ñid kyi phyir da ltar bar ḥgyur gyi ma ḥons par mi ḥgyur ro ||
ci ste ma skyes par gyur pa de la yod pa ñid du rtog na de ltar
na yañ

ci ste de la skyes med na |

ma ḥons rtag par ḥgyur ram ci ||

gañ z'ig ma skyes par gyur dañ yod pa de ni mya ñan las ḥdas
pa bz'in du rtag pa kho nar ḥgyur te | deḥi phyir mya ñan las
ḥdas pa kho na ltar deḥi ma ḥons pa ñid ñams par ḥgyur ro ||

=यद्यनागतो भावो जात इति परिकल्प्यते । स जात एवेति वर्तमानो

भवेन्नानागतः । अथाजातस्य तस्यास्तित्वं कल्प्यते । एवमपि

अथाजातो भवेत्तस्य शाश्वतः किमनागतः ।

यदजातं विद्यमानं च तन्निर्वाणवन्नित्यमेव । तस्मान्निर्वाणवदेव तस्यानागतो
मन्तव्यः ॥ ६ ॥

257

CS'V : [अथानागतो यद्यप्यजातस्तथापि सोऽसंस्कृतवन्नाविनाशी ।]¹

तथा हि । हेतुप्रत्ययैस्तस्यानागतभावविनाशेन² वर्तमानता भवति । न
चैवमसंस्कृतं स्वरूपात्प्रच्यवत³ इति नास्यासंस्कृतवन्नित्यत्वमिति । एवमपि
कल्प्यमाने⁴— ।

¹ Tib. ci ste ma ḥons pa ma skyes pa yin mod kyi | de ltar na yañ de ni ḥdus ma byas
ltar mi ḥjig pa ma yin no ||

² Tib. rgyu dañ rkyen mams kyi deḥi ma ḥons paḥi dños po ñams pas |
HPS tasyānāgatabhāvavyutpā[da] hetupratyayair.

³ Tib. om. pra.

⁴ Tib. kalpita (brtags na).

skye ba med kyañ hjiḡ pa las |
gal te ma hoñs mi rtag na |
h̄das la hjiḡ pa yod min te |
de ni rtag par cis mi rtog || 7 ||

In c V with Vx of CŚ *pa* for *la*. In d Vx of CŚV *rtogs* for *rtog*.

* विनापि जन्मना भङ्गादनित्यो यद्यनागतः ।

अतीतस्य न भङ्गोऽस्ति स नित्यः किं न कल्पयते ॥ ७ ॥

CŚV : यदि स्वरूपप्रच्युतिसङ्गादानागतस्य नित्यत्वं [नेष्यते भावस्या-]¹
तीतस्य तर्हि स्वरूपप्रच्युति²र्नास्तीति स नित्य इति कल्पयताम् ॥ 7 ॥

258

CŚV : ³कस्य वा पदार्थस्य शक्यमनित्यत्वं कल्पयितुम् । यदा च न
शक्यते तदा सर्वपदार्थानामनित्यत्वस्यासम्भवान्नित्यतैव सम्भाव्यते ।⁴ तत्र तावत्—

h̄das pa dañ ni da ltar ba |
h̄di ni mi rtag hgyur min la |
de dag las gz'an rnam pa ni |
gsum pañan de la yod ma yin || 8 ||

* अनित्यो वर्तमानोऽयमतौतश्च न जायते ।

ताभ्यामन्या तृतीयापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥ ८ ॥

CŚV : यस्तावदयं वर्तमानः पदार्थस्तस्य तावद⁵नित्यत्वं नास्ति ।
स हि वर्तमानत्वात्स्वभावादच्युतेवर्तमान इति व्यपदिश्यते । यस्य चानित्यत्वं
स वर्तमान एव न भवत्यभावेनाभिसम्बन्धात् । भावाभावयोश्च युगपदसम्भवाद⁶
वर्तमानस्यानित्यत्वं न सम्भवति । तथा⁷तीतस्याप्यनित्यत्वं न सम्भवति ।
विनष्टो ह्यतीत उच्यते । न च विनष्टस्य पुनरपि विनाशो न्यायो निष्प्रयोजन-
त्वादाययाभावादनवस्थाप्रसङ्गाच्च । एवं तावद्

अनित्यो वर्तमानोऽयमतौतश्च न जायते ।

न च वर्तमानातीतौ मुक्ता तस्यानित्यत्वस्य⁸ तृतीयोऽवकाशो युज्यत इत्याह—

ताभ्यामन्या तृतीयापि गतिस्तस्य न विद्यते ॥

¹ Tib. mi h̄dod na ni | ho na dños po.

² Tib. om. pra-

³ Tib. begins the sentence with *atha vā* (yañ na) omitting *vā* after *kasya*.

⁴ Tib. bhavati (hgyur ro).

⁵ For *tāvat* read in X tsam or sñed after ji.

⁶ HPS °sambhavāt. varta.°

⁷ Tib. de bz'in du ; HPS om. it.

⁸ In X read *mi rtag pa ñid de la* for *mi° de las*.

उत्पन्नस्य यदानित्यता¹ अयस्यानित्यत्वमसम्भाव्यं तदोत्पत्तिशून्यस्यानागतस्या-
काशादेरिव तत्स्यादित्यन्तमसङ्गतम्² । न चानित्यतारहितस्याकाशादेरध्वत्तय-
कल्पना युक्ति³मती । तद्वत्स्वभावभाववादिनो न युक्तमध्वत्तयम् ॥ क ॥

259

CSV : अत्राह । अस्त्येवानागतो भावस्तस्य सत्सु प्रत्ययेषु जन्म-
दर्शनात् । न ह्यसतः पूर्वं⁴ पञ्चाज्जन्म युज्यते वक्ष्यापुत्रादेरिव । ततश्च जन्म-
दर्शनादस्त्येवानागतो भाव इति । एवमपि कल्पामानि— ।

dnos po gañ z'ig phyis skye ba |
de ni gal te snar yod na |
de yi phyir na phyas smra ba |
rnams kyis phyogs ni log mi hgyur ॥ 9 ॥

In c Vx of CSV throughout *phyug* for *phyas*. In d V with Vx of CS *kyis* for *kyi*.

* यः पञ्चाज्जायते भावः स पूर्वं विद्यते यदि ।

न मिथ्या जायते पञ्चस्तस्मान्नियतिवादिनाम् ॥ ८ ॥

In d of the Skt. text for *tasmāt* suggested by Tib. *de yi phyir* HPS *tesām* which is here superfluous and not supported by CSV.

CSV : य उत्पादात्प्रागवस्थो भावो हेतुप्रत्ययैः पञ्चाज्जायते⁵ स
यद्युत्पादात्पूर्वं स्वरूपतोऽस्त्येति कल्प्यत एवं सति नियतिवादिनां⁶ प्रति-
नियतस्वभावं निर्हेतुकं पुरुषकारशून्यमुपपत्तिविरुद्धं जगद्वर्णयतां नाभ्युपगमो
मिथ्या स्यात् । न च न मिथ्या तेषां वादः । तत्पक्षस्य दृष्टादृष्टविरोधात् ।
पुरुषकारानपेक्षत्वात्तेषां जगतः⁷ प्रतीत्यसमुत्पादाभावः । तदभावाच्च
खरविषाणवत्त्वं जगदद्याह्यं स्यादित्युक्तो नियति⁸वादः । यदि चायमनागत-
सङ्गाववादो⁹ न्यायः स्यात्तदा नियतिवादिनामपि¹⁰वादो न्यायः
स्यादित्युक्तो¹¹ऽनागतार्थसङ्गाववादः ॥ ८ ॥

¹ Tib. mi rtag pañi ; HPS nityatā°.

² Tib. lit. asambaddham (ma hbre ba).

³ In X read rigs for rig.

⁴ Construe : pūrvam asatah as in Tib (snar med pa).

⁵ Tib. gal te gañ z'ig skye bañi sha rol na dnos po med ciñ ño bo med pañi phyir rgyu ñañ rkyen rnams kyis bskyed pa=yo bhāva utpādāt prāk svarūpābhāvān nāsti [paścāt] hetupratyair utpādyate.

⁶ Tib. niyativādañ (phyas smra ba ste ; X phyug for phyas), and the sentence ends here.

⁷ HPS °virodhāt puruṣakāra°. After tesām Tib. ad. darśane (lta na). Both HPS and Tib simply jagat (hgro), but the latter indicates that it should be in the genitive case.

⁸ For niyati Tib. curiously gnam gyis bakos pa. The phrase is the title by which the Chinese emperor is addressed in Tibet. Figuratively it means cakravartirāja.

⁹ Tib. smra ba hdi ; HPS asya and -vādino for ayam and -vādo respectively.

¹⁰ Tib. api after vādo (smra ba yañ).

¹¹ HPS °yukto nāgatārtha°.

260

CSV : इतश्चायुक्तो यतः— ।

gañ z'ig ḥbyuñ bar byed pa de |
 snar yod ces byar mi rigs te |
 gal te yod pa skye ḥgyur na |
 skyes zin pa yañ ḥbyuñ bar ḥgyur || 10 ||

In a Vx of CSV *ni* for *de*.

* सम्भवः क्रियते यस्य प्राक्सोऽस्तीति न युज्यते ।

सतो यदि भवेज्जन्म जातस्यापि भवेद्भवः ॥ १० ॥

CSV : यस्यार्थस्य हेतुप्रत्ययैः सम्भव उत्पादनं¹ क्रियते स जन्मनः पूर्वमस्तीति न युज्यते । यदि हि तस्या²स्त्वित् स्यात्तदा सतो विद्यमानस्य पुनरपि³ जन्म स्यात् । न च सतः पुनरपि⁴ जन्म न्याय्यं निष्प्रयोजनत्वात् ।⁵ इति न युक्तोऽनागतपदार्थसंज्ञाववादः ॥ १० ॥⁵

261

CSV : अत्राह । यद्यनागतं न स्याद्यदेतदनागतार्थोलम्बनं योगिनां प्रणिधिज्ञानं [तद्] यथार्थं न स्यात् । अस्ति चैतद्यथार्थं योगिनां ज्ञानम् । यथार्थानागतव्याकरणात्⁶ । तस्य च तथैव भावात् । न ह्यसत्कु वन्ध्यापुत्रादि-
 श्वेतस्सम्भवति । तस्मादस्यैवानागत इति ।⁷ उच्यते । ताविकया⁸ कल्पनया⁹—।

ma ḥoñs pa yi dños mthoñ na |
 dños po med pa cis mi mthoñ |
 gañ la ma ḥoñs yod ḥgyur ba |
 de la riñ ba yod ma yin || 11 ||

¹ Tib. ḥbyuñ ba ste skyed par ; HPS utpādanam sambhavaḥ.² Tib. om. tasya.³ For sato^o rapi Tib. sadātmakasayāpi (yod ciñ bdag pa yañ).⁴ Tib. om. punar.⁵ See MV, p. 15 : na ca vidyamānasya punar utpattau prayajanam paśyāmaḥ ; p. 13, MA, VI, 3 : tasmad dhi tasya bhavane na guṇo'sti kaścij, jātasya janma punar eva ca naiva yuktam ; p. 14, AKV : utpannasya punar utpattau kalpyamānāyām anavastthā-prasaṅgaḥ ; Śikṣāsamuccaya, p. 282, from Bhagavati (=Aśṭasāha srikā Prajñāpāramitā) : kim punaḥ subhūte utpanno dharma utpatsyata utā-nutpannaḥ. subhūtir āha. nāhaṃ śāriputra utpannasya dharmasyotpattim icchāmi na cānutpannasyeti.⁶ After atrāha Tib. runs : astyevānāgatas tadālabhanād yogipraṇidhijñānād yathārthā-nāgatavyākaraṇāt tasya ca tathaiḥ bhāvāt (ma ḥoñs pa ni yod pa ñid de | de la dmigs pa mañ ḥbyor paḥi smon lam (X nas) śes pa yod paḥi phyir dañ | don ji lta ba bz'in du ma ḥoñs pa luñ bstan paḥi phyir dañ | de yañ de kho na ltar yod paḥi phyir ro ||).⁷ Tib. om. here this sentence being put at the beginning only omitting tasmāt.⁸ Tib. khyod kyi ; HPS tāttvikayā. See note 9.⁹ In Tib. both the words are locative.

In *c* V and Vx of CS *gyur* for *hgyur*; Vx of CS *pa* and Vx of CSV *la* for *ba*.

* दृश्यतेऽनागतो भावः केनाभावो न दृश्यते ।

विद्यतेऽनागतं यस्य दूरं तस्य न विद्यते ॥ ११ ॥

CSV : उत्पादात्प्रागवस्थायामनागतो भावो नास्ति स्वरूपत इति प्रतिपादितम् । यदि चाविद्यमानः पदार्थो योगिभिर्दृश्येत वक्ष्यापुत्तादयोऽपि दृश्येरन् । द्वयोरपि तुल्यं स्वभावासत्त्वम् । तत्रैको दृश्यते नापर इति न युज्यते ।^१ अपि च यस्या^२नागतोऽर्थः स्वरूपतोऽस्ति तस्य न तद् दूरं^३ स्यात् । अस्ति चास्य दूरत्वम् । दूरा^३ धर्माः कतमे । अतीतानागताः । अन्तिका^४ धर्माः कतमे । प्रत्युत्पन्नाः । इत्यभ्युपगमात् । एव^५मनागतमस्य^६ दूरम्^७ । तच्चास्य दूरत्वमयुक्तमिति प्रतिपादयन्नाह—

विद्यतेऽनागतं यस्य दूरं तस्य न विद्यते ।

वर्तमानस्य विद्यमानत्वादित्यभिप्रायः ॥ ११ ॥

262

CSV : यश्चानेन कल्याणमित्सम्पर्केण धर्मश्रवणद्वारे^८न्द्रियपरिपाकादि-काद^९ भाविनः प्रत्यया^{१०}हानशीलाद्यात्मकः कर्तव्यो^{११} धर्मः सोऽप्यनागतार्थसंज्ञाव-वादित्वात्तस्या^{१२}स्येवेति । तदा—

gal te byas pa med kyañ chos |
yod na ñes sdom don med hgyur |
ci ste cuñ zad byed na yañ |
hbras bu yod pa mi srid do ॥ 12 ॥

* धर्मो यद्यकृतकोऽप्यस्ति नियमो जायते इत्या ।

अथ स्वल्पोऽपि कर्तव्यः सत्कार्यस्य न सम्भवः ॥ १२ ॥

CSV : यदर्थमस्य कायवाङ्मनसां संयमः स धर्मोऽस्याकृत एवास्तीति तदुपार्जनाय नियमश्रमोऽस्य इत्या । तेन^{१३} विनापि तस्य सम्भवात् ।^{१४} अथास्य

^१ After *yasya* Tib. ad. *darśane* (itar na).

^२ Tib. does not support *dūre* as in HPS.

^३ HPS *dūram* not supported by Tib.

^४ Tib. de *itar na*; HPS om. it.

^५ HPS *āntikam* not supported by Tib.

^६ Tib. om. it.

^७ HPS *dūre*.

^८ Tib. *phrad pas chos mñan pañi sgo nas*; HPS *mitrasamparkadharmasravanedriya*.

^९ Tib. *pakād* (smin pa las).

^{१०} Tib. *bhūtena pratyaena* (byuñ bañi rkyen gyis).

^{११} Tib. *bya dgos pa*; HPS om. it.

^{१२} Tib. de *la*; HPS om. *tasya*.

^{१३} Tib. om. it.

^{१४} Tib. med *kyañ de yod pañi phyir ro* | HPS *tena vinipātasyā sambhavāt*.

तेन नियमेन तस्य धर्मस्य कश्चिद्विशेषो निष्पाद्यते स एव विशेषः पूर्वमसन्
पञ्चाक्षर्यत इति व्याहृत्यतेऽस्या¹ नागतार्थ² सङ्गाववादित्वमिति प्रतिपादयन्नाह

अथ स्वल्पोऽपि कर्तव्यः सत्कार्यस्य न सम्भवः ॥ १२ ॥

263

CSV : अथोदयात्पूर्वापरयोरप्यवस्थयोरस्यास्तित्वं स्यात्तदास्य[नित्यत्वम्]³
आपद्यते । अथानेनानित्यत्वमङ्गीक्रियते तदास्य— ।

mi rtag yin na ci lta bur |
hbras bu yod ces bya bar hgyur |
gañ la thog ma mthañ yod pa |
de ni hñig rten mi rtag brjod || 13 ||

In a Vx of CSV *ji* for *ci* ; V *ltar* for *lta* ; Vx of CSV *bu* for *bur*.
In d Vx of CSV *la* for *ni* ; Vx of CSV *bśad* for *brjod*.

V anitye sati satkāryam katham nāmāsyā jāyate |
ādyantau yasya lokasya so'nitya iti bhāṣyate || 13 ||

The first half of the original *kārikā* excepting the word *bhavi-*
syati (see below) is found in the fragments (HPS, p. 493). V's
restoration of the second half is objectionable. The Tib. text
does not say here that the *loka* is *anitya*, as he thinks. It means
that it is said in the *loka* (or the *loka* says) that a thing which has
ādi and *anta* is *anitya*. I may offer the following translation :

* अनित्ये सति सत्कार्यं कथं नाम* भविष्यति ।

आद्यन्ती यस्य विद्येते तल्लोकेऽनित्यमुच्यते ॥ १३ ॥

CSV :

mi rtag yin na ji lta bu |
hbras bu yod ces bya bar hgyur |
hdi gñis ni phan tshun hgal bañi phyir ro z'es bya bar dogs⁴
so || hdi ltar
gañ la thog ma mthañ yod pa |
de la hñig rten mi rtag bśad |
gañ gi sñā rol du dños po gz'an med pa de ni hñig rten na thog

¹ HPS ad. tarhi after asya.

² Tib. ma hoñs pañi don=anāgātārtha ; HPS om. it.

³ Tib. rtag pa ñid ; HPS marks here a lacuna reading cāpa* for following āpa°.

⁴ X dogs.

ma z'es bya la | gañ gi hog rol du dños po gz'an med pa de ni
mthaḥ z'es brjod la || don gañ la thog ma dañ tha ma yod pa de
ni mi rtag paḥo | z'es hjiḡ rten mñon pa ḥdod do ||° deḥi phyir
thog ma dañ tha ma yañ yod pas rtag par smra ba med dañ |
deḥi ḥbras bu yod par smra ba mi rigs so ||

=अनित्ये सति सत्कार्यं कथं नाम भविष्यति ।

इयोरप्यनयोरन्योन्यविरोधादित्याशङ्का । एवम्

आद्यन्तौ यस्य विद्येते तल्लोकोऽनित्यमुच्यते ॥

यस्य पूर्वं भावान्तरं नास्ति स लोक आदिर्नाम । यस्य पश्चाद्भावान्तरं
नास्ति सोऽन्त इत्युच्यते । यस्यार्थस्यादिरन्तश्च सोऽनित्य इति लोकोऽभीप्सति ।°
तस्मादाद्यन्तसद्भावाच्च नित्य उच्यते । न च तस्य सत्कार्यवादो युज्यते ॥ १३ ॥

264

CSV : gañ z'ig ḥbras bu yod par smra ba la skyon mthon bas
ma ḥons pa med de | z'es bya bar rtogs pa deḥi ltar na yañ |

=यस्य सत्कार्यवादे दोषदर्शनेनानागतं नास्तीति लब्धिस्तस्य दर्शनेऽपि—।

sgrim pa med par thar ḡgyur te |

grol la ma ḥons yod ma yin |

de ltar yin na chags med par |

ḥdod chags kyañ ni ḥbyuñ bar ḡgyur || 14 ||

In *a* for *sgrim* V with Vx of CS *bsgrim*. For the last two lines
Vx of CSV reads :

chags med par yañ ḥdod chags ni |

de lta yin na ḥbyuñ bar ḡgyur ||

V *ayatnataś cen nirvāṇaṃ tasya na syād anāgatam |*

vināpi rāgaṃ rakto'pi nanv evaṃ sati jāyate || 14 ||

V wrongly translates *thar* in *a* by *nirvāṇa* and leaves out *grol*
in *b* untranslated. He adds *tasya* for which there is nothing in
Tib. Apparently he refers by it to *thar*, *mokṣa*, his *nirvāṇa*,
taking *grol* in the same sense. The extract given below from the
CSV will, however, show that *grol* here does not mean *mukṭi* (or
mokṣa), but *mukṭa*.

I may translate the *kārikā* as follows :

अप्रयत्नेन मोक्षः स्यात्सुक्तानां नास्त्यनागतम् ।

तथा सति विना रागं स्याद्रक्तस्यापि सम्भवः ॥ १४ ॥

For *ḥdod chags* in the sense of *rakta* in *d* see MK, XIV. 2 ; and for *sambhava* 200.^a

CSV : ma ḥoṅs paḥi ṇon moṅs pa daṅ skye ba dag med pas sgrim pa med par te ḥphags paḥi lam bskyed pa med par yaṅ ḥdi grol bar ḥgyur ro || grol ba rnams la ni ḥphags paḥi lam gyi stobs kyis ma ḥoṅs paḥi ṇon moṅs pa daṅ skye ba gñis mi skye baḥi phyir ma ḥoṅs pa yod pa ma yin no || ji ltar grol ba rnams la ma ḥoṅs pa med par sgrim par sgrub par byed pa yin te | de rnams bz'in du ḥbras bu ma ḥoṅs pa med par smra ba ḥdi yaṅ sgrim pa med par thar par ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yaṅ ma yin pas ḥbras bu med par smra bar mi rigs so || thar par thal bar ḥgyur ba ḥbaḥ z'ig tu ma zad kyī | ḥdiḥi phyir na rgyu med pa can du skye (?) bar yaṅ ḥgyur ro || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

chags med par yaṅ ḥdod chags ni |

de lta yin na ḥbyuṅ bar ḥgyur ||°

de chags pa med par ḥdod na rgyu med pa can ṇid du ḥgyur na | rgyu med pa can ni srid pa yaṅ ma yin te | dgra bcom pa la yaṅ ḥdod chags yod par thal bar ḥgyur baḥi phyir ro || deḥi phyir rgyu med pa can gyi skye ba med do || gaṅ gi tshe skye ba rgyu med pa can mi srid pa deḥi tshe ma ḥoṅs pa med pa ṇid du mi rigs so ||

= अनागतयोः क्लेशजन्मनोरभादप्रयत्नेनार्यमार्गोत्पादनं विनाप्यस्य सुक्तिर्भवेत् । सुक्तानामार्यमार्गफलेनानागतयोः क्लेशजन्मनोर्हयोरनुत्पादादनागतं नास्ति । यथा सुक्तानामनागतं विना प्रयत्नः साध्यते [तथा] तेषामिवनागतफलाभाववादेऽप्यस्मिन् विना प्रयत्नं मोक्षो भवेच्चेदेवमपीदं न भवतीत्यसत्कार्यवादो न युज्यते । न केवलं मोक्षप्रसङ्ग एव क्षतिरपित्वस्मादहेतुक उत्पादोऽपि भवेदिति प्रतिपादयन्नाह—

तथा सति विना रागं स्याद्रक्तस्यापि सम्भवः ॥°

विना रागं स इष्यते चेदहेतुक एव स्यात् । अहेतुकस्य च न सम्भावना । अर्हतोऽपि रागप्रसङ्गात् । तस्मान्नास्त्यहेतुक उत्पादः । यदाहेतुक उत्पादो न सम्भवति तदानागतं नास्त्येवेति न युज्यते ॥ १४ ॥

265

CŠV : de ni ḥbras bu yod pa dañ med par smra ba gñi gahi ltar na yañ rgyus ḥbras bu sgrub par mi nus pa mñon par gsal bar bya baḥi phyir bśad pa |

= तत्र सत्कार्यसत्कार्यवादिनोरुभयोरपि दर्शने हेतुना फलसिद्धि-
रशक्येत्यभिव्यञ्जयन्नाह — ।

ḥbras bu yod ñid gañ ḥdod dañ |

ḥbras bu med ñid gañ ḥdod la |

khyim gyi don du ka ba la |

sogs paḥi rgyan ni don med ḥgyur || 15 ||

In *b* Vx of CŠ *ciñ* for *ñid*. In *c* Vx of CŠV *las* for *la* ; and in *d* *rgyun* for *rgyan*.

* स्तम्भादीनामलङ्कारो गृहस्यार्थे निरर्थकः ।

सत्कार्यमेव यस्येष्टं यस्यासत्कार्यमेव च ॥ १५ ॥

It is cited in MV, p. 393, and CŠV, XIV. 21=346 (HPS, p. 511).

CŠV : grañs can dañ bye brag tu smra ba dag ni ḥbras bu yod par smra ba ñid do || grañs can paḥi ltar na ni gañ z'ig yod pa de kho na yin la | gañ z'ig yod pa ma yin pa de med pa kho na ste | med pa la skye ba med ciñ yod pa la ḥjig pa med do | z'es khas len te | de ni med pa mi byed paḥi phyir dañ | ñe bar len pa ḥdzin paḥi phyir dañ | nus pas nus pa byed paḥi phyir dañ z'es bya ba la sogs pas ḥbras bu yod pa ñid skye ste | ḥbras bu med par smra ba yin na ni thams cad las [thams cad]¹ ḥbyuñ bar ḥgyur na | ḥdi ni de ltar yañ ma yin no || deḥi phyir yod pa kho na ḥbras bur ḥgyur ro sñam du sems so || bye brag tu smra ba po yañ rañ bz'in ma byuñ ba las ḥbyuñ bar thal bas ḥjigs pas dus gsum char du yañ yod pa ñid du rtog ciñ | °

bye brag pa dañ mdo sde pa dañ rnam par śes par smra ba dag ni ḥbras bu med pa smra ba ste | de dag gis ni ḥbras bu yod pa skye ba don med par sems śin ḥbras bu med pa kho na skyeḥo || z'es bya bar rtogs so ||°

¹ See sarvataḥ sarvasambhavaḥ, CŠV, XIV. 21=364 (HPS, p. 511); p. 120, note 2.

dehi phyir rgol ba gñis po hdi dag las re z'ig hbras bu yod par smra ba la khyim gyi don du ka ba dan sgo sgegs (?)¹ la sogs pa rnams kyis rgyan pa tra dan bya la sogs pa bkod pañi khyad par spras pañi bdag ñid can gañ yin pa de ni mi ruñ ste | dehi hbras bu khyim yod pañi phyir dan | rnam pa gz'an du bsgrub par bya ba ñid du khas len na yañ hbras bu med par smra bar thal bar hgyur bañi phyir ro || gañ z'ig hbras bu med par smra ba dehi ltar na yañ ka ba la sogs pañi rgyan ji skad bśad par dgos pa med pa ñid du hgyur te | dehi hbras bu med pañi phyir ro || mo gśam gyi bu yod pa ma yin pa ni sus kyañ sgrub par nus pa ma yin te | de bz'in du hbras bu med pa smra ba la yañ hbras bu khyim hgrub par mi hgyur ro ||²

—साङ्ख्यवैभाषिकौ सत्कार्यवादिनावेव । साङ्ख्यदर्शने यत्तत्तदेवास्ति यन्न सत्तन्नास्त्येव । असतोऽनुत्पत्तिः सतश्चाविनाश इत्यभ्युपगमः । तत्रासद-
करणादुपादानग्रहणाच्छक्तस्य शक्यकरणाच्चेत्यादिना* सदेव कार्यं जायते ।
असत्कार्यवादश्चेत्सर्वतः [सर्व]सम्भवः स्यात् । न चेदमेवमस्ति । तस्मात्सदेव
कार्यं जायत इति । वैभाषिकोऽपि स्वभावानुद्धूतादुद्भवप्राप्तिभिर्या कालत्रयेऽपि
सदेव कल्पयति ।^०

वैशेषिकसौत्रान्तिकविज्ञानवादिनोऽसत्कार्यवादिनः । ते हि सतः
कार्यस्योत्पत्तिर्निरर्थेत्यसदेव कार्यमुत्पद्यत इति प्रतियन्ति ।^०

तस्मादनयोर्द्वयोर्वादिनोः सत्कार्यवादिनस्तावद्गृह्यार्थं यः स्तम्भहार-
कवाटादौनामलङ्कारो मकंठविहङ्गादिविन्यासविशेषलघितस्वरूपः स न
युज्यते । तस्य कार्यस्य गृहस्य सत्त्वात् । प्रकारान्तरसाध्यत्वाभ्युपगमे
चासत्कार्यवादप्रसङ्गात् । यस्यासत्कार्यवादस्तस्यापि दर्शने स्तम्भाद्यलङ्कारस्य
यथोक्तप्रयोजनाभाव एव । तस्य कार्यस्यासत्त्वात् । असन्नि वन्ध्यापुत्रो
न शक्यः केनापि निष्पादयितुम् । एवमसत्कार्यवादेऽपि कार्यं गृहं न
सिध्यति ॥^० १५ ॥

266

CSV : hdir smras pa | khyod kyis hdas pa dan ma hoñs pañi
dus dag bkag mod kyis | de ltar na yañ re z'ig da lta ba ni yod pa
yin te | de yod pas ma hoñs pa yañ yod par hgyur ro || ma hoñs

¹ X skyas.² See Sāṅkhyakārikā, 9.

paḥi gnas skabs kyi dños po ni yoṅs su ḥgyur bas da ltar ba ṇid du ḥgyur ro || gal te mi ḥgyur na ni gaṅ z'ig yoṅs su ḥgyur bas da ltar bar ḥgyur || deḥi phyir da ltar yod pas ma ḥoṅs pa yod do ||

bśad par bya ste | gal te yoṅs su ḥgyur ba ṇid yod na ni de ltar ḥgyur ba z'ig na | de ni srid pa ma yin te | ci ste z'e na | ḥdi na yoṅs su ḥgyur ba ḥdi ma ḥoṅs paḥi don la rtog pa na raṅ gi ṇo bo ṇams pas rtog gam gnas pas rtog graṅ na | gal te re z'ig raṅ gi ṇo bo ṇams pas yin na ni deḥi tshe geig ḥjig ciṅ gz'an skye ba yoṅs su ḥgyur ba yin pas skye ba daṅ ḥjig pa dag kho na la yoṅs su ḥgyur ba z'es bya bar ḥgyur gyi || gnas paḥi rdzas kyi chos gz'an la gnas chos gz'an ḥbyuṅ ba ni yoṅs su ḥgyur ba ma yin no || ci ste kho bo cag gi yoṅs su ḥgyur ba ni ḥdi ḥdra ba kho na yin te | ḥdi ltar dper na ba laṅ gi khu beud kyi rdzas gnas paḥi chos gz'an ḥo maḥi dños po log daṅ chos gz'an z'oḥi dños po ḥbyuṅ ba yoṅs su ḥgyur ba yin pa de bz'in du yon tan gsum po rdul daṅ mun pa daṅ sñiṅ stobs rnam kyis¹ ma ḥoṅs paḥi gnas skabs log daṅ da ltar baḥi gnas skabs ḥbyuṅ ba yoṅs su ḥgyur baḥo sñam du sems na | yoṅs su ḥgyur ba ḥdi yod pa ṇid du bz'ag par minus te | ḥjig rten gyis ni ma ḥoṅs paḥi yon tan gsum po ḥdi dag yod pa ṇid du dmigs nas de dag gi yoṅs su ḥgyur bar dmigs pa med pa ṇid do || z'o ḥo maḥi rnam par ḥgyur ba yin par rnam par bz'ag par nus pa yaṅ ma yin te | ḥo maḥi gnas skabs ṇid du ni ḥo ma la ḥo ma z'es bya la || ḥo maḥi gnas skabs kho nar gnas paḥi ḥo ma la z'oḥi dños po yod par yaṅ ma yin no || gal te yod par ḥgyur na ni ḥo ma kho na la z'o z'es bya bar ḥgyur na ḥdi ni rigs pa yaṅ ma yin te || deḥi phyir ḥo ma la ni z'oḥi dños po yod pa ma yin no || gaṅ gi tshe ḥo ma la z'oḥi dños po yod pa deḥi tshe gz'an gaṅ z'ig la srid par ḥgyur || deḥi phyir yoṅs su ḥgyur ba med do || ḥo ma daṅ z'oḥi gnas skabs las tha dad par ba laṅ gi khu baḥi rdzas z'es pa cuṅ zad cig dmigs pa yaṅ ma yin no || de ltar na |

=अत्राह । यद्यपि त्वयातीतानागतौ कालौ निषिद्धौ तथापि वर्तमान-
स्त्वावदस्ति । तत्संज्ञावेनानागतोऽप्यस्ति । अनागतावस्थो भावः परिणामेन
वर्तमानो भवति । यदि न भवेत्तस्य परिणामेन वर्तमानो भवेत् । तस्माद्
वर्तमानसंज्ञावेनानागतोऽस्ति ।

¹ X kyis.

उच्यते । स्यादेवं यदि परिणाम एव स्यात् । न तु स सम्भवति । किमिति । इहानागतस्यार्थस्य परिणामेऽस्मिन् कल्पमाने स्वरूपस्य विनाशेन वा कल्पते स्थित्या वा कल्पते । यदि तावत्स्वरूपविनाशेन तदैकं विनश्यत्यन्यदुत्पद्यत इति परिणामेन विनाशोत्पादयोरेव परिणाम इति भवेत् । स्थिते द्रव्यस्य धर्मान्तरे [तद्]वृत्तिधर्मान्तरोद्भवो न परिणामः । अथास्माकं परिणाम ईदृश एव । तथा हि । यथा गोरसद्रव्यवृत्तेर्धर्मान्तरस्य दुग्धभावस्य निवृत्तिर्धर्मान्तरस्य दधिभावस्योद्भवश्च परिणामस्तथा रजस्तमःसत्वानां त्रयाणां गुणानाभनागतावस्थानिवृत्तिर्वर्तमानावस्थोद्भवश्च परिणाम इति मतम् । नास्य परिणामस्यास्तित्वं स्थापयितुं शक्यते । लोकस्यैषामनागतानां गुणत्रयाणामस्तित्वोपलब्धात्तेषां परिणामो नोपलभ्यत एव । न च दधि दुग्धस्य विकार इति शक्यं व्यवस्थापयितुम् । दुग्धावस्थायामेव दुग्धस्य दुग्धत्वमिति । न च दुग्धावस्थायामेव वर्तमानस्य दुग्धस्य दधिभावः । यदि भवेद्दुग्ध एव दधीति भवेत् । न चेदं युज्यते । तस्मान्न दुग्धस्य दधिभावः । यदा दुग्धस्य दधिभावः स्यात्तदान्यस्यापि कस्यचित्स्यात् । तस्मान्नास्ति परिणामः । न च दधिदुग्धावस्थातो भिन्नं गोरसद्रव्यमात्रं किमप्युपलभ्यते । तथा च —

dnos rnams yoñs su hgyur ba yañ |
yid kyis kyañ ni ḥdzin mi hgyur |
de ltar na yañ da ltar ba |
yod par mi mkhas rnams kyis rtog || 16 ||

In *c* for *de ltar* V with Vx of CS *de lta*. In *d* Vx of CSV *rtogs* for *rtog*.

V manasāpi na gr̥hyante bhāvā hi parināminah |
vartamānasya tat sattām kalpayanty avicakṣaṇāḥ || 16 ||

The defect of this reconstruction is clear from the CSV quoted above. I would change it as follows :

भावानां परिणामोऽपि मनसापि न गृह्यते ।

तथापि वर्तमानोऽस्ति कल्पयन्त्यविवक्षणाः ॥ १६ ॥

CSV : dnos po rnams kyī yoñs su hgyur ba ni mig la sogs pañi
dbañ po rag las¹ pa mthoñ ba lñas mi ḥdzin pa ḥbañ z'ig tu ma
z'ad kyī | chod pa dañ phra ba dañ gzugs can ma yin pañi don

¹ Or rag lus ; X rags.

yoñs su gcod par nus pañi yid kyis kyañ mi ḥdzin no ||° de ltar
skye bo blun po la bltos nas da ltar ba z'es bya bar rañ gi ño bos
yoñs su brtag par nus pa yañ ma yin pas dus gsum med do || 16 ||

= भावानां परिणामो हि न केवलं चक्षुरादौन्द्रियायत्तदर्शनपञ्चकेन
न गृह्यते सूक्ष्मावतारूपार्थपरिच्छेदसमर्थेन मनसापि न गृह्यते ।° एवं
जड़जनानपेक्ष्य वर्तमानो नाम स्वरूपेण परोक्षितुं न शक्यत इति नास्तीति नास्ति
कालत्रयम् ॥ १६ ॥

267

CSV : ḥdir smras pa || dus rnamṣ ni yod pa kho na ste | deḥi
rgyu dños po yod pañi phyir ro || dus de ni rañ ñid kyis lus can ma
yin pañi phyir dños po kho na ñe bar bzuñ nas yoñs su gcod par
nus kyī | rañ ñid kyis ni ma yin no || deḥi phyir dus mñon par
gsal bañi rgyu mtshan yod pas dus yod do ||

bśad par bya ste | gal te deḥi rgyu dños po ñid yod na ni dus
ḥdi yod par ḥgyur ba z'ig na srid pa yañ ma yin no || ji ltar mi
srid pa de ltar bstan pañi phyir bśad pa |

= अत्राह । सत्येव कालास्तद्धेतोर्भावस्य सत्त्वात् । ते हि स्वयम-
मूर्तत्वाज्ञावमेवोपादाय परिच्छेत्तुं शक्यन्ते न स्वयमेव । तस्मात्कालाभिव्यक्ति-
निमित्तसङ्गावादस्ति कालः ।

उच्यते । स्यात्कालस्यास्य सत्त्वं यदि तद्धेतुर्भाव एव स्यात् । न तु
[स] सम्भवति । यथा च न सम्भवति तथा प्रतिपादयन्नाह — ।

gnas med dños po ga la yod |
mi rtag pas gnas ga la yod |
gal te dañ por gnas ḥgyur na |
tha mar rñiñs par mi ḥgyur ro || 17 ||

In *a* V and Vx of CS (with CSV, 271) *z'ig* for *yod*. For *pas*
in *b* see CSV on 271*b*. In *c* for *por* V and Vx of CS *po*, and for
ḥgyur V *gyur*. In *d* for *rñiñs par* in accordance with CSV, V with
Vx of CS *sñiñ por*, and that of CSV *sñiñs par*.

V asthiraḥ kasyacid bhāvo'nityatvāt kasyacit sthiraḥ |
ādau yadi sthīro bhāvas tasyānyatvṃ na jāyate || 17 ||

It is not possible to follow V. For his translation of *ga la* in *a*

and *b* see *kārika* 244 with my note thereon. He takes *tha mar* in *d*, Skt. *ante*, to mean *anyatva*. This can hardly be supported. Undoubtedly the mistake is due to his taking the word *itara* given in a dictionary as one of the Skt. equivalents of *tha ma*, in the sense of *anya* 'other,' not thinking that the word is used there to mean *nīca* 'low,' 'vile,' 'inferior.' He has, however, taken the word in its right sense in *kārikā* 355. The other defect in *V*'s translation is that he has entirely avoided the meaning of *rñiṃs par* (his *sñiṃ por*). I may suggest the following :

स्थितिं विना कुतो भावोऽनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

स्थितिर्यदि भवेदादौ गच्छेदन्ते न जोर्णताम् ॥ १७ ॥

CSV : gnas med dños po ga la yod |

ḥdi na dños po skad cig re re la skye ba dañ ḥjig pa dañ ldan
pa rnam la gnas pa rnam pa thams cad du yod pa ma yin la |
gnas pa med pas dus kyi rgyu dños po yod pa ma yin no || gnas med
pa ñid bstan paḥi phyir bsad pa |

mi rtag pas gnas ga la yad |

mi rtag pa ñid kyis zos (?) paḥi dños po la gnas pa mi srid do ||
gal te gnas pa yod na ni gnas pa dañ ldan paḥi dños po slar rga
ba dañ ḥbrel bar mi ḥgyur te | rga ba ni gnas pa dañ ḥgal baḥi
phyi ro || gz'an ḥaṇ |

gal te dañ por gnas ḥgyur na |

tha mar rñiṃs par mi ḥgyur ro ||

phyi ma rñiṃs pa med par thal bar ḥgyur baḥi phyir sñar ñid
nas gnas pa med par rtogs par gyis śig ||

= स्थितिं विना कुतो भावः ।

इहैकैकस्मिन् क्षण उत्पादभङ्गवतां भावानां सर्वथापि स्थितिर्नास्ति । स्थित्यभावेन
कालस्य हेतुर्भावो नास्ति । स्थित्यभावमेव प्रतिपादयन्नाह

अनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

अनित्यत्वेन भुक्तस्य (?) भावस्य स्थितिर्न सम्भवति । यदि स्थितिः स्यात्
स्थितिमान् भावः पुनर्जोर्णो न स्यात् । जरायाः स्थितिविरुद्धत्वात् । अन्यच्च

स्थितिर्यदि भवेदादौ गच्छेदन्ते न जोर्णताम् ।

आयत्यामजोर्णत्वप्रसङ्गात्पुरुषादेव स्थित्यभावः प्रतीयताम् ॥ १७ ॥

268

CSV : ḥdi las kyañ gnas pa med do || ḥdi ltar |

= इतश्च स्थितिर्नास्ति । तथा हि ।

ji ltar rnam śes gcig gis ni |
don gñis rnam par mi śes pa |
de bz'in rnam par śes gñis kyis |
don gcig rnam par mi śes so || 18 ||

For a Vx of CSV *rnam śes gcig gis ji lta bur*. In c V and Vx of CS omit *par* adding *ni* after *kyis*.

V vijānāti yathā naikaṃ vijñānaṃ vastuyugmalaṃ |
vijānāti tathā naikaṃ vastu vijñānayugmalaṃ || 18 ||

I may suggest the following :

विजानाति यथा नार्थद्वयं विज्ञानमेककम् ।

विज्ञानद्वयमेवं न विजानात्यर्थमेककम् ॥ १८ ॥

CSV : gal te dños po la gnas pa z'es bya ba z'ig yod na ni deḥi tshe rim gyis rnam par z'es pa du maḥi śes byar ḥgyur ro ||° ḥdi ni srid pa yañ ma yin te | śes pa dañ śes bya gñis skad cig ma ñid yin paḥi phyir ro || gañ gcig gis bzuñ ba de gz'an gyis bzuñ bar nus pa yañ ma yin te | deḥi phyir gnas pa med do ||° gnas pa med pa las kyañ dños po med pa yin dañ dus kyañ med do || z'es bya bar grub bo ||

= यदि भावस्य स्थितिर्नाम भवेत्तदा[ऽयं] क्रमेणानेकविज्ञानज्ञेयो भवेत् ।° नास्य सम्भावनापि । ज्ञानज्ञेययोर्द्वयोः क्षणिकत्वात् । यदेकेन गृह्यते न तदन्येन गृह्येतुं शक्यते । तस्मान्नास्ति स्थितिः ।° स्थितेरभावाच्च न भावो नापि काल इति सिद्धम् ।

269

CSV : ḥdir smras pa | gnas pa ni yod pa ñid de | da¹ ltar baḥi dus kyi mtshan ñid yin paḥi phyir ro || gnas pas ni da¹ ltar baḥi dus mtshon par byed de | gnas pa dañ bral baḥi da ltar ba ñid mi srid paḥi phyir ro || ḥdi la brjod par bya ste |

= अत्राह । अस्यैव स्थितिः । वर्तमानकाललक्षणत्वात् । स्थित्या हि

¹ X de.

वर्तमानः कालो लक्ष्यते । स्थित्या विरहितस्य वर्तमानत्वासम्भवात् ।
अत्रोच्यते— ।

gal te dus la gnas yod na |
gnas pa dus su mi hgyur ro |
ci ste gnas med na gnas pa |
med par mthaḥ yañ yod ma yin || 19 ||

In a Vx of CSV once *pa yod* for *yod na*.

V sthiratā yadi kālasya sthiraḥ kālo na jāyate |
asthiraś cet katham tiṣṭhed asann ante na vidyate ||

This cannot be accepted. See the commentary. I shall translate it differently :

स्थितिर्यदि भवेत्काले स्थितिः कालो भवेन्न हि ।

अथ स्थितिर्न विद्येत नान्तोऽपि स्याद्विना स्थितिम् ॥ १९ ॥

As regards *b* CSV seems to take it differently as shows the following extract :

CSV : de la

gal te dus la gnas pa yod¹
do sñam du sems na ni ḥo na ni
gnas pa dus su mi hgyur ro ||
dper na rten dañ rten pa dag tha dad paḥi phyir khyim na yod
paḥi lha sbyin khyim ñid du mi hgyur ba de bz'in du
gnas pa dus su mi hgyur te |
dus la yod paḥi phyir ro || deḥi phyir dus kyi rañ bz'in ma yin pas
de dus kyi mtshan ñid ma yin no || ci ste gnas pa med na ni gnas
pa dañ bral baḥi dus la mthaḥ yoñs su hjiḡ pa yañ yod par mi
hgyur ro || deḥi phyir da ltar byuñ baḥi dus yun du gnas pa hgyur
la || dus de rtag paḥi phyir da ltar byuñ baḥi dños po yañ rtag par
hgyur na | ḥdi ni de ltar yañ ma yin te | deḥi phyir gnas pa med
do ||

= तत्र

स्थितिर्यदि भवेत्काले

इति मन्यते तदा

स्थितिः कालो भवेन्न हि ।

¹ X ḥod.

यथाधाराधेययोर्भेदाद्गृहे विद्यमानो देवदत्तो गृहमेव न भवत्येवं

स्थितिः कालो भवेन्न हि ।

काले सङ्गावात् । तस्मात्कालस्य स्वभावो नास्तीति न सा कालस्य लक्षणम् ।
अथ स्थितिर्न स्यात् । स्थित्या रहितस्यान्तः परिचयोऽपि न स्यात् । ततः
प्रत्युत्पन्नः काल आयात्यां तिष्ठेत् । तस्य कालस्य नित्यत्वात् प्रत्युत्पन्नो भावोऽपि
नित्यो भवेत् । एवमपौदं न भवति । तस्मान्नास्ति स्थितिः ॥ १६ ॥

270

CSV : ḥdir smras pa | gnas pa de ni yod pa ṇid de | de dan
ldan paḥi dños po la mi rtag pa ṇid yod paḥi phyir ro || gnas pa
dan bral baḥi dños po yod pa ma yin paḥi phyir rten med paḥi
mi rtag pa ṇid mi srid pa z'ig na | dños po la mi rtag pa ṇid yod
paḥaṇ yin te | deḥi phyir de yod pas gnas pa yaṇ yod par ḥgyur
ro ||

ḥdi la bśad par bya ste | gal te mi rtag pa ṇid ces bya ba ḥgah
z'ig yod par ḥgyur na ni de dños po las gz'an ṇid dam gcig ṇid
du ḥgyur graṇ na | gñi ga ltar yaṇ mi ḥthad do || z'es bstan paḥi
phyir bśad pa |

=अत्राह । अस्यैव सा स्थितिः । तद्वतो भावस्यानित्यत्वात् । स्थिति-
रहितस्य भावस्यासत्त्वादनाश्रयस्यानित्यत्वस्यासम्भवे भावेऽनित्यत्वस्यापि सत्त्वम् ।
तस्मात्तत्त्वत्वेन स्थितेरपि सत्त्वम् ॥

अत्रोच्यते । यद्यनित्यत्वं नाम किञ्चित्स्यात्तद्भावादन्यदेव वैकमेव वा
स्यात् । उभयथापि नोपपद्यत इति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te mi rtag dños gz'an na |
dños po mi rtag par mi ḥgyur |
gcig na mi rtag ṇid gaṇ yin |
de ṇid dños po ga la gnas || 20 ||

In c Vx of CSV *ga* for *gaṇ* and *de* for *po* in *d*.

V bhāvāntaram anityam ced bhāvo'nityo na vidyate |
ekasyānityatā yasya katham bhāvaḥ sa tiṣṭhati || 20 ||
It cannot be accepted. I may offer the following :

भिन्ने भावादनित्यत्वे भावोऽनित्यो न जायते ।

एकत्वे यदनित्यत्वं स हि भावः स्थितिः कुतः ॥ २१ ॥

CSV : gal te mi rtag pa ñid dños po las gz'an ñid du hgyur na ni dehi tshe mi rtag pa ñid mtshan ñid tha dad paḥi phyir dños po rtag par hgyur na dños po ni rtag pa yañ ma yin pas mi rtag pa ñid la gz'an ñid yod pa ma yin no || ci ste geig ñid ḥdod na de lta na yañ de las tha dad paḥi dños po mi srid paḥi phyir mi rtag pa ñid gañ yin pa de ñid dños po yin pas dños po mi rtag pa ñid kyi bdag ñid can yin paḥi phyir gnas pa gtan mi srid pa kho na ste | deḥi phyir gnas pa med do || gnas pa med pas ni mi rtag pa ñid kyañ yod pa ma yin z'in | gnas pa dañ mi rtag pa gñis med pas kyañ dños po med la | de med paḥi phyir na dus kyañ yod pa ma yin ro || z'es bya ba grub bo || 21 ||

= अनित्यत्वं चेद्भावादन्यदेव तदनित्यत्वलक्षणभेदाद्भावो नित्यो भवति । न च भावो नित्य इति नानित्यत्वस्यान्यत्वम् । अथैकत्वमिष्यते तथापि भावस्तस्मात्पृथग् न सम्भवतीति यदनित्यत्वं स एव भाव इति भावस्यानित्यत्वात्मकत्वात्स्थितिः सर्वथैव न सम्भवति । तस्मान्नास्ति स्थितिः । स्थित्यभावेनानित्यत्वमपि नास्तीति स्थित्यनित्यत्वयोर्द्वयोरभावेन नास्ति भावः । तदभावेन कालोऽपि नास्तीति सिद्धम् ॥ २० ॥

271

CSV : gañ śnar

gnas med dños po ga la z'ig¹ |

mi rtag pas² gnas ga la yod ||

ces brjod pa de la smras pa | mi rtag pa ñid yod kyañ gnas pa yod pa kho naḥo || ji ltar byas nas še na | gnas paḥi dus na ni gnas pa ches stobs dañ ldan gyi mi rtag pa ñid ni ma yin la || stobs chuñ bas stobs dañ ldan pa ḥjoms par nus pa yañ ma yin no || ḥdi yañ mi rigs so || z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= यत्पूर्वं (267 a-b)

स्थितिं विना कुतो भावो-

ऽनित्यत्वेन स्थितिः कुतः ।

¹ See 267a .

² X paḥi, but see 267b .

इत्युक्तं तत्राह । अनित्यत्वे विद्यमानेऽपि विद्यत एव स्थितिः । कथं कृत्वेति ।
स्थितिकाले स्थितिर्बलवत्तरा नानित्यत्वम् । न च दुर्बलो बलवत्सं विनाशयितुं
शक्नोतीति । इदमपि न युज्यत इति प्रतिपादयन्नाह— ।

mi rtag ñid gar stobs chuñ der |
gnas pa stobs chuñ ma yin na |
phyi nas de dag ñes par go |
bzlog par ci yis mthoñ bar hgyur || 21 ||

In a Vx of CSV *gñi* for *ñid* ; Vx of CS *gañ* for *gar* ; and with
V *des* for *der*.

V anityam durbalam yena durbalam san na jāyate |
tatsthitir niyataṃ paścān nivṛtṭiḥ kena dṛśyate || 21 ||

This can hardly be accepted. I may suggest the following :

दुर्बलानित्यता यत्र स्थितिस्तत्र न दुर्बला ।

किं पश्चान्नियमाद्दृष्टस्तयोः पदविपर्ययः ॥ २१ ॥

CSV : gal te gnas pañi dus na mi rtag pa ñid stobs chuñ na gañ
gis na phyi chos mthun par gnas pa de hñoms par hgyur ba phyi
nas de stobs dañ ldan pa ñid cis yin | deñi phyir sña rol ñid du
de ches stobs dañ ldan pa ma yin pa ñid yin pa ham | yañ na ya
nas¹ ches stobs² dañ ldan pa ma yin pa ñid du hgyur ro || deñi
phyir dños po rtag pañam gnas pa med par hgyur na hdi ni rigs
pa yañ ma yin no || deñi phyir de yod pa ma yin no ||

= यदि स्थितिकालेऽनित्यत्वं दुर्बलं केन पश्चाद्दर्मसाध्ये सा स्थिति-
र्हनिष्यते । केन तस्य पश्चाद्बलवत्त्वम् । तस्मात्तत्पूर्वमेव वा पश्चादेव (?) वा न
बलवत्तरम् । तस्माद्भावो नित्यो वा स्थितिहीनो वा स्यात् । न चेदं युक्तम् ।
तस्मान्न सा विद्यते ॥ २१ ॥

272

¹ CSV : gz'an yañ |

= अन्यच्च ।

gal te mi rtag stobs chuñ min |
dños po kun la yod na ni |

¹ The context requires that we should read here phyi nas as above for ya nas which
does not give here any suitable sense.

² X chos.

kun la gnas pa med pa dañ |
yañ na thams cad mi rtag min || 22 ||

The last two lines are not quoted in CSV. V has unnecessarily taken liberty to change *min* in *a* and *d* to *yin*, and translated the *kārikā* accordingly.

V anityaṃ durbalaṃ yena sarvabhāveṣu vidyate |
sadasattvaṃ ca sarvasminn atha sarvaṃ aśāśvatam || 22 ||

I think none can concur here with V in regard to his translation or the changing of the reading. He himself says that in all the Tib. versions (including, I may add, Vxx of CS and CSV) the reading is *min* in *a* and *d*. But why has he emended it? He says: "le verse reste incompréhensible avec la négation. C'est pour-quoi j'ai pris une liberté avec notre texte. La version chinoise toutefois confirme notre lecture." As the following extract of CSV will show the *kārikā* is not incomprehensible with the readings, nor confirms the Chinese version his emendation. Tucci writes in his Italian translation from Chinese: "Il Vaidya non intende bene, ed ha torto di sostituire al *min* di *a* e *d*: *yin*." In showing the corresponding Skt. of Tib. Tucci has evidently left out the Skt. word for *min* in *a*, *alpa* being the meaning of *chuñ* and not of *chuñ min*. V's restoration, specially of *c*, is also objectionable. The following may, however, be suggested:

भवेत्तदेषु भावेष्वनित्यत्वं दुर्बलं न चेत् ।

स्थितिर्भवेन्न सर्वत्र न वा सर्वमशाश्वतम् ॥ २२ ॥

CSV: gal te mi rtag pa ñid stobs chuñ ba ma yin pas stobs
dañ ldan par hgyur te | dños po kun la gnas śin || gal te dños po
mthañ dag¹ la khyab pas gnas na ni dehi tshe thams cad la yañ
gnas pa med do || ci ste kun la mi gnas na ni dehi tshe chos thams
cad mi rtag pa ma yin gyi || dehi tshe hgañ z'ig ni rtag par hgyur
te gañ na gnas pa ches stobs dañ ldan paño || Cha hgañ z'ig ni
mi rtag par hgyur te gañ na mi rtag pa ñid ches stobs dañ ldan
paño || de lta na thams cad mi rtag pa ma yin pañam yañ na
gnas pa med par hgyur ro ||

¹ Should we read 'cig?

= दृढनित्यत्वं दुर्बलं न भवेद्बलवद्बलवत्त्वेषु च भाविषु तिष्ठेत् । यदि भावानामेकमन्तं (?) व्याप्य तिष्ठेत्तदा सर्वेष्वपि न तिष्ठेत् । अथ सर्वेषु न तिष्ठेत्तदा न सर्वे धर्मा अनित्याः स्युः । तदा कश्चिद् [अंशो] नित्यो यत्र स्थितिर्बलवत्तरा । कश्चिदंशोऽनित्यो यत्रानित्यत्वं बलवत्तरम् । एवं सति न सर्वेऽनित्याः । न वा [सर्वे] स्थिताः ॥ २२ ॥

273

CSV : gz'an yañ mi rtag pa ñid hdi mtshan gz'i dañ lhan cig
hbyuñ ba ham dus phyis hbyuñ ba z'ig tu hgyur grañ na | de la |

= अन्यच्च । अनित्यत्वमिदं लक्ष्येण सह वा जायते पश्चात्काले वा । तत्र—

gal te rtag tu mi rtag ñid |
yod na rtag tu gnas yod min |
yañ na rtag par gyur zin nas |
phyi nas mi rtag par hgyur ro || 23 ||

V nitye'nityam yadi bhaven nityam sattā na jāyate |
nitye kṣiṇe'tha tat paścād anityam kila jāyate || 23 ||

I think it cannot be accepted. See the commentary quoted below. I may suggest the following :

यदि नित्यमनित्यत्वं भवेन्नित्यं स्थितिर्न हि ।

नित्यो भूत्वाथवा पश्चादनित्यः खलु जायते ॥ २३ ॥

CSV :

gal te rtag tu mi rtag ñid |
yod na rtag tu gnas yod min ||

mtshan ñid mtshan gz'i la mi hkhrol bañi phyir ro || gal te mi
rtag pa ñid rtag tu rjes su hbrel na ni deñi tshe gnas pa rtag tu
yod pa ma yin te | mi rtag pa dañ rjes su hbrel bañi phyir ro ||

yañ na rtag par hgyur zin nas |
phyi nas mi rtag par hgyur ro ||

gal le ji skad bsad pañi skyon spañ bar hdod nas phyi nas dños
po mi rtag par hdod na ni deñi tshe dños po de sñar gnas pa dañ
ldan pas lhag par hgyur nas phyis mi rtag pa ñid dañ ldan pas
mi rtag par hgyur ro || z'es bya bar hgyur na | gañ dños po gcig
rtag pa yañ yin la mi rtag pa yañ yin no || z'es bya ba de yañ
rigs pa yañ ma yin no ||

= यदि नित्यमनित्यत्वं भवेन्नित्यं स्थितिर्न हि ।

लक्ष्यलक्षणाव्यभिचारात् । यद्यनित्यत्वं नित्यमनुवद् न तदा स्थितिर्नित्यम् ।
अनित्यत्वानुबन्धात् ।

नित्यो भूत्वाथवा पश्चादनित्यः खलु जायते ॥

यदि यथोक्तदोषजिहासया पश्चाद्भावोऽनित्य इष्टस्तदा स भावः पूर्वं स्थिति-
मानित्यतिरिक्तो भूत्वा पश्चादनित्यत्ववानित्यनित्य इत्येको भावो नित्योऽपि
भवत्यनित्योऽपि भवतीति यत्तदपि न युक्तम् ॥ २३ ॥

274

CSV : yañ ḥdus byas kyi mtshan ñid rnams phan tshun mi
ḥkhrul baḥi phyir |

= अपि च । संस्कृतलक्षणानामन्योन्यमव्यभिचारात्—

gal te gnas pa mi rtag dan |
lhan cig dños po la yod na |
mi rtag log par ḥgyur ba ḥam |
yañ na gnas pa brdzun par ḥgyur || 24 ||

In c V wrongly *pa* for *ba*.

V anityena yadā sārđham sattā bhāveṣu vidyate |
anityam jāyate mithyā mithyā sattāpi jāyate || 24 ||

I should like to change it as follows :

अनित्यत्वेन सहिता स्थितिर्भावे भवेद्यदि ।

मिथ्या वा स्यादनित्यत्वं स्थितिः स्याद्विषयाथ वा ॥२४॥

CSV :

gal te gnas pa mi rtag dan |
lhan cig dños po la yod na |

de ltar na yañ |

mi rtag log par ḥgyur ba ḥam |

yañ na gnas pa brdzun par ḥgyur ||

gal te dños po de gnas pa deḥi tshe deḥi mi rtag pa ñid log par
ḥgyur ro || ci ste ḥjig na ni deḥi tshe gnas pa brdzun par ḥgyur
bas gnas pa mi rigs so || gnas pa de med pas kyañ dños po med
pa la dños po yod pa ma yin na yañ deḥi rten can gyi dus med
pas dus rañ bz'in med par grub po ||

= अनित्यत्वेन सहिता स्थितिर्भावे भवेद्यदि ।

तथापि

मिथ्या वा स्यादनित्यत्वं स्थितिः स्याद्विदध्याय वा ॥

यदि स भावस्तिष्ठति तदा तस्यानित्यत्वं मिथ्या । अथ नश्यति । स्थिति-
र्विन्तधेति स्थितिर्न युक्ता । स्थितेश्च तस्या अभावेन भावो नास्ति । भावस्य चाभावे
तदाश्रयिणः कालस्याभावात्कालस्वभावो न सिध्यति ॥ २४ ॥

275

CSV : ḥdir smras pa | dños poḥi rgyu can gyi dus ni yod pa
ñid do || ḥdi ltar ḥdu byed ḥdas paḥi rten can ḥdas paḥi dus ni
yod do || gal te dños po ḥdas pa med na ni bdag ḥdas paḥi dus
na ḥdi lta bu dañ ḥdi lta bu z'ig tu gyur to sñam du ḥdas pa la
dmigs pa dran pa ciḥi yul can z'ig tu ḥgyur | deḥi phyir deḥi yul
can gyi dran pa yod pas dños poḥi rgyu can gyi dus yod pa ñid
do || z'es brjod do || ḥdir dran pa ḥdi ñams su myoñ bar gyur
paḥi yul kho na la ḥjug ste | da ltar¹ baḥi yul rnam par śes pas
dños su dmigs bz'in pa la ni dran pas dgos pa ci yañ med do ||^o
deḥi phyir gañ la dmigs paḥi dran pa dmigs paḥi dños po de
yod pa yin no || de yañ sñiñ po med do || z'es bstan paḥi phyir
bśad pa |

= अत्राह । अस्तेष्व भावहेतुकः कालः । तथा हि । अस्यतीतसंस्कारा-
श्रयः कालः । यद्यतीतो भावो न स्यान्नमातीते काल एवमेवमभूदिति
मननेऽतीतालम्बना स्मृतिः किंविषया स्यात् । तस्मात्तद्विषयकस्मृतिसङ्गावा-
दस्येव भावहेतुकः काल इत्युच्यते । अत्र स्मृतिरियमनुभूत एव विषये
प्रवर्तते । वर्तमानविषयविज्ञानेन वस्तुत उपलभ्यमानस्य स्मृत्या न किमपि
प्रयोजनम् ।^o तस्माद्यदालम्बना स्मृतिरालम्बनभूतः स भावो विद्यते । तदप्यसार-
मिति प्रतिपादयन्नाह—

mthoñ zin dños po mi snañ z'in |
slar yañ sems skye min des na |
dran pa z'es bya log pa yi |
don la log pa kho na ḥbyuñ || 25 ||

¹ X lta.

nal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las dus dgag pa bsgom pa
bstan pa ste | rab tu byed pa bcu gcig paḥo || 11 ||

In *b* V and Vx of CŚ *kyi* for *skye*, and *yi*s for *yi* in *c*.

V yo bhāvaś cetasā dṛṣṭaḥ so'dṛṣṭo na punar bhavet |
smṛtir nāma bhaven mithyā mithyā bhāvo'pi jāyate || 25 ||

Probably it is by mistake that this *kārikā* is printed in Romans instead of Italics in V's text showing thereby that it is preserved in the fragments (HPS) or elsewhere, but as it is found nowhere, so far as I know, and does not correspond to the Tib. text I take it to be his own restoration.

It seems to me that there are some mistakes in the restoration as will be evident from the commentary quoted below, and as such it cannot be accepted. I may offer the following :

न दृष्टो दृश्यते भावश्चित्तं न जायते पुनः ।

तेन मिथ्या स्मृतिर्नामार्थोऽस्या मिथ्यैव जायते ॥ २५ ॥

= इति योगाचारे चतुःशतके कालप्रतिषेधभावनानुसन्धानमेकादशं

प्रकरणम् ॥ ११ ॥

CŚV : da ltar baḥi gnas skabs kyi dños po deḥi rañ gi ño bo
dños su byed paḥi śes pa da ltar bas mthon bas gañ yin pa de ni
slar mi snañ ño || don gcig rnam par śes pa gñis kyis yoñs su
bcad par bya ba ñid yin pa ni goñ du bkag zin te | tshul de ñid
kyis¹ mthon zin paḥi dños po mi snañ ño || gañ gi tshe mi snañ
ba deḥi tshe deḥi yul can gyi sems slar yañ mi skyeho ||°

deḥi phyir dran paḥi dmigs paḥi ḥdas paḥi dños po yin no ||
gal te de rañ gi ño bos yod na ni deḥi tshe dran pa de yod paḥi
don la dmigs paḥi phyir rañ gi ño bos grub pa z'ig na | gañ gi tshe
ḥdas paḥi dños po de rañ bz'in med pa deḥi tshe de la dmigs paḥi
dran pa yañ rañ bz'in med pa yin te | deḥi phyir log pa yin no ||
z'es bya bar grub po || log pa z'es bya ba ni rañ bz'in med pa dañ |
rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba z'es bya ba dañ | don gz'an ma yin
pa ste | dños po med paḥi don ni log paḥi don ma yin no || ḥdas
paḥi dños po rnam pa thams cad med pa ni ma yin te | dran par
bya ba yin paḥi phyir dañ | deḥi ḥbras bu mthon baḥi phyir ro ||

¹ After this in X there seems to be a letter which could not be read.

rañ gi ño bos yod pa yañ ma yin te | rtag pa ñid du tha! bañi
 phyir dan | dños su ñdzin par tha! bar ñgyur bañi phyir ro ||
 rnam pa de lta buñi dños po las skye ba na dran pa yañ rnam pa
 de lta bu yin pas |

des na |

dran pa z'es bya log pa yi |

don la log pa kho na ñbyuñ ||

z'es bya ba grub ste | sad pañi gnas skabs su rmi lam gyi gnas
 skabs kyi ñams su myoñs pañi yul dran pa bz'in no ||

=वर्तमानावस्थस्य तस्य भावस्य यत्स्वरूपं साक्षात्कर्तुर्वर्तमानेन ज्ञानेन
 दर्शनादस्ति न तत्पुनर्दृश्यते । एकस्य ह्यर्थस्य विज्ञानद्वयेन परिच्छेद्यत्वं
 पूर्वमेव निषिद्धम् ।¹ तेनैव न्यायेन दृष्टो भावो न दृश्यते । यदा न दृश्यते तदा
 तद्विषयकं चित्तं पुनर्न जायते ।⁰

तस्मात्स्मृतेरालम्बनमतीतो भावः । यदि स स्वरूपेण स्यात्तदा सा
 स्मृतिः सतोऽर्थस्यावलम्बनात्स्वरूपेण सिध्येत् । यदा तु सोऽतीतो भावः स्वरूपेण
 नास्ति तदा तदालम्बना स्मृतिरपि नास्ति । तस्मान्निश्च्येति सिद्धम् । मिथ्येति
 स्वभावेनाभावः प्रतीत्यसमुत्पादश्च नार्थान्तरम् । भावाभावार्थो हि न मिथ्यार्थः ।
 नातीतार्थः सर्वथा न भवति । स्मरणीयत्वात्तत्फलदर्शनाच्च । स्वरूपेण सन्नपि
 च न भवति । नित्यत्वप्रसङ्गादस्तुतो ग्रहणप्रसङ्गाच्च । तादृशाज्ञावाज्जायते चेत्
 स्मृतिरपि तादृशी भवति ।

तेन मिथ्या स्मृतिर्नामार्थोऽस्या मिथ्यैव जायते ॥

इति सिद्धम् । जाग्रदवस्थायां स्वप्नदर्शनावस्थानुभवविषयकस्मृतिवत् ॥ २५ ॥

¹ 268 (=XI. 18)

CHAPTER XII

LTA BU DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

दृष्टिप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

276

CSV: ḥdir smras pa | khyod kyis bdag med pa ḥdi chos
bsal z'in rgyas par bstan la | de bz'in gśeḡs pa yaṅ ḥdi thugs
su chud pa po daṅ | ñe² bar ḥdoms pa po yin na | de ciḥi
phyir chos ḥdi la ḥjig rten phal cher ḥjug par mi ḥgyur ||
gaṅ gi phyir chos ḥdi ni mdzad pa po daṅ rnam par ḥchad
pa po daṅ chos kyi che baḥi bdag ṇid rnams kyis ches dkar
ba z'ig ste | deḥi phyir thar pa ḥdod pa thams cad kyis ḥdi
la ḥjug par rigs ni | lugs kyi khyad par ñe bar bśad pa gz'an
rnams ci ste ḥbyuṅ ||

bśad par bya ste | chos ḥdi la rab tu gsuṅ ba po daṅ rnam
par ḥchad pa po daṅ | chos kyi raṅ gi ṇo boḥi bdag ṇid chen
po dag yod mod kyī | de lta na yaṅ ṇian pa poḥi che baḥi
bdag ṇid śin tu rūed par dkaḥo || ḥdi ltar |

= अत्राह । त्वया खल्वेष नैरात्माधर्मी व्यक्तं विस्तरशः प्रदर्शितः ।
तथागतोऽप्ययमवबोधकश्चोपदेशकश्च । तत्किमित्यस्मिन् धर्मे लोको भूयसा न
प्रवर्तते । यस्मादयं धर्मः कर्तुर्व्याख्यातुर्धर्मस्य च माहात्म्येन शुक्लतर
स्तस्मात्सर्वेषां मोक्षकामाणां युक्तेह प्रवृत्तिः । किं विचारविशेषोप-
देशान्तरैः ।

उच्यते । यद्यपि धर्मस्यास्य प्रवक्तुर्व्याख्यातुर्धर्मस्य च स्वभावेन माहात्म्यमस्ति
तथापि श्रोतुर्माहात्म्यमतिदुर्लभम् । तथा हि— ।

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |
ñan po snod ces bya bar bśad |
smra po yon tan rnam gz'an du |
mi ḥgyur ṇian pa po laḥaṅ min || 1 ||

In c V and Vx of CS *por* for *po*, and V wrongly *rnams* for
rnam. In dV Vx of CSV *po la yaṅ* for *pa po laḥaṅ*.

V sākṣī dhīmān arthapatiḥ śrotā draṣṭeti bhāṣyate |
vaktur guṇā na cānyasya nāpi śrotur bhavanti te || 1 ||
None can accept it. I may offer the following:

शङ्कुष्ठो बुद्धिमानर्थी श्रोता पात्रमितीर्यते ।

अन्यथा न गुणो वक्तुर्न श्रोतुरपि जायते ॥ १ ॥

In Tib. *gzu* or *gzu ba* means 'a post,' *saṅku*, and *gnas* 'standing' or 'position,' *sthāna*, *sthiṭi*. Hence the literal meaning of *gzur gnas* is 'one standing on a post' implying thereby one who being firmly fixed in a position does not move in the least not inclining to any side. This idea has, as seems to me, found its full expression in the word *saṅkuṣṭha* (Pāṇini, VIII. 3,97) which closely correspond to Tib. *gzur gnas*. As the following extract from the CŚV will show, it means an impartial person (*apakṣapatita*). Accordingly taking the figurative sense one may employ *niṣpakṣaḥ* or *nyāyastha* for *saṅkuṣṭhaḥ* in the restored *karikā*.

For *gzur gnas* V uses *sākṣin* which is not appropriate, nor is supported by CŚV. S.C. Das has given the meaning ('witness'), no doubt, but he has also given the synonym *gzu bo* which means 'upright' 'honest.' And undoubtedly the Tib. phrase is used here in the second sense.

In a V translates *don gñer ba* by *arthapati* by which he wants to mean "le maître des objects des sens." I think it has no authority. I translate it by *arthin*. See CŚV, 184 (HPS, p. 476) where *nivṛttyarthī* is translated by *zlog pa don du gñer ba*.

For his *draṣṭā* in b there is nothing in Tib. Possibly he takes it for Tib. *snod* which actually means in Skt. *bhājana* or *pātra*, and not *draṣṭṛ*.

The second half of his *kārikā* is also objectionable.

CŚV :

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |

ñan po snod ces bya bar bsad |

de la gzu bor gnas pa ni gaṅ phyogs su ma lhuṅ baḥo || phyogs su
ma lhuṅ ba yaṅ gaṅ z'ig ce na | gaṅ z'ig raṅ daṅ gz'an gyi

phyogs dag la rjes su chags pa dañ rgyab kyis phyogs pa dañ
bral baḥo de ni de ltar sems kyī rgyud ma ñon moṅs¹ paḥi
phyir legs par bśad pa rin po cheḥi khyad par tshul² ba lhur
byed pa kho na yin pas kun nas ñon moṅs paḥi phyogs ḥdor
baḥi rtsa ba ni gzu bor gnas pa ñid yin no || deḥi phyir de
ltar na ñan pa po gzu bor gnas pa ni dam paḥi chos kyī
bdud rtsi phul du byuñ baḥi snod yin no || gzu bor gnas par
gyur kyañ gal te blo dañ ldan par ḥgyur na ste | legs par bśad
pa dañ ñes par bśad pa dag gi sñiñ po dañ sñiñ po med par
rnam par dpyod pa³ la mkhas paḥo⁴ || de ni blo dañ ldan pa
ñid kyis sñiñ po med pa btañ nas sñiñ po len no || de ltar gal
te ñan pa po blo dañ ldan par gyur na ni de de ltar snod du
ḥgyur ro || de ltar gzu bor gnas sñiñ blo dañ ldan par gyur kyañ
legs par bśad pa ñan pa don du gñer bar ḥgyur z'iñ ri moḥi
skyes buḥi rnam pa ltar mi brtson pa ma yin te | de ltar na |

gzur gnas blo ldan don gñer baḥi |

ñan po snod ces bya bar bśad

do || ñan pa po rnams de lta bu yin na ni ñes par |

smra po yon tan rnam gz'an du |

mi ḥgyur ñan pa po laḥaṇ min||

de la smra ba poḥi yon tan dag ni zur dod pa dañ phyin ci
ma log pa dañ | gsal ba dañ | ma ḥkhrugs par brjod pa dañ |
ñan pa poḥi lhag paḥi bsam pa khoñ du chud pa dañ | sems
la zañ ziñ med pa ñid de | de lta bu la sogs pa dag go || ñan
pa po yañ chos dañ chos smra ba po gñis la gus pa dañ |
yid gtod pa ñid dañ | gzu bor gnas pa ñid dañ | blo dañ ldan
pa ñid dañ | don du gñer ba ñid do || deḥi don du gñer ba
ñid ni chos dañ chos smra ba dag la gus par byed pa dañ yid
gtod pa ñid la sogs pa dag gis rtogs par byed do || de ltar yin
dañ smra ba po la yon tan rnam pa gz'an du mi ḥgyur la ||
ñan pa po laḥaṇ yon tan rnam pa gz'an du mi ḥgyur ro || ñan
pa po rnam pa de lta bu yod na ni smra ba po la yon tan
skyon gyi ño bor mi ḥgyur ro || ñan pa poḥi skyon las ni yon
tan yañ skyon gyi ño bor rnam par ḥgyur la || skyon yañ yon

¹ X ñon ma moṅs.

² X tshol.

³ X dbye ba.

⁴ X naḥo.

tan gyi ño bor rnam par hgyur gyi || bsad zin pañi mtshan ñid
can gyi ñan pa po thos pa las byuñ ba la sogs pañi yon tan
phyin ci ma log pañi tshogs kyi gz'ir gyur pa yod na ni |
smra ba po la yon tan rnam pa gz'an du mi hgyur la | ñan
pa po la yon tan skyon gyi ño bor mi hgyur ro ||

CSV : blun po bdag la bstan¹ pa na ci bdag cag la ses rab
med dam ci z'ig bya | rtogs² par byed pa po med de | z'es
de skad du gañ smra ba po ma yin no || hdi ni *thag pañi bsam pa*
bskul bañi mdo las rtogs² par byaño ||

= तत्र शङ्खः यः पक्षेऽपतितः । कः पुनः पक्षेऽपतितः । यः स्वपक्षे परपक्षे
चानुरागेण प्रतिघेन च पक्षरहितः । स ह्येवं चित्तसन्तानात्केत्याकुभाषितरत्न-
विशेषयुक्तितत्परो भवतीति संक्षेपपक्षेऽपमूले शङ्खी तिष्ठति । तस्मादेवं
सति शङ्खः श्रोतोत्तमस्य सद्धर्माद्युत्तमस्य भाजनम् । शङ्खभूतोऽपि यदि प्राज्ञः
स्यात् स्यात्कुभाषितदुर्भाषितसारासारविचारपटुः । स हि प्राज्ञत्वेनासारं त्यक्त्वा
सारं गृह्णाति । श्रोता चेदेवं प्राज्ञो भवेत् भाजनं भवेत् । एवं शङ्खः
प्राज्ञभूतश्च सुभाषितश्रवणार्थी संचित्तपुरुष इव न वीर्यहीनो भवति । एवं

शङ्खो बुद्धिमानर्थी श्रोता पाद्वितीर्यते ।

श्रोतृषु च तादृशेषु नूनं

अन्यथा न गुणो वक्तुर्न श्रोतुरपि जायते ॥

तत्र वक्तुर्गुणा अपक्षपातित्वमवैपरीत्यं स्पष्टत्वमकोपवक्तृत्वं श्रोत्रध्या-
शयावगन्तृत्वं निरामिषचित्तत्वञ्चेत्येवमादयः । श्रोतुरपि धर्मं धर्मवादिनि
च द्वयोः अहं मनोनिवेशः शङ्खत्वं बुद्धिमत्त्वमर्थित्वं च ।
तत्त्वार्थित्वं च धर्मं धर्मवादिनि च अज्ञेया मनोनिवेशादिना च प्रतीयते ।
एवं च सति वक्तुर्गुणो नान्यथा जायते । श्रोतुरपि गुणो नान्यथा जायते ।
श्रोतरि हि तादृशे वक्तुर्गुणो दोषरूपो न भवति । श्रोतुर्दोषाहुणोऽपि
दोषरूपेण विक्रियते दोषोऽपि च गुणरूपेण विक्रियते । उक्तलक्षणस्तु श्रोता
श्रवणाद्युद्भूताविपरीतगुणगणानामाधारो भवति । वक्तुर्गुणो नान्यथा जायते ।
न च श्रोतुर्गुणो दोषरूपो भवति ।

नास्त्यस्माकं जङ्गलानां देशनायां कापि प्रज्ञा किमपि कर्तव्यं वा । नास्ति
प्रतिपक्षेत्येवं न कोऽपि वक्ता । प्रत्येत्यमेतद् अ भि प्रा यो प दे श सू त्रे ॥१॥

¹ X bstod (praśaṃsā).

² X rtog.

277

CŚV : de ñid kyī phyir boom ldan ḥdas kyis |

= तस्मादेव भगवता— ।

srid dañ srid thabs z'i ba yi |
 thabs dañ de bz'in z'i gsuñs te |
 ḥjig rten yoñs su mi śes gañ |
 de ni thub paḥi lta bur¹ mñon || 2 ||

In *d* V na for ni.

V ukto bhavo bhavopāyaḥ śivopāyas tathā śivam |
 yal lokenāparijñātaṃ dṛṣṭaṃ tan munisannibham || 2 ||

V's reconstruction of *d*, *dṛṣṭaṃ tan munisannibham*, is not intelligible to me, nor is it followed by his own translation.²

It seems to me that in *d* the reading *lta bur* does not give here any appropriate sense, and as such may be changed to *lta bar*, though the former is found in all the xylographs concerned including CŚV. As regards the last two lines of the *kārikā* the following may be gathered here from the *vṛtti*: The teaching of Buddha regarding the four things, *srid* 'bhava' etc., produces its effect only on those who have proper *thos pa* 'śravaṇa,' *bsam pa* 'manana,' and *sgom pa* 'bhāvanā.' But those who do not practise them and consequently are not competent (*snod* 'bhājana' or 'pātra') may complain saying "Why are the things not explained perfectly? We cannot understand them exactly." But this is their mistake (*khrul ba* 'bhrānti'). Only for this the Buddha, the Blessed One, cannot be blamed, because he has taught the four Noble Truths, and this being so where is the fault of the speaker? It is not the fault of the sun that a born-blind (*dmus loñ* 'jātyandha') does not see the light. The

¹ Read bar.

² "On trouve chez le sage (Boudha) tout ce que le monde ne connaît pas parfaitement. (Les autres prêcheurs sont inférieurs au Boudha, qui, seul, connaît la vérité du saṃsāra et du nirvāṇa.)"

Chinese translation is here too free. I may propose the following accepting the first half as reconstructed by V :

उक्तो भवो भवोपायः शिवोपायस्तथा शिवम् ।

यत्को न परिज्ञातं व्यक्तं तद्दर्शने मुनेः ॥ २ ॥

CSV : de la srid pa ni hbras bur gyur pa¹ñe bar len pa¹hi phuñ po lña²ho || srid pa¹hi thabs ni rgyur gyur pa¹hi hdu byed rnams so || z'i ba ni mya ñan las h³das pa ste | ñe bar htshe ba thams cad log pa¹hi rañ bz'in yin pa¹hi phyir ro || z'i ba¹hi thabs ni hphags pa¹hi lam yan lag brgyad do || de ltar bcom ldan h³das kyis thar pa h³dod pa rnams la hphags pa¹hi bden pa bz'i ñe bar bstan te | blañ bar bya ba dañ dor bar bya ba¹hi hbras bu dañ beas pa dag ñe bar bstan pa¹hi phyir ro || de la thos pa dañ bsam pa dañ sgom pa dañ ldan z'in yañ dag pa ji lta ba so so rañ gis khoñ du chud pa rnams kyi rgyud la ni bcom ldan h³das kyis ñe bar bstan pa don ji lta ba bz'in kho na yin gyi | thos pa dañ bsam pa dañ sgom pa la mñon par brtson pa la dor²(?) ba rnams ni bdag ñid snod ma yin par ma hphags³ pa ni gañ gi phyir kho bo cag gis don ji lta ba bz'in mi rtogs pas ñes par h³di yañ dag par ma b³sad do || z'es hkh³rul pa de thub pa¹hi yin pa ltar ñes par byed do || de tsam gyis ni sañs rgyas bcom ldan h³das noñs pa dañ ldan pa yañ ma yin no || hphags pa¹hi bden pa bz'i ston par mdzad pa ñid kyis skyes bu¹hi don ma lus pa ñe bar ston pa¹hi mdzad pa po yin pa¹hi phyir smra ba po¹hi skyon ga la yod || de¹hi phyir na thub pa¹hi lta bar⁴ z'es b³sad de || kha cig dag gis des ñe bar bstan pa¹hi dños po¹hi de kho na ñid ji lta ba bz'in ñes par ma zin pa¹hi phyir ro || dmus loñ gis ma mthoñ ba ni snañ bz'in pa¹hi ñi ma¹hi skyon ma yin te | ma loñ ba rnams kyis de mthoñ ba¹hi phyir ro ||

= तत्र भवः फलभूतमुपादानस्कन्धपञ्चकम् । भवोपाया हेतुभूताः संस्काराः । शिवं निर्वाणम् । सर्वोपद्रवनिवृत्तिस्वभावत्वात् । शिवोपाय आर्य आष्टाङ्गिको मार्गः । एवं भगवता मोक्षकामेभ्य आर्यसत्यचतुष्टयमुपदिष्टम् ।

¹ X hgyur ba¹hi.

² Here two letters could not be read in X; the first of them seems to be b.

³ X hphrigs.

⁴ X bur.

सफलयोर्हेयोपादेययोरुपदेशात् । तत्र श्रवणमननभावनावतां सम्यग्यथावत्
प्रत्यात्ममवगच्छतां परम्परायां भगवतोपदिष्टोऽर्थो यथावदेव भवति । त्वक्त (१)-
श्रवणमननभावनाभ्युद्यन्नास्तु स्वयमभाजनभूता अनार्या नास्माभिरर्थो यथाव-
त्प्रतीयत इति नूनमयं न सम्यग्भाषित इति सा भ्रान्तिर्मुनेरिति निश्चिन्वन्ति ।
न तावता बुद्धो भगवानपराध्यति । आर्यसत्त्वचतुष्टयसंप्रकाशकत्वेन निरवशेष-
पुरुषार्थसंप्रकाशकत्वादिति कुतो वक्तुर्दीपः । तस्मान्मुनेर्दर्शन इत्युच्यते । कैश्चित्त-
दुपदिष्टं वस्तुतत्त्वं यथावन्न निश्चितमिति । न हि जात्यन्धेनादृष्टालोकस्य सूर्यस्य
दोषो भवत्यनन्धेस्तस्य दर्शनात् ॥ २ ॥

278

CSV : ḥdir smras pa | de bz'in gśegs deḥi mñen par mtho
baḥi gtaṃ thams cad ni ches don gsal ba yin na | ñes par legs
paḥi gtaṃ ni dños po thams cad med par ston pa lhur len pa
ñid kyis kho bo cag lta bu rnams kyis rtogs par mi nus te | ḥdi
ltar bcom ldan ḥdas dños po thams cad kyī rañ gi ño bo sun
ḥbyin par z'ugs paḥi phyir kho bo cag gi yid mgu bar mi
mdzad de || bśad par bya ste |

= अत्राह । तस्य तथागतस्याभ्युन्नतासु सर्वासु कथास्वत्यर्थं व्यक्तासु [अपि]
सर्वभावाभावप्रदर्शनपरत्वेन न निःश्रेयसकथास्मादृशैरवगन्तुं शक्यते । एवं च
भगवान् सर्वभावस्वरूपदूषणप्रवृत्तत्वान्नास्माकं मनः सन्तोषयति । उच्यते— ।

thams cad btañ bas mya ñan las |
ḥdah bar ya mtshan can kun ḥdod |
kun sun ḥbyin la de dag ni |
mi dgar ḥgyur baḥi rgyu ci z'ig || 3 ||

In *d* V *dkah* for *dgar*; Tucci reads *dgaḥ* which is not sup-
ported by any X examined by V and myself.

V sarvatyāgena nirvāṇaṃ sarvapāṣaṇḍināṃ matam |
na teṣāṃ dūṣaṇaiḥ sarvaiḥ kiñcid vaimukhyakāraṇaṃ || 3 ||¹

This is reconstructed by V according to the fragments of the
commentary in which most of the words occur. See below. I
would accept it making a slight modification :

¹ According to the reading adopted by V in *d*, as shown above, it should read in Skt.:
kiñcit krocraśya kāraṇam.

सर्वत्यागेन निर्वाणं सर्वपाषण्डिनां मतम् ।

न सर्वदूषणे तेषां किञ्चिद्वैमुख्यकारणम् ॥

CSV: [साङ्ख्यवैशेषिकादीनां सर्वपाषण्डिनां निखिलसुखदुःखादिभावसंज्ञे-
शनि-¹] वृत्त्या मोक्षावाप्तिरिति निश्चयः² । यदा चैवं सर्वत्यागेन सर्वपाषण्डिनां
निर्वाणमभिमतं तदा न किञ्चिन्³ मया⁴ त्वापूर्वमुक्तं⁵ यद्वैमुख्यकारणं भवेत् ।
पाषण्डिकैर्येषामेव हि पदार्थानां निर्वाणे पुनरप्रवृत्त्या निर्वृतिरभिसमोद्धिता⁶
तेषामेव मया⁹ नैःस्वाभाव्यप्रतिपादनपरेण शास्त्रेणास¹⁰ दर्शनकण्ट¹¹ [कोटरणा-
त्मकेन¹²] निर्वाणनगरगामिमार्गपरिशोधनमनुष्ठितम् । तत्किमिति हृदि¹³
भयमसत्कल्पयित्वा¹⁴ भवान् विमिति । आधोयतां¹⁵ सनःपरितोषः क्रियतामा-
त्मसादयं धर्मां निवेश्यतां चेतसि¹⁶ सांक्ष्यशिकवस्तु¹⁷ निवारणकथा ॥⁰ ३ ॥¹⁸

279

CSV: ननु च यदि सर्व¹⁹ पाषण्डिनासम्ययमेवाभिप्रायो यदुत सर्वत्यागेन
निर्वाणमिति कः पुनर्भवतस्तीर्थिकानाञ्च विशेषः । अयं विशेषो यत्तीर्थिकानां
सर्वत्यागाभिप्रायमात्रं न²⁰ पुनः सर्वत्यागोपायाख्यानम् । अनुपदिष्टे च सर्व-
त्यागोपाये— ।

gañ z'ig gtoñ thabs mi śes de |
ci z'ig gtoñ bar byed par ḥgyur |
des na ñes par thub pa yis |
gz'an du z'i ba med ces gsuñs || 4 ||

^{1,1} Tib. grañs can pa dañ bye brag pa la sogs pa ya mtshan can thams cad kyis bde ba
dañ sdug bsñal ba la sogs pa dños po kun nas ñon moñs pa mthah dag log pas.

² Tib. abhyupagamañ (khas blañs).

³ Tib. ad. api (yañ).

⁴ Tib. om. it.

⁵ HPS upacaritam for uktam in Tib. (gsuñs pa).

⁶ Tib. ya mtshan can rñams kyis; HPS om. it.

⁷ Tib. mya ñan las ḥdah bar; HPS nivr̥ttir.

⁸ Tib. lit. istā (hdod).

⁹ Read in Tib. bdag gis for °gi.

¹⁰ Here before asad- two or three letters in Tib. could not be read, but they seem to
be yod pa.

¹¹ HPS °darsanakatā followed by marks of a gap.

^{12,13} Tib. tsher ma ḥbyin pañi bdag ñid can gyi. Here in X tsher ma is conjectured
only tshe being legible.

¹⁴ The Tib. equivalent could not be read in X being very indistinct.

¹⁵ Tib. brtags nas; HPS ālikhya.

¹⁶ Tib. bskyed pa, lit. utpādyatām.

¹⁷ Tib. bdag ñid la, lit. ātmani.

¹⁸ Tib. °kṣarvavastuśokanivā° ('ñon moñs pañi doñs po thams cad mya ñan las).

¹⁹ After this there is a long passage in the Tib. version which is omitted in the frag-
ments.

²⁰ Tib. om. sarva-

²¹ HPS ad. tu.

In c Vx of CSV wrongly *yi* for *gis*.

* किं करिष्यति स त्यागं त्यागोपायं न वेत्ति यः ।

शिवमन्यत्र नास्तीति नूनं तेनोक्तवान्मुनिः ॥ ४ ॥

CSV: सर्वत्यागाशयेऽपि स्थिते¹ तोयिकमतावलम्ब्य त्यागोपायानभिज्ञः किं त्यागं करिष्यति । यन्न जानाति सर्वधर्मस्वभावशून्यतालक्षणं सर्वत्यागोपायं परमार्थसत्यम् । अत एव

शिवमन्यत्र नास्तीति नूनं तेनोक्तवान्मुनिः ॥^{०२} ४ ॥

280

CSV: ननु च तवा^३प्यर्थन्तत्वाद्^४ ज्ञेयस्यातीन्द्रियेष्वर्थेषूपदिष्टेष्व-
समक्षत्वात् तेषां संशय एव जायते किमसावर्थो यद्योपदिष्टस्तथैवाहोस्त्रि-
दन्यथेति । न हि तद्विषयं निश्चयकारणमस्तीति । तत्राप्युच्यते— ।

sañs rgyas kyis gsuñs lkog gyur la |

gañ z'ig the tshom skye hgyur ba |

de yis ston pa ñid bsten te |

hdi ñid kho nar yid ches bya || 5 ||

In c Vn of CSV *brten* for *bsten*.

* बुद्धोक्तेषु परोक्षेषु जायते यस्य संशयः ।

इहैव प्रत्ययस्तेन कर्तव्यः शून्यतां प्रति ॥ ५ ॥

CSV: न हि सर्वे भावाः प्रत्यक्षज्ञानगम्या अनुमानगम्या अपि विद्यन्ते ।
शक्यं चात्रानुमानं कर्तुं दृष्टान्तसद्भावात् । इह सर्व^५त्यागोपायः सर्वधर्मस्वभाव-
शून्यता । सा चाशक्या केनचिदन्यथात्वमासादयितुम् । सूक्ष्मसायमर्थो नित्य-
सन्निहितोऽपि सर्वजनासमक्षत्वात् । तस्य चोपपत्त्या सर्वधर्मस्वभावग्राह-
विनिवारणमुखेनोपपादिता यथावत्ता । अत्रैव तावदास्तीयतां निश्चयः । अथात्र^६
किमेवमेवेतदुताहो अन्यथेत्यस्ति किञ्चिदनिश्चयकारणं तदुपदिश्यतां यदि तत्र
निराकृततमुक्तवक्ष्यमाणप्रकरणप्रतिपादितनिश्चयेन । न च शक्यमनेन स्वल्पमप्य-
निश्चयकारणं किञ्चिदभिधातुमिति सिद्ध एवायं दृष्टान्तः । ततश्चान्यदप्य-
समक्षार्थप्रतिपादकवचनं भगवतो यथार्थमिति प्रतीयतां स्वनयेनैव
तथागतोपदिष्टत्वात्स्वभावशून्यतार्थाभिधायकवचनवदिति कुतो बुद्धोक्तेषु परोक्षेषु
संशयावकाशः ॥^७ ५ ॥

^१ Tib. gnas kyan; HPS *sthita tirthika*°.

^२ In the following line in CSV read *śramaṇa* (dge sbyon) and not *śravaṇa* as reads HPS.

^३ Tib. ad. darśane (khyod kyi ltar na).

^४ Tib. *pariyantatvād* (mthah yas).

^५ Tib. *thams cad*; HPS om. it.

^६ Tib. of ste hdi la; HPS reads it just before *asti* which follows.

^७ Here follows in Tib. a passage containing two ślokas, but it is omitted in the fragments.

281

CSV: न च तथागतवत्तीर्थिकानामपि शक्यमविपरोतार्था¹भिधायित्व-
मवसातुं तेषां दृष्टधर्म एव विपर्यस्तत्वात् । तथा ह्यस्य लोकस्य तैर्नित्यकारण-
पूर्विका प्रवृत्तिरुपदिश्यते । सा चाशक्यप्रतिपादना² दृष्टविरुद्धा चोपपत्तिविरुद्धा
च । एवम्— ।

gañ gis hjig rten hdi mthoñ dkañ |
de ni gz'an la blun pa ñid |
gañ dag de rjes hgro de dag |
śin tu yun riñ bslus par hgyur || 6 ||

In b V wrongly *ba* for *pa*.

* लोकोऽयं येन दुर्दृष्टो मूढ एव परत्र सः ।

वञ्चितास्ते भविष्यन्ति सुचिरं येऽनुयान्ति तम् ॥ ६ ॥

CSV: न हि सम्पूर्णे³ चन्द्रमसि व्याहृतदर्शनसामर्थ्यो⁴ 'ध्रुवमरुन्धतीं वा
पश्यतीति सम्भाव्यम्⁵ । तद्वदयं तीर्थिको लोकस्य सत्त्वभाजनाख्यस्य हेतुफलव्या-
मूढत्वात् स्थूलमेवार्थं तावद्यदा न सम्यगीक्षते तदा कथमयमति सूक्ष्मं⁶ वि^०दूर-
देशकालव्यवहितं सप्रमेदमर्थं ज्ञास्यतीति⁷ सम्भावयितुं शक्यम् । तदिदं तीर्थिकं
स्वयमत्यन्तविपर्यासितदर्शनं⁸ सृगढणाजलवदनुपासनीयं तत्त्वदर्शनामलजल-
पिपासवः संसाराध्वपरिश्रमक्लृप्तमापनोदनाय

वञ्चितास्ते भविष्यन्ति सुचिरं येऽनुयान्ति तम् ॥

अपर्यवसानापरकोटिके⁹ संसारे ते वत वञ्चिता भविष्यन्ति ये यथार्थ-
शास्त्रारं बुद्धं भगवन्तमवधूय¹⁰ दृष्टादृष्टपदार्थस्वभावग्रामूढं मोक्षकामतया
तीर्थिकमनुगच्छन्ति ॥ ६ ॥

282

CSV: कस्मात्पुनरेते मोक्षकामा¹⁰ विपर्यस्तदर्शनं तीर्थिकमनुगच्छन्ति ।

स्वभावशून्यताधर्मोपदेशश्रवणभयात् । तद्वदयं

¹ Tib. om. artha-.

² Tib. bstan par mi nus so, and thus does not support °pratipādyā of HPS.

³ Tib. lit. pūrnimā- (ña ba).

⁴ Tib. ad. kaścid (hgañ z'ig gis).

⁵ Tib. om. iti sambhāvyam.

⁶ Tib. om. vi-.

⁷ Tib. om. iti sam°.

⁸ For this Tib. phyimañi mur (?) gtugs pa med pa can. Should we read mthah for mur?

⁹ For yathārtha° avadhūya Tib. budhena bhagavatā yathāvad upadīṣṭam artham anupāśya (sañs rgyas boom ldan ḥdas kyis don ji lta ba bz'in ston pa la mi bsten par).

¹⁰ HPS ad. [sta-] mevam which is not supported by Tib.

नास्य¹ हं न भविष्यामि न मेऽस्ति न भविष्यति ।

इत्यालम्बो²त्तासात् । त्रासश्चायं³ सुचिरमहङ्कारममकाराभ्यासात् । अत एव कल्याणमित्रपरिग्रहात्सुचिराभ्यस्तमपि भावस्वभावाभिनिवेशमलं⁴ त्यक्त्वा— ।

mya nan ḥdas par rañ ḥgro gañ |
de ni śin tu bya dkaḥ byed |
ḥdren slad bz'in duḥaṇ dam pa ni |
ma yin yid ḥgror spro ma yin || 7 ||

In a V misprint *das ḥpar* for *ḥdas par*. In c V and Vx of CS *paḥi slad bz'in* for *slad bz'in duḥaṇ*.

* स्वयं ये यान्ति निर्वाणं ते कुर्वन्ति सुदुष्करम् ।

गन्तुं नोत्सहते नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतो मनः ॥ ७ ॥

CSV: बुद्धो भगवान् स्वयं भूत्वा स्वयमेव निर्वाणपुरमुपयातः⁵ ।

तस्ये⁶त्थं दुष्करकारिणो महाकारुणिकस्य⁷

गन्तुं नोत्सहते नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतो मनः ॥

न केवलमसतोऽहङ्कारममकारव्यवस्थितस्य⁸ स्वयमेव निर्वाणं गन्तुं मनो नोत्सहते । अपि खलु दुष्करकारिणो⁹ नेतुः पृष्ठतोऽप्य¹⁰सतो निर्वाणं गन्तुं मनो नोत्सहते¹¹ ॥ ७ ॥

283

CSV: कस्मात्पुनरस्य¹² नेतुः पृष्ठतोऽप्यसतः पुद्गलस्य निर्वाणं गन्तुं मनो नोत्सहते । शून्यतायां त्रासात् । कस्य पुनरस्यां त्रासो भवतीति । यस्य भवति तं प्रति¹³ प्रतिपादयन्नाह— ।

¹ See HPS, p. 69 where the same line is quoted with the same reading, i.e. *asti* for *asmi*. It is quoted also in the *Bodhicaryāvatāra pañjikā*, p. 449, reading *asti* and not *asmi*. The second half of the *kārikā* as found in the above work is as follows:

iti bālasya samtrāsaḥ paṇḍitasya bhavakṣayah ||

² Tib. *brtags nas* which means here *kalpayitrā*; but the actual reading in Tib. seems to be according to Skt. *brten nas*.

³ Tib. *skrag pa de yañ*; HPS *tatrāyam*.

⁴ Tib. *mñon par z'en paḥi dri ma dor nas*; HPS *°veśaṃ malavat*.

⁵ Tib. *ñe bar gśeḡs te*; HPS *yāti*.

⁶ Tib. *om. tasya*.

⁷ *thugs rje chen po mñah ba*; HPS *om. it*.

⁸ HPS plural number, while Tib. singular.

⁹ Tib. *mdzad dkaḥ ba mdzad paḥi*; HPS *yathopavarnitasya*.

¹⁰ HPS *ad. asya* after *api*.

¹¹ Tib. *mi sproḥo*; for *notsahate* HPS *notsāham pravedayate*.

¹² Tib. *dehi, lit. tasya*; HPS *anyasya*. For *rjes bz'in du* in Tib. one may read *slad*.

¹³ *prati* is not supported by Tib.

ma mthoñ skrag par mi rtsom ste |
 mthoñ na rnam kun de bzlog hgyur |
 des na ñes par cuñ zad cig |
 śes la skrag par bsgrub par bya || 8 ||

For *bzlog* in *b* Vx of CSV once *ldog*. In *d* Vx of CSV once *brjad* for *bsgrub*.

* त्रासो नारभ्यतेऽदृष्टे दृष्टेऽपैति स सर्वशः ।

नियमेनैव किञ्चिज्ज्ञे तेन त्रासो विधीयते ॥ ८ ॥

According to the reading *brjad par bya* in *d* in Vx of CSV one should read here *abhidhīyate* for *vidhīyate*.

CSV: अव्युत्पन्नशास्त्रसङ्केता हि गोपालादयः । शतशोऽप्युपदिश्य-
 मानायां शून्यतायां सर्वथा^१नुप्रवेशाभावेना^२दृष्टत्वाच्छून्यतार्थस्य तेषां त्रासो
 नोत्पद्यते तस्मिन् ।^३

दृष्टेऽपैति^४ स^५ सर्वशः ।

दृष्टे हि शून्यताख्ये धर्मे स^६ त्रासस्तत्पण्डितानां सर्वथापैति^७ भवनिमित्तात्मात्मी-
 याभिनिवेशविगमात् । रज्ज्वां जात^८सर्पविपर्यासस्य रज्जुदर्शने सति सर्पभय-
 विगमवत् । यस्तु किञ्चिज्जानाति^९ तस्य नियमेनावश्यम्भावितया त्रासो
 विधीयते ॥^{१०} ८ ॥

284

CSV: किमर्थं पुनरसौ किञ्चिज्ज्ञा उत्तरं पदं न पर्येषन्ते^{११} यावते^{१२} वा
 ज्ञातव्यपरिसमाप्तिर्भवतीति ।^{१३} उच्यते । त्रासात् । किं पुनस्त्रासस्य कारणम् ।
 अह । अनभ्यासः । तस्य पुनः किं कारणम् । विपरीताभ्यासः । तदेव
 प्रतिपादयन्नाह— ।

byis rnamś ñes pa kho nar ni |
 hjug byed chos la goms pa ste |
 de dag goms pa med pa yis |
 ldog byed chos la hñigs par hgyur || 9 ||

^१ HPS sarvathā tadanu°.

^२ Tib. rjes su z'ugs pa med pas; HPS °praveśābhāve sati.

^३ Tib. ldog and not bzlog.

^४ Tib. de; HPS om. it.

^५ Tib. om. it.

^६ Tib. skrag par; HPS santrāsa°.

^७ Tib. skyes pañi; HPS upayāta°.

^८ Tib. ad. kiñcin na jānāti (cuñ zad cig mi śes pa).

^९ In X read htshol for tshol.

^{१०} Tib. om. yāvatā.

^{११} For bhavatīti X reads ma gyur gyi bar du go which does not give here any sense.

In a V_x of CSV na for ni.

* एकान्तेनैव बालानां धर्मेऽभ्यासः प्रवर्तके ।

धर्मान्निवर्तकात्तेजामनभ्यासतया भयम् ॥ ८ ॥

CSV: संसारप्रवृत्त्यनुकूलो हि धर्मः प्रवर्तकः । पृथग्जनपर्यापन्नायां च भूमौ स्थितानां सत्त्वानां¹ प्रवर्तक² एव धर्मेऽभ्यासः । भावानां³ स्वभावशून्यता हि निवर्तको धर्मः संसारनिवृत्त्यनुकूलत्वात् । [तदभ्यास⁴]स्य परिपन्थ्यात्मस्नेहः । तदनुगतचित्तसन्तानत्वात्पृथग्जनास्तद्व्यावर्तकाद्धर्मान्मुक्तरां विभ्यति ।⁵ स्वभाव-शून्यतां प्रपातमिव मन्यमाना न तां यथावदतिपत्तुमुत्सहन्ते ॥ ८ ॥

285

CSV: तदेवमविद्यासान्द्रान्धकारप्रच्छादितपदार्थतत्त्वेऽनुपलभ्यमानापर-
कोटिके⁶ संसारमहा⁷टवीकान्तारि प्रनष्टसमार्गस्य कस्यचिन्नाम⁸ पुद्गलस्य
भवति स्वभावशून्यताकथायां चेद्भक्तिः स⁹ तदनुकूलप्रत्ययोप[सिद्धि-
द्वारेण यथोप-¹⁰]चीयमानप्रसादः शून्यतायां भवति तथा कार्यं कर्तुणावता¹¹
कृतज्ञन¹² च भगवति तथागते सद्धर्मान्तरायनिमित्तं कर्मात्मनो¹³ महाप्रपात-
हेतुं परिजिहीर्षुणा¹⁴ सङ्कटमप्यवगाह्य दुर्देयमपि दत्त्वा संग्रहवस्तुचतुष्टयेन
संगृह्य सद्धर्मोऽय¹⁵ सद्धर्मभाजनेभ्य¹⁶ 17उपदेष्टव्यः । यस्तु न केवलं यथोपदिष्टं
न बहु मन्यते अपि तु— ।

¹ Tib. sems can; HPS prthagjanānāṃ.

² For pravartaka and nivartaka dharma or karman cf. Y o g i y ā j ñ a v a l k y a, I. 23:

nivartakam hi puruṣaṃ nivartayati janmataḥ |
pravartakam hi sarvatra punarāvṛttihetukam ||

³ Tib. dños po rnams kyi; HPS om.it.

⁴ Supplied from Tib. de la goms pañi.

⁵ bhāvanām svabhāvasūnyatā* sutarām bibhyati; this is found differently in Tib. as follows: nivartako hi dharmas tadabhyāsaparipanthini bhāvanām svabhāvasūnyatā saṃsāranivṛtṭyanukūlatvāt || ātmasnehanugatacittasantānatvāt* bibhyati (ldog par byed pañi chos ni de la goms pañi gegs dños po rnams kyi rañ bz'in stoñ pa ñid de hñhor ba ldog pañi rjes su mthun pañi phyir ro || so soñi skye bo rnams ni sems kyi rgyud bdag la chags pa dañ rjes su hñbrel bañi phyir de ldog par byed pañi chos la ches śin tu hñjigs la ||

⁶ Tib. anādyante (thog ma dañ tha ma dañ mi ldan pañi) for anu*koṭike.

⁷ Tib. om. mahā.

⁸ Tib. om. nāma.

⁹ Tib. om. it.

¹⁰ Tib. bsgrubs pañi sgo nas ji ltar hñphel bar.

¹¹ Tib. mahākāruṇikena (sñiñ rje che ba).

¹² In X kṛta-, byas, is quite clear but not -jñena, śes pa, being illegible.

¹³ Tib. om. karma. For kṛis read kyi in bdag ñid kṛis.

¹⁴ Tib. yoñs su spañ bar hñdod pas; HPS pariñihīrṣa-[adbhyañ].

¹⁵ Tib. ad. sarvaprāyatnena (hñbad pa thams cad kṛis).

¹⁶ Tib. -bhājanabhūtebhyañ (sñod du gyur pa la).

¹⁷ Tib. ad. janebhyañ (skye bo).

gañ z'ig gti mug hgañ z'ig gis |
 bsgribs śin de ñid gegs byed pa |
 de la dge legs hgro ba yañ |
 med na thar pa smos ci dgos || 10 ||

In *d V* *ba* for *pa*.

* विघ्नं तत्त्वस्य यः कुर्याद्वृत्तो मोहेन केनचित् ।

कल्याणाधिगतिस्तस्य नास्ति मोहे तु का कथा ॥ १० ॥

CSV: मोहेन केनचिद्विघ्नमात्मन्येव कौसौद्यभयश्चोदविघ्नादिना
 तत्त्वोपदेशभाजने जने यस्तत्त्वदेशनश्रवणादिविघातं¹ करोति तस्य सुगतेरपि
 तावदेव² मनुष्यात्मिकाया नास्ति सम्भवो नियतं [दुर्ग-]तिगमनात्³ किमुतास्य
 मोक्षकथावकाशः स्यात् ॥⁴ १० ॥

286

CSV: एव⁴ परात्मनोदत्तान्ता⁵ प्रकारितां पश्यता⁶ भगवता तथागते⁷-
 नोक्तम्— ।

tshul khrims las ni ñams bla yi |
 lta las cis kyañ ma yin no |
 tshul khrims kyis ni mtho ris hgro |
 lta bas go hphañ mehog thob hgyur || 11 ||

In *c Vx* of CSV *bde hgror* (= *sugati*) for *mtho ris* (= *svarga*).
 In *d V du*, and *Vx* of CS *tu* for *thob*.

* शीलदपि वरं संसो न तु दृष्टेः कथञ्चन ।

शीलेन गम्यते स्वर्गो दृष्ट्या याति परं पदम् ॥ ११ ॥

CSV: सूत्र उक्तं । वरं शीलविपन्नो न तु दृष्टिविपन्न इति¹⁰ ॥ ११ ॥

287

CSV: एवमतिमहार्थता⁸मस्य तत्त्वदर्शनस्यावेत्येतदविघाताय विदुषा
 यतितव्यम् । न चानेन तद्विघातभयदर्शिना सता सर्वत्रैवानवधार्य पात्रविशेषमे-
 तन्नैरात्मादर्शनमुपदेष्टव्यमपात्रेषु । अपात्रे⁹ हि तदुपदेशोऽनर्थयैव¹⁰ स्यात् ।

[¹¹ उक्तं च

¹ Tib. gegs ; HPS vighātakam.

² Tib. lha dan ; HPS om. it.

³ Tib. ñan hgror hgro bas ; HPS apā- for durgati-.

⁴ HPS ad. eva.

⁵ Tib. om. atyanta.

⁶ Tib. dratvā (gzigs nas).

⁷ Tib. om. tathāgatean;

⁸ Tib. śin tu don che ba ñid du ; HPS mahārgatām.

⁹ Tib. om. it.

¹⁰ Tib. lit. anarthahetur eva (don ma yin pañi rgyu kho nar).

^{11.11} Supplied from Tib:

उपदेशो हि सूखाणां प्रकोपाय न शान्तये ।

पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्धनम् ॥ (See p. 23.)

इति । भगवताप्युक्तम्—वरं खलु काश्यप पुत्रलदृष्टिः सुमेरुमात्रा न
त्वेवाभिमानिकस्य शून्यतादृष्टिः । तत्कस्माद्धेतोः । सर्वदृष्टिगतानां शून्यता
निःसरणम् यस्य खलु शून्यतादृष्टिस्तमहमचिकित्सात् [इति वदामि]
इति ।¹¹] अत एव

dam pa min la bdag ḥdzin mchog |
bdag med ston pa ma yin te |
geig ni ḥan ḥgror ṅid ḥgro ba |
tha mal ma yin ṣi ṅid duḥo || 12 ||

In a Vx of CSV *yin* for *min*, and *la* for *ba* in *c*.

* अहङ्कारोऽसतः श्रेयान्न तु नैरात्मप्रदर्शनम् ।

अपायमेव यात्येकः शिवमेव तु नेतरः ॥ १२ ॥

CSV: नैरात्मप्रदर्शनाधिमुक्तिविरहितो ह्यात्मग्राह्याभिनिविष्टोऽसद्वर्त्मसमा-
श्रयादृष्टिगहनानुचारी नरोऽसन्नित्युच्यते । तस्यासतो वरमात्मदेशना दुश्चरित-
निवृत्त्यनुकूलत्वात् तस्याः । तथा ह्यसावात्मस्नेहानुगमना²द्वित³मात्मनो⁴ऽ-
भिवाञ्छन् दुश्चरितनिवृत्तिं बहु मन्यते । निवृत्तपापस्य चास्य सुगतिगमनं
भवति सुलभम् । नैरात्मोप⁵देशस्तस्य प्रतिक्षेपविपर्ययासंबोधाभ्यां कायचित्त-
सन्तानं नियतमुपहन्ति । तदेवम्

अपायमेव यात्येकः शिवमेव तु नेतरः ।

नैरात्मप्रदर्शनविप्रतिपन्नो ह्यविद्वानपायमेव याति न शिवम् । यस्तु नेतरः स
शिवमेव याति नापायम् । इतरशब्दोऽयमनुकृष्टवाची । कश्चानुकृष्टः । यः⁶
शून्यतार्थं विपरीत⁷मधिगच्छति प्रतिक्षिपति वा । तत्प्रतिषेधेन नेतरः ।
नेतर इत्युक्तं इत्यर्थः । यत एव शून्यतोपदेशादितरोऽपायनिष्ठ⁸स्तत एव

blun la ṅe bar bstan pa ni |
ḥkhrug° ḥbah z'ig go || (p. 23)

z'es kyaṅ bśad do || beom ldan ḥdas kyaṅ ḥod sruṅs gaṅ zag tu lta ba ri rab
tsam ni blaḥi mñon paḥi ṅa rgyal can ston pa ṅid du lta ba ni ma yin no || de ciḥi
phyir z'e na | ḥod sruṅs lta bar gyur pa thams cad la ṅes par ḥbyuṅ ba ni ston
pa ṅid yin na | gaṅ ston pa ṅid du lta ba de ni gsor mi ruṅ ṅo [z'es ḥas bśad do]
z'es gsuṅs so ||

This quotation is from the Kāśyapa-parivarta, §§ 64-65 (varam khalu° kasmād
dhetoh in § 64, and sradḥṣṭi° vadāmi in § 65) with some unimportant variations in both
Skt. and Tib.

¹ Tib. mi; HPS om. it.

² Tib. -anubandhād (rjes su ḥbrel bas) for -anugamanād.

³ Tib. hitam sukham ca (phan pa dan bde ba).

⁴ Tib. bdag ṅid la; HPS ātmanā.

⁵ Tib. ad. -dharma- (chos) after nairātmya-.

⁶ Tib. gaṅ z'ig; HPS om. it.

⁷ ston pa ṅid kyi don phyin ci log tu; HPS viparītam śūnyatārtham.

⁸ Tib. mthar thug; HPS °niviṣṭa°.

शून्यतोपदेशान्नेतरो निर्वाणनिष्ठो जायते । शून्यतादर्शनप्रत्ययेन¹ सर्वत्र सङ्ग-
परित्यागान्निहतक्लेशकर्मगणो नियतं निर्वृतिपद²मुपयाति । [³अथवा
योऽसन्नैरात्मधर्मं शृणोति स प्रतिक्षेपविपर्ययबोधस्थामपायमेव याति । यो न
शृणोति स पुण्यकर्मप्रत्ययेन स्वर्ग⁴मेव ॥⁵] १२ ॥

288

CSV: किं पुनरिदं नैरात्म्यं नाम यदसत्त्वं नोपदेष्टव्यं सत्त्वं चोपदेष्टव्य-
मिति तद्वतिपादयन्नाह — ।

z'i sgo gñis pa med pa dañ |
lta ba ñan rnam hñigs byed ciñ |
sañs rgyas kun gyi yul hgyur ba |
bdag med ces ni bya bar brjod || 13 ||

In *b* Vxx of CS and CSV *hñig* for *hñigs*. In *c* Vx of CSV *gyur* for *hgyur*, and Vxx of CS and CSV *la* for *ba*.

* अद्वितीयं शिवद्वारं कुट्टष्टीनां भयङ्करम् ।

विषयः सर्वबुद्धानामिति नैरात्म्यमुच्यते ॥ १३ ॥

CSV: यदद्वितीयं शिवद्वारं तन्नैरात्म्यम् । यत्कुट्टष्टीनां भयङ्करं
तन्नैरात्म्यम् । यो विषयः सर्वबुद्धानां तन्नैरात्म्यमुच्यते⁵ । तत्ता⁶त्ता नाम
योऽपरायत्तस्वरूपः⁷ स्वभावः । ⁸[तदभावो नैरात्म्यम् ।]⁹ तच्च धर्मपुद्गलमेदाहृतं
प्रतिपद्यते । धर्मनैरात्म्यं पुद्गलनैरात्म्यं चेति । तत्र पुद्गलो नाम यः¹⁰ स्कन्धानु-
पादाय प्रज्ञप्यते¹¹ । स च स्कन्धेषु पञ्चधा मृग्यमाणो न सम्भवति । धर्मास्तु
स्कन्धावतन¹²धातुसंशब्दिताः पदार्थाः । तदेषां धर्माणां पुद्गलस्य च यथास्वं
हेतुप्रत्ययाधीनजन्मत्वादुपादाय प्रज्ञप्यमानत्वाच्च स्वायत्तमपरायत्तं निजम-

¹ Tib. rkyen gyis; HPS pratyayah (yam).

² Tib. mya ñan las hñas pañi go hñas du; HPS nirvrttimupa°.

^{3,3} Tib. yañ na dam pa ma yin gañ z'ig bdag med pañi chos ñan pa de ni spañs pa
dañ phyin ci log tu rtogs pas ñan hñro kho nar hñro la || gañ z'ig mi ñan pa de ni bsod
nams kyi las kyi rkyen gyis bde hñro ñid duho ||

⁴ Lit. sugati° (bde hñro).

⁵ Tib. om. ucyate.

⁶ Tib. de la°, HPS taccā°.

⁷ HPS yad fur yah. Before aparāya° Tib. ad. bhāvānām (dños po rñams kyi).

⁸ HPS -svarūpasvabhāvañ.

⁹ Tib. de med pa ni bdag med pañi; HPS om. it.

¹⁰ HPS ad. skandhapañcakasyopādānākhyasyopādātā.

¹¹ Tib. lit. pratiyate (brtags).

¹² Tib. skye mched = āyatana; HPS skandhā ghanadhātu°.

कृतकं¹ रूपं नास्तीति पुद्गलस्य धर्माणां च नैःस्वाभाव्यं व्यवस्थाप्यते । यस्य चार्थस्य स्वरूपसिद्धिर्नास्ति तस्य केनान्येनात्मनास्तु सिद्धिरिति । तस्मात्सर्वथासिद्ध-
लक्षणा² एव³ पदार्था मूर्खजनस्य⁵ विसंवादकेनात्मना प्रतीत्य वो⁶पादाय वा
वर्तमाना मूढधियां सङ्गास्यदं भवन्ति⁷ । यथास्वभावं तु सम्यग्दर्शनैः प्रति-
भाव्यमाना धर्मपुद्गलयोः [सङ्गपरिचयवाहका भवन्ति।]⁸ सङ्गपरिचयश्च
निर्वाणावाप्तिकारणम् ।⁹ विदितनैरात्म्यस्य हि सर्वेषु⁹ ज्ञावेषु परिचीण¹⁰सङ्गस्य
न क्वचित्काचित्प्रार्थना कुतो वा निमित्तोपलभ्य इत्यद्वितीयमेव शिवहारमेतन्
नैरात्म्यम् ।¹¹ तच्चैतत्कुट्टीनां भयङ्करम् ।¹⁰ नैरात्मे हि वस्तुनः सर्वथानु-
पलभ्याकुट्टीनां वस्तुस्वरूपपरिकल्पसमाश्रयणाद¹²त्यन्तविनाशदर्शनाद्भयङ्कर-
मेतन्नैरात्म्यम् । विषयः सर्वबुद्धानां नैरात्म्यम् । सर्वबुद्धानामिति आवाक-
प्रत्येकबुद्धानुत्तरसम्यक्स्वबुद्धानाम् । ज्ञानविशेषविषयत्वेनावस्थानाद्विषयः
सर्वबुद्धानामित्युच्यते । धर्मशरीराव्यतिरेकवर्तितां वा सर्वेषां सम्यक्सम्बुद्धाना-
मावेदयन्नाह विषयः सर्वबुद्धानामिति । विशेषणमालया¹³ सर्वधर्म¹⁴नैरात्म्य-
मुक्तमाचार्येण ॥ १३ ॥

289

CSV: एतच्च नैरात्म्यं सता मन्दधियो जनस्य¹⁵ नोपदेष्टव्यम् ।
यस्मात् — ।

chos ḥdi yi ni miñ las kyañ |
dam pa min pa ḥjigs pa skye |
gz'an la ḥjigs pa mi skyed pañi |
stoabs ldan z'es bya gañ z'ig mthon ॥ 14 ॥

In c V and Vx of CS *bskyed* for *skyed*.

* अस्य धर्मस्य नास्तीऽपि भयमुत्पद्यतेऽसतः ।

बलवान्नाम की दृष्टः परस्य न भयङ्करः ॥ १४ ॥

¹ Tib. om. akṛtakam; HPS °kṛtakarūpañ.

² Tib. deñi phyir; HPS om. it.

³ Tib. svalakṣaṇāsiddhāḥ (rañ gi mtshan ſiid kyis ma grub pa).

⁴ Tib. om. it.

⁵ Tib. om. it.

⁶ Tib. om. it; HPS ca for vā.

⁷ Tib. ḥgyur la; HPS sambhavanti.

⁸ Tib. chags pa yohs su zad pa ḥdren par ḥgyur ro |

⁹ Tib. thams cad; HPS om. it.

¹⁰ Tib. kṣipāsēṣa° (chags pa ma lus pa zad pa la).

¹¹ HPS om. here a few lines.

¹² Tib. parikalpanāśrayiṇām (yohs su brtags pañi rten can).

¹³ Tib. phreñ giñi; HPS- mālaya-.

¹⁴ Tib. chos thams cad; HPS om. it.

¹⁵ Tib. skye bo; HPS om. it.

CSV: बलवन्नैरात्मादर्शनं सर्वसद्दर्शनोन्मूलनसमर्थत्वात् । दुर्बलम-
सद्दर्शनमुन्मूलनीयत्वात् । नियतं चैतद्यदुर्बलः^१ सबलादिभेतीति । तस्मान्न
दुर्बलस्य कुदर्शनेनात्मीकृतचित्तसन्तानस्यायं धर्म उपदेष्टव्यो भयहेतुरिति
कृत्वा ॥ १८ ॥

290

CSV: ननु चोपदेष्टव्य एवायं धर्मः सकलकुदर्शनप्रमाथित्वात् । तथा
ह्यवश्यं परप्रवादिनः सह धर्मेण^२ निग्रहीतव्याः । ततश्च वादाद्यिना सता
परमतविजिगीषुणा धर्मोऽयमपात्रेष्वप्युपदेष्टव्य इति । उच्यते । नैतदेवम् ।
यस्मात्^३— ।

chos ḥdi de bz'in gśegs rnam kyis |
rtsod paḥi ched du ma gsunḥ so |
de ltaḥaṅ ḥdis ni gz'an smra rnam |
bsregs te me yis bud śiṅ bz'in ||15||

In *b* V and Vx of CS *te* for *so*, and *ḥdi* for *ḥdis* in *c*. In *d*
V wrongly *gsregs* for *bsregs* and V and Vx of CS *yi* for *yis*.

* वादस्य हि कृते धर्मो नायमुक्तस्तथागतैः ।*

परवादांस्तथाप्येष दहत्यग्निर्यथेन्धनम् ॥ १५ ॥

In *a* for *hi kṛte* suggested by me HPS reads *kṛtaśaḥ* which
does not give any sense. In order to avoid this difficulty V
emends the reading *vādasya kṛtaśaḥ* as given by HPS by
vivādasya kṛte. But it is to be noted that CSV frequently reads
vāda and not *vivāda*. V reconstructs the second half as follows :

tathāyam anyasābadānām dāhako'gnir yathendhanam ||

It cannot be accepted. The word *agnih* cannot be construed
here with *indhanam*.

CSV: यदि चायं धर्मो वादस्य कृते [उपदिष्टः]^४ स्यात् स्यादेतदेवम् ।
न त्वयं वादार्थ^५मुपदिष्टो विमोक्षमुखिनोपदेशात् । यद्यप्येव^६

१[परवादांस्तथाप्येष दहत्यग्निर्यथेन्धनम् ॥

^१ Tib. stobs chuṅ ba ; HPS abalavān.

^२ Tib. chos dan mthun par. It means 'agreeing with dharma'.

^३ For apātresv api Tib. pātresu (snod dag ia) which cannot be accepted.

^४ Tib. tathā hi (ḥdi ltaṅ).

^५ Tib. bstan par ḥgyur.

^६ Tib. °ched du ; HPS °dārtha upa°.

^७ de ltaḥaṅ ḥdis ni gz'an smra rnam |
bsregs te me yis bud śiṅ bz'in ||

वादार्थमनुपदिष्टोऽप्ययं धर्मः परवादं निराकरोत्येव । शोधनादिकार्यार्थमुपा-
दत्तोऽग्निर्यद्यपि दाहाद्यर्थो न भवति तथापि दहनस्वभावेनेष्टं कार्यमनुविदधान
इत्थनमपि दहति ॥ ०७] १५ ॥

291

CSV : yañ ji ltar chos ḥdi dad pa can gyi rgyud la ñe bar
skye ba na pha rol pohi smra ba dag sreg par ḥgyur z'e na |
bśad pa |

= कथं पुनरेष धर्मः श्रद्धावतः सन्तान उपजातः परवादान्दहति ।
उच्यते— ।

chos ḥdi gañ gis śes gyur pa |
de ni gz'an la mi dgaḥ ste |
des na bdag la chos ḥdi ni |
ḥjig paḥi sgo dañ ḥdra bar snañ || 16 ||

In *a* *V* *ba* for *pa*, and *dkaḥ* for *dgaḥ* in *b* ; both the readings
of *V* are wrong.

V dharmo'yam yena vijñāto bhavet so'nyasya na priyaḥ |

vināśadvāravat tena dr̥ṣṭo dharmo'yam ātmanaḥ || 16 ||

V's reconstruction of *b* is defective. See the commentary
quoted below: I would translate the *kārikā* as follows:

जानाति य इमं धर्मं प्रीतिरन्यत्र तस्य न ।

धर्मोऽयमात्मनस्तेन नाशद्वारमिदृच्छते ॥ १६ ॥

CSV : dam paḥi chos kyi de kho na ñid mthoñ baḥi bdud
rtsi myaṅs pa ni de las gz'an paḥi lta baḥi ro la mnog med
par byed paḥi phyir de las gz'an paḥi lta ba thams cad la de
mi dgaḥo || slob dpon dam paḥi chos kyi bdud ṛtsiḥi ro myaṅs
pa lta bur gyur pa skye bo blo dañ ldan paḥi yid tshim par
byed paḥi tshig gsuñ ba |

des na bdag la chos ḥdi ni |

ḥjig paḥi sgo dañ ḥdra bar snañ ||

slar mi skye bas ḥjig pa mthoñ baḥi phyir chos ḥdi ni bdag
med paḥi chos rtogs paḥi rgyud la dam pa ma yin paḥi lta ba

rtsod paḥi don du ma bstan yañ chos ḥdi ni pha rol pohi smra ba sel bar byed pa kho
naḥo || me ñe bar len pa ni ltso ba la sogs paḥi bya baḥi don du yin la bud śin baregs
paḥi don du ma yin mod kyi de lta na yañ sreg par byed paḥi rañ bz'in yin pas ḥdod
paḥi bya ba rjes su sgrub cāñ bud śin yañ sreg par byed do ||

thams cad h̄jig paḥi rgyu yin no sñam du slob dpon la
snañ ño || hdi ni mi dmigs paḥi bdag ñid can yin paḥi
phyir h̄gaḥ z'ig yañ h̄jig paḥi rgyu ma yin pas h̄jig paḥi sgo
dañ ḥdra bar z'es bśad do || yañ na bstan paḥi chos la
dgoñs nas h̄jig paḥi sgo dañ ḥdra bar zes' bśad do || mya ñan
las ḥdas pa ni gtan du baḥi h̄jig pa yin la || der rjes su h̄jug paḥi
sgo ni rnam par thar paḥi sgo stoñ pa ñid rtogs paḥi bdag ñid
can yin la | bstan paḥi chos kyañ slob dpon la de dañ ḥdra bar
snañ ste | ji ltar h̄phags paḥi chos kyi rañ bz'in thugs su chud
par śes nas dad pa dañ ldan pa lta ba gz'an mñon par mi ḥdod pa
de bz'in du luñ gi chos rtogs pa yañ gz'an la mi dgaḥ sñam du
dgoñs so ||

=सद्धर्मतत्त्वदर्शनामृतरसास्वादनेन हि दर्शनान्तररसस्यासन्तोषकरत्वात्
स तदन्येषु सर्वेषु दर्शनेषु प्रीयते। आचार्य आस्वादितसद्धर्मामृतरसस्यैव
बुद्धिमतो जनस्य मनःसन्तोषकरं वचनमाह—

धर्मोऽयमात्मनस्तेन नाशद्वारमिवेक्ष्यते ॥

पुनरनुत्पादेन विनाशदर्शनाद्धर्मोऽयं नैरात्मधर्मावगन्तृसन्ताने
सर्वासहर्शनविनाशहेतुरित्याचार्यस्य दृश्यते। अयमनुपलम्भात्मक इति न
कस्यचिदपि विनाशहेतुरिति नाशद्वारमिवेत्युच्यते। अथ वोपदिष्टधर्माभिप्राया-
न्नाशद्वारमिवेत्युच्यते। निर्वाणं ह्यात्यन्तिको विनाशः। तदनुसारि द्वारं
विमोक्षद्वारं शून्यतावगमात्मकम्। उपदिष्टोऽपि धर्म आचार्यस्य तादृशो
दृश्यते। यथार्थधर्मस्वभावावगमेन ज्ञानाच्छृङ्खलतो दर्शनान्तरे नाभिरुचिरेव-
मागमधर्मावगमे नान्यत्र प्रीतिरित्यभिप्रायः ॥ १६ ॥

292.

CSV: ci ste h̄phags pa rnams la yañ ciḥi phyir ḥdi skrag paḥi
rgyur mi h̄gyur z'e na || bdag la chags pa log paḥi phyir ro || gañ
la bdag la chags pa yod pa de ni de dañ rjes su mthun paḥi dños
poḥi lta ba ḥdod kyi de dañ mi mthun paḥi¹ bdag med par lta ba
ni ma yin no ||

=अथार्याणामपि किमेष उच्चासहेतुर्न भवतीति चेत्। आत्मस्नेहनिवृत्तेः।
यस्यात्मस्नेहस्तस्य तदनुकूला वस्तुदृष्टिरिष्टा न तदननुकूला नैरात्मदृष्टिः।

de ñid du bdag med sñam du |
 de ltar gañ la dgoñs gnas pa |
 de ni yod pas ga la dgaḥ |
 med pas hñigs par ga la hgyur || 17 ||

In *c* V and Vx of CS *gañ* for *ga*; the former is, however, supported by CSV in the course of explanation. V wrongly *dkah* for *dgaḥ* in the same line.

V anātmacintā tattvena tasmād yasya matā bhavet |
 satā kasya bhavet prītir asatā ca bhayaṁ katham || 17 ||

I would suggest the following :

तच्चतो नैरात्म्यमिति यस्यैवं वर्तते मतिः ।

तस्य भावात्कुतः प्रीतिरभावेन कुतो भयम् ॥ १७ ॥

CSV : de ñid du bdag med sñam du |
 de ltar gañ la dgoñs gnas pa |

hphags pa

de ni yod pas ga la dgaḥ |
 med pas hñigs par ga la hgyur ||

gañ z'ig la phyi dañ nañ gi dños poñi rañ gi ño bo yoñs
 su mi rtog pañi phyir z'es bya bañi dños po ḡgaḥ yañ rañ bz'in gyis
 yod pa ma yin no | smra bar dgoñs pa mnam par gnas pa de ni gañ
 med par mthoñ ba las de bdag med pa las hñigs par hgyur ba yod
 par lta ba yod pas yoñs su tshim par ga la hgyur || de ñid kyī phyir
 de dag gi rjes su chags pa dañ khoñ khro ba dañ bral baḥo z'es
 bya ste | yod par lta ba la rjes su chags pa med pañi phyir la ||
 bdag med par lta ba la yañ khoñ khro ba med pañi phyir ro ||
 deñi phyir gñis la mi spyod ciñ rtshod pa med pa ḥdi ni mya ñan
 las ḥdas pañi groñ khyer du bde blag tu ḡgro ste | deñi phyir mya
 ñan las ḥdas pa dam pañi gnas yin pañi phyir na bdag med pa
 de deñi hñigs pañi rgyu ma yin no ||

तच्चतो नैरात्म्यमिति यस्यैवं वर्तते मतिः ।

आर्यस्य

तस्य भावात्कुतः प्रीतिरभावेन कुतो भयम् ॥

यस्य बाह्यस्यान्तरस्य च भावस्य स्वरूपापरिकल्पनया न कश्चिद्भावः

स्वभावेनास्तौत्यभिप्रायो वर्तते कुत्र तस्याभावदर्शनेन तस्मान्नैरात्म्य[दर्शना]द् भयं
 कुतो [वा] भावदर्शनात्परिसन्तोषः । तस्मादेव तयोरनुरागस्य प्रतिघस्य
 चाभाव इति । भावदर्शनेऽनुरागाभावान्नैरात्म्यदर्शनेऽपि प्रतिघाभावात् ।
 तस्मादुभयमनाचरन् निर्वाणोऽयं निर्वाणनगरीं सुखेन गच्छति । तस्मान्
 निर्वाणं परमं स्थानमिति तन्नैरात्म्यं न तस्य भयहेतुर्भवति ॥ १७ ॥

293.

CSV : dños por lta ba la mñon par z'en pañi mu stegs can mya
 ñan las ḥdas pa la gyañ sar ḥdu śes pa rnams ni mya ñan las ḥdas
 pa las ḥjig rten gcod par byed ciñ skye bo sdug bsñal mthañ yas
 pañi rgyu dños por lta ba la sbyor ba na ḥgro ba rnams kyi sdug
 bsñal mu mthañ med pañi sa bon du gyur pa yin no ॥ deñi phyir |

= भावदर्शनाभिनिविष्टास्तौर्थिका निर्वाणे प्रपातसंज्ञिनो निर्वाणा-
 ल्लोकस्योच्छेदं कुर्वन्तोऽनन्तदुःखहेतुभावदर्शनयोगगतानां जनानामपर्यन्तदुःख-
 बीजभूता भवन्ति । तस्मात्— ।

don min sa bon gyur pa yi |
 mu stegs can mañ mthoñ nas ni
 chos ḥdod pa yi skye bo la |
 su z'ig sñiñ brtse skye mi hgyur ॥ 18 ॥

In *b* Vx of CSV *mdo* for *mañ*. In *d* Vx of CSV *mi brtse bar*
 for *brtse skye mi*.

V anarthabijabhūtaṃs tāṃs tān dr̥ṣṭvā tīrthikān bahūn |
 dharmakāme jane kasya kṛpā nāma na jāyate ॥ 18 ॥

There is nothing in the Tib. text for V's *tāṃs tān* in *a* and *b*.
 I may suggest the following :

बीजभूताननर्थस्य विलोक्य तौर्थिकान् बहून् ।
 धर्मकामे जने कस्य करुणा नैव जायते ॥ १८ ॥

294

CSV : yañ ciñi phyir sems can rnams dge bañi bar bsams pa can
 yin yañ phal cher mu stegs can rnams kyi lugs dañ rjes su ḥbrel
 gyi bde bar gśegs pa poñi dañ ma yin z'e na | de ni phra bañi
 phyir ro ॥° ji ltaṛ bde bar gśegs pa po rnams kyi chos ḥdi phra ba

ñid dan | de las gz'an pa rnams kyi rigs pa ñid [ma]yin pa de
ltar bstan paḥi phyir bsad pa |

= कस्मात्पुनः सत्त्वाः कुशलान्तराशया अपि भूयसा तौर्थिकानां
मतमनुवर्तन्ति न तु सौगतानामिति ।° तस्य सूक्ष्मत्वात् । यथा च सौगताता-
मयं धर्मः सूक्ष्म एव तदन्येषाञ्चायुक्त एव तथा प्रतिपादवन्नाह — ।

śā kya gos med bram z'e ste |
gsum rnams kyi yañ chos yid dan |
mig dan rna ba yis ḥdzin pa |
dehi phyir thub paḥi gz'un lugs phra || 19 ||

In *b* Vx of CSV *pa rnams kyiñ* for *rnams kyi yañ*. In *d* V
and Vx of CS *de* for *dehi*, and *smra* for *phra* supported by both
the commentary and the Chinese version.

V śākyena cetasā dharmo nagnakena tu cakṣuṣā |
śrutyā grhīto vipreṇa muniproktas tataḥ śivaḥ || 19 ||

So far as the first three lines, *a*, *b*, and *c*, are concerned V's Skt.
is good. But I wish he had kept the order of the words in the
Tib. text. With regard to the last line, *d*, his rendering
can hardly be defended. Apparently he has confounded *gz'un*
in the text with *gsuñ* when he writes for the former *prokta* (in
muni-prokta). The word *gz'un* with *lugs* makes a phrase *gz'un-*
lugs meaning *samaya* 'comprehension', 'doctrine'. And, again,
in writing *śiva* undoubtedly for *lugs* he seems to have confounded
the latter with *legs* 'good'. Besides, he has taken the wrong
reading *smra* for *phra* 'sūksma'.

I may give the following :

शार्क्यैरचेतैर्विप्रैस्त्रिभिश्चितेन चक्षुषा ।

कर्णेन गृह्यते धर्मः सूक्ष्मस्तत्त्वमयो मुनेः ॥१७॥

CSV: bram ze rnams ni ḥdon pa sñin por byed pa ste | de
rnams kyi de ni rna baḥi yul lo || gcer bu pa dag ni gtsañ sprar'
spyod pa dan bral baḥi phyir lus dri ña baḥi ḥdam ḥphel bz'in pas
gos śin khru ras dan bral ba grañ ba dan rluñ dan ñi ma dan skra
ḥbal ba la sogs paḥi sdug bsñal gyi gz'ir gyur pa rnams te | de

rnams kyi lugs de ni mthoñ bas go bar bya ba yin te | dehi phyir
de rnams kyi chos ni mig gis¹ rnam par śes par bya ba yin no ||
śā kya dños po thams cad rañ bz'in med par lta bañi ñi mas sems
kyi rgyud snañ bar byas śiñ dam pa ma yin pañi lta ba ma lus
pas hñigs śiñ tshañ tshiñ du gyur pañi ma rig pañi mun pa bcom
pa | hñus byas rmi lam dañ mig hphrul dañ sgyu mañi na chuñ
[ma] dañ gzugs brñan dañ sprul pa dañ mtshuñs pañ mthoñ ba ñon
moñs pañi dri ma ma lus pa bsal bas sems kyi rgyud dri ma med
par gyur pa rnams ni de ltar mñam par bz'ag² pa dag kho nas ñes
par bya ba yin te | dehi phyir de dag gi dge bañi bsam pa ni yid
kyi rnam par śes pas go bar bya ba yin pas thub pañi gz'uñ lugs
phra ba yin no || dehi phyir ma ñes pas bsod nams hñod kyañ skye
bo bde bar gśegs pa poñi chos la mi hñug go ||

=विप्रा हि पाठं सारं कुर्वन्ति । स तेषां कर्णविषयः । अचेलका
हि शौचाचाररहितत्वाद्देहमानदेहदुर्गन्धपङ्काशेलस्नानशाटिकारहिता हिमवात-
सूर्यकेशलुञ्चनादिदुःखाधारभूताः । तेषां स आचारो दर्शनेनावगन्तव्यः । तस्मात्तेषां
धर्मश्चक्षुषा विज्ञेयः । शक्यास्तु सर्वभावनिःस्वभावत्वदर्शनसूर्याज्ञासितचित्तस-
न्तानाः समस्तासद्दर्शनभौता उन्मूलितगहनाविद्यातिमिराः संस्कृतं स्वप्नेन्द्र-
जालमायायुवति³प्रतिबिम्बनिर्माणसमं पश्यन्तो निखिलक्लेशमलापाकरणेन
निर्मलभूतचित्तसन्तानाः समाहिताश्चैव निर्णेतव्याः । तस्मात्तेषां कुशलभावना
मनोविज्ञानेनावगन्तव्येति मुनेः समयः सूक्ष्मः । तस्मादनिश्चयेन पुण्यकामोऽपि
जनो न सौगते धर्मे प्रवर्तते ॥ १८ ॥

295

CSV : hñdir smras pa | gal te blo rags pañi phyir hñig rten
phyi rol pa la bsten na⁴ hñug na ho na hñdir yañ de ltar rjes su
sgrub par gyis śig | phyi rol pañi bya ba rjes su mi hñrub ste |
hdi ltar |

=अथाह । यदि स्थूलबुद्धित्वाज्जोको बाह्योपासने प्रवर्तते अथेहाप्येव-
मनुविधीयताम् । न बाह्यं कार्यमनुविधीयते । तथा हि—

ji ltar bram ze rnams la chos |
phal oher phyi hñchos brjod pa ltar

¹ X gi.² X gz'ag.³ See MV, pp. 45, 46, 463 ; BC, IX. 31.⁴ X naa.

de bz'in gcer bu rnams la chos |
phal cher blun pa brjod pa yin || 20||

V brāhmaṇānāṃ yathā dharmāḥ kriyāprāyaḥ prakīrtitaḥ |
nirgranthānaṃ tathā dharmo jadaprāyaḥ prakīrtiḥ || 20 ||

I do not think Tib. *phyi ḥchos* in *b* can be translated by *kriyā-* as V has done. The *kārikā* may be translated thus :

ब्राह्मणानां यथा धर्मः प्रायेण बाह्य उच्यते ।

नग्नकानां तथा धर्मः प्रायेण जड उच्यते ॥२०॥

CSV : bram ze rnams ni bzlas brjod dañ sbyin bsreg dañ bkra
sis dañ hgyod tshañs la sogs paḥi bya ba dag gis gz'an dag
las rñed pa dañ bkur sti la sogs pa ḥdod pas phyi ḥchos par ḥdod
do || de dag gi chos ni phal cher phyir ḥchos pa z'ig ste | phyir
ḥchos gtso bo yin no | z'es bya baḥi don to || chos ḥdi ni thar pa ḥdod
pa rnams la ḥgag pa¹ yin te | ḥkhor baḥi rjes su mthun paḥi
phyir la ||° ji ltar thar paḥi bar du gcod par byed paḥi phyir
bram ze rnams kyi chos phyi ḥchos phal che ba thar pa ḥdod pa
rnams kyis spyod par bya ba ma yin pa de bz'in du gcer bu rnams
kyi chos sems blun pa ḥñid du byed paḥi rgyu yañ blun pa phal
che baḥi phyir spyod par bya ba ma yin pas de ltar ñe bar
bstan pa rjes su mi sgrub bo ||

=ब्राह्मणा मन्त्रजपदानहोममङ्गलप्रायश्चित्तादिभिः कार्यैरन्येभ्यो लाभ-
सत्कारादीच्छया बाह्यमिच्छन्ति । तेषां धर्मः प्रायेण बाह्यः । बाह्यप्रधान
इत्यर्थः । अयं धर्मो मोक्षकामाणां निषिद्धः । संसारानुकूलत्वात् ।° यथा
मोक्षपर्यन्तोच्छेदकत्वेन ब्राह्मणानां प्रायेण बाह्यो धर्मो मोक्षकामैर्नाचरितव्यस्तथा
नग्नकानामपि धर्मश्चित्तजाड्यकरणहेतुजडप्राय इति नाचरितव्यः । अत एव-
मुपदेशो नानुविधीयते ॥२०॥

CSV : gañ gi phyir bram ze ḥdi rnams kyi chos phyi ḥchos
phal che ba de ḥñid kyi phyir hjig rten phal cher |

=यस्मादेषां ब्राह्मणानां धर्मो बाह्यप्रायस्तस्मात्लोकस्य प्रायेण—।

ji ltar rig pa blaṅs pa las |
 bram ze gus pa skye ba ltar |
 de bz'in ṅon moṅs blaṅs pa las |
 geer bu pa la brtse bar hgyur || 22 ||

In *a* Vx of CSV *rigs* for *rig*.

V yathaiva vedagrahaṇe bhaktir viprasya jāyate |
 nirgranthasya tathā kleśagrahaṇe jāyate matiḥ || 23 ||

V takes *rigs* pa in *a* to mean 'Veda', but in Tib. the actual word for it is *rig byed*. In the Tib. text there is nothing for his *mati* in *d*. In accordance with the Vṛtti quoted below and the Chinese version one may suggest the following restoration :

विद्याग्रहणतः अज्ञा विप्रेषु जायते यथा ।

कृपा क्लेशग्रहणतो नग्नेषु जायते तथा ॥२१॥

CSV : ji ltar ḥdon par byed pa tsam gyis sems raṅs par gyur
 paḥi ḥjig rten ni rig¹ pa blaṅs pa las bram ze rnam la gus pa
 skye ba de bz'in du ṅon moṅs pa blaṅs pa las mgo skyes² ḥbal
 ba la sogs pa lus yoṅs su dub pa las gos med pa rnam la brtse
 ba skyehō ||

=यथा पाठक्रियामात्रेणोल्लसितचित्तस्य लोकस्य विद्याग्रहणाद्वाङ्मयेषु
 अज्ञा जायते तथा क्लेशग्रहणात्केयलुच्चनादिदेहपरिखेदादचेलकेषु कृपा
 जायते ॥२१॥

297

CSV : ḥdi rnam kyī lus yoṅs su ṅon moṅs paḥi sdug bsñal ṅams
 su myoṅ ba ni chos kyī ched du hgyur ba ḥdi ni mi srid de ṅes pa
 spyod paḥi ḥbras bu yin paḥi phyir ro || z'es bstan paḥi phyir ro ||

=एषां शरीरपरितो शदुःखानुभवो धर्मनिमित्तं भवतीति । नेदं सम्भवति ।
 दुश्चरितफलादिति प्रतिपादनात् ।

sdug bsñal las kyī rnam smin phyir |
 ji ltar chos su mi hgyur ba |
 de bz'in skye ba las kyī ni |
 rnam smin yin phyir chos ma yin || 22 ||

¹ X rigs.

² X te mgo. mgo skyes-mūrdhaja, śīroruḥa, keśa.

In *d* Vx of CSV *rnams* for *nam*; and omits *yin* adding *na* after *phyir*.

V kleśakarmavipākena yathā dharmo na jāyate |
janmakarmavipākena tathā dharmo na jāyate || 22 ||

I think a slight modification, such as follows, is here necessary.

क्लेशः कर्मविपाकेण यथा धर्मो न जायते ।

जन्म कर्मविपाकेण तथा धर्मो न जायते ॥२२॥

CSV :

sdug bsñal las kyi rnam smin phyir |
ji ltar chos su mi hgyur ba |
z'es bya ba smos so || ji ltar sgren mos rgyu ba rnams kyi hdi
pañi sdug bsñal gyi ñams su myoñ ba yañ dmyal bañi sdug
bsñal gyi ñams su myoñ ba bz'in chos kyi ched du mi hgyur ba
ltar bram ze rnams kyi yañ |
de bz'in skye ba las kyi ni |
rnam smin phyir na chos ma yin ||

= क्लेशः कर्मविपाकेण यथा धर्मो न जायते ।

इत्याह । यथा नग्नचारिणमिह दुःखानुभवो नरकदुःखानुभववद्वर्मनिमित्तं न
भवति ब्राह्मणानामपि

जन्म कर्मविपाकेण तथा धर्मो न जायते ॥ २२ ॥

298

CSV : gal te las kyi rnam par smin pa yin pañi phyir mig la
sogs pa tar sdug bsñal dañ skye ba chos su mi hgyur na ho na
chos gañ z'ig yin z'e na | bśad par bya ste |

= यदि कर्मविपाकाच्चक्षुरादिवदुःखं जन्म च न धर्मस्तर्हि को धर्म इति ।
उच्यते—।

chos ni mdor na mi htshé bar |
de bz'in gśégs pa rnams kyis gsuñs |
stoñ ñid mya ñan hdaś par te |
hdir ni de gñis hbañ z'ig go || 23 ||

In *a* V wrongly *htsi* for *htshe*. In *c* V and Vx of CS *ste* for *te*.
In *d* V *na* for *ni*.

* धर्मं समासतोऽहिंसां वर्णयन्ति तथागताः ।

शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिहोभयम् ॥ २३ ॥

The Skt. original is quoted in MV, p. 352.

CSV :

chos ni mdor na mi hṭshe bar |

de bz'in g̣ségs pa r̄nams kyis gsuñs |

hṭshe ba ni gz'an la gnod par z'ugs paḥi phyir sems can
la gnod paḥi bsam pa dañ | des kun nas bslañ baḥi lus dañ naḡ
gi las yin la || mi hṭshe ba ni de las bzlog paḥi sgo nas dge ba bcuḥi
las lam mo || gañ yañ cuñ zad gz'an la phan ḥdogs pa de thams
cad kyañ mi hṭshe baḥi khoñs su ḥdu ba yin no || de bz'in g̣ségs
pa r̄nams kyis chos ni mdor bsdu na mi hṭshe ba de ñid yin no
z'es bstan to ||

ston ñid mya ñan ḥdas par te |

ḥdir ni de gñis ḥbaḥ zig go ||

rañ bz'in ston pa ñid du gañ bśad pa de ñid sañs rgyas beom
ldan ḥdas r̄nams kyis¹ mya ñan las ḥdas par gsuñs so ||^o
mi hṭshe ba dañ ston pa ñid ces paḥi chos de gñis ni mtho ris dañ
byañ grol thob par byed pa ste | deḥi phyir

ḥdir ni de gñis ḥbaḥ z'ig go ||

ḥbaḥ z'ig ces bya ba ni yoñs su dag pa ste | de bz'in g̣ségs paḥi
bstan pa ḥdi kho nar ḥdi gñis chos yoñs su dag par dmigs kyi
gz'an du ni ma yin no || z'es rañ dañ gz'an gyi bdag ñid la mtho
ris dañ byañ grol gyi bde ba yañ dag par bskyed par ḥdod pas
rtog par byaḥo ||

= धर्मं समासतोऽहिंसां वर्णयन्ति तथागताः ।

हिंसा परापकारापन्नत्वात्सत्त्वस्यापकारचिन्ता तत्समुत्तिष्ठत् कायकर्म वाक्कर्म च ।
अहिंसा तद्विपरोतमुखेन दश कुशलकर्मपथाः । यदीषदपि परोपकारकं
तत्सर्वमप्यहिंसान्तःसंगृहीतम् । तथागता हि धर्मं समासतः संक्षेपतः ऐवाहिंसेति
प्रतिपादयन्ति ।

शून्यतामेव निर्वाणं केवलं तदिहोभयम् ।

या स्वभावशून्यतोच्यते तदेव बुद्धा भगवन्तो निर्वाणं वर्णयन्ति । अहिंसा शून्यता
चेति तद्वर्मद्वयं स्वर्गविसुक्तिप्रापकम् । तस्मात्

केवलं तदिहोभयम् ।

केवलमिति परिशुद्धम् । तथागतप्रतिपादितेऽस्मिन्नेव धर्मद्वयमिदं परिशुद्धमुपलभ्यते
नान्यत्रेति स्वपरात्मनोः स्वर्गस्य विमुक्तेश्च सुखं सम्यगुत्पादयितुकामेन
प्रत्येतव्यम् ॥ २३ ॥

299

CSV: yañ cihi phyir phyi rol pa ḥdi dag bde bar gśegs paḥi
bstan pa ḥdi mthon bz'in du yañ chos gñis po ḥdi la mi gus śe na |
rañ gi phyogs la chags paḥi phyir rol|| ḥdi ltar |

= कस्मात्पुनरेषां बाह्यानां सुगतशासनमिदं पश्यतामपि धर्मद्वयेऽस्मिन्नादर
इति । स्वपञ्चरागात् । तथा हि— ।

rañ phyogs hjiḡ rten thams cad la |
skyes sa bz'in du sdug ḥgyur na |
deḥi ldog par byed paḥi rgyu |

khyod la gan gis sdug par ḥgyur || 24 ||

In b Vx of CSV *pa* for *sa*. In d V and Vx of CS *bsñal* for *par*.

V svapakṣaḥ sarvalokasya priyaḥ syāj janmabhūmivat |

nivṛttihetus te tasya yena duḥkhāya jāyate || 24 ||

I may suggest the following :

स्वपञ्चः सर्वलोकस्य जन्मभूमिरिव प्रियः ।

तन्निवृत्तिकरो हेतुर्भवेत्केन तव प्रियः ॥ २४ ॥

CSV: rañ gi phyogs la chags pa ni ḥkhor ba thog ma med pa
nas goms pa z'ig ste | rañ gi skye baḥi gnas ltar hjiḡ rten gyi de
yons su btañ bar mi nus te | deḥi phyir rañ gi lta ba la mñon
par z'en pas byis pa rnams de bz'in gśegs paḥi chos ḥdi la mi ḥjug
go|| mkhas pas rañ skye baḥi sa yin yañ rgud paḥi rgyur gyur
pa la re ba spañs nas ḥbyor ba byañ baḥi yul la brten par rigs la||
ḥdi ji ltar yin pa de latr rañ gi phyogs la chags pa spañs nas
gz'an gyi phyogs yin yañ yon tan dañ ldan pa la yid gz'ug par
bya ḥo||

= स्वपञ्चरागोऽनादिसंसारादभ्यस्तः । स च स्वजन्मस्थानवत्तोकेन

परित्यक्तुं न शक्यते । तस्मात्सुदर्शनाभिनिवर्शेन बालास्तथागतधर्मेऽस्मिन्
प्रवर्तन्ते । पण्डितास्तु स्वजन्मभूमेरपि व्यसनहेतुभूताया आशां प्रहाय

विशुद्धवेभवं देशमाश्रयितुमर्हन्ति । यथेदं तथा स्वपञ्चरागं प्रहाय पञ्चान्तरेऽपि
गुणवति मनः प्रवर्तयितव्यम् ॥ २४ ॥

300

CSV : dehi phyir de ltar phyogs su lhuñ ba med par gyur pas |

= तस्मादेवमपञ्चपातिना — ।

rigs pañi don ni gz'an las kyañ |

blo ldan legs pa ḥdod pas blañ |

ñi mas steñ mig ldan pa la |

kun gyi spyi thun ma yin nam || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las lta ba dgag pa bsgom pa
bstan pa ste | rab tu byed pa beu gñis paño||

In *b* *V* *pas* for *pa*; *Vx* of CSV *blañs* for *blañ*. In *c* *Vx* of CS
ma sa for *mas*; *Vx* of CSV adds *sa* after *mas* omitting *pa* and reads
steñs for *steñ*.

V parasmād api yuktārthañ dhīman abhisamīpsate |

arkbimbam hi sāmānyam sarvasyākṣimato na kim || 25 ||

In this restoration Tib. *legs* in *b* and *steñ* in *c* are left out
untranslated, and *-bimba* in *c* is added though there is nothing
of it in the Tib. text. Here *arkabimba* may have been taken by
V from the Chinese version which reads for it *jīh lun* 'sun's disc.'
He should have written *-īpsati* for *-īpsate*. The following transla-
tion may be suggested :

ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः श्रेयस्त्वामिन धीमता ।

ऊर्ध्वमर्को नेत्रवतां सर्वसाधारणो ननु^१ ॥ २६ ॥

॥ योगाचारे चतुःशतके दृष्टिविप्रतिषेधभावनासन्दर्भं द्वादशं
प्रकरणम् ॥ १२ ॥

CSV : blo gros dañ ldan pa bdag ñid kyi yin pa lta bur sems
pas gañ la lar legs par bsad pa dmigs pa de de las blañ bar byaño||
chos ḥdi ḥgaḥ z'ig du phrag dog giś guas pa ni ma yin te | thams
cad du ño bo mtshuñs pañi phyir ro|| dper na thams cad la rjes
su chags pa dañ khoñ khro ba dañ bral bañi phyir ñi ma snañ bañi
bya ba la^२ mig dan ldan pa thams cad la thun moñ ba^३ yin pa de

^१ For *nanu* for *ma yin nam* (= *min nam*) see 193, 195, 199 (= VIII. 18, 20, 24).

^२ Read *ni* (?).

^३ *X* moñs pa.

bz'in du chos hdi yañ gal te bsgrubs pas rdzogs par hgyur na | rañ
gi sde pa dañ gz'an gyi sde pa thams cad la phan hdogs pa yin no||
dehi phyir de ltar rig par byas nas gus pa dañ ldan pas chos hdi
bdag tu bya bar rigs so||

=बुद्धिमान् ह्यात्मीयमिव चेतसा यत्र कापि सुभाषितमुपलभेत तत्
तस्मादादद्यात् । न कापीह धर्मं मात्सर्यं वर्तते । सर्वत्र समरूपत्वात् । यथा
सर्वत्रानुरागप्रतिविरहितत्वाद्दर्शनोऽयः सूर्यः सर्वेषां चक्षुःश्रुतां साधारणस्तथायमपि
धर्मो यदि सिद्धिं समाप्नोति स्ववर्गस्य परवर्गस्य च सर्वस्यैवोपकारकः । तस्मादेवं
विदित्वा अज्ञावतायं धर्मं आत्मीयः कर्तुं युक्तः ॥२५॥

CHAPTER XIII

DBAÑ PO DAÑ DON DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

इन्द्रियार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

CSV : hdir

rigs pañi don ni gz'an las kyañ |

blo ldan legs par hdod pas blañ |

z'es gañ smras na gañ z'ig blo dañ ldan pas blañ bar bya ba rigs
pañi don de yañ gan z'ig yin z'es hdzer to | bsad par bya ba ste |
phyi nañ gi dños po thams cad rañ bz'in gyis bdag med par mthoñ
bañ || gal te dños po thams cad rañ bz'in med pa z'es bya ba hdi
ñid rtogs par mi nus te | yod pa ma yin pañi boñ buñi rwa la
sogs pa la ni mñon sum ñid yod pa ma yin no || bum pa la sogs pa
rnams dañ sñon po la sogs pa rnams ni mñon sum yod pa
ñid yin no || deñi phyir bum pa la sogs pañi dños po thams cad
rañ bz'in dañ beas par yod pa kho nañ z'e na | hdi ni mi rigs
te | hdi ltar |

= इह

ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः श्रेयस्कामेन धीमता ।

इति (XII. 25) यदुक्तं तत्र यो धीमता ग्राह्यो युक्तोऽर्थः स पुनः क इति
कथ्यताम् । उच्यते । बाह्याध्यात्मिकाः सर्वे भावाः स्वभावेन निरात्मका दृश्यन्ते ।
यदि सर्वेषां भावानां स्वभावेनाभाव इति । नेदं प्रत्येतुं शक्यते । नास्त्यसतां
खरविषाणादीनां प्रत्यक्षत्वं घटादीनां नीलादीनाञ्च प्रत्यक्षत्वमस्येवेति ।
तस्माद्घटादयः सर्वे भावाः सस्वभावा एवेति । नेतद्युज्यते । तथा हि— ।

gzugs mthoñ tshe na bum pa ni |

thams cad kho na mthoñ mi hgyur |

bum pa mñon sum z'es bya bañ |

de ñid rig pa su z'ig smra || 1 ||

In a CSV che for tshe. MV bya hañ for bya bañ in c and
rigs for rig in d.

* सर्व एव घटोऽदृष्टो रूपे दृष्टे हि जायते ।

ब्रूयात्कस्तत्त्वविनाम घटः प्रत्यक्ष इत्यपि ॥१॥

This kārikā is cited in MV, p. 71.

CSV : aṅ gi sgras ni deḥi ñe bar len pa sñon po la sogs pa dag
kyañ mñon sum yin no | z'es de kho na ñid śes pa su z'ig smra
bar hgyur | ° bum pa rdzas brgyad kyi bdag ñid can yin paḥi
phyir ro || mig gis ni gzugs geig pu mthon gi | dri la sogs pa dag
ni ma yin te | yul tha dad paḥi phyir ro || deḥi phyir bum pa
thams cad mig gis mi mthon baḥi phyir° ||

=अपि शब्देन तदुपादाननीलादिरपि प्रत्यक्ष इति कस्तत्त्वज्ञी ब्रूयात् । °
घटस्य द्रव्याष्टकत्वात् ।¹ चक्षुषा ह्येकं रूपं दृश्यते न गन्धादि । विषयभेदात् ।
तस्मान्न सर्वो घटश्चक्षुषा दृष्ट इति °॥१॥

302

CSV : ji ltar ji skad bśad paḥi tshul gyis^a bum pa la sogs pa
rnams mñon sum ñid yin par mi rigs pa de ltar de las gz'an paḥi
dbañ pos yoñs su bcad par bya ba brten nas gdags pa bsname
par bya ba dañ myañ bar bya ba dañ reg par bya ba rnams mñon
sum ñid yin pa bsal baḥi phyir bśad pa |

=यथा यथोक्तेन न्यायेन घटादीनां प्रत्यक्षत्वं न युज्यते एवमिन्द्रियान्तरेण
परिच्छेद्यानां प्रतीत्य प्रज्ञापयितव्यानां (?) घ्रातव्यानां स्वादयितव्यानां स्पर्शव्यानां
च प्रत्यक्षत्वं निराकर्तुमाह— ।

rnam par dpyad pa ḥdi ñid kyi |
blo mchog ldan paṣ dri z'im dañ |
mañar dañ ḥjam pa thams cad dag |
so sor dgag par bya ba yin || 2 ||

In a V wrongly dbyad for dpyad.

* एतेनैव विचारेण सुगन्धि मधुरं मृदु ।

प्रतिषेधयितव्यानि सर्वाण्युत्तमबुद्धिना ॥ २ ॥

CSV : dri z'im z'es bya ba ḥdis ni snas yoñs su bcad par bya
ba sna maḥi me tog dañ pa dma dañ ut pal dañ tsan dan la sogs
pa snaḥi dbañ poḥi yul mthaḥ dag ñe bar mtshon par byed do ||
gz'ugs la sogs pa mthon ba med par mun khuñ du yod dri tsam
ḥdzin paḥi phyir ro || de bz'in du mñar dañ z'es bya ba ḥdis kyañ

¹ Dravyāṣṭakam = catvāri mahābhūtāni, catvāri ca upādāya-rūpāni (hbyun chen po bz'i
dañ ggyur byas paḥi gz'ugs bz'i ste | CSV).

² X gyi.

bu ram dan lan tshw dan nim pa la sogs pa lcehi dbaṅ poḥi yul
thams cad ṅe bar mtshon par byed do || ḥjam pa z'es bya
ba ḥdis ni ṣiṅ bal dan bye ma dan rdo ba la sogs pa lus kyi
dbaṅ poḥi yul thams cad ṅe bar mtshon par byed do || de
dag kyaṅ rdzas brgyad kyi ṅe bar len pa can yin pas bdag
ñid ji lta baḥi dbaṅ po dag gis yul re re ḥdzin pa yin dan
rnam pa thams cad mi ḥdzin paḥi phyir sna maḥi me tog
dan bu ram dan ṣiṅ bal la sogs pa dag bdag gi mñon sum
yin no | z'es de kho na ñid ṣes pa su z'ig smra || sgra dgag
pa ni phyis rgyas par ḥchad do ||

= सुगन्धीतीदं नासिकापरिच्छेद्यं जातिकुसुमपद्मोत्पलचन्दनादिं निखिलं
नासिकेन्द्रियविषयमुपलक्षयति । रूपादिदर्शनं विना कारागारगतगन्धमात्र-
ग्रहणात् । एवं मधुरमितीदं शर्करालवणनिश्वादिं सर्वं रसनेन्द्रियविषयमुप-
लक्षयति । मृद्वितीदं दारु(?)कम्बलसिकतापाषाणादिं सर्वं कायेन्द्रियविषयमुप-
लक्षयति । तेषां द्व्याष्टकोपादाना इति यथास्वमिन्द्रियैरेकैकविषयतया गृह्यन्ते
न सर्वथेति जातिकुसुमशर्करादारु(?)कम्बलादीन्यात्मनः प्रत्यक्षाणीति कस्तत्त्वञ्चो
ब्रूयात् । शब्दप्रतिषेधः पश्चाद् (XIII. 18-20) विस्तरशो व्याख्यास्यते ॥२॥

303

CSV : ci ste bum pa gzugs las tha dad pa med mod kyi gzugs
kyis de khyab par byas nas ni gnas pas gz'ugs mthoṅ bas bum pa
thams cad mthoṅ bar ḥgyur ro z'e na | ḥdi yaṅ ṣiṅ po med do
z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अथ यदि घटो रूपादभिन्नो रूपं तं व्याप्य वर्तत इति रूपदर्शनेन
सर्वो घटो दृश्येतेति चेत् । इदमप्यसारमिति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te gzugs mthoṅ ba yis de |
thams cad mthoṅ bar ḥgyur na ni |
ma mthoṅ ba yi gzugs mthoṅ ba |
mthoṅ ba min par cis mi ḥgyur || 3 ||

V rūpe dr̥ṣṭe yataḥ sarvaṃ etad dr̥ṣṭam bhaviṣyati |
rūpe'dr̥ṣṭe kuto dr̥ṣṭam adr̥ṣṭam naiva jāyate || 3 ||

V's *yataḥ sarvaṃ etad* in *a-b* cannot be supported. I
may offer the following :

यदि दृष्टेन रूपेण दृष्टः सर्वः स जायते ।

दृष्टमदृष्टरूपेण किमदृष्टं न जायते ॥३॥

CSV: gal te gzugs tsam z'ig mthoñ bas ma mthoñ yañ bum pa thams cad kho na mthoñ bar hgyur na ni bum pa ma mthoñ bas mthoñ ba gzugs mthoñ ba ma yin par cihi phyir mi hgyur || yañ na hdi ni don gz'an yin te | bum pa rdzas brgyad kyi ñe bar len pa can yin yañ gal te rdzas geig gzugs mthoñ bas ril mthoñ bar rtog¹ na ni re z'ig de dag dan so sor mi gnas pañi gzugs de ñid de² las gz'an rdzas bdun ma mthoñ bas na ma mthoñ ba yin no z'es cihi phyir mi rtog ||°

dehi phyir gzugs ñid mñon sum ma yin pañi phyir bum pa yañ mñon sum ñid du mi rigs so ||

= यदि दृष्टेन रूपमात्रेणादृष्टोऽपि सर्व एव घटो दृश्येतादृष्टेन घटेन दृष्टं रूपं किमदृष्टं न जायते । अथ वेदमर्थान्तरम् । घटो द्रव्याष्टकोपादानकोऽपि यद्येकेन द्रव्येण रूपेण दृष्टेन कल्पो दृष्टः कल्प्यते तैस्सावदपृथगवस्थितं तदेव रूपं तदच्येनादृष्टेन द्रव्यसप्तकेनादृष्टमिति किं न कल्प्यते ।°

तस्माद्रूपमेव न प्रत्यक्षमिति घटस्यापि प्रत्यक्षत्वं न युक्तम् ॥ ३ ॥

304

CSV: ci ste ji skad bśad pañi rnam par dpyad pas bum pa la mñon sum ñid mi srid mod | bum pañi gzugs ni re z'ig mñon sum yin te | dehi phyir rgyud nas bum pa yañ mñon sum ñid du hgyur ro sñam du sems na hdi ni yod pa ma yin no || gzugs la mñon sum ñid yod na ni hdi de skad du brjod par hgyur ba z'ig na | gzugs la mñon sum ñid srid pa ni ma yin no z'es bstan pañi phyir bśad pa |

= अथ मन्यते यदि यथोक्तेन विचारेण घटस्य प्रत्यक्षत्वं न सम्भवति घटरूपं तु तावत्प्रत्यक्षं । तस्मात्परम्परया घटोऽपि प्रत्यक्ष एव जायत इति । नेदं भवति । रूपस्य प्रत्यक्षत्वे तत्तथोच्येत । न तु रूपस्य प्रत्यक्षत्वं सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह— ।

gzugs ni hbañ z'ig kho na la |
mñon sum ñid ni srid ma yin |

gañ phyir de la pha rol gyi |

cha dañ tshu rol dbus yod phyir || 4 ||

In *a* V *hgañ* for *hbañ*. In *c* Vx of CSV *lañ* for *la*.

V rūpasya kevalasyaiva pratyakṣatvaṃ na jāyate |

kutas tasya bahirbhāgaḥ kuto madhyam kuto'ntaram || 4 ||

The second half is objectionable. The following may be suggested :

रूपस्यैव केवलस्य प्रत्यक्षत्वं न विद्यते ।

अंशः परस्वापरस्य मध्यमश्चास्ति तस्य यत् || ४ ||

CSV : dri la sogs pa dañ ḥbrel ba brjod par mi ḥdod paḥi gzugs ḥbaḥ z'ig la yañ rna bar¹ du tshu rol dañ dkyil dañ pha rol gyi cha rnams mthon baḥi phyir mñon sum ñid mi rīgs so || tshu rol dañ pha rol dañ dbus kyi cha de dag la yañ slar tshu rol dañ pha rol dañ dbus kyi cha gz'an dag yin la | de dag la yañ gz'an yin z'in de dag la yañ gz'an yin no || z'es de ltar rna bar²phyi gzugs² te rdul phra rab kyi mthar thug nas gnas so ||

= अनौप्सितगन्धादिसम्बन्धाभिधानस्य केवलस्य रूपस्यापि कर्णे परापर-
मध्यांशानां दर्शनावल्यक्षत्वं न युज्यते । तेषामपि परापरमध्यांशानां
पुनरन्ये परापरमध्यांशाः । तेषामप्यन्ये तेषामप्यन्य इत्येवं कर्णे पञ्चाद्रूपमा
परमाख्यन्ताहर्तते || ४ ||

305

CSV : brtags³ bz'in paḥi |

= कल्याणमानस्य — ।

rdul la cha śas yod med ces |

dpyad pa der yañ ḥjug par ḥgyur |

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |

bsgrub bya ḥgrub par mi ḥthad do || 5 ||

In *b* V wrongly *dbyad* as in 302ª for *dpyad*. (In the vocabulary, p. 173, he writes the same word as *dbyañ*). In *c* V and Vx of CS *de* for *deḥi*, and V wrongly *bsgrug* for *bsgrub*.

V aṇor aṇśo'sti nāstīti vicāras tatra vartate |

tasmāt sādhyena sādhyasya siddhir naivopapadyate || 5 ||

¹ X is not here clear.

^{2,2} X indistinct.

³ X brtags.

Here in *b* the Tib. word *yañ* which is an important one is left out untranslated. I should, therefore, like to modify the restoration slightly as below :

अणोरंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।

तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥५॥

CSV : rdul de la yañ mdun dañ rgyab kyi phyogs kyi chaḥi dbye ba dañ | tshu rol dañ dbus dañ pha rol gyi chaḥi dbye ba las

cha śas¹ yod med ces |

dpyad pa der yañ hjug par hgyur |

gal te de la mdun dañ rgyab kyi chaḥi dbye ba dag yod na ni deḥi tshe bum pa ltar deḥi rdul phra rab ñid ñams par hgyur ro || ci ste med na de ltar na yañ gsal byed med ciñ ma bzuñ baḥi ño bo can de la yod pa ñid med do || deḥi phyir de mñon sum ñid srid par ga la hgyur ||

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |

bsgrub bya hgrub par mi ḥthad do ||

deḥi phyir de ltar na mñon sum ñid ma grub par mi ḥthad do || deḥi phyir de ltar na mñon sum ñid ma grub ciñ bsgrub bar bya bar gyur pas bsgrub par bya ba ste | dños po rnams rañ bz'in dañ bcas pa ñid' du gz'an gyi khas blañs grub pa | mi ḥthad do ||

=अणोरपि तस्य पुरःपश्चाद्विंशभेदात्परापरमध्यांशभेदाच्च

अंशोऽस्ति नास्तीति विचारोऽत्रापि वर्तते ।

यदि तत्र पुरःपश्चादंशभेदः स्यात्तदा षटवत्तस्य परमाणुत्वहानिः । अथ न स्यादेवमप्यप्रकाशस्यागृहीतरूपस्य तस्य नास्त्यस्तित्वम् । अतः कुतस्तस्य प्रत्यक्षत्वसम्भवः ।

तस्मात्साध्येन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥

तस्मादेवं प्रत्यक्षत्वमसिद्धं नोपपद्यते ॥ तदेवं प्रत्यक्षत्वमसिद्धं साध्यभूतमिति साध्यम् । भावानां संस्वभावत्वं त्वन्याभ्युपगमसिद्धं नोपपद्यते ॥ ५ ॥

306

CŠV : gz'an yañ dbaṅ po gzugs can gyis bzuñ bar bya baḥi
don yonś su brtags pa na |

= अन्वयः । रूपवदिन्द्रियग्राह्ये परिकल्पिते— ।

kun kyañ yan lag tu gyur nas |
slar yañ yan lag can du ḥgyur |
deḥi phyir yi ge brjod pa yañ |
ḥdi na yod pa ma yin no || 6 ||

In *a* Vx of CŠV *na* for *nas*. In *c* V and Vx of CŠV *de* for *deḥi*.
In *d* V *ni* for *na*.

V sarvebhya'vayavebhya hi jāyate'vayavi punaḥ |
uktānām api varṇānām satteyam tan na vidyate || 6 ||

It cannot be accepted. The following may, however, be suggested :

सर्वोऽप्यवयवो भूत्वा जायतेऽवयवो पुनः ।

तस्माद्वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥६॥

CŠV : bum pa ni yan lag gyo mo la bltos nas yan lag can
yin la || gyo mo¹ dag kyañ rañ gi yan lag la bltos nas yan lag can
du ḥgyur ro || de bz'in du rdul phra rab kyī bar du sbyar bar byaḥo ||
de yañ rdzas brgyad la bltos nas sam mdun dañ rgyab dañ dbus
kyi cha la bltos nas slar yañ yan lag can yin pas ḥgaḥ la yañ rañ
gi ño bos yan lag ñid dañ yan lag can ñid yod pa ma yin te | deḥi
phyir bum pa la sogs pa rnam la mñon sum ñid med do || ji ltar
rdul phra rab la rnam par dpyad pa de bz'in du miñ mi mthar
gnas paḥi yi ge la yañ ste | rdul phra rab ltar ma grub paḥi phyir
ro ||

deḥi phyir yi ge brjod pa yañ |
ḥdi na yod pa ma yin no ||

yi ge brjod pa yañ mi srid do sñam du dgoñs so || rnam pa gcig
tu na bum pa la sogs pa med na deḥi brjod par byed pa yi ge yañ
mi srid de | don med na śes pa dañ brjod pa dag ḥjug pa mi srid paḥi
phyir

¹ X mod.

yi ge brjod pa yañ |
 ḥdi na yod pa ma yin no ||

= घटः खल्ववयवं कपालमपेक्ष्यावयवी । कपालावप्यात्मनोऽवयवम-
 पेक्ष्यावयविनी । एवं परमाणुपर्यन्तं योजनीयम् । सोऽपि द्रव्याष्टकमपेक्ष्य
 पुरः पश्चान्मध्यच्छेत्वंशान् वापेक्ष्य पुनरवयवीति कुत्रापि स्वरूपेणावयवत्व-
 मवयवित्वं वा नास्ति । तस्मान्न घटादीनां प्रत्यक्षत्वम् । यथा परमाणोर्विचार-
 स्तथानन्तनामगतस्य वर्णस्यापि । परमाणुवदसिद्धेः ।

तस्माद्वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥

वर्णस्य वचनमपि न सम्भवतीत्यभिप्रायः । एकप्रकारेण घटादीनामभावे
 तेषां वाचको वर्णोऽपि न सम्भवति । अर्थाभावे ज्ञानवाचकयोः प्रवृत्त्यसम्भवाद्
 वर्णस्य वचनमप्यत्र नैव विद्यते ॥ ६ ॥

307

CSV: gañ dag gzugs kyi skye mched kha dog dañ dbyibs
 kyi bdag ñid rnam pa gñis su rnam par bz'ag ste dehi sgo nas bum
 pa mñon sum ñid du rtog par byed pa de dag la brjod par byed
 pa ste | ḥdir dbyibs ḥdir rtog pa ni¹ kha dog las gz'an ñid dañ |
 gz'an ma yin pa ñid du rtog grañ na || de la re z'ig |

= ये तु रूपायतनं वर्णसंस्थानात्मना द्विधा व्यवस्थाप्य² तद्वारा घटस्य
 प्रत्यक्षत्वं कल्पयन्ति ताग्रति वक्तव्यम् । इह संस्थानमिदं कल्पमानं
 वर्णादन्यत्वेनानन्यत्वेन वा कल्पते । तत्र तावद्—

gal te mdog las dbyibs gz'an na |
 ji lta bur na dbyibs ḥdzin ḥgyur |
 hon te gz'an min na lus kyi |
 mdog kyañ ci ste mi ḥdzin ḥgyur || 7 ||

In *b* Vx of CS *ltar* for *lta*. In *d* CSV *cis te* for *ci ste*; and Vx
 of CS *ḥdzin mi* for *mi ḥdzin*.

V samsthānam varṇato bhinnam tad varṇagrahaṇam katham |
 athābhinnam śarīreṇa varṇasyāgrahaṇam katham || 7 ||

In *b* V wrongly translates *dbyibs ḥdzin* by *varṇagrahaṇam*, *dbyibs*

¹ X na.

² AK I. 10: rūpaṃ dvidhā; Bhāṣya: rūpaṃ dvidhā varṇaḥ saṃsthānaṃ ca (gzugs
 rnam gñis dañ | kha dog dañ dbyibs so ||). See MVt 101; DSñ 617.

meaning *samsthāna* or *ākṛti* and not *varṇa* as he has done. I may suggest the following :

वर्णादन्यत्संस्थानं चेत्संस्थानं गृह्यते कथम् ।

अनन्यदथ कायेन वर्णोऽपि किं न गृह्यते ॥७॥

gal te mdog las dbyibs gz'an na |
ji lta bur na dbyibs ḥdzin hgyur ||

sñon po la sogs paḥi kha dog ni mig gi dbaṅ poḥi yul yin na || gal te de las dbyibs [gz'an] par gyur na kha dog las tha dad paḥi phyir sgra la sogs pa ltar mig gi gzun byar mi hgyur ba z'ig na || kha dog ltar mig gis ḥdzin pa yaṅ yin pas de las gaz'an ma yin no || ji ltar sñon po daṅ ser po la sogs pa tha dad pa rnam las gaṅ yaṅ ruṅ ba geig bzun nas cig śos kyaṅ ḥdzin pa de ltar kha dog las gz'an paḥi gzugs¹ ni mi ḥdzin te |

hon te gz'an min na lus kyis |

mdog kyaṅ ci ste mi ḥdzin hgyur ||

gal te ji skad bśad paḥi skyon spaṅ bar ḥdod pas dbyibs kha dog las gz'an ma yin pa brtags ni ji ltar mun khuṅ du lus kyis riṅ po la sogs pa ḥdzin pa de bz'in du de las tha mi dad paḥi phyir dbyibs ltar kha dog kyaṅ ci ste mi ḥdzin te | bz'un dgos na ḥdzin pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir dbyibs ḥdzin yaṅ ma bzun bahi phyir kha dog las dbyibs gz'an ma yin pa ma yin no || de ṅid daṅ gz'an ṅid du rtog pa las ma rtogs par rtog pa gz'an bz'ag par nus par ma yin no || deḥi phyir kha dog ltar dbyibs kyaṅ mi rigs la || de med pas kyaṅ hgaḥ la yaṅ mñon sum ṅid yod pa ma yin no z'es bya bar hgrub bo ||

वर्णादन्यत्संस्थानं चेत्संस्थानं गृह्यते कथम् ।

नीलादिवर्णो हि चक्षुरिन्द्रियविषयः । यदि तस्मात्संस्थानम्[अन्य]भूतं वर्णाद्भिन्नमिति शब्दादिवन्न चक्षुर्ग्राह्यं भवेत् । गृह्यते तु वर्णवच्चक्षुषेति न तस्मादन्यत् । यथा भिन्नेषु नीलपीतादिष्वन्यतरङ्गहीत्वेतरङ्गगृह्यते तथा वर्णादन्यद्रूप² न गृह्यते ।

अनन्यदथ कायेन वर्णोऽपि किं न गृह्यते ॥

¹ Read dbyibs 'samsthāna' or take gzugs in the sense of dbyibs. See note 2.

² In the sense of ākṛti, samsthāna. See note 1.

यदि यथोक्तदोषजिहासया संस्थानं वर्णादनन्यत्कल्पितम् । तथा सति यथा कारागारे कायेन दीर्घादि गृह्यते तथा तदभेदात्संस्थानवद्वर्णोऽपि किं न गृह्यते । आहोऽपि न गृह्यते । तस्मात्संस्थानस्य ग्रहणेऽप्यग्रहणात्संस्थानं वर्णान्नान्यत् । न च तत्त्वान्यत्कल्पनातोऽप्रतीती शक्यं कल्पनान्तरं स्थापयितुम् । तस्माद्वर्णवत्संस्थानमपि न युक्तम् । तदभावाच्च न कस्यचिदपि प्रत्यक्षत्वमिति सिध्यति ॥ ७ ॥

308

CSV: ḥdir smras pa | gzugs kyi skye mched ni yod pa kho na te | deḥi rgyu yod paḥi phyir ro || ḥdir gzugs kyi rgyu ni ḥbyuñ ba chen po bz'i yin la || de dag ni re z'ig yod pa yin no || de dag yod pas de dag gi ḥbras bus gzugs kyi skye mched kyañ yod par ḥgyur ro z'es smraḥo || ḥdi yañ yañ dag pa ma yin no | z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अत्राह । विद्यत एव रूपायतनम् । तदेतुसद्भावात् । इह रूपहेतु-
स्त्वारि महाभूतानि । तानि तावद्विद्यन्ते । तेषां सद्भावेन तेषां फलमिति
रूपायतनमपि विद्यत इत्युच्यते । इदमपि न सम्यगिति प्रतिपादयन्नाह— ।

gzugs ni lta z'ig ma gtogs par |
gzugs kyi rgyu ni mi snañ no |
gal te de ltar ḥgyur na ni |
gñi ga yañ ni mig ñid kyis |
ḥdzin par ci yi phyir mi ḥgyur || 8 ||

In *a* V and Vx of CS *blta* for *lta*; Vx of CSV *rtogs* for *gtogs*.

V *dr̥ṣṭo* na *hetū rūpasya rūpadarśanavarjitaḥ* |

saty *evam ubhayam cakṣur eva gr̥hṇāti no katham* || 8 ||

Grammarians would not allow *eva* just at the beginning of a *pāda* as V has done in *d*. The following may be suggested here :

रूपदर्शननिर्मुक्तं न दृष्टं रूपकारणम् ।

एवं चेदुभयं कस्माच्चक्षुषेव न गृह्यते ॥ ८ ॥

CSV: rdzas brgyad lhan cig ḥbyuñ ba ñes pa ḥbyuñ ba chen po bz'i ma gtogs par gzugs mi dmigs la || gzugs kyi skye mched ma gtogs par yañ gzugs kyi rgyu mi dmigs so || gzugs kyi skye

mched ni mig gi dbaṅ pos bzuṅ bar bya ba yin la gzugs kyi rgyu
ni lus kyi dbaṅ pos bzuṅ bar bya ba yin no || deḥi phyir gal te
gzugs kyi rgyu z'es bya ba cuṅ zad cig raṅ gi ṅo bos ḥgrub par
ḥgyur na ni deḥi tshe gzugs kyaṅ raṅ gi ṅo bos grub par ḥgyur
ba z'ig na | gzugs kyi rgyu gzugs las tha dad par grub pa gaṅ yin
pa ḥdi ni srid pa yaṅ ma yin no || deḥi phyir gzugs kyi rgyu med
na rgyu med paḥi gzugs kyaṅ yod pa ma yin no z'es bya bar grub
bo || ci ste ḥo na ni tha dad pa ma yin par gnas paḥi gzugs kyi rgyu
las gzugs yin par dag (?) go sṅam du sems na | de yaṅ srid pa ma
yin no

gal te de ltar ḥgyur na ni |
gñi ga yaṅ ni mig ṅid kyis |
ḥdzin par ci yi phyir mi ḥgyur ||

gzugs kyi rgyu yaṅ gzugs las tha mi dad paḥi phyir mig gi dbaṅ
pos rgyu daṅ ḥbras bu gñis ka yaṅ ḥdzin par ḥgyur na ḥdi mi
srid pa ma yin te | dbaṅ po tha dad paḥi yul yin paḥi phyir daṅ
mtshan ṅid tha dad paḥi phyir ro ||

= द्रव्याष्टकसहभावनियतमहाभूतचतुष्टयविनिर्मुक्तं रूपं नोपलभ्यते ।
रूपायतनविनिर्मुक्तोऽपि रूपहेतुर्नोपलभ्यते । रूपायतनं चक्षुरिन्द्रियग्राह्यम् ।
रूपहेतुस्तु कायेन्द्रियग्राह्यः । तस्माद्यदि रूपहेतुरिति किञ्चित्सवरूपेण
सिध्येत्तदा रूपमपि स्वरूपेण सिध्येत् । रूपहेतो रूपाद्यः सिद्धो भेदो न
तस्य सम्भवोऽपि । तस्माद्रूपहेतोरभावे निर्हेतुकं रूपमपि न सिध्यति ।
अथाभेदावस्थिताद्रूपहेतो रूपं भवतीति मन्यते । तदपि न सम्भवति ।

एवं चेदुभयं कस्माच्चक्षुषैव न गृह्यते ॥

रूपहेतोरपि रूपाभेदाच्चक्षुरिन्द्रियेण हेतुफलयोरुभयोरपि ग्रहणं जायेत ।
न चेदं सम्भवति । इन्द्रियाणां भिन्नविषयत्वात्तत्तन्भेदाच्च १॥ ८ ॥

CSV : de ṅid bstan paḥi phyir bśad pa |

= तदेव प्रतिपादयन्नाह — ।

sa ni brtan z'es bya bar mthoṅ |
de yaṅ lus kyis ḥdzin par ḥgyur |

¹ See MK. IV. 1-4.

des na reg pa ḥbaḥ z'ig ḥdi |
sa ḥo z'es ni bya bar brjod || 9 ||

In *a* all wrongly *bstan* for *brtan* (CSV only once here). In *c* Vx of CS and V *ni* for *ḥdi*.

V bhūmir ity āgamo drṣtaḥ sa śarīreṇa grhyate |
mrtpiṇḍasya tataḥ ko'pi sparśo bhūmir itīritāḥ || 9 ||

V's *āgamaḥ* in *a* which cannot be allowed is due to his wrong reading *bastan* for *brtan* as shown above. In *c* he wrongly takes *ḥbaḥ z'ig* to mean *ko'pi* in Skt., the Tib. equivalent of which is *ḥgaḥ zig*. See *kārikā* 304 (=XIII. 4). There is nothing for his *-piṇḍa* in *mrtpiṇḍa* in *c*. And in *d* there should have been *īritam* and not *īritāḥ* as the word is connected with *iti* and not *sparśaḥ*. Besides, his restoration does not give the sense of the Tib. text. The *karikā* may be translated as below :

कठिना दृश्यते भूमिः सापि कायेन गृह्यते ।¹

तेन हि केवलं सखीं भूमिरेषेति कथ्यते ॥ ९ ॥

CSV : ḥdzin paḥi las kyis² rten gyi dños por gnas paḥi phyir rten ñid yin pas brtan pa ñid kyis na

sa ni brtan pa z'es bya bar mthon la |
de yañ lus kyis ḥdzin te |³

deḥi sra ba lus kyi dbaṅ poḥi bzuñ bya yin paḥi phyir ro || gañ gi phyir ḥdi de ltar yin pa

des na reg pa ḥbaḥ z'ig ḥdi |
sa ḥo z'es ni bya bar brjod ||

gzugs kyis skye mched ni mig gi dbaṅ poḥi bzuñ bar byaḥo ||

deḥi phyir de ltar na rgyu dañ ḥbras bu gñis tha mi dad pa med de | mtshan ñid tha dad paḥi phyir dañ | ḥdzin par byed

¹ In fact the first half says :

kāthinyam drśyate bhūmes tac ca kāyena grhyate |

Bhūmi 'earth' is nothing but kāthinya 'hardness.' See Vibhaṅga 82; AK and AKV I. 35 (p. 69) : catvāri mahābhūtāni, prthivīdhātus abdhātus tejodhātus vāyudhātus. prthivīdhātus katamaḥ. khakkhālatvam iti vistarāḥ. teṣāṃ ca spraṣṭavyatvād iti teṣāṃ ca khakkhālatvādinām spraṣṭavyatvād, yasmāt tāni spraṣṭavyāni, varṇādayas tu draṣṭavyāḥ śrotavyāḥ gūrātavyāḥ svādayitavyāḥ kim katham gamyate spraṣṭavyāni tānity āha na hi kāthinyādini cakṣurādibhir grhyante. kim tarhi. kāyendriyenaiva. ityato'vagamyate spraṣṭavyāni tāniti. syān mataḥ te'pi varṇādayaḥ spraṣṭavyā ity āta āha nāpi varṇādayaḥ kāyendriyena. kim. grahyata iti prakṛtam. See MV, pp. 66, 67.

² X kyis.

³ Actually the text, *a* and *b*, is quoted here adding or omitting a few unimportant words.

pa tha dad paḥi phyir ro || tha dad pa yod na yañ rgyu med paḥi
smra bar ḥgyur ro || de ñid dan gz'an ñid dan bral baḥi dños po
ḥdi ḥgaḥ z'ig la rañ gi ño bos yod pa ñid du rtog¹ par rigs pa yañ
ma yin te | deḥi phyir gz'ugs kyi rgyu yod pa ma yin no || gzugs
kyi rgyu med na yañ gzugs rañ gi ño bos yod pa ma yin no z'es
bya bar grub bo || de ñid kyi phyir bcom ldan ḥdas kyis

gañ dag ña la gzugs su mthoñ |

gañ dag ña la sgrar śes pa |

log par spon ba z'ugs pa ste |

skye bo de dag ña mi mthoñ ||²

ḥo na ji ltar blta bar bya z'e na |

sañs rgyas rnams ni chos ñid lta |

ḥden pa rnams ni chos kyi sku |

chos ñid z'es bya ma yin te |

de ni śes par nus ma yin ||³

z'es gsuñ so ||

= धृतिकर्मण³ आश्रयवस्तुन्यवस्थानादाश्रयत्वेन काठिन्येन

कठिना दृश्यते भूमिः सापि कायेन गृह्यते ।

तस्याः काठिन्यस्य कायेन्द्रियग्राह्यत्वात् । येनैतदेवं

तेन हि केवलं स्पर्शो भूमिरेषेति कथ्यते ॥

रूपायतनं तु चक्षुरिन्द्रियग्राह्यम् ।

तस्मान्नैवं हेतुफलयोरभेदो लक्षणभेदान्नाहकभेदाच्च । भेदेऽप्यहेतुवादः ।⁴

न च तत्त्वान्यत्वविरहितस्य कस्यचिदप्यस्य भावस्य स्वरूपेण सद्भावः कल्पयितुं
युज्यते । तस्मान्नास्ति रूपस्य हेतुसद्भावः । रूपस्य हेत्वभावे च न रूपं
स्वरूपेणास्तीति सिद्धम् । तस्मादुक्तं भगवता—

ये मां रूपेण अद्राक्षुर्ये मां घोषेण अन्वयुः ।

मिथ्याप्रज्ञाणप्रसृता न मां द्रक्ष्यन्ति ते जनाः ॥⁵

अथ कथं द्रष्टव्य इति चेद्

धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या धर्मकाया हि नायकाः ।

धर्मता चाप्यविज्ञेया न सा शक्या विजानितुम् ॥⁶

¹ X rtog.

² See note 5.

³ See AK, I. 12.

⁴ Cf. Majjhima, I. 408.

⁵ See MV, p. 448; Vajracchedikā, p. 43; BCP, p. 421; JRAS, 1906, p. 948.

इति ॥८॥

310

CSV: ḥdir kha cig dag ni¹ re bum pa ni rañ gi ño bos blta
bar bya ba ma yin z'in | blta bar bya ba ma yin par ma yin mod
kyi | blta bar bya ba ñid dan ḥbrel ba las blta bar bya bar ni
ḥgyur na | blta bar bya bar gyur pas kyañ mñon sum du ḥgyur
ro z'es zer ro || ḥdi yañ mi rigs z'es bstan paḥi phyir bsad pa |

= अत्राहुः केचित् । एकैको घटः स्वरूपेणाद्रष्टव्योऽपि न खलु न द्रष्टव्यः ।
द्रष्टव्यत्वसम्बन्धाद्द्रष्टव्यो भवेत् । द्रष्टव्यभूतश्चेति प्रत्यक्षो भवेदिति । इदमपि
न युक्तमिति प्रतिपादयन्नाह— ।

blta bya skyes pas bum pa ni |
ḥdi la yon tan ḥgaḥ mi ḥgyur |
des na blta bya ñid skye ltar |
yod paḥi ño boḥaṇ yod ma yin || 10

In *b* Vxx of CS and CSV *ḥgar* for *ḥgaḥ*.

V jātamātre ghaṭe drṣṭe guṇaḥ kaścin na bhāṣate |
evam jātasya drṣṭasya satsvarūpaṁ na vidyate || 10 ||

I cannot agree with V. In *a* and *c* *blta bya* is translated by *drṣṭa*, but it should have been *draṣṭavya*, as is clear from the use of *bya*. See *karikā* 314^c (=XIII. 14^c), and MK XIV 1^a, 3^b, 4^a (Tib. text). There is nothing in Tib. for V's *bhāṣate*; nor can it be meant by *ḥgyur*. The *kārikā* may be translated as below :

द्रष्टव्यत्वेन जातेन नास्मिन् कश्चिद्गुणो घटे ।

द्रष्टव्यत्वातिवत्तत्तद्रूपोऽपि न विद्यते ॥ १० ॥

CSV: gal te blta bar bya ba ñid ni mñon par gsal ba ḥam
cis khyad par du gyur pa yin pa z'ig na | gñi ga ltar ḥdi
la blta bar bya ba ñid dgos pa med do || ḥdir blta bar bya ba
ñid ḥdi yoñs su brtags nas don blta bar bya baḥi rañ
gi ño bo ḥam | blta bar bya ba ma yin paḥi rañ gi ño bo
z'ig la rtog | re z'ig gal te blta bar bya baḥi rañ gi
ño bo la yin na deḥi tshe de brtags pas ci z'ig bya || gañ gi
don yoñs su rtog pa de ni med par yañ yod pa ñid pas

¹ X na.

brtags¹ par mi rigs so || ci ste blta bar bya ba ma yin par gyur pa
 la blta bar bya ba ñid rtog na de yañ mi rigs te | lus can ma yin
 pa rnams kyañ blta bar bya ba ñid du thal bañi phyir dañ | blta
 bar bya ba ñid skyes pa [blta bar bya ba ñid] med pa la
 hgal bañi phyir ro | blta bar bya ba ñid skye ba med pa ||
 des na blta bya ñid skye ba ltar²

te | ji ltar blta bar bya ba dañ blta bar bya ba ma yin pañi bum
 pa la nam pa thams cad du blta bar bya ba ñid mi rigs pas skye
 ba mi srid pa de bz'm du blta bar bya bar ma gyur pañi bum pa
 yod pañi ño boñan yod pa ma yin

la | yod pa ma yin pañi bum pa la ni blta bar bya ba ñid la
 rtog³ par rigs pa yañ ma yin pas hdi ni mi rigs so ||

=यदि द्रष्टव्यत्वमभिव्यक्तं विशेषणभूतं बोधयथापीह द्रष्टव्यत्वं निष्प्रयो-
 जनम् । इह द्रष्टव्यत्वमिदं परिकल्प[मानं] द्रष्टव्यस्यार्थस्य स्वरूपमद्रष्टव्य-
 स्यार्थस्य वा स्वरूपं कल्पते । यदि तावद्द्रष्टव्यस्य स्वरूपं तदा किं तेन
 परिकल्पितेन । यदर्थं परिकल्पते [तस्य] तद्विनापि भावादेवेति न युक्ता
 कल्पना । अथाद्रष्टव्यभूतस्यापि द्रष्टव्यत्वं कल्पते । तदपि न युक्तम् ।
 अशरीराणामपि द्रष्टव्यत्वप्रसङ्गाज्जातेन द्रष्टव्यत्वेनास्य विरोधाच्च द्रष्टव्यत्वं
 न जायते ।

द्रष्टव्यत्वजातिवत्तत् ।

यथा द्रष्टव्यस्याद्रष्टव्यस्य च घटस्य सर्वथा द्रष्टव्यत्वं न युज्यत इति जातिर्न
 सम्भवति तथाद्रष्टव्यभूतो घटः

सद्रूपोऽपि न विद्यते ॥

असतो घटस्य द्रष्टव्यत्वकल्पनापि न युक्तेतौदमयुक्तम् ॥ १० ॥

311

CSV : hdir smras pa | yul gzugs la sogs pa mñon sum dag ni
 yod pa kho na ste | deñi hdzin par byed pa mig la sogs pañi dbañ
 po yod pañi phyir ro || yod par gyur dbañ po hdi rnams ni gdon
 mi za bar rañ gi yul hjug par hgyur dgos la | gañ du de rnams
 hjug pa srid pa gzugs la sogs pa don de dag ni mñon sum yin no ||
 bsad par bya ste | gal te dbañ po rnams kyi yoñs su gcod par nus

¹ X brtag. ² It is, in fact, c of the kārikā to which ba is added after skye. ³ X rtag.

par hgyur na ni gzugs la sogs paḥi don dag tu hgyur ba z'ig na |
 hgyur ba ñid kyañ ma yin no || ji ltar z'e na | ḥdi na mig la sogs
 pa lña po ni spyir ḥbyuñ ba las gyur pa ñid du ñe bar ston la |
 de rnams kyi bya ba ni yul tha dad pas tha dad pa z'ig go || ḥdi
 ltar mig gis gzugs kho na mthoñ gi sgra mi thos la || rna bas kyañ
 sgra thos kyi¹ gzugs mi mthoñ ño || gañ gi tshe de ltar |

=अत्राह । सन्त्येव प्रत्यक्षा रूपादिविषयास्तद्वाहकचक्षुरादीन्द्रिय-
 सङ्गावात् । सङ्गूतान्येतानीन्द्रियाण्यवश्यं स्वविषयेषु प्रवर्तन्त इत्यभिप्रायः । यत्र तेषां
 प्रवृत्तिः सम्भवति ते रूपाद्यर्थाः प्रत्यक्षाः । उच्यते । स्यू रूपादयोऽर्था यदौन्द्रियाणां
 परिच्छेत्तुं शक्तिः स्यात् । नैव त्वस्ति । कथमिति चेत् । इह चक्षुरादीनि
 पञ्च सामान्यतो भौतिकानीत्युपदर्शयते । तेषां कार्यं [तु] विषयभेदेन भिद्यते ।
 तथा हि चक्षुषा रूपमेव दृश्यते न शब्दः श्रूयते । कर्णेनापि शब्दः श्रूयते
 न रूपं दृश्यते । यदैवम्— ।

mig ni ḥbyuñ gyur rna de bz'in |
 mig gis mthoñ gi gz'an gyis min |
 des na ñes par las rnam smin |
 thub pas bsam mi khyab par gsuñs || 11 ||

In *a* all *hgyur* for *gyur*; Vx of CS and V's xylographs (rouge et noir) *sna*² for *rna*. In *b* after *mthoñ* all *gis* for *gi*. In *d* Vx of CSV *pa* for *pas*.

V cakṣur darśanato'bhinna cakṣuṣaṃ śrāvaṇaṃ tathā |
 acintyaṃ karmaṇo nūnaṃ vipākam proktavān munih || 11||

The first half of it can in no way be accepted. I may suggest the following :

भौतिकमक्षि कर्णश्च दृश्यतेऽज्ञापारेण न ।

नूनं कर्मविपाकं तदचिन्त्यमुक्तवान्मुनिः ॥११॥

CSV: mig ni ḥbyuñ gyur rna de bz'in |

mig gis mthoñ gi gz'an gyis min |

deḥi tshe ḥthad pa dañ ḥgal baḥi bya ba srid paḥi phyir mig la
 sogs pa rnams kyi rañ gi ño bo rtog pa ga la yod || ḥbyuñ ba las
 gyur pa ñid du mtshuñs (?)³ bz'in du yul ḥdzin pa tha dad pa brtag

¹ X kyiis.

² In the present case this reading can also be admitted though not supported by CSV.

³ X mdzuñs. But these two words are not here appropriate.

par ni mi rigs so || mig la sogs pa rnams kyi¹ yod pa ñid ni yul
 ḥdzin pa las rjes su dpag pa yin na de yañ ḥgal bas mi srid de |
 deḥi phyir dbaṅ po yod pas yul rnams mñon sum ñid du mi rigs
 so || gal te de ltar mig la sogs pa rnams mi srid na | deḥi phyir²
 ji ltar mig la sogs paḥi dbaṅ po ḥdi rnams las kyi rnam par smin
 paḥi ño bor rnam par bz'ag ce na | ci kho bo cag gis ḥdi rnams
 kyi rnam par smin paḥi ño bo ñid bkag gam || gal te mig la sogs
 pa rnams ḥgog par sgrub pas de ji ltar ma bkag ce na || kho bo
 cag ni rnam par dpyod pa don rañ bz'in tshol ba lhur byed pa ñid
 kyi phyir ro | kho bo cag ni ḥdir dños po rnams rañ gi ño bos
 grub pa ḥgog gis³ mig la sogs pa byas śiñ rten ciñ ḥbrel bar
 ḥbyuñ baḥi las kyi rnam par smin pa ñid ni mi ḥgog paḥo ||°

gañ mig ḥbyuñ ba las gyur pa yin yañ gzugs kho na mthoñ
 gi sgra mi thos z'es bya ba la sogs pa ḥdi ni mthoñ ba yañ yin no ||
 gañ gi phyir ḥdi de⁴ ltar yin pa |

des na ñes par las rnam smin |

thub pa bsam mi kyab par gsuñs ||

dños po rañ bz'in med pa rnams kyañ bya baḥi ḥbras bu ñes
 paḥi phyir beom ldan ḥdas kyis° las rnams kyi ḥbras bu rnam
 par smin pa bsam gyis mi khyab par gsuñs so || 11 ||

= भौतिकमक्षि कर्णश्च दृश्यतेऽज्ञापरिण न ।

तदोपपत्तिविरुद्धकार्यसम्भवात्कुतश्चक्षुरादीनां स्वरूपकल्पना । तुल्येऽपि
 भौतिकत्वे विषयग्रहणभेदः कल्पयितुं न युज्यते । चक्षुरादीनां सङ्गावो
 विषयग्रहणकर्मणानुमीयते । तदपि विरोधेन न सम्भवतीतीन्द्रियसङ्गावेन
 विषयाणां प्रत्यक्षत्वं न युक्तम् । यद्येवं चक्षुरादीनि न सम्भवन्ति ततः कथमेषां
 चक्षुरादीनामिन्द्रियाणां कर्मविपाकस्वरूपव्यवस्था । किमस्माभिरेषां विपाक-
 स्वरूपं प्रतिषिद्धम् । यदि चक्षुरादीनां प्रतिषेधः साध्यते कथं तेन न
 तत्प्रतिषिद्धम् । अस्माकं विचारस्थार्थस्वभावव्यायतत्परत्वान्नास्माभिरिह भावानां
 स्वभावसिद्धेन प्रतिषेधेन चक्षुरादिकृतः प्रतीत्यसमुत्पन्नः कर्मविपाकः प्रतिषिद्धः ।°

यच्चक्षुर्भौतिकमपि रूपमेव पश्यति न शब्दं शृणोतीत्यादि । दृश्यते
 हीदमपि । यस्मादेतदेवं

¹ X kyi.

² X gi.

³ These two words seems to be unnecessary.

⁴ X da.

नूनं कर्मविपाकं तदचिन्त्यमुक्तवान्मुनिः ॥

निःस्वभावानामपि भावानां कर्मफलनियमेन भगवान्⁰¹ कर्मफलविपाकम-
चिन्त्यमुक्तवान् ॥ ११ ॥

312

CSV: ḥdir smras pa | mig la sogs pa ni rañ bz'in gyis yod
pa ñid de | deḥi ḥbras bu rnam par śes pa mthon baḥi phyir ro ||
bśad par bya ste | gal te deḥi ḥbras bu rnam par śes pa ñid yod
na ni mig la sogs pa yod par ḥgyur na srid pa ni ma yin no || ji
lta z'e na | de la re z'ig |

= अत्राह । विद्यन्त एव चक्षुरादीनि स्वभावेन । तत्कार्यविज्ञानदर्शनात् ।
उच्यते । स्याच्चक्षुरादिसङ्गावो यदि तत्कार्यं विज्ञानमेव स्यात् । न तु सम्भवति ।
कथमिति । तत्र तावत्— ।

rkyen ma tshañ phyir śes pa ni |
lta baḥi sñā rol yod ma yin |
ḥon te phyis na śes don med |
gsum pa byed pa don med ḥgyur || 12 ||

In a V wrongly *rgyen ma tshad* for *rkyen ma tshañ*. In d CSV
once *par* for *pa* after *gsum*. V's note on *gsum pa byed pa* is not
required at all.

V amitapratyayaajñānaṃ dr̥ṣṭapūrvam na vidyate |
athānte jñānavaiyarthyaṃ darśanaṃ ca nirarthakam || 12 ||
Nothing of it can be accepted. I may offer the following:

ज्ञानं प्रत्ययवैकल्यान्न पूर्वं दर्शनाद्भवेत् ।

अथ पञ्चान्निरर्थं स्यात्तृतीयायां क्रिया इथा ॥१२॥

CSV: re z'ig lta baḥi sñā rol du ni mig gi rnam par śes pa
yod pa ma yin no | mig gi lta ba bdag poḥi rkyen ma tshañ baḥi
phyir ro || ci ste lta baḥi ḥog rol du rtog na ni deḥi tshe śes pa don
med te | gal te rnam par śes pa med paḥi mig gis gzugs mthon
na ni ḥo na rnam par śes pa yons su rtog pa don med do ||

gsum pa byed pa don med ḥgyur
te | rtog pa gsum pa ni lta ba dañ śes pa gñis cig car ḥbyun ba...²

¹ Here in the Tib. text follow two verses and a prose passage quoted from a work of
works.

² Three letters in X could not be read here.

de la¹.. med do || hdi lta bas na lta ba ste byed pa don med par
hgyur ro || lta ba dañ śes pa gñis cig car yod na ni nam par śes
pa gañ z'ig lta ba dañ dus mtshuñs pa la de lta ba la rag las te
hbyuñ bar mi rigs so || ba lañ gi rwa gyas gyon lhan cig hbyuñ ba
dag la ni cig śos cig śos la rag las te skye ba ñid mi srid de || de
bz'in du lta ba dañ lhan cig hbuyñ bañi nam par śes pa lta ba
las rag las te skye ba ñid du ma hgyur bas lta ba don med pa kho
nar hgyur ro ||°

gan gi tshe de ltar nam par śes pa mi srid pa dehi tshe de yod
pas mig la sogs pa rnams. .²yod brtag pa gañ yin pa de mi rigs so ||

=न तावद्दर्शनात्पूर्वं चक्षुर्विज्ञानं चक्षुषो दर्शनाधिपतिप्रत्यय³वैकल्यात् ।
अथ दर्शनात्प्रत्ययकल्प्यते । तदा ज्ञानं निरर्थकम् । यदि विना विज्ञानेन चक्षुषा
रूपदर्शनं तदा विज्ञानकल्पना निरर्था ।

तृतीयायां क्रिया वृथा ॥

तृतीया कल्पना ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोर्युगपदुद्भवः...तत्र...न भवति । अनेन
दर्शनेन दर्शनक्रिया निरर्था । विज्ञानदर्शनयोः सहभावे विज्ञानं येन दर्शनेन
तुल्यकालं तस्य दर्शनस्यायत्तं भवतीति न युक्तम् । सहभूतयोः सव्येतरयो-
र्गोविषाणयो⁴रितरदितरायत्तं जायत इति न सम्भवति । तथा च दर्शनेन
सहभूतं विज्ञानं दर्शनायत्तं न जायत इति दर्शनं निरर्थमेव ।°

यदेवं विज्ञानं न सम्भवति तदा क तत्सद्भावेन चक्षुरादीनां...सद्भाव-
परीक्षेति न तद्युक्तम् ॥१२॥

313

CSV: ⁵[अत्राह । न खलु चक्षुः करणरूपम् । किं तर्हि । कारकमेव ।
तस्य कारकभावाभ्युपगमात् ।

¹ Here also three letters are illegible in X.

² Here a few letters are illegible in X.

³ For adhipatipratyaya see MV, pp. 76-77, Poussin's note no. 7, and Visuddhimagga, ed. Bhikkhu A. P. Buddhadatta, Alutgama (Ceylon), 1914, p. 415: jetthakattthena upakarako dhammo adhipatipaccayo.° yañ yañ dhammañ garuñ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā te te dhammā tesam tesam dhammānañ adhipatipaccayena paccayo'ti.

⁴ See MV, pp. 139, 224, 547.

⁵ Not in HPS; Tib.: hdir smras pa | mig ni byed pañi ño bo ma yin pa kho na ste | ho no ci z'e na | byed pa po ñid de | de byed pa poñi ños por khas blañs pañi phyir | gsum par byed pa don med hgyur | z'es gañ smras pa de ni mi rigs so || de ltar brtags na yañ mig lta bañi bya ba dañ bral ba ñid du hgyur ro || ji ltar z'e na | gal te mig gis° |

तृतीयायां क्रिया वृथा

इति यदुक्तं (312=XIII-12) न तद्युक्तम् । एवं कल्पितेऽपि चक्षुर्दर्शन-
कार्यविरहितमेव भवेत् । कथमिति चेत् । यदि चक्षुः⁵ रूपं¹ पश्येद्देशं गत्वा
वा पश्येदगत्वा वा पश्येदुभयथा च³ दोष इति प्रतिपादयन्नाह— ।

mig ni ḥgros dañ ldan ḥgyur na |
thag riñ yun riñ gis mthoñ ḥgyur |
ha cañ ñe dañ ches riñ du |
gzugs de gsal ba ci ste min || 13 ||

In b Vx of CSV *riñs* for *riñ*.

* पश्येच्चक्षुरादूरे गतिमद्यदि तद्ववेत् ।

अत्यभ्यासे च दूरे च रूपं व्यक्तं न तच्च किम् ॥ १३ ॥

CSV: यदि चक्षुः⁴ प्राप्तकारित्वादिष्यदेशं गच्छेत्तदोन्मिषितमात्रेण न
चन्द्रतारकादीनर्थान् गृह्णीयात् । [गतिमतोऽर्थदेशोपग्रहणं]⁵ तुल्यकालं विप्रकृष्ट-
विषयग्रहणं [च]⁶ अयुक्तं⁷ गतिकालस्य भिन्नत्वात् । पश्यति च चक्षुःस्मिषित-
मात्रेण⁸ समीपस्थवद्विदूरदेशस्थमपी⁹त्ययुक्तमेतत् । यदि [च]⁹ प्राप्तकारि चक्षुः
स्यात्तदात्यभ्यासेऽपि पश्येदन्विस्थामञ्जनशलाकां¹⁰ दूरे च व्यक्तदर्शनं स्यात् । न
चेत्तत्सम्भवतीत्ययुक्तमेतत् ॥ १३ ॥¹¹

¹ Tib. om. it. Before rūpaṃ HPS has -sthaḥ paśyet.

² HPS om. it.

³ It is not supported by Tib.

⁴ Tib. simply mig; HPS cakṣuṣaḥ.

⁵ Tib. ḥgro ba dañ ldan pañi don gyi (X gyis) yul ñe bar ḥdzin pa dañ | HPS has here
a gap indicating nine letters or syllables.

⁶ Here ca is to be inserted as supported also by Tib. reading dañ. See note 5.

⁷ Tib. ma rigs. HPS °visyagrahaṇayuktam.

⁸ Here some words in our X are very indistinct.

⁹ HPS; it is supported by Tib. yañ, according to which api may preferably be used.

¹⁰ HPS ad. vā.

¹¹ In this connection the meaning of aprāpta or asampṛāpta, (Pali asampatta, as often used)
in such words as aprāpta-kārin, etc. is thus given in the VI §286 (VI, 8) : asampattavasena
ti attānam asampattassa gocarassa vasena. attanā visayadesaṃ vā asampattavasena.
cakkhusotāni hi rūpasaddehi asampattāni. sayam vā tāni asampattān' eva ārammaṇaṃ
gahanti.

The arguments are summarized there thus:

ten'etam vuccati :

cakkhusotam pan'etesu hot'sampattagāhakaṃ |
viññāṇ'uppatthetuttā santarādhikagocare || 1 ||
tathā hi dūradesattham phalikkāditi rohitam |
mahantañ ca nagādīnaṃ vaṇṇam cakkhu udikkhati || 2 ||
ākāsādigato kucchicammā'nantarito'pi ca |
mahanto ca ghaṇādīnaṃ saddo sotassa gocaro || 3 ||
gantvā visayadesantaṃ caritvā gahatitā ce |
adhiṭṭhānavidhāne'pi tassa so gocaro siyā || 4 ||
bhūtappebandhato so ce yāti indriyasannidhiṃ |

314

CSV: अपि च । यदि चक्षुर्गत्वा रूपं¹ पश्यति तत्किं दृष्ट्वा तद्देशं²
गच्छत्युतादृष्ट्वा ।³ उभयथापि दोष इति प्रतिपादयन्नाह—

gal te gzugs mthon mig hgro na |
soñ bas yon tan hgañ yañ med |
yañ na blta byar hdod pa ni |
ñes śes bya ba brdzun par hgyur || 14 ||

In *b* V wrongly *pas* for *bas*. In *c* Vx of CSV *par* 'or' *pa*
In *d* Vx of CSV *hdod* for *ñes*; V and Vx of CS *ś'es*, and Vx of CSV
ces for *śes*; V and Vx of CS *brjod* for *brdzun*.

* गतेन न गुणः कश्चिद्रूपं दृष्ट्वाक्षि याति चेत् ।

दृष्टव्यं नियमेनेष्टमिति वा जायते ह्यथा ॥१४॥

CSV: यदि रूपं दृष्ट्वा रूपदेशं चक्षुर्यातीति कल्पयते गतेन तेन गमनेन
चक्षुषो न किञ्चिद्विषयोजनम् । विषयदर्शनार्थं चक्षुषो गमनम् । स च विषयः⁴
पूर्वमेवेहस्थेन दृष्ट इति न किञ्चिद्गमनस्य प्रयोजनम् । अथादृष्ट्वा गच्छति ।
तदा दिदृक्षितविषयदर्शनं नियमेन न प्राप्नोति । अदृष्ट्वा ह्यन्वयेवानभिलक्षित-
देशगमनाद्दृष्टव्यस्य नियमेन दर्शनं न प्राप्नोति ॥१४॥

315

CSV: अथैतद्दोषपरिजिह्वीर्षया यदि— ।

mig ma soñ bar hdzin na ni |
hgro ba hdi kun mthon hgyur te |

kammacittojasambhūto vappo saddo ca cittaññe || 5 ||
na tesam gocarā honti na hi sambhonti te bahi |
vuttā ca avisesena pāthe tañvisayā'va te || 6 ||
yadi c'etaṃ dvayaṃ attasamipam yeva gahati |
akkhivappam tathā mūlaṃ passeyya pakhumassa ca || 7 ||
disādesa vavatthānaṃ saddassa na bhavēyya ca |
siyā ca saddabhedissa sakaṇṇe sarapātanañ'ti || 8 ||

In 3c Burmese reading is ghaññā° for ghanā°. In 7d pakhumassa is Siamese reading, while
in the Ceylone edition referred to it is bhamukassa.

PA (II. 5; pp. 51-60) has a long discussion which begins as follows: idam idāniṃ manāg
mimāṃsāmahe. prāpyakāriṇindriyāṇy aprāpyakāriṇi veti. tatra prāpyakāriṇy eveti kaṇa-
bhakṣākṣapādāmimāṃsakasāmkhyāḥ samkhyānti. caksuḥśrotratarāṇi tāni tatheti tāthā-
gatāḥ. caksurvarjyānti tu tathā syādvādāvadātahrdayāḥ.

AK, I. 43c-d: mig dañ yid dañ rna ba ni | yul dañ ma frad | (=aprāptarthāny akṣimanah-
śrotrāṇi). See AKB and AKV with Poussin's note, loc. cit.; NS, III. I. 44 ff.; NK, p. 23.

¹ Tib. gzugs; HPS viṣayam.

² Tib. dehi yul du; HPS 'kim viṣayam drṣtvā viṣayadeśam for 'kim' deśam.

³ Tib. ad. tatañ kim (de las cir hgyur).

⁴ After it Tib. ad. tat (de).

gañ la hgro ba yod min pa |

de la riñ med bsgribs paññ med || 15 ||

In *d* V *hdi* for *riñ*; Vx of CSV *sgrib*, and V with Vx of CS *bsgrib* for *bsgribs*.

* गृह्णीयादगतं चक्षुः पश्येत्सर्वमिदं जगत् ।

यस्य नास्ति गतिस्तस्य नास्ति दूरं न चावृतम् ॥ १५ ॥

CSV: यो हि मन्यते चक्षुः श्रोत्रं^१ मनोऽप्राप्तविषयमित्यागमा^२दप्राप्त-
विषयमेव चक्षुरिति तं प्रत्युच्यते । प्राप्तकारितामात्रप्रतिषेधपरत्वादागमस्य
तावदविरोधः । क्वचिद्विधेः प्राधान्यं यत्र तस्याविरोधः । क्वचित्प्रतिषेधस्य
प्राधान्यं यत्र तदविरोधः^३ । तदत्र विधे^४रसम्भवाव्याप्तकारिताप्रतिषेधमात्रेणा-
प्राप्तविषयत्वं व्यवस्थाप्यते । विधिसुखेन त्वप्राप्तविषयत्वे कल्प्यमान इहस्थमेव
चक्षुः सर्वं जगतपश्येत् । ^५यस्य हि गतिर्नास्ति तस्य कुतो दूरम् । समीपस्थोऽपि
ह्यनेनार्थोऽगत्वा द्रष्टव्यो विदूरस्थोऽप्येति दूरकृतोऽपि विशेषो न स्यात् । यदा
चागत्वा पश्यति तदे^६हस्थमिव विदूरस्थ^७मपि पश्येत् । गतौ हि सत्यामावृते
गति^८विधातादावृतं नेक्षत इति युक्तम् । यदा त्वगत्वा द्रष्टव्यं तदावृते
गतिप्रतिबन्धाभावादनावृत इव दर्शनं स्यात् ॥ १५ ॥

316

CSV: यदि च दर्शनस्वभावं चक्षुः स्यात्तदा स्वभावस्य सर्वत्रैवाव्याघातात्
स्वरूपमपि पश्येत् । तथा हि लोके— ।

dnos po kun gyi rañ bz'in ni |

dañ por bdag la snañ hgyur na |

mig ni mig ñid kyis hdzin par |

ci yi phyir na hgyur ma yin || 16 ||

In *d* Vx of CSV *gañ z'ig gis* for *ci yi phyir*.

* स्वभावः सर्वभावानां पूर्वमात्मनि दृश्यते ।

ग्रहणं चक्षुषः केन चक्षुषैव न जायते ॥ १६ ॥

^१ HPS °śrotramañ°.

^२ AK, I, 43: aprāptārthāny akṣimañśrotrāṇi (mig dañ yid dañ rna ba ni | yul dañ ma phrad°||).

^३ Tib. de mi hgal bañ; HPS tadvirodhah.

^४ Tib. vicārasya (rnam par dpyad pa) for vidheh.

^५ So Tib.; HPS °sthe.

^६ Tib. thag riñ po na gnas pa; HPS °dūram api.

^७ Tib. om. gati-.

^८ Tib. ad. evam (hdi lta).

^९ Tib. deñi tshe; HPS tad iha°.

CSV: यथा चम्पकमल्लिकादिषु¹ सौगन्ध्यं पूर्वं स्वाश्रय एवोपलभ्यते पञ्चात्तत्त्वम्यर्कात्तैलादिष्वपि। यथा चाग्नेरौष्णं स्वतोऽवस्थितं² तद्योगात् परतोऽप्युपलभ्यते। एवं यदि चक्षुर्दर्शनस्वभावं³ स्यात्तदा स्वात्मन्येव तावद्दर्शनं स्यात्। कस्मात्पुनश्चक्षुषो ग्रहणं चक्षुषैव न भवति। भावानां स्वभावस्य च स्वात्मन्येव प्रथमतः विद्यमानत्वाच्चक्षुषैव चक्षुषो ग्रहणं न्याय्यम्। न चक्षुः स्वात्मानं पश्यतीति लोष्टादि⁴वत् परदर्शनमप्यस्य न सम्भाव्यते ॥ १६ ॥

317

CSV: यस्तु मन्यते न केवलस्य चक्षुषो रूपदर्शनसामर्थ्यमस्ति। अपि तु त्रयाणां चक्षुरूपचक्षुर्विज्ञानानां सामग्र्यां सत्यां रूपदर्शनं भवतीति। तदप्यसारम्। यस्मात्—।

mig la rnam śes yod min z'in |
rnam par śes pa lta med la |
gñi ga gzugs la yod min na |
de dag gis gzugs ji ltar mthon || 17 ||

In *b* V and Vx of CS *śes la yan blta* for *par śes pa lta*. In *c* V *gñis* for *gñi ga*. In *d* V and Vx of CS *gi* for *ji*. In *d* Vx of CSV *gzugs* for *gzugs*.

* चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानं विज्ञानस्य न दर्शनम्।

उभयं नास्ति रूपस्य ते रूपं दृश्यते कथम् ॥ १७ ॥

CSV: चक्षुषस्तावद्विज्ञानं नास्ति। न हि चक्षुर्विषयं जानात्यविज्ञान-स्वरूपत्वात्। भौतिकं हि चक्षुः। तस्य जड़त्वाद्विषयबोधो⁷ न सम्भाव्यते। एवं चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानम्।

नापि विज्ञानस्य दर्शनमस्ति।⁸ विज्ञानं हि विजानाति न तु पश्यति। यदि तु विज्ञानं पश्येत्तदा तस्यापि रूपदर्शनं स्याद्विज्ञानसद्भावात्।⁹ रूपस्य तूभयमपि

¹ Tib. campakotpalādikusumānām (me tog tsam pa ka dan ut pa la la sogs dag gi).

² Tib. rañ la gñas pañi; HPS °vyava° for °va°.

³ Tib. parātmato° (gz'an gyi bdag ñid la).

⁴ Tib. mig blta bañi rañ bz'in du; HPS cakṣuṣor darśanaśvābhāvyam.

⁵ Tib. om. tāvad.

⁶ Tib. kharādi° (boñ bu la sogs). According to Skt. the Tib. reading should have been sa goñ for boñ bu.

⁷ In X read rtogs for rtog.

^{8,9} For vijñānam° -śadbhāvāt Tib. na tad rūpavat. kutas tasya darśanam. tan nāsti gatavan na paśyati (de ni gzugs can ma yin pa z'ig ste | de la lta ba ga la yod de med pas na soñ ba ltar mi mthon ño ||).

नास्ति । न विज्ञानमनवबोध¹स्वरूपत्वात् । नापि दर्शनं रूपालोचनाभावात्² । यदा चैवमन्योन्यार्थविकलानौन्द्रियविषयविज्ञानानि तदा³ तत्सामग्र्यामपि सत्यां नैव तै रूपं दृश्यत इति सम्भावयितुं शक्यम् ।⁴ रूपदर्शनाङ्गविकलत्वादन्ध-समुदायवदित्यभिप्रायः । यदा चैवं रूपस्य दर्शनाभाव⁵स्तदा को नामार्हति तत्त्वविद्रूपं दृश्यत इति वक्तुं द्रष्टुं वा ॥ १७ ॥

318

CSV: यथा च तत्त्वविन्ना⁶र्हति रूपं द्रष्टुमेवं शब्दमपि श्रोतुं नार्हति । रूपदर्शनवच्छब्दश्रवणस्याप्यसम्भवात् ।⁷ इह यदि शब्दः श्रूयते स श्रवणदेशं सम्प्राप्तो वा श्रूयेतासम्प्राप्तो⁸ वा । यदि तावत्सम्प्राप्तः श्रूयते स श्रवणदेशं व्रजच्छब्दं कुर्वाणो व्रजति⁹ निःशब्दो वा । तत्र यदि पूर्वः कल्पस्तदा—

gal te smra z'iin sgra hgro na |
gañ gis smra ba por mi hgyur |
hon te mi smra bar hgro nañan |
gañ gis de la ses pa skye || 18 ||

In *d V* and *Vx* of CS *bskyed* for *skye*.

* न वक्ता जायते केन शब्दो याति ब्रुवन् यदि ।

अथ यात्यब्रुवंस्तस्मिन् प्रत्ययः केन जायते ॥ १८ ॥

CSV: ततश्च वक्तृत्वाद्देवदत्तवच्छब्दोऽसौ¹⁰ न भवति । अथाब्रुवन् याति तदा तस्मिच्छब्दे निःशब्दे व्रजति शब्दोऽयमिति कस्यावसायो भवेत् । न चागृहीतस्यास्यास्तित्वमिति न युक्तमेतत् ॥ १८ ॥

319

CSV: किञ्चान्यत्— ।

gal te phrad de sgra hdzin na |
sgra yi dan po gañ gis hdzin |
sgra ni rkyañ bañan mi hon na |
rin bu ji ltar hdzin par hgyur || 19 ||

¹ Tib. rtogs (X rtog) pañi ran bz'in ma yin pañi phyir. HPS °jñānm avabodha°.

² Tib. adarsanātmakatvāt (lta ba ma yin pañi bdag ſñid can yin pañi phyir).

³ Tib. om. it.

⁴ Tib. om. iti° śakyam.

⁵ Tib. gzugs la lta ba med pa ; HPS rūpasya'ādarsanāsambhavāt.

⁶ In X read rig (=vid) for rigs.

⁷ Tib. med pañi phyir (abhāvāt).

⁸ In Tib. a- (ma) of asampṛāpatañ is left out.

⁹ Tib. hgro ba ; HPS vrajan.

¹⁰ Tib. om. asaau.

In *a* Vx of CSV *te* for *de*. In *c* V wrongly *rgyad* for *rkyan* and V and Vx of CS *par* for *bañan*. In *d* V wrongly *ren* for *rin*.

* प्राप्तश्चेद्गृह्यते शब्दः तस्यादिः केन गृह्यते ।

न चेति केवलः शब्दो गृह्यते केवलः कथम् ॥ १८ ॥

CSV: यदि श्रोत्रेन्द्रियस्थानं प्राप्तः शब्दो गृह्यते तस्यादिः केन गृह्यते ।^१ प्राप्तग्राहित्वाच्छ्रोत्रस्य शब्दस्यादेर्ग्रहणं नास्ति । न चान्यदिन्द्रियं तस्य ग्राहकं सम्भवतीति^२ नैव केनचिदस्यादि^३ गृह्यते । ततश्चागृह्यमाणत्वाच्छब्द एवासौ न^४ भवतीत्यभिप्रायः ।^५ नवद्रव्यकत्वाच्च^६ परमाणोर्

न चेति केवलः शब्दः ।

भवता च शब्दमात्रमेव श्रोत्रेण गृह्यते न गन्धादय इति न युज्यते । यद्वा^७ शब्दस्याग्रहणमस्तु । यद्वा^८ गन्धादयोऽपि गृह्यन्ताम् । न चैतदेवमिति न प्राप्तविषयत्वं शब्दस्य ॥ १८ ॥

320

CSV: अथ यदेतदुक्तं

प्राप्तश्चेद्गृह्यते शब्दस्तस्यादिः केन गृह्यते । इति ।

यदि तस्यादिर्न गृहीतस्तदा को दोष इति । अयं दोषो यदस्य शब्दत्वमेव विशीर्यते । तथा हि—

ji srid sgra thos ma gyur pa |
de yi bar du sgrar mi hgyur |
sgra med pa yañ mthar sgra ñid |
hgyur na de ni mi rigs so || 20 ||

In *a* V *ba* for *pa*.

* यावन्न श्रूयते शब्दस्तावच्छब्दो न जायते ।

अशब्दस्यापि शब्दत्वमन्ते तच्च न युज्यते ॥ २० ॥

CSV: यो न श्रूयते सोऽश्रूयमाणत्वाद्गन्धादिवच्छब्द एव न भवति । अथ मन्यसे यदा श्रूयते तदा शब्दो भविष्यतीति । एतदप्यसम्भवात् । न हि

^१ Tib. *dehi dan po gañ gis hdzin*; HPS om. *tasyā° te*.

^२ For *sambhava°* Tib. *bhava°* (yin pas).

^३ In X read *dan po* for *dban po*.

^४ Tib. *°cāgrhito'rtho'sau śabda eva na°* (*dehi phyir ma bzuñ bañi don de ni sgra ñid du mi hgyur ro*).

^५ Tib. ad. *evam* (de ltar), and *-dravyātmakatvāt* (bdag ñid) for *-drayakatvāt*.

^६ HPS ad. *śabda°*.

^७ Tib. *ekadhā* (rnam pa geig tu), and ad. *śrotreṇa* (rma).

^८ Tib. *yañ na*, translated by *atha vā*.

गन्धादेः पञ्चाच्छब्दत्वं दृष्टम् । तद्देवास्याप्यशब्दस्य¹ पञ्चाच्छब्दत्वमयुक्त-
मिति ॥² २० ॥

321

CSV: एवं तावदिन्द्रियाणां विषयग्रहणासामर्थ्यमुज्ञाथ मनसोऽपि
विषयग्रहणासामर्थ्यमुज्ञावयन्नाह — ।

dbaṅ po rnamś dan bral semś kyis |
soṅ steḥaṅ ci z'ig byed par ḥgyur |
de ltar yin dan srog ḥdi ni |
rtag tu yid med ci ste min || 21 ||

V and Vx of CŚ *kyan* for *dan*, and *kyi* for *kyis* in *a*, and *lta*
for *ltar* in *c*.

* वियुक्तमिन्द्रियैश्चित्तं किं गत्वापि करिष्यति ।

एवं सतीह जीवोऽयमनस्कः सदा न किम् ॥ २१ ॥

CSV: यदि चित्तं विषयदेशं गत्वा विषयं परिच्छिनत्तीति कल्प्यते
तदयुक्तम् । इहेदं चित्तमिन्द्रियसहितं वा विषयदेशं गच्छेत्केवलं वा । न
तावदिन्द्रियसहितं याति । इन्द्रियाणां देह एव सदा सन्निधानात् । गमने च सति
देहस्य निरिन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । अथ केवलं गच्छति तदापि

वियुक्तमिन्द्रियैश्चित्तं किं गत्वापि करिष्यति ।

न हि चक्षुरादीन्द्रियद्वारतिरस्कृतस्यास्य रूपादिदर्शनसामर्थ्यमस्ति ।
अन्धादीनामपि दर्शनादिसङ्गावप्रसङ्गात् । अथापि कथञ्चिद्विषयदेशगमनेनार्थो-
पलब्धिरस्य परिकल्प्यते तदाप्यर्थबोधपर्यवसानत्वादनवृत्तिः³ ।

एवं सतीह जीवोऽयमनस्कः सदा न किम् ॥

अचिन्तक एवात्मा सर्वकालं प्राप्नोति । न चाचिन्तकस्यात्मत्व⁴ सम्भावयितुं
युक्तम् । स्तम्भा⁵दीनामप्यात्मत्वप्रसङ्गात् ।⁶

तदेवं युक्त्या विचार्यमाणानामिन्द्रिय[विषयविज्ञानानां सद्रूपा]⁷सम्भवात्⁸
स्वरूपसिद्धिरसती । यदि ह्येषां स्वरूपसिद्धिः स्यात्तदोपपत्त्या विचार्यमाणा

¹ Tib. sgra med pa; HPS śabdasya for aśabdasya.

² Here in Tib. follows a passage not to be found in Skt. of HPS.

³ Tib. don rtogs pa mthar thug pa med paḥi phyir mi ldog par ḥgyur ro || HPS tadāpy
aparyavasānatvād arthabodhasyānivr̥ttau satyām.

⁴ Tib. bdag ſid; HPS 'ātmakatvam.

⁵ After stambha in Tib. there is one word more which could not be read in X.

⁶ Tib. bdag ſid du thal bar ḥgyur baḥi phyir ro || HPS stambhādivad acintakatvāt.

⁷ HPS has here a lacuna; Tib. yul dan mnam pa śes pa rnamś la yod paḥi ſno bo |

⁸ Tib. abhāvāt (med pas).

यथास्थितेन स्वरूपेण स्फुटतरमुपलभ्यन् । न चोपलभ्यन्ते । तस्मात्स्वरूपशून्या
इति सिद्धम् ॥ २१ ॥

322

CSV: यदि तर्ह्येषां स्वभावो नाम¹ नास्ति तत्त्वयमेषां² विशेष-
परिच्छेदात्मिका संज्ञा³ विशेषव्यवस्थाहेतुत्वेनोपदिश्यते । उच्यते । सत्सु पदार्थेषु
तद्विशेषपरिच्छेदात्मिका संज्ञा स्यात्⁴ । यदा⁵ तेषां⁶ पदार्थानामसत्त्वं
प्रतिपाद्यते तदा तद्वारा कुतः⁷ स्वरूपसिद्धिः स्यात् । किं स्वत्वे
विषयपरिच्छेदः सर्वथा नास्ति । न नास्तीति । निःस्वभावस्य भावस्य⁸
विद्यमानत्वात् । तथा हि—

snar mthon ba yi don gañ z'ig |
yid kyis smig rgyu ltar ḥdzin pa |
de ni chos kun rnam bz'ag la |
ḥdu śes phuñ po z'es bya ḥo || 22 ||

In c V and Vx of CS *gz'ag* for *bz'ag*.

* मनसा गृह्यते योऽर्थः पूर्वदृष्टो मरीचिवत् ।

सर्वधर्मव्यवस्थासु स संज्ञास्तन्वसंज्ञकः ॥ २२ ॥

CSV: इह चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्य निरुध्यमानं
सहेन्द्रियविषयेर्निरुध्यते । तस्मिन्निरुद्धे पूर्वदृष्टो⁹ योऽर्थः स एव पञ्चाक्षनसा
गृह्यते । कथं पुनरसन्नहितस्य ग्रहणं सम्भाव्यत इत्याह [मरीचिवदिति ।
यद्यपि नात्यमात्रमपि मरीचि¹⁰चक्रायां जलमस्ति अपि च हेतुप्रत्ययवशात्
प्रवर्तत एव जलाकारसंज्ञा एवमविद्यमानस्वरूपेऽपि पूर्व¹¹गृहीतेऽर्थे
मरीचाभिव यद्¹² विज्ञानमुत्पद्यते तत्सर्वधर्मव्यवस्थाकारणम् । सर्वधर्म-
व्यवस्थाकारणत्वाच्च स एव संज्ञास्तन्व इत्युक्तस्तथाविधसंज्ञाविशेषसम्प्रयोगात् ।
संज्ञावशेन च सर्वधर्मव्यवस्था विज्ञातव्या न पुनः पदार्थस्वरूपनिबन्धना
स्वभावस्य सर्वथायुज्यमानत्वात् ॥ २२ ॥

¹ Tib. om. it as well as tarhi after yadi.

² HPS ad. padārtha-.

³ Tib. gañ gi tshe; HPS om. it.

⁴ HPS has a lacuna; Tib. bstan pa dehi tshe de rnam kyī sgo nas ḥdug⁵ ga la ḥgyur |

⁵ Tib. rañ bz'in med pañi dños po yod pañi phyir | HPS svabhāvasya vidyā⁶ for niḥsva⁷
bhāvasya vidyā⁸.

⁶ Tib. snar mthon bañi; HPS pūrvavadrsto.

⁷ HPS marks here a lacuna. Tib. smig rgyu ltar z'es bya ba smros śe smig rgyu la chu
bag tsam kyañ mod mod kyī |

⁸ Tib. om. pūrvā-.

⁹ Tib. de rnam kyī; HPS eṣā.

¹⁰ Tib. yuktā (rigs) for syāt.

¹¹ HPS ad. ca.

¹² HPS ad. here vikalpakam.

323

CSV: यद्येवमस्ति तर्हि स्वभावतः संज्ञास्वरूपः । न हि तस्मिन्नसति¹ सर्वधर्मव्यवस्था शक्ता कर्तुमिति । उच्यते । सापि हि संज्ञा विज्ञानसम्प्रयुक्तत्वाद् विज्ञानव्यतिरेकेणा²सती । तदपि च विज्ञानं संज्ञाव्यतिरेकेणा³सिद्धत्वात् स्वरूपतो नास्ति । इतोऽपि नास्ति ।⁴ यस्मात्—

mig dan gzugs la brten nas yid |
sgyu ma bz'in du skye bar hgyur |
gañ la yod pa ñid yod de |
sgyu ma z'es byar mi rigs so || 23 ||

* चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च मायावज्जायते मनः ।

विद्यते यस्य संज्ञादः सा मायेति न युज्यते ॥२३॥

CSV: न हि तद्विज्ञानमुत्पादात्मागच्छति यदुत्पत्तिक्रियाश्रयत्वेन प्रवर्तते । सत्त्वपि चक्षुरादिषु प्रत्ययेषु विज्ञानस्य स्वरूपासम्भवात्⁴ । उत्पत्तिक्रियाया अप्रवृत्तेरुत्पादो न युज्यते । उत्पद्यते चैतद्विज्ञानमित्यतः किं निश्चेतुं पार्यतेऽन्यत्र मायाधर्मतायाः । उक्तं हि⁵ भगवता—

तद्यथा भिन्नवो मायाकारो वा मायाकारान्तेवासी [वा] चतुर्माहाप्रथे विविधं मायाकर्म विदर्शयेत् । तद्यथा हस्तिनायमश्वकायं⁶ रथकायं पत्ति⁷कायं च⁸ । तं चक्षुष्मान् पुरुषः पश्येन्निध्यायेद्योनिशश्वोपपरोक्षेत् । तस्य तं पश्यतो निध्यायतो योनिशश्वोपपरोक्षमाणस्यासत्तो⁹ऽप्यस्य ख्यायाद्विज्ञतोऽपि तुच्छतोऽप्यसारतोऽपि । तत्कस्य हेतोः । किमस्मिन् मायाकृते सारमस्तीति । एवमेव भिन्नवो¹⁰ यत्किञ्चिद्विज्ञान¹¹मतीतानागतप्रत्युत्पन्नमाध्यात्मिकं वा बाह्यं बौद्धारिकं वा सूक्ष्मं वा हीनं वा प्रणीतं वा यदा दूरे यद्वात्यन्तिके तद्विद्मः पश्येन्निध्यायेद्योनिशश्वोपपरोक्षेत् ।¹² तत्पश्यतो निध्यायतो योनिशश्वोपपरोक्ष-

¹ Tib. tatah (de bas na ni) for tasminn asati.

² In X read ma gtogs for ma rtogs.

³ Tib. hdi las kyañ [ma] yin te; HPS om. it.

⁴ Tib. -abhāvat (med par) for -asmbhābāt. See p. 195, note 4.

⁵ Tib. ad. vistaraśaḥ (rgya cher) 'copiously.'

⁶ Tib. rtañi tshogs dan; HPS om. aśva⁷.

⁷ This word, patti-, could not be verified as the X is very illegible here.

⁸ Tib. dan; HPS om. ca. Tib. ad. iti bahu (?) śatam jāyate (z'es brgya cher hbyun z'ñ).

⁹ This should be the actual form. asattah=asat-tah. HPS asataḥ; Tib. yod pa ma yin par. See p. 195, l. 1.

¹⁰ Tib. dge slon dag; HPS om. it.

¹¹ Tib. ad. ucitam (ruñ bar).

¹² Tib. om. it.

माणस्यासतोऽप्यस्य ख्यायाद्रिक्ततोऽपि तुच्छतोऽप्यसारतोऽपि रोगतोऽपि गण्डतोऽपि शून्यतोऽप्यघतोऽप्यनित्यतोऽपि दुःखतोऽपि शून्यतोऽप्यनात्मतोऽप्यस्य ख्यायात् । तत्त्वस्य हेतोः । किमस्मिन् विज्ञानस्तन्मे सारमस्तीति ।

यथोपलभ्यते विचार्यमाणस्य तथा स्वरूपासम्भवा¹मायायुवति²प्रख्यं विज्ञानमिति शक्यमवसातुम् । ततश्च सूक्ष्मेव तत्

चक्षुः प्रतीत्य रूपञ्च मायावज्जायते मनः । इति ।

यदि पुनरस्य स्वरूपं स्यात्तदा स्वरूपतो

विद्यते यस्य सद्भावः सा मायेति न युज्यते ॥

न हि³ लोके स्वभावादशून्या सद्भूता⁴ स्त्री मायेति युज्यते । एवं विज्ञानमपि स्वरूपतो विद्यमानत्वाच्चायोपमं न स्यात् । उपदिश्यते च मायोपमं विज्ञानम् । अतो निःस्वभावं विज्ञानम् । यदा च निःस्वभावं विज्ञानं तदा निःस्वभावविज्ञानसम्प्रयुक्ता संज्ञा निःस्वभावेति स्थितम्⁵ ॥ २३ ॥

324

CSV: अत्राह । आश्चर्यमेतत् । न चेन्द्रियाणां कथमपि विषयग्रहणं सम्भाव्यते उत्पद्यते[च]चक्षुः प्रतीत्य रूपाणि च विज्ञानमिति । उच्यते । किमेतदेवाश्चर्यं त्वया दृष्टम्⁶ । इदं किं नाश्चर्यं यन्न निरुद्धान्निरुद्धादु⁷ बीजादङ्गुरोदयो युज्यते । उत्पद्यते च बीजं प्रतीत्याङ्कुरः । तथा कृतस्योपचितस्य कर्मणो निरुद्धस्य न क्वचिदवस्थानं सम्भवति ।¹¹ ¹²कल्पशतसहस्रा¹³न्तरित-निरोधादपि कर्मणः साक्षा¹⁴दुत्पद्यत एव फलम् । घटादयश्च स्वकारणात् तत्त्वान्यत्वेन¹⁵ विचार्यमाणा न सम्भवन्ति ।¹⁶ तथाप्युपादाय प्रज्ञस्या मधूदकादीनां¹⁷ सन्धारणाहरणादिक्रियानिष्पादन¹⁸योग्या भवन्ति । तदेवम्— ।

¹ See p. 194, note 9.

² In X read nad for nas.

³ Tib. hbras. See MVt (Chinese-Sanskrit-Tibetan Vocabulary) 9487.

⁴ Tib. -abbhāvāt (med pañi phyir). See p. 194, note 4.

⁵ In X add ma after na chuñ. See MV, p. 46.

⁶ Tib. ad. pūrvavat.

⁷ Tib. miston z'in yod par hgyur bañ; HPS śūnyā sambhūtā.

⁸ Here in Tib. follow four verses quoted from some work the introductory line being nktam hi bhagavatā (boom ldan hḍas kyis° gsuñs so ||). HPS om. them.

⁹ Tib. om. tvayā dr̥ṣtam.

¹⁰ Tib. anirudhyamānād for aniruddhād (hgag bz'in pañi).

¹¹ For kṛtasya° sambhāvati Tib. kṛtam upacitam karma nirudhyāticiram prāptam na kvacid avatīṣṭhate (byas śin bsags pañi las hgags nas yun śin tu riñ por lon pa la hgag yañ gnas pa med mod kyī||).

¹² Tib. ad. kintu (hon kyañ).

¹³ For kalpaśatasahasra- Tib. anekakalpa- (bskal pa du mas).

¹⁴ Tib. vastutah (dños su).

¹⁵ Tib. ad. vividham (rnam pa ltar).

¹⁶ For na sambhāvanti Tib. na bhavanti (yod pa ma yin mod).

¹⁷ Tib. °dakadugdhānām (ho ma).

¹⁸ Tib. om. -niṣpādana-.

gañ tshe mkhas la sa steñ na |
 ño mtshar can min can med pa |
 de tshe dbaṅ rtogs de ḥdra la |
 ya mtshan z'es bya ci z'ig yod || 24 ||

* यदा न किञ्चिदाश्चर्यं विदुषां विद्यते भुवि ।

इन्द्रियाणां गतावेवं तदा को नास्म विस्मयः ॥ २४ ॥

CSV: कार्यं हि स्वकारणमनुविदधदृश्यते । यथा¹ गोर्गौरश्वादश्चः
 शालीः शालिरित्यादि² । भूतानां रूपशब्दादीनां च विधिरिष न दृश्यते³ ।
 तथा हि । कायेन्द्रियग्राह्यत्वान्महाभूतान्य⁴ 'आवणानि । तेभ्यश्चाक्षुषं रूपं
 आवणः शब्द उत्पद्यत इति । परमेतदाश्चर्यम् । एवं घ्राणादिविषये
 चक्षुरादिषु च योज्यम् । अथ वा नैवेयमिन्द्रियाणामर्थगतिर्विस्मयकारणम् ।
 यदि ह्येन्द्रियाणामिव केवलमर्थगतता⁵ वेतनैचित्र्यं⁶ स्यात्तदेतद्विस्मयस्थानम् ।
 यदा तु सर्वमेव यथोदितेन न्यायेन जग⁶ हिदुषां विस्मयकरमिन्द्रजालमिव तदा
 नेदमाश्चर्यम् । प्रदेशवृत्ति हि किञ्चिदसम्भावनीयमुपलभ्यमानं विस्मयकरं जायते
 न सर्वत्रैव तुल्यरूपम् । न ह्यग्नेरौष्ण्यं विस्मयायेति ॥ २४ ॥

325

CSV: अत एवानियतस्वरूपत्वाद्यथाप्रत्ययं तथा तथा विपरिवर्त-
 मानत्वाद्विदुषाम्— ।

mgal meḥi ḥkhor lo sprul pa dan |
 rmi lam sgyu ma chu zla dan |
 khug sna naṅ gi brag cha dan |
 smig rgyu sprin dan mtshun srid pa || 25 ||

rnal ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las dban po dan don dgag
 pa bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa beu gsum paḥo||

In *a* V *ba* for *pa*. In *c* Vx of CSV *khū rna* for *khug sna*; V
 wrongly *grug* for *brag*; and V with Vx of CS *ca* for *cha*. In *d* all
srid pa mtshuns for *mtshuns srid pa*.

¹ Tib. dper na; HPS om. it.

² Tib. la sogs pa lta bu yin na; HPS 'ityādinām bhu'.

³ Tib. yuḥjyate (rigs so).

⁴ Before aśrāvaṇāni HPS ad. acāksuṣāni.

⁵ For -gatau Tib. dam pa (=sat) which does not give any suitable sense. One may read
 here rtogs as before.

⁶ In X for grol read ḥgro.

* अलातचक्रनिर्माणस्य प्रमायास्त्वचन्द्रकेः ।

धूमिकान्तःप्रतिशुक्लामरीच्यन्त्रैः समो भवः ॥ २५ ॥

॥ योगाचारि चतुःशतक इन्द्रियार्थभावनासन्दर्शनं नाम त्रयोदशं प्रकरणम् ॥ १३ ॥

CSV: यथा सज्जलन¹स्येत्स्वनस्याशुभ्राभ्यमाणस्य तद्वत्तददर्शनविपर्यास-
निबन्धनत्वाच्चक्राकारोपलब्धिर्भवति । न च तत्रास्ति चक्रस्वरूपलेशोऽपि ।
यथा च ²[निर्मिताः समाधिप्रत्ययसम्भूताः स्थित्यः सङ्गताः स्थित्य इव कामिनां
सङ्गो ग्रहेतुर्भवन्ति । सुनिभिर्निर्माणसमाधिवलेना निर्मितमुनिस्वरूपाः
सङ्गतमुनिस्वभावरहिता [अपि] सङ्गता मुनय इव सत्त्वानामशेषजन्ममनोऽन्धकारो-
न्मूलनेन स्वर्गापवर्गमार्गं हेतुर्भवन्ति ।]³ ते तु चित्तचैत्तेन्द्रिय⁴रहितत्वान्न सङ्गताः⁴ ।
यथा च निद्रा⁵सम्ययुक्तविज्ञानसमायुक्तात्मभावप्रत्ययः स्वप्नात्मभावो जाग्रदात्मभाव
इवात्मनि स्नेहविपर्यासनिबन्धनः । स चासङ्गतः प्रबुद्धस्य तथा दर्शनाभावात् ।
यथा च मायाकारयन्त्रनिबन्धना मायाकृतयुवतयस्तत्स्वरूपानभिज्ञाना⁶
चित्तमोहनपरा एव सङ्गतस्त्रीशून्या जायन्ते । यथा च जलचन्द्रः सङ्गतचन्द्रशून्यः
प्रतीत्यसमुत्पादबलात्तथोत्पद्यमानश्चन्द्रविपर्यासनिबन्धनो भवति बालानाम् ।
यथा च प्रतीत्यसमुत्पादबलादेव तथाविधकालदेशनिमित्तानि प्रतीत्य
धूमिका जाता विदूरस्थानां सङ्गतधूमविपर्यासनिबन्धना भवति । यथा च
गिरिगङ्गर⁷कन्दर⁸दौना⁹मन्तः प्रतिशुक्ला प्रतीत्य¹⁰ जायमाना सङ्गतशब्दाभिमानं
जनयति जनानाम्¹¹ । यथा च मरीचिका देशकालविशेषसन्निहितादित्यरश्मि-
प्रत्यया¹² जलस्वरूपविविक्ता विदूरस्थानां जलविपर्यासं जनयति । यथा चाभ्राणि

¹ Tib. me dan bcas pañi ; HPS sajalasya.

^{2,3} Tib. sprul pañi tiñ ñe ñdzin gyi rkyen las byuñ bañi bud med dag yod par hgyur
bañi bud med rñams ltar ñdod chags can rñams la kun nas ñion moñs pañi rgyur hgyur z'ñi||
thub pa rñams kyis sprul pañi tiñ ñe ñdzin gyi stobs kyis sprul pañi thub pañi rañ gi ño bo
med ciñ yod par gyur pañi thub pañi rañ bz'ñi dan bral ba rñams bden par gyur pañi thub
pa dag ltar skye ba ma lus pañi yid kyì mun pa ñjoms pa na sems can rñams kyì mtho ris
dan byañ grol gyi lam gyi rgyur hgyur la || HPS nirmānānisamādhivīśeṣapratītyasamudbhū-
tāni vicitrakriyāvīśeṣaṇiśpādanāt sadbhūta-yogisamjñādarśanamanoviparyāsād

utpādayanti.

⁴ Tib. om. -indriya-.

⁵ HPS ad. yoginām.

⁶ Or svapna-, Tib. gñid ; HPS siddha-.

⁷ For kyis in rñam par mi śes pa rñams kyis in X read kyì.

⁸ Tib. tshañ tshiñ (gahana).

⁹ Tib. kandarādari (ri khrod kyì sul dan).

¹⁰ Tib. rluñ gi zab rñams kyì (=vātagambhīrāṇām ?). For giri° dīnām HPS girighvaro-
darādīnām.

¹¹ Tib. om. it.

¹² Tib. skye bo rñams la ; HPS aviduṣām.

¹³ For pratyaya Tib. in X rten for which read rkyen.

विदूरतः पर्वताद्याकारं विपर्यासमुपजनयन्ति । एवमविदुषां¹ यथावयतीत्य-
समुत्पादस्वभावाकुश्रल्लानामविद्याविपर्यासाच्चित्तकर्मप्रत्ययो विज्ञानादिजन्म-
संसारः² सह बाह्येन भाजनेन³ [जायमानोऽलातचक्रादिव]⁴ नृषामोषधर्मकः
स्वभावशून्य एव सन् बालजनविसंवादकः प्रतिभाति । विदितधर्मस्वभावाच्च
सर्वत्रैव सङ्गपरि[क्षयादिसुक्तिमाश्रिता]⁵ भवन्तीति स्थितमेतदलातचक्रादिव-
न्निःस्वभावः संसार इति ॥⁶ २५ ॥⁷

¹ In X add mi before mkhas.

² Tib. hkhor ba (hkhor ba rnam par 'ses pa la sogs pañi skye ba) ; HPS °janmasāgarah.

³ Tib. phyi rol gyis nod dan beas par ; HPS sa bāhyena°.

⁴ Tib. skye bz'in pa mgal meñi hkhor lo la sogs pa ltar. HPS has a lacuna here.

⁵ Tib. zad pas rnam par grol ba la brten par.

⁶ The Skt. text as in HPS ends here, but in Tib. follows here a long passage.

⁷ The Kārikā is quoted in MV, pp. 173, 552.

Of. (i) māyāmaricīsvapnodakacandrapratīśrutkāpratibh° sopamasarvadharmanay ā v a ti-
rṇah. LV, X, p. 181.

(ii) pratibhāsabimbamāyābhra° maricyā supiaena tu | alātacakra-gandharvapratī-
śrutkāśamodbhavāh || LA, IX, 173.

(iii) gandharvanagarasvapnamāyānirmāṇasādrśāh | Op. cit. X, 144. See MV, pp. 334,
419.

¹ In (ii) the printed text reads ° māyābha° for māyābhra°.

CHAPTER XIV

MATHAR HDZIN PA DGAG PA BSGOM PA BSTAN PA

अन्तग्राहप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

326

CSV : अत्राह । यदि प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वादलातचक्रा¹दिवन्निः-
स्वभावो भवः कस्य तर्हीदानी² स्वभावोऽस्तु । न कस्यचित्पदार्थस्य स्वभावः
शक्यः कल्पयितुम् । तथाविधस्य पदार्थस्य सर्वथानुपलभ्यमानत्वात् । तथा हि—

dnos po gañ z'ig gz'an hgah lahañ |
rag las pa z'ig mi hgyur na |
dehi bdag ñid hgrub hgyur na |
de ni gañ lahañ yod ma yin || 1 ||

In b V *lus* for *las* ; V and Vx of CS *pa ni* for *pa z'ig*, and
nahañ for *lahañ* in *d*.

* आयत्तं यस्य भावस्य भवेन्नान्यत्र कुत्रचित् ।

सिध्येत्तस्यास्तित्ता नाम कचित्स च न विद्यते ॥ ६ ॥

CSV : यदि हि कस्यचित्पदार्थस्य निष्पत्तौ कचिल्किञ्चिदायत्तं न
स्यात्तदास्यापरायत्तस्य³ स्वतन्त्रस्य स्वत एव व्यवस्थितत्वात्स्वभावतोऽस्तित्वं
कल्पयितुं युक्तम् । न त्वेष सम्भवोऽस्ति यहेतुप्रत्ययजन्यनां परायत्तता न स्यात् ।
अहेतुको वा पदार्थः कश्चित्सम्भवेदिति । यतश्चैवं निर्हेतुक [-त्व-]⁴ प्रसङ्गात्
कस्यचित्पदार्थस्य कचित्स्वरूपं नास्ति तस्मान्नास्ति कस्यचित्स्वभावः ।
स्वभावाभावात्लातचक्रादि⁵वन्नास्ति स्वभावसिद्धि⁶रिति स्थितम् ॥ १ ॥

327

CSV : यदि चामी पदार्था अलातचक्रादि⁷वद् विसंवादका⁸
इत्यवस्तुका न स्युस्तदा नियतमुपपत्त्या विचार्यमाणा जातरूपादिवत्स्पष्टतर-

¹ Before -adi° Tib. ad. -nirmāṣasvapna- (sprul pa dan rmi lam).

² Tib. om. idānim.

³ Tib. ad. bhāvasya (dnos po).

⁴ Literally Tib., too, has no -tva- (ñid), but it is to be supplied as HPS has done.

⁵ In X read hgah z'ig for hgah rin (?).

⁶ Tib. hkhor lo la sogs ; HPS om. -adi-.

⁷ According to Tib. the compound is to be explained as svabhāvena siddhiḥ (rañ bz'in gyis grub pa). One may, however, read gyi for gyis.

⁸ Before -ādi- Tib. ad. -nirmāna- (sprul pa).

⁹ Tib. bsu bas ; HPS vaisamvādakā visamvādatvād avastukā.

मुपलभ्यमानस्वरूपाः स्युः। न चेति विचाराग्निसंतापिता विपर्यास¹निबन्धनत्वात्
स्वरूपाभावं नासादायन्ति। न हि वस्तूपपत्तिरहितं² युज्यते³। सर्वथा
तस्य विसंवादकत्वात्⁴। अत एवाचार्यो वस्तुभिनिवेशशियिलीकरणायातः
परं⁵ यथा च घटादीनां स्वरूपं न सम्भवति तथोपपत्तिमाह—।

gzugs ñid bum z'es geig ma yin |
gzugs ldan bum gz'an yod min pa |
bum pa la gzugs yod min z'in |
gzugs la bum pa yod ma yin || 2 ||

* रूपमेव घटो नैक्यं घटो नान्योऽस्ति रूपवान्।

न विद्यते घटे रूपं न रूपे विद्यते घटः॥२॥

CSV : इह यदि घटो नाम कश्चित्पदार्थः स्यात्⁶ दर्शनेन्द्रिय-
ग्राह्यत्वाद्गूपाद्भेदेन वा परिकल्पितोऽभिदेन⁷ वा। तत्र तावद्
रूपमेव घटो नैक्यम्।

न यदेव रूपं स एव घट इति रूपघटयोरैक्यं न भवति⁸। यदि हि
रूपघटयोरैक्यं स्यात्तदा यत्र यत्र रूपं तत्र तत्र [घट इ]⁹ति सवत्त्रैव रूपे
घटः स्यात्। प्राकजगुणोत्पत्तौ रूपविनाशे घटविनाशः स्यात्। न चैतत्
सम्भवतीति रूपमेव घट इति नास्त्येकत्वम्। अथैतद्दोषपरिजिहीर्ष्या रूपादन्यो
घटो रूपवान् परिकल्पेत तद्यथार्थान्तरभूतैर्गोमिर्गोमान् देवदत्त इति।
एतदप्ययुक्तम्। यस्माद्¹⁰

घटो नान्योऽस्ति रूपवान्।

यदि रूपादन्यो घटः स्यात्¹¹ रूपनिरपेक्षो¹² गृह्येत। न हि गोभ्यो
व्यतिरिक्तो देवदत्तो गोव्यतिरेकेण न गृह्यते। तद्वद्वटोऽपि रूपनिरपेक्षो
गृह्येत। न च गृह्यत इत्यतो रूपव्यतिरिक्तो घटो नास्ति। यदा च नास्ति
कथमविद्यमान¹³स्तद्वत्तया गृह्यते। न ह्यविद्यमानो वक्ष्यातनयो गोमानिति

¹ Tib. ad. -mātra- (tsam) after viparyāsa-.

² Tib. dños po ni ñhad pa dan bral ba ma yin te | HPS ° vastūpapattyāpi.

³ Tib. om. it.

⁴ Tib. avisamvādaḥkṛvāt (mi bslu ba ñid yin pañi phyir).

⁵ In X read chad for ched.

⁶ In X read de for da.

⁷ In X add tha between mi and dad.

⁸ Tib. sambhavati (srid).

⁹ HPS; and it is supported by Tib. (bum pañi z'es).

¹⁰ Tib. tathā hi (ñdi ltar).

¹¹ Tib. de; HPS svarūpa°.

¹² In X read bltos or ltos for rtog.

¹³ Tib. yod pa ma yin pa; HPS asampvidyamāna°.

व्यपदिश्यते । एवं रूपवान् घट इत्यपि न युज्यते । अन्यत्वासम्भवादेव च रूपघटयोरानुधारेणैककल्पनाया अपि नास्ति सिद्धिरिति¹

न विद्यते घटे रूपं न रूपे विद्यते घटः ॥

रूपघटयोरन्यत्वे सति घटे रूपमिति स्यात्कुण्ड इव दधि ।² रूपेऽपि घट इति स्यात्कट इव देवदत्तः । न चैतत्सम्भवतीति नास्ति घटः स्वभावतः । यस्य च नास्ति स्वभावः³ उपलभ्यते च तदलातचक्रादिवत्सुभावशून्यम् । यथा च घटः स्वभावतो नास्ति तथा सर्वभावा अपि स्वभावतो नृग्यमाणा न सन्तीति सिद्धा भवत्यलातचक्रादि⁴प्रख्यता भवस्य ॥⁵ २ ॥

328

CSV : अत्राहुरेके । यद्यपि रूपघटयो[रन्यत्वं न सम्भवति तथापि भावच]⁶योरन्यत्वमस्ति । यस्मादन्य एव घटोऽस्माकं⁷ 'मन्येव' च सत्ता । सत्ता हि नाम महासामान्यं⁸ घटश्च विशेषः । द्रव्यं⁹ सत्तायोगात्सदिति व्यपदिश्यत इति ।¹⁰ तान् प्रत्युच्यते—

gñis mtshan mi mthun mthon nas ni |
gal te dños las bum gz'an na |
ma yin de ltar dños po yañ |
bum pa las gz'an cis mi hgyur || 3 ||

In c Vx of CSV *poñon* for *po yon*.

* वेल्लक्षणं द्योदृष्ट्वा भावादन्वो घटो यदि ।

न, ¹¹भावोऽपि घटादन्यो किमेव न भविष्यति ॥३॥

CSV : घटादिद्रव्याणामनुप्रवृत्तिलक्षणत्वात्सामान्यं¹² भावः । व्यावृत्तिलक्षणत्वाच्च घटो विशेषलक्षण इति । यदि तयोर्वेल्लक्षणं भावघटयोदृष्ट्वा

¹ In X read grub for gyur.

² Tib. ril bar (X la bar) z'oñ dan z'o ltar=kunde kuṇḍadadhivat.

³ Tib. wrongly ad. na (min).

⁴ Before -ādi Tib. ad. -nirmāṇa (sprul ba).

⁵ Tib. gz'an ſiḍ mi srid mod kyi | de lta na yañ dños po dan bum pa gñis la |

⁶ Tib. ad. darśane (ltar na).

⁷ Tib. gz'an ſiḍ; HPS anyathaiva.

⁸ See Haribhadra's vṛtti on the Nyāyapraveśa (GOS), p. 29: tatra param sattā bhāvo mahāsatteti cocyate. Generally it is known as parasāmānya. See Prastāpāda -bhāṣya with the Nyāyakandalī, pp. 311-313.

⁹ Tib. ad. tasya (de ni). According to it the sentence is: °ghaṭaś ca viśeṣo dravyam | tasya sattāyogāt °(la bum pa ni khyad par gyir dzas yin la | de ni yod pa dan hñel ba las° |).

¹⁰ It refers to the Vaiśeṣikas.

¹¹ The actual reading in HPS is ghaṭād anyo no bhāvo'pi. But it does not give any snitable sense, nor is supported by Tib.

¹² HPS sāmānyo.

भावादन्वो घटो भवत्येवमेव वैलक्षण्याद्भावोऽपि किमर्थं घटादन्वो¹ न भविष्यति ।² ततश्चान्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्ति³निमित्तमन्यत्वमपरमनुप्रवृत्तिलक्षणं न कल्पयितव्यम् । वैलक्षण्यादेवान्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्तिसिद्धेः । कल्पयते चापरमन्यत्वमिति ।⁴ नास्ति तर्हि⁵ भावघटयोर्वैलक्षण्यापेक्षमन्यत्वम् । ततश्च यदुक्तं⁶

वैलक्षण्यं दूयोदृष्ट्वा भावादन्वो घट

इति तन्न । यथा च भावोऽनुप्रवृत्तिलक्षणत्वाद्घटादन्य एवमन्यत्वमप्यनुप्रवृत्तिलक्षणत्वाद्घटादन्यत्स्यात् । न च तस्यान्यत्वस्यापरमन्यबुद्धिध्वनिप्रवृत्तिनिमित्तमस्ति । यदि स्यादन्यत्वानामपर्यवसानदोषः स्यात् । अथ विनैवान्यत्वेनान्यबुद्धिरन्यत्वे भवति । तद्वदेवान्यत्वापि सम्भाव्यतामित्यलमन्यत्वेनाकिञ्चित्कारेण कल्पितेन । असति चान्यत्वे नास्ति कुतश्चिदस्यचिदन्यत्वमिति सिद्धम् । अपि चेदं चिन्त्यते । किम्भूतायाः सत्ताया अन्यत्वेन योगोऽस्तु । किमन्यभूताया अनन्यभूताया वा । यद्यन्यभूतायास्तदा व्यर्थोऽन्यत्वेन योगः । अथानन्यभूतायाः । एवमपि विरुद्धेनान्यत्वेन योगादन्यत्वेन योगो न प्राप्नोति । अन्यत्वाभावाच्च घटादन्वो भाव इति न युज्यते । ततश्च⁷ लोके विपर्यासं प्रमाणीकृत्य घटत्वरूपमेव सद्बुद्धिध्वनिप्रवृत्तिनिमित्तत्वाद्भाव इति व्यवस्थाप्यते । तस्य च रूपाच्चतुर्धा विचार्यमाणस्य⁸ नास्ति स्वभाव इति तत्त्वविदपेक्षयालातचक्रादिवत्स्वभावशून्यो घट इति सिद्धम् ॥ ३ ॥

329

CSV : अत्राह । विद्यत एव घटो गुणाश्रयत्वात् । न ह्यसन् गुणाश्रयो दृष्टः । भवति च गुणाश्रयो घटः । एको घटो द्वौ घटाविति । एकत्वादयो गुणपदार्थसंगृहीता घटश्च⁹ द्रव्यम् । द्रव्याश्रयित्वं च गुणानां सम्भवतोति । अतो गुणाश्रयत्वादस्येव घट इति । अत्रोच्यते । त्वन्मतेन—।

¹ Tib. dños po yañ bum pa las ; HPS °vailakṣaṇyād ghaṭād api kimarthaṃ bhāvo'nyo.

² In the second half of the kārikā there are two negatives, but the commentary in both the texts, Skt. and Tib., takes only one of them. The kārikā may be explained as follows : If you say having seen the diverseness of them two that the ghaṭa is different from bhāva, then we may reply : no ; for in that case why is it that bhāva, too, will not be different from ghaṭa.

³ Tib. om. pravṛtti.

⁴ Tib. om. iti. See note 5.

⁵ HPS anyatvam iti nāsti | tarhi bhāva° |. Tib. °anyatvam atha bhāvaghaṭayor° anyatvaṃ nāsti | tataḥ°. (gz'an ſñid° | ho na dños po dan bum pa dagla° gz'an ſñid yod pa ma yin no | dehi phyr° |).

⁶ Tib. om. yad uktam.

⁷ Tib. vicā ryaṃāne (dpyad pa na).

⁸ Tib. om. it.

⁹ Tib. bum pa ni; HPS ghaṭāś ca.

gal te gcig bum mi ḥdod na |
 bum paḥaṅ gcig tu mi ḥgyur ro |
 ldan ḥdi mtshuṅs paḥaṅ ma yin pa |
 des kyaṅ gcig tu mi ḥgyur ro || 4 ||

In c Vx of CSV ni for ḥdi.

* एको यदि घटो नेष्टो घटोऽप्येको न जायते ।

न चायं समयोर्योगस्तेनाप्येको न जायते ॥ ४ ॥

CSV : पदार्थभेदाद्यद्येको घटो न भवतीति मन्यसे घटोऽपि तर्ह्येको न भवति । यद्येकत्व¹मेकसंख्या घटो न भवत्येवं द्रव्यत्वेनैकसंख्यायाः पृथग्भूतत्वाद्घटोऽप्येको न भवति । द्वित्वा²दिति भावः । अपि चास्य³ घटस्यैकरूपस्य वैक⁴संख्या परिकल्पार्ते⁵ऽनेकरूपस्य वा । यद्येकरूपस्य तदा व्यर्थेवैकत्वकल्पना । अथानेकरूपस्य तदापि विरुद्धत्वादयुक्तैव । तस्मात्त्रोके घटस्वरूपस्यैवासन्निहितार्थान्तरस्यैक[त्व]कल्पना विज्ञेया । अथ द्रव्याश्रयिणो गुणा इति कृत्वैकत्वयोगाद्घट एवको भवति न त्वैकत्वं घटो⁶ भवतीति⁷ । अत्रोच्यते

न चायं समयोर्योगस्तेनाप्येको न जायते ॥

योगो नाम समयोरिव न विषमयोः ।⁸ तत्रैकगुणो दृष्टो घटः ।⁹ द्रव्यगुणयोश्च समता यस्मान्न भवति तस्मात्तयोर्योग एव न भवति । योगाभावात् तत्र यदिष्टमेकत्वयोगाद्घट एवको भवतीति तत्र । यदि चात्र योगो दृष्टस्तदैकेनापि घटस्य योगः स्याद्वटेनाप्येकस्य ।¹⁰ स च नैवं सम्भवतीति¹¹ योग एवानयोर्नोपपद्यते¹² । योगाभावाच्च¹³ नैवैको घटो भवतीति न घटोऽप्येक इति ।

¹ Tib. ad. idam (de).

² Tib. dvitvādivad (gñis ḥid la sogs pa bz'in no).

³ Tib. om. asya.

⁴ HPS ca for vā.

⁵ HPS °kalpe vāneka°.

⁶ Tib bum par; HPS, byārtha (7).

⁷ Tib. ad. iti or iti cet (z'es na).

⁸ Tib. ad. yathā yogo dviṣṭha ity ubhayaṃ api bhrātror bhrātrīvasambandha iti na kifcid anucitamiva, ekaghaṭau tu na samau, ghaṭa evaikatvayogād, ekatve ca ghaṭāygcāt. guṇā dravyāśrayiṇa ity abhyupagamāt (dper na ldan pa gñis la gnas pas spun gñi ka la yaṅ spun zla ḥid dan ḥbrel ba yin gyi gaṅ yaṅ ruṅ ba ni ma yin pa bz'in no || gcig dan bum pa gñis ni mtshuṅs pa ma yin te | bum pa kho na gcig ḥid dan ldan paḥi phyir la gcig ḥid bum pa dan mi ldan paḥi phyir te | yon tan rnamis ni rdzas la brten paḥi z'es khas blaṅs paḥi phyir ro ||).

⁹ Tib. mthoṅ la bum pa ni; HPS ghaṭas ca dravyam.

¹⁰ After tadā Tib. ghaṭasyāpy ekena yogo 'śparśasyāpy anekenayogah syāt (bām pa yaṅ gcig dan ldan par ḥgyur ba ma rig kyaṅ du ma ldan par ḥgyur na||).

¹¹ Tib. srid pa yaṅ ma yin pas; HPS bhavātīti.

¹² Tib. na bhavātīti (med pas) for nopa°.

¹³ Tib. om. it.

तदत्र पूर्वाह्नेन कारिकाया¹ योगमभ्युपेत्य दूषणमुक्तम् । उत्तराह्नेन तु योगासम्भवे² दूषणमुक्तम् । अपिशब्दश्च दूषणकारणसमुच्चयार्थो द्रष्टव्यः ॥४॥

330

CSV : अपि चेदमयुक्ततरं परसमये दृश्यते यद्व्याश्रयिणो गुणा व्यवस्थाप्यन्ते न गुणाश्रयिणो विशेषगुणाः । युज्यते च गुणानामपि गुणाश्रयित्वम् । इह यत्परिमाणो घटस्तदाश्रयिणापि³ रूपेण तावदेव भवितव्यम् । ततश्च द्रव्यवद्रूपस्यापि महत्त्वं प्राप्नोतीति—

gañ tshe rdzas ji tsam gzugs na |
de tshe gzugs chen ci ste min |
gal te phyir rgol gz'an min na |
gz'un lugs bsñad par bya bar hgyur || 5 ||

In a Vx of CSV adds *de* after *tshe* ; for *ji* all excepting Vx of CSV once *ci*.

* यावद्द्रव्यं यदा रूपं तदा रूपं महन्न किम् ।

समयो जायते वाच्यः प्रतिवाद्यपरो⁴ यदि ॥५॥

CSV : यदा यावद्द्रव्यं यावान् द्रव्यस्यायाम⁵विस्तारात्मकः सन्निवेश-स्तावद्रूपं रूपस्यापि तावानेवायामविस्तारात्मकः सन्निवेश इति परिणाभ्युपगम्यते⁶ तदा नियतमणुमहति द्रव्ये रूपेणापि तत्राणुमहता भवितव्यम् । तत्किं नु⁷ खल्वत्र कारणं यद्द्रव्यव⁸द्रूपस्याणुमहत्त्वे नेष्येते । अथ स्याद्रूपं गुणोऽणुत्वं महत्त्वमपि च गुण एव । न च गुणे गुणस्य सन्निवेशो भवतीति समय एषोऽस्माकम् । ततश्च यद्यपि यावद् द्रव्यं रूपमपि तावदेव तथापि सिद्धान्त-विरोधभयाद्रूपस्याणुत्वमहत्त्वे न स्त इति । उच्यते ।

समयो जायते वाच्यः प्रतिवाद्यपरो यदि ॥

यदि हि तव खयूथ्य एव प्रतिवादी स्यात्तं निर्वृतयितुं युक्तं तव सिद्धान्ताभिधानम् । तस्य तं बाधितुं सामर्थ्यात्⁹ यदा तु प्रतिवादी परस्तं¹⁰

¹ Tib. om. it.

² Tib. yogāsamabhavena, lit. yogāsamabhadvāreṇa (ldan pa mi srid paḥi sgo nas).

³ Tib. deḥi rten can gyi; HPS tadāśrayeṇāpi.

⁴ Mark that *apara* does not mean here 'other' as is generally known, but 'not other' na parah). The Tib. is very clear: gz'an min=na parah.

⁵ In X read dkyus (āyāma) for kyis.

⁶ Tib. lit. abhyupagamakāle (khas blaṅs paḥi tshe).

⁷ HPS na.

⁸ Tib. rdzas bz'in du°, HPS dravyarūpasya.

⁹ As supported by Tib. (de la gnod par nus pas). HiyPS tad ādhitum asāmarthyāt.

¹⁰ In X read yin na ni de la for what appears there to bebn la mid la.

प्रति सिद्धान्तविरोधोद्भावनमकिञ्चित्कारं सिद्धान्तनिराकरणप्रवृत्तत्वा¹त्तस्य । युक्तिलोकविरोधोद्भावनं तु तं प्रति ज्यायस्तद्धारिण तस्य निवर्तयितुं शक्यत्वात् । तस्मादपरिहार एवायं यदिदभागमविरोधोद्भावनमिति स एवाविचलो दोष इति नास्ति भावघटयोरन्यत्वम् । तदत्र सत्तान्यत्वप्रतिषेधेनान्येषामपि घटत्वादीनां सामान्यविशेषाणां प्रतिषेधो विज्ञेयः संख्यावत्सामान्यगुणानां महत्ववद्विशेष-
गुणाना²मिति ॥५॥

331

CSV: अत्राह । उक्तो भावस्य घटा³दिभ्योऽन्यत्वप्रतिषेधः । घटस्य तु स्वभावाप्रतिषेधादस्यैव स्वरूपतो घटाख्यो भाव इति । अत्रो⁴च्यते—

mtshan ñid kyis kyañ mtshan gz'i ni |
gañ du grub pa yod min pa |
der ni grañs sogs tha dad par |
dños po yod pa ma yin no || 6 ||

* लक्षणेनापि लक्ष्यस्य यत्र सिद्धिर्न विद्यते ।

संख्यादिव्यतिरेकेण तत्र भावो न विद्यते ॥ ६ ॥

CSV: इह घटसत्त्वयोर्व्यावृत्त्यनुवृत्तिलक्षणं ब्रुवता घटस्य व्यावृत्ति-
लक्षणं व्यवस्थापितं परिण । तदमुना लक्षणेनापि लक्ष्यस्य नास्ति सिद्धिः । न
हि व्यावृत्तिमात्रेण शक्यं वस्तुस्वरूपं निर्धारयितुं यल्लक्ष्यतया सेत्स्यति ।
एकस्तावद्गुणत्वाद्घटो न भवति । अणुर्महदिति रूपादयश्च गुणत्वादेव
घटाख्यान भवन्ति । ⁵सत्तापि द्रव्यगुणकर्मसु⁶ सामान्याद्घटो न भवति ।
तदयं संख्याणुमहद्रूपादिभ्यो व्यावर्तमान इत्यस्वभाव इति न शक्यं व्यवस्थाप-
यितुम् । तदेवं यत्र परवादिपक्षे लक्षणेनापि लक्ष्यस्य घटस्वरूपस्य नास्ति
सिद्धिस्तत्र पक्षे संख्यादिव्यतिरेकेण सिद्ध⁷स्वरूपेण घटाख्यो भावो न विद्यते ।
ततश्च स्वभावशून्यो घट इति सिद्धम् ।

अथ वा⁸ संख्यादयो घटस्य लक्षणम् । तैर्लक्ष्यमाणत्वाद्घटो लक्ष्यः ।
तस्य लक्षणेनापि पृथक्⁹स्वरूपसिद्धि¹⁰रशक्या कर्तु¹¹म् । संख्यादिव्यतिरेकेण

¹ For -pravṛttatvāt Tib. -oittatvāt (thugs pañi phyir).

² Tib. bye brag gi yon tan rñams; HPS viśeṣāṇām.

³ Tib. bum pa^o; HPS pañā^o.

⁴ Tib. ad. tat- (de).

⁵ Tib. om. siddha-.

⁶ Tib. om. it.

⁷ Tib. -susiddhi^o, reading legs (X logs) su grub.

⁸ Tib. nāsti (yod pa ma yin te) for aśakyā^o.

⁹ Tib. om. atra.

¹⁰ Tib. *karmanām ('las rñams kyi).

¹¹ Tib. ekadhā (rnam pa goig tu).

तत्स्वरूपस्यानुपलभ्यमानत्वात् । यदि हि तल्लक्ष्यं स्वरूपं लभते तदा नियतं संख्यादिव्यतिरेकेण गृह्येतेदं तत्संख्यादि^१ व्यतिरिक्तं घटस्वरूप^२मिदं पुनरस्य संख्यादिकं^३ लक्षणमिति । न चैतदेवमित्यतो

लक्षणेनापि लक्ष्यस्य यत्र सिद्धिर्न विद्यते ।

संख्यादिव्यतिरेकेण तत्र भावो न विद्यते ॥

इति नास्ति स्वभावतो घटः ॥ ६ ॥

332

CSV: उक्तस्तावल्लक्ष्यलक्षणयोरन्यत्वप्रतिषेधः । येषां तु रूपादिभिर्वट-
स्यैक्यमिति सिद्धान्तस्तत्रप्रतिषेधायेदमुच्यते— ।

mtshan ñid rnamś dañ so so ni |
min phyir bum pa gcig ma yin |
re reñi bum pa med na ni |
mañ ñid ðthad par mi ðgyur ro || 7 ||

* घटस्य न भवेदैक्यमपृथक्ताद्वि लक्षणैः ।

एकैकस्मिन् घटाभावे बहुत्वं नोपपद्यते ॥ ७ ॥

CSV: रूपादीनि खलु नानालक्षणानि येषां तैरपृथक्ता^४ घटस्येष्टम् ।
तेषां^५ रूपादिभिर्लक्षणैरपृथक्ताद^६ घटस्यैक्यं नोपपद्यते । बहुभिरनन्यत्वात् ।
स्वात्तत्र मतम् । यदि घटस्यैक्यं न भवति हन्त बहुत्वं प्राप्तमिति । अत्रोच्यते ।
यस्माद्रूपादिष्केकैकस्मिन् घटस्याभावो दृष्टस्तस्माद्बहुत्वमपि नास्तीति ॥ ७ ॥

333

CSV: अत्राह । यदि रूपादिभिर्लक्षणैरपृथक्ताद्वटस्यैक्यं नास्ति
तेषां परस्परसंयोगाद्घटस्यैक्यं भविष्यतीति । अत्रोच्यते— ।

reg ldan reg dañ mi ldan dañ |
lhan cig sbyor ba z'es bya med |
deñi phyir gzugs sogs rnamś sbyor ba |
rnam pa kun tu rigs mi yin || 8 ||

^१ Tib. la sogs; HPS om. ādi.

^२ For ghaṭasvarūpam Tib. svarūpeṇa (rañ gi ño bos).

^३ Tib. samkhyādivyātirikṭam (grāṇś la sogs pa las tha dad par).

^४ Tib. so so ma yin pa ñid du; HPS prthaktvaṇ.

^५ Tib. ad. darsane.

^६ Tib. so so ma yin pañi phyir; HPS aprthaktvaṇ.

In *b* and *c* V wrongly *spyor* for *sbyor*. In *c* V and Vx of CS *de* for *dehi*. In *d* Vx of CSV ad. *hdi* between *tu* and *rigs*.

* न ह्यस्पर्शवतो नाम योगः स्पर्शवता सह ।

रूपादीनामतो योगः सर्वथापि न युज्यते ॥ ८ ॥

CSV : तत्र स्पृष्टिः स्पर्शः कायेन्द्रियग्राह्यता । स्पर्शा¹ऽस्यास्तौति स्पर्शवत् । स्पृष्टव्यमेव कायेन्द्रियग्राह्यत्वात् स्पर्शवत् । तेन² स्पर्शवता स्पृष्टव्येन रूपरस-गन्धानामस्पर्शवतां³ योगः संयोगः संस्पर्शो न सम्भवति । यथा घटस्याकाशेन । यत एतदेवं

रूपादीनामतो योगः

सर्वप्रकारं न सम्भवति । यदा च न सम्भवति⁴ तदान्योन्यसंस्पर्शकृताद्रूपादीनां विशेषात्समुदायनिबन्धनो घट इति यदुक्तं तन्न युक्तम् ॥ ८ ॥

334

CSV : अथ विनाप्यन्योन्यसंस्पर्शेन तत्समुदाय एव घट इति स्यात् । एतदपि नास्ति । यस्मात्⁵— ।

gzugs ni bum paḥi yan lag ste |
des na re z'ig de bum min |
gañ phyir yan lag can med pa |
des na yan lag kyañ yod min ॥ 9

In *b* Vx of CSV *de ni* for *des na*. In *d* V wrongly *yon* for *yod*.

* घटस्यावयवो रूपं तेन तावन्न तद्वटः ।

यस्मादवयवो नास्ति तेन नावयवोऽपि तत् ॥ ८ ॥

CSV : रूपादिसमुदायरूपस्य घटस्य प्रत्येकं रूपादयोऽवयवभूतत्वाद् घटव्यपदेशभाजो न भवन्ति । घटोऽवयवो अवयवाश्च रूपादय इति रूपं तावदवयवत्वाद्घटो न प्राप्नोति ।⁶ यथा च रूपमेवं गन्धादयो वाच्याः । ननु च रूपस्यावयवत्वादस्ति तर्ह्यसावयवो नाम कश्चित् । न ह्यवयवि-नरपेक्षा अवयवा युज्यन्ते इति । उच्यते । इह रूपादीनां प्रत्येकं घटत्वाभावे⁷

¹ Tib. so' (de) for sparśo'.

² In X read *de* for what seems to be *re*.

³ HPS *asparśavata*.

⁴ Tib. *yadaivam* (gañ gi tshe de ltar yin pa) for *yadā*^o *sambhavati*.

⁵ Tib. lit. *tathā hi* (*hdi ltar*), but often the Tib. phrase is used for *yasmāt*.

⁶ Tib. lit. *bhavati* (yin).

⁷ In X read *med* for *de*.

कुतः कश्चिदवयवी । नहि रूपादिव्यतिरेकेणावयवी नाम परिच्छेत्तुं पार्यते ।
न चापरिच्छिद्यमानस्वरूपस्य सत्त्वमाख्यातुं शक्यमित्यसन्नवयवी । यस्माच्चावयवी
नास्ति तस्माद्रूपमवयवत्वेनापि न सम्भाव्यत इति न स्त एवावयवावयविनौ ॥ ८ ॥

335

CSV : इतश्च रूपादिसमुदायो न घटः । यस्मात्— ।

gzugs rnams kun laḥaṅ gzugs ṅid ni |
mtshan ṅid mi mthun ma yin no |
gcig la bum pa yod ḥgyur z'iṅ |
gz'an dag la min rgyu ci z'ig || 10 ||

In *a* V and Vx of CS *la* for *laḥaṅ*. In *b* V *na* for *no*.

* सर्वेषामपि रूपाणां रूपत्वमविलक्षणम् ।

एकस्य घटसङ्गादौ नान्येषां किं नु कारणम् ॥ १० ॥

In *d* for *kim nu* as required and supported by Tib. HPS *kim na* which is followed by V.

CSV : सर्वेषामपि रूपाणामिति रूपस्त्वन्वसंगृहीतत्वादूपगन्धादयो
रूपाणीत्युच्यन्ते ।¹ तानि रूपाणि घट इव पटादिष्वपि सन्ति । न च तानि
घटादिभेदेऽपि स्वलक्षणं व्यभिचरन्ति । सर्वत्रैव तुल्यलक्षणात् । तत्र
यद्येकस्य रूपस्य घटत्वेनावस्थानं² तथान्यस्यापि पटादि³सम्बन्धिनो रूपस्य कस्माद्
घटत्वेनावस्थानं नेष्यते । युज्यते तु तस्यापि घटत्वेनावस्थानं लक्षणाभेदाद्
घटा⁴वस्थितरूपादिवत् । एवं त्वनभ्युपगमे कारण⁵मेव न सम्भवति । ततश्च
सर्वेषामेव घटत्वं प्राप्नोति । यद्वा घटस्यापि घटत्वं न प्राप्नोति । यथा च
घटादीनामभेदप्रसङ्ग एव रूपगन्धादीनामप्यभेदप्रसङ्गः⁶ प्राप्नोति । एकस्माद्
घटादनन्यत्वात् ॥ १० ॥

336

CSV : अथ मन्यसे यद्यपि घटादन्यत्वमेषां [नास्त्येव तथापि]⁷ रूपस्य
रसादिभ्यो भेदोऽस्ति । तस्मादभेदप्रसङ्गाभाव इति । एतदप्ययुक्तमिति
प्रतिपादयन्नाह— ।

¹ Tib. om. ucyante.

² Tib. snam bu la sogs : snam bu means kambala, but it is taken here in the sense of paṭa. HPS ghatādi.

³ Tib. ghatatvā°.

⁴ Tib. rgyu ; HPS karaṇa°.

⁵ Tib. thal bar. HPS om. prasāṅga.

⁶ Tib. ma yin pa ṅid yin mod kyi | de ltaṅ na yaṅ ; HPS om. it.

ro sogs dag las gzugs gz'an z'in |
 bum las min z'es khyod hdod na |
 de nams ma gtogs ran med gan |
 de gzugs las gz'an ji ltar min || 11 ||

In *b* Vx of CSV ad. *pa* between *bum* and *las* and om. *khyod* ;
 and reads *rtogs* for *gtogs* in *c*, and *gan du* for *de* omitting *las* in *d*.

* रूपमन्यद्रसादिभ्यो न घटादिति ते मतम् ।

स्वयं यस्तैर्विना नास्ति स नान्यो रूपतः कथम् ॥ ११ ॥

In *c* for *sa nānyo* supported by Tib. and the commentary
 HPS *so'nanyo*, and V follows it.

CSV : यदि भिन्नेन्द्रियग्राह्यत्वादसादिभ्यो रूपमन्यद्वावस्थाप्यते घटादपि
 तद्रूपमन्यदिति किं न व्यवस्थाप्यते । रूपादन्येभ्यो रसादिभ्यस्तस्या-
 व्यतिरिक्तत्वादसादिस्वात्मवद्रूपादन्य एव प्राप्नोति । न चान्यत्वमिष्यत
 इत्ययुक्तमेतत् ॥ ११ ॥

337

CSV : यदा चैवं रूपादीनां घटकारणत्वं न सम्भवति तदा नियतम्— ।

bum pa la ni rgyu yod min |
 ran nid hbras bur mi hgyur te |
 dehi phyir gzugs sogs las gz'an du |
 bum pa hgaḥ yaṇ yod ma yin || 12 ||

In *c* V and Vx of CS *de* for *dehi*.

* घटस्य कारणं नास्ति स्वयं कार्यं न जायते ।

रूपादिभ्यः पृथक्स्थितस्तस्मान्न विद्यते ॥ १२ ॥

CSV : रूपादिव्यतिरेकेण कार्यभूतस्य घटस्यानुपलभ्यमानत्वात्नास्ति
 रूपादिव्यतिरिक्तो घट इति सिद्धम् ॥ १२ ॥

338

CSV : अथ मन्यसे नैव हि रूपाद्युपादानो घटः । किं तर्हि ।
 स्वावश्यानि कपालानि कारणान्यपेक्ष्य घटस्य कार्यत्वं कपालानां च कारणत्व-
 मिति । एतदप्ययुक्तमित्युक्तावयवाह^२— ।

¹ Tib. tha mi dad paḥi phyir ; HPS tasya vyati².

² Tib. asāram ity āha (sñin po med do z'es bād pa).

bum pa rgyu las hgrub hgyur z'in |
 rgyu ni gz'an las grub gyur na |
 gañ la rañ las grub med pa |
 de yis gz'an po ji ltar bskyed || 13 ||

In b Vx of CSV *hgyur* for *gyur*.

* घटः कारणतः सिद्धः सिद्धं कारणमन्यतः ।

सिद्धिर्यस्य स्वतो नास्ति तदन्यत्त्वानयेत्कथम् ॥ १३ ॥¹

CSV: यदि घटकारणानि कपालानि प्रतीत्य घटः सिध्यति तानी-
 दानी² कपालानि किमपेक्ष्य सिध्यन्ति । न हि तावत्तानि स्वभावसिद्धानि
 निर्हेतुकत्वप्रसङ्गात् । अथ तेषामप्यन्यत्कारणमिष्यते । न तर्हि कपालानां
 स्वरूपसिद्धिरस्ति । तेषामपि कारणान्तरप्रकारिकापेक्षत्वात् । येषां च
 कपालानां स्वतःसिद्धिर्नास्ति कथं तान्यन्यत् स्वरूपतः साधयिष्यन्तीत्यसन् घटः ।
 योऽयं³ घटप्रतिषेधकविधिरेष⁴ एव सर्वकार्याणामसिद्धौ⁵ योज्यः ॥⁶ १३ ॥

339

CSV: अत्राह । समुदितानां रूपादीनां घटाभिधानाच्च रूपादि-
 बह्वत्वेऽपि घटबहुत्वप्रसङ्ग इति । तदप्ययुक्तं समूहस्यैवासत्त्वात् । तथा हि—

hphrod pa hdus par gyur kyañ gzugs |
 dri ñid du ni mi hthad de |
 des na bum pa bz'in tshogs pa |
 gcig ñid du ni mi rigs so || 14 ||

* समवायेऽपि रूपस्य गन्धत्वं नोपपद्यते ।

समूहस्यैकता तेन घटस्येव न युज्यते ॥ १४ ॥

CSV: समुदिता अपि रूपादयो न समुदायावस्थाः स्वं स्वं लक्षणं
 विजहति । ततश्च यथा⁷ समुदायावस्थायां रूपस्य स्वरूपापरि⁸त्यागाद् गन्धत्वं
 न सम्भवत्येवमनेकाग्रयस्य समूहस्यैकत्वं न सम्भाव्यते । स हि समुदायो

¹ This *kārikā* is quoted in MV, p. 89 with the reading *paṭah* for *ghaṭah*. Evidently the change is made by one not knowing the context in the original work.

² Tib. *taḍā* (dehi tsho).

³ Tib. simply *yañ* (gañ); HPS *yataś cāyam*.

⁴ Tib. om. it.

⁵ Tib. ad. *api* (yañ).

⁶ Compare, as Poussin has pointed out, in MV, p. 89, for the last two *pādas* of the *kārikā* *Sūnyatāsaptaṭi*, Mdo, XVII, 27 b, 5.

⁷ Tib. *ji ltar*; HPS om. it.

⁸ Tib. *-pari°* for *-apari°*; *rañ gi ño bos yonś su btañ ba las* = *svarūpeṇa parityāgāt*.

रूपादिभ्यो न व्यतिरिक्तस्ये च रूपादयः परस्परतो भिद्यन्ते । रूपादिभ्यश्चा-
व्यतिरिक्तसमुदायः कथमेकः स्यात् । दृष्टान्तमाह घटस्येवेति । यथा

घटस्य न भवत्यैक्यमपृथक्तादि सत्त्वये-^१

रित्युक्तं^२ तथेहापि^३

समूहस्यास्ति नैकत्वमपृथक्तादि^४ सत्त्वये-

रिति । एवं

समूहस्यैकता तेन घटस्येव न युज्यते ॥ १४ ॥

340

OSV : ततश्च^५ समूहस्यासम्भवाद्गूपादिसमूहेऽपि घटकत्वना न युक्ता ।
यथोपवर्णितेन च विचारेण— ।

ji ltar gzugs sogs ma gtogs par |
bum pa yod pa ma yin pa |
de bz'in rluñ la sogs pa ni |
ma gtogs gzugs kyañ yod ma yin ॥ 15 ॥^६

* रूपादिव्यतिरेकेण यथा कुम्भो न विद्यते ।

वाय्वादिव्यतिरेकेण तथा रूपं न विद्यते ॥ १५ ॥^७

OSV : रूपादिव्यतिरेकेण यथा कुम्भो न सिद्ध एवं कुम्भप्रज्ञस्युपादाना
अपि रूपादयो वाय्वादिसङ्गाभूतवतुष्टयव्यतिरेकेण न युज्यन्ते । निर्हेतुकत्व-
प्रसङ्गात् ॥ १५ ॥

341

OSV : यथा च वाय्वादिव्यतिरेकेण रूपगन्धादेरसम्भव एवं महा-
भूतानामन्योन्यव्यतिरेकेण सिद्धभावात् स्वरूप^८सिद्धभावमुदावयन्माह— ।

tsha ba me ñid du hgyu te |
tsha ba min pa ji ltar bsreg |

^१ HPS °prthaktvāt vilakṣaṇaiḥ.

^२ See kārikā 332 (=XIV. 7).

^३ For tathā (Tib. de bz'in du) HPS tava.

^४ Tib. so so min phyir; HPS °prthaktvādila°.

^५ In X add phyir after dehi.

^६ Quoted in MA, p. 244, with better readings :

gzugs la sogs pa ma gtogs par |
ji ltar bum pa yod min ltar |
de bz'in rluñ sogs ma gtogs par |
gzugs kyañ yod pa ma yin no ॥

^७ Quoted in MV, p. 71.

^८ Tib. rañ gi ño box; HPS rūpādi°.

des na bud śiñ z'es bya ba |
yod min de med me yod min || 16 ||

In b V wrongly *bsgreg* for *bsreg*. In d Vx of CSV om. *med*.

* अग्निरेव भवत्युष्णमनुष्णं दह्यते कथम् ।

नास्ति तेनेन्धनं नाम तद्वतेऽग्निर्न विद्यते ॥ १६ ॥

CSV : इहाग्निर्दग्धा भूतत्रयं दाह्यम् । तदेत¹दिन्धनाख्यं² भूतत्रय-
मग्निरेव दहति नान्यः । इन्धनमेव च दह्यते³ नान्यत् । तत्रेन्धनं यद्यग्नि⁴रुष्णमपि
दहति तदाग्निरेव तदुष्णं भवति नेन्धनम् । अनुष्णस्यापि दाहासम्भवादनुष्ण-
मपि नेन्धनम् । तदेवं सर्वथापि दाह्यस्यासम्भवान्नास्ती⁵न्धनं नाम यद् भूतत्र-
यात्मकं स्यात् । यदा चैवमग्निव्यतिरेकेनेन्धनं नापरं सम्भवति तदेन्धनाभावे
निर्हेतुकोऽप्यग्निर्न सम्भवतीति

तद्वतेऽग्निर्न विद्यते ॥ १६ ॥⁶

342

CSV : अत्राह । अनुष्णात्मकमेवेन्धनं काठिन्यादिरूपत्वात् । तच्चोष्ण-
स्वभावानाग्निनाभिभवादुष्णं भवति । उष्णं च सदह्यते इति । एवमपि
कल्प्यमान इन्धनाख्योऽर्थः— ।

gal te zil mnan tsha na yañ |
de yañ ci ste mer mi hgyur |
hon te me tsha na dños gz'an |
me la yod ces byar mi ruñ || 17 ||

* अभिभूतोऽपि यद्युष्णः सोऽप्यग्निः किं न जायते ।

अथानुष्णः⁷ परोऽप्यग्नौ भावोऽस्तीति न युज्यते ॥ १७ ॥

CSV : यद्यग्निनाभिभूत इन्धनाख्योऽर्थोऽनुष्णस्वभावोऽप्युष्णो भवतीति
कल्प्यते सोऽप्यग्निरस्तूष्णरूपत्वात् । ततश्च स एवे⁸न्धनाभावः ।

अथानुष्णः परोऽप्यग्नौ भावोऽस्तीति न युज्यते ॥

¹ Tib. om. etad.

² In X read sreg for chig.

³ After nāsti HPS ad. tena which is not supported by Tib.

⁴ See the Agnindhanaparīkṣā in MK. X.

⁵ Tib. ad. sah (de).

⁶ HPS 'gnaparo'.

⁷ Tib. ad. mahā- (chen po.)

⁸ In X read mes for ches.

⁹ Tib. om. sa evn.

अथाभिभूतोऽप्यसावर्थोऽनुष्ण एवेत्येते स¹ तद्गन्तेः परोऽपि भाव इन्धनाख्यं
भूतत्रयमुष्णविरुद्धत्वादनुष्णस्वभावमग्नावस्तौति न युज्यते । ततश्च भूतत्रयरहित-
मग्निमात्रमेव स्यात् । न चैषां महाभूतानामन्योन्यं विनाभावः । यदि स्यात्
सिद्धान्तविरोधश्च स्यात् ।² अग्नौ चापरस्य पदार्थस्थेन्यनाख्यस्याभावान्
निर्हेतुकत्वज्ञानेः स्यादित्युक्तमेतत् ॥ १७ ॥

343

CSV : अथ मन्यसे तेजोद्रव्यपरमाणौ भूतत्रयस्याभावादिनापोन्धने-
नाख्ये वाग्निरिति । उच्यते— ।

gal te rdul la śiñ med na |
des na śiñ med me yod de |
gal te de lahan śiñ yod na |
geig gi bdag can rdul yod min ॥ 18 ॥

* इन्धनं यद्यणीनांस्ति तेनाख्यग्निरनिन्धनः ।

अणुरेकात्मको नास्ति स्यात् तस्यापोन्धनं यदि ॥ १८ ॥

ततश्च स एव³ निर्हेतुकत्व⁴दोषप्रसङ्गः⁵ । अत एव चाहेतुकत्व⁶दोषप्रसङ्गाद्
वैशेषिकाणामिव स्वयूच्याना⁷मयुक्तो द्रव्यपरमाण्वभ्युपगमः । वैशेषिक-
परमाणुवादश्च नवम एव प्रकरणे निषिद्धत्वान्न पूनर्निषिध्यते । अथा⁸ग्नेरहेतुकत्व-
प्रसङ्गभौत्याणावपोन्धनभावः⁹ परिकल्प्येत ततः¹⁰

अणुरेकात्मको नास्ति स्यात्तस्यापोन्धनं यदि ।

यद्यणोरनिन्धनमस्तौति कल्प्यते न तर्हि तेजद्रव्यपरमाणुरेकारूपोऽस्तीत्यभ्यु-
पेयम् ॥ १८ ॥

344

CSV : न च केवलं परमाणोरिवेकात्मकस्याभावोऽष्टानां द्रव्यानां सङ्घोत्पाद-
नियमादपि खलु तदन्वयापि पदार्थस्य—

¹ Tib. om. it.

² Tib. na caiśām° vinābhāvas tasya siddhāntavirodhāt (hdi rnam la ni phan tshun med
par hbyuñ ba yod pa ma yin pa de hgrub pañ mthah dan hgal bañ phyir ro ||).

³ For sa eva Tib. tadarthaka eva (de ſiñ kyi don du).

⁴ Tib. rgyu med can ſiñ; HPS °hetukado°.

⁵ Tib. thañ ba; HPS simply -doṣah.

⁶ Tib. rgyu med pa ſiñ; HPS °hetukado°.

⁷ Vaibhāṣikas and Sautrāntikas. See Sarvasiddhāntasamgraha,
IV. iii. 4; iv. 4, 13. For further references see Koith: Buddhist Philosophy,
1923, p. 160, note 1.

⁸ Tib. ci ste; HPS yathā.

⁹ Tib. yod par; HPS °avabhāvañ.

¹⁰ Tib. deñi phyir; HPS om. it.

dnos po gañ gañ yons brtag pa |
 de dan de la geig ñid med |
 gañ gis geig kyañ yod min pa |
 des na du ma dag kyañ med||19||

In *a* Vx of CSV *gañ* for *gañ* before *yons*, and *brtags* for *brtag* ;
 and in *c* *yad* for *yod*.

* तस्य तस्यैकता नास्ति यो यो भावः परोक्ष्यते ।

न सन्ति तेनानेकेऽपि येनैकोऽपि न विद्यते ॥ १८ ॥

CSV: यथा 'भूतानामेकात्मकत्वं' नास्ति तदितरसङ्गात्^१ । एवं
 भौतिकमपि^२ नास्ति भूतैर्विनाहेतुकत्वप्रसङ्गात् । एवं चित्तेन विना चैत्ता न
 सम्भवन्ति । नापि चैत्तैर्विना चित्तम् । तथा लक्षणेर्जात्यादिभिर्विना लक्ष्यं
 रूपादिकं नास्ति । नापि लक्ष्येण विना निराश्रयं लक्षणं सम्भवति ।
 यतश्चैवमेकस्य पदार्थस्य कस्यचिद्विधिर्नास्ति तदैककानां समुदायाभावे
 सत्यनेकसिद्धिरपि दूरोत्सारितेत्याह—

न सन्ति तेनानेकेऽपि येनैकोऽपि न विद्यते ॥

एकस्याप्यसिद्धौ^३ सत्यां समुदितानामपि नास्ति सिद्धिः ॥ १८ ॥

345

CSV: अथ स्यात् । स्वयूथ्यं प्रत्येवैतद्वृषणमुपपद्यते सत्त्वोत्पादनिय-
 माभ्युपगमात् । परं प्रति तु नेदं दूषणं^४ नित्यानां पृथग्यादिपरमाणूनां
 तदितरभावसङ्गाववियुक्तानामस्तित्वेनाभ्युपगमादिति । तत्राप्ययुक्ततासुझा-
 वयनाह— ।

gal te gsum dnos de gz'an rnamis |
 med der geig yod ces ḥdod na |
 gañ gis kun la gsum ñid yod |
 des na geig ñid yod min yin || 20 ||

In *a* for *gsum* Vx of CS *gañ la*, and Vx of CSV *gañ na* both
 omitting *gz'an*. In V and Vx of CS *ḥdod* for *yod*. In *c* for
gis Vx of CSV *grī*.

¹ Tib. ad. mahā- (chen po).

² Tib. de las gaz'an yod pas; HPS taditaraaminn itarasadbhāvāt.

³ HPS ad-kevalam.

⁴ Tib. ma grub pa; HPS siddhau for asiddhau.

⁵ For param^o dāṣaṇam Tib. simply na tu param prati (pha rol po la ni mi yin te).

* भावास्तथो न सन्तग्रन्थे तत्रैकोऽस्तीति चेन्नतम् ।
त्रित्वं येनास्ति सर्वत्र तेनैकत्वं न विद्यते ॥ २० ॥

OSV: having read the first half of the *kārikā*

एतदप्यसम्यक् । किं कारणम् ।

त्रित्वं येनास्ति सर्वत्र तेनैकत्वं न विद्यते ॥

परस्यापि हि न कश्चिदेको नाम पदार्थोऽस्ति । यस्मात्तन्नापि
पृथिवीपरमाणौ द्रव्यत्वमेकत्वं सत्त्वं चेत्येतन्नितयमस्ति । तथा गुणे गुणत्वं
सत्त्वत्वञ्चेति । यस्मात्त्रितय¹मस्ति तस्माच्च कश्चिदेको नाम पदार्थोऽस्ति ।
तथा साङ्ख्य² त्रिगुणात्मकं सर्वमित्येकः कश्चित्पदार्थो नास्तीति न कश्चिदुक्तं³
दूषणमतिवर्त्तते⁴ ॥ २० ॥

346

अपि चायं दूषणभागः सर्वेषामेव वादिनां पक्षतिराकरणाय विदुषा
प्रयोज्य इति शिष्यस्याचार्य आह—।

yod dan med dan yod med dan |
yod med min z'es bya bañi tshul |
ñdi ni mkhas pas geig ñid sogs |
dag la rtag tu sbyar bar bya|| 21||

In a Vx of OSV once *pa* for *dan* at the end. In *d* V wrongly
pyan for *sbyar*.

* सदसत् सदस्येति सदसन्नेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विदुषिरैकत्वादितु नित्यशः ॥ २१ ॥

OSV: ⁵एकत्वमन्यत्वसुभयं नोभयमित्येकत्वादयः । एतेनैकत्वादितु
पक्षे वादिना⁶ व्यवस्थितेषु सदसत्त्वाद्युपलक्षितो दूषणक्रमः स्वधिया⁷ यथाक्रम-
मवतार्यः । तत्र सत्कार्यवादिनः कार्यकारणयोरैकत्वमिति पक्षः । तस्य हि⁸
कारणात्मना तत् कार्यं व्यवस्थितमेव सत् कार्यात्मना विपरिणमते । न
ह्यसच्छक्यं कर्त्तुम् । यदि ह्यसदु⁹त्पद्येत तदा सर्वतः सर्वसम्भवः स्यात् ।

¹ Tib. *anekam* (du ma).

² Tib. *om. ukta*m

³ Tib. *ad. ātmatvam* (bdag ñid).

⁴ Tib. plural (*rñams*). In X read *kyis* for *kyi*. In Tib. this word is put just before *svadhiyā* which follows.

⁵ Tib. *sudhiyā* (blo bzañ pos).

⁶ Tib. *ad. darāne* (ltar na).

⁷ HPS *asan* for *asat*; Tib. *om. hy asat*.

⁸ Tib. *ad. api* (yañ).

⁹ Tib. *ñdañ*: HPS *iti vartate* for *ati*.

न च सर्वतः सर्वसम्भवो दृष्टः । क्षीरादेरिव प्रतिनियतदध्यादिदर्शनात् ।
तदस्य वादिनः^१ कार्यकारणयोरैकत्वाभ्युपगमात्सदेव कार्यमुत्पद्यत इत्येव-
मेकत्वपक्षः । तस्मिन्नेकत्वपक्षे सत्कार्यवादपरामर्शेन^२ नित्यं दूषणमभिधेयम् ।
तच्चोक्तं—

स्तम्भादीनामलङ्कारो गृहस्थार्थे निरर्थकः ।

सत्कार्यमेव यस्येष्टम्

इत्यनेन ।^३ तथा

सम्भवः क्रियते यस्य प्राक् सोऽस्तीति न युज्यते ।

सतो यदि भवेज्जन्म जातस्यापि भवेद्भवः ॥^४

धर्मो यद्युक्ततोऽप्यस्ति नियमो जायते वृथा ।

अथ [कार्यं किञ्चिदपि सत्कार्यस्य न सम्भवः^५ ॥

इत्युक्तम्]^६

de ltar mkhas pa rnams kyis hbras bu yod par smra bas ñe
bar mtshon pañi sun hbyin pa gcig ñid kyi phyogs la sbyar bar
byaño ||

hbras bu med par smra ba ni rgyu dan hbras bu dag gz'an
ñid du smra ba dag go || de dag gis ni yod pa skye ba don med par
sems śiñ hbras bu med pa kho na skyeho z'es rtogs te | de dag
gi gz'an ñid kyi phyogs la yañ hbras bu med pas ñe bar mtshan
pañi sun hbyin par brjod par byaño || de yañ

hbras bu med ñid gañ hdod la |

khyim gyi don du ka ba la |

sogs pañi rgyan ni don med hgyur ||

z'es bśad do ||

gañ dag rgyu dan hbras bu gñis gcig ñid du hgyur la gz'an
ñid du yañ hgyur ro sñam du rtog pa de dag ni hbras bu yod pa
dan med par smraño || de dag ni lhas sbyin srog gi bdag ñid du

^१ Tib. ad. darśane (ltar na).

^२ For -parāmarśena Tib. lit. -adhikāradvārā or -adhikāramukhena (dāñ bañ
sgo nas).

^३ XI. 15.

^४ XI. 10.

^५ XI. 12.

^६ Tib.

ouñ zad byed ni yañ | hbras bu yod ma mi srid do ||

z'es basad do||

rnam par gnas śin lhas sbyin gyi bdag ñid du rnam par mi gnas
 par skye bar ḥdod la | de bz'in du gañ bu dañ dpuñ rgyan la sogs
 pa gser gyi bdag ñid du rnam par gnas śin gañ bu dañ dpuñ rgyan
 la sogs paḥi bdag ñid du rnam par mi gnas pa rnams skye bar
 rtogs so || de dag gi geig ñid dañ gz'an ñid gñi gaḥi phyogs la
 ḥbras bu yod pa dañ med par smra ba dgag pas ñe bar mtshon
 paḥi sun ḥbyin pa brjod par byaḥo || de yañ

ḥbras bu yod ñid gañ ḥdod par |

z'es pa la sogs pas bśad de || rgol ba gñis kyī phyogs kyī
 skyon phyogs geig la sbyar bar bya ba ḥdi ni khyad par
 ro ||

gañ dag gi ltar na bum pa la sogs paḥi dños po med par rañ gi
 rgyu dag las geig ñid dañ gz'an ñid du brjod du med pa dag dños
 po rdzas¹ su yod paḥi rgyu can yin pa de dag la yod pa dañ med par
 smra ba bzlog paḥi sgo nas yod pa yañ ma yin med pa yañ ma yin
 pa z'es bya ba dpyad par sun ḥbyin pa brjod par bya ḥo || de yañ
 gñi ga srid na ni de dag bkag paḥi sgo nas gñi ga ma yin pa z'es
 bya bar ḥgyur na | gañ gi tshe ḥdi gñi ga mi srid pa deḥi tshe
 gañ bkag pas gñis ma yin paḥi rtog par ḥgyur z'es don gyis bśad
 zin pa ñid do || de ltar na go rim ji lta ba bz'in du

yod dañ med dañ yod med pa |

yod med min z'es bya baḥi tshul |

ḥdi ni mkhas pas geig ñid sogs |

dag la rtag tu sbyar bar bya ||

gz'an dag ni gal te geig ñid dañ gz'an ñid la sogs paḥi tshul
 kho nas dños po rnams bkag gam ḥon te tshul gz'an gyis kyañ
 yin z'e na || brjod par bya ste |

yod dañ med dañ yod med dañ |

yod med min z'es bya baḥi tshul |

ḥdi ni mkhas pas geig ñid sogs |

dag la rtag tu sbyar bar bya ||

yod pa dañ med pa dañ | yod kyañ yod la med kyañ med pa dañ |
 yod pa yañ ma yin med pa yañ ma yin pa z'es bya baḥi tshul
 ḥdi ni mkhas pa rnams kyis geig ñid la sogs pa phyogs bz'i²

¹ X rjas.

² X bz'in.

la rtag tu kho na sbyar bar byaḥo || de la yod pa z'es bya ba ni
 bdag¹ pa z'es bya baḥi don to || med pa z'es bya ba ni bdag pa ma
 yin pa z'es bya baḥi don to || yod kyañ yod la med kyañ med ces
 bya ba ni bdag¹ kyañ bdag¹ la med² kyañ mi bdag¹ ces bya baḥi
 don to | yod pa yañ ma yin med pa yañ ma yin z'es bya ba ni
 bdag¹ pa yañ ma yin mi bdag¹ pa yañ ma yin z'es bya baḥi
 don to || geig ñid sogs dag la z'es bya ba ni geig ñid dañ gz'an ñid
 dañ gñi ga dañ gñi ga ma yin pa z'es byaḥo || de la gñis sam mañ
 po rnams la geig ñid dam gz'an ñid dañ | gñi ga dañ gñi ga ma
 yin pa z'ig tu hgyur grañ na | de la gañ dag gi snam bu dañ dkar
 po geig ñid ces bya ba phyogs yin pa de la yod pa z'es bya baḥi
 tshul ḥdi yul dañ dus dañ mtshan ñid las sbyar bar byaḥo || de
 la re z'ig yul las ni gal te snam bu dañ dkar po dag geig ñid yin
 na | gañ dañ gañ na dkar po yod pa de dañ de na snam bu yañ
 yod par hgyur bar bya dgos so || gañ dañ gañ na snam bu yod
 pa de dañ de na dkar po ḥaṇ yod par hgyur bar bya dgos so ||
 ci ste gañ dañ gañ na dkar po yod pa de dañ de na snam bu yod
 par mi hgyur z'in | gañ dañ gañ na snam bu yod pa de dañ de na
 dkar po yod par mi hgyur na ni | de na snam bu dañ dkar po dag
 geig ñid yin no z'es gañ ḥdod na de mi ḥthad de | yul tha dad
 paḥi phyir ro || dus las kyañ ste | de la dus ni rnam pa gsum
 ste | ḥdas pa dañ ma ḥons pa dañ da ltar ro || de la ḥdas pa la ni
 ḥdas paḥi gnas skabs kho nar sñar skyes paḥi dkar po mthoñ
 ño || gal te snam bu dañ dkar po dañ geig ñid yin na ni deḥi tshe
 gal te dkar po sñar skyes na ni snam bu yañ sñar skyes par hgyur
 dgos so || ci ste snam bu phyis skyes na | dkar po yañ phyis skye
 bar hgyur dgos to || gal te dkar po sñar skyes na ni da lta na sn-
 am bu phyis skye ba yin la | gañ z'ig sñar skyes pa dañ gañ z'ig
 phyis skyes pa de dag ni geig ñid du mi hgyur te | skye baḥi
 rim pa tha dad paḥi phyir ro || gz'an yañ gal te snam bu dañ dkar
 po dag geig ñid du hgyur na ni deḥi tshe dkar po z'ig na snam bu
 ḥjig par hgyur dgos la || snum bu z'ig na yañ dkar po ḥjig par
 hgyur dgos na || gañ gi tshe dkar po z'ig na dkar po ḥjig par hgyur
 gyi snam bu ḥjig par mi hgyur la | snam bu z'ig na yañ snam

¹ X bdog.² For med X mi bdog.

bu kho nar h̄jig par h̄gyur gyi dkar po h̄jig pa ni ma yin te | de la snam bu dañ dkar po dag gcig ñid do z'es gañ ḥdod pa de ma yin te | h̄jig pa dañ mi h̄jig pa tha dad paḥi phyir ro ||

gz'an yañ dkar po z'es smra na dkar po z'es bya ba kho na smras par h̄gyur gyi¹ snam bu z'es smras pa ni ma yin no || snam bu z'es smras na yañ snam bu kho na smras par h̄gyur gyi dkar po z'es smras pa ni ma yin no || gañ gi phyir dkar po z'es smra na dkar po z'es bya ba kho na smras par h̄gyur gyi snam bu z'es smras par mi h̄gyur la | snam bu z'es smras na yañ snam bu kho na smras par h̄gyur gyi dkar po ma yin pa deḥi phyir yañ de dag gcig tu mi h̄gyur gyi smras pa dañ ma smras pa tha dad paḥi phyir ro || mtshan ñid [dañ mtshan gz'i tha dad]¹ las kyañ ste | ḥdi na mtshan ñid ni dkar poḥi no bo yin la | mtshan gz'i ni snam bu yin na gal te de gñis gcig ñid du h̄gyur na ni deḥi tshe gal te dkar po mtshan ñid yin na snam bu yañ mtshan ñid kho nar h̄gyur ro || gal te snam bu mtshan ñid du mi h̄gyur na ni dkar po yañ mtshan ñid du ma gyur cig || gal te dkar po kho na mtshan ñid du h̄gyur gyi snam bu ma yin la snam bu kho na mtshan gz'ir h̄gyur gyi dkar po ni ma yin na ni de la snam bu dañ dkar po dag gcig ñid de z'es gañ ḥdod pa der mi h̄gyur to | mtshan ñid dañ mtshan gz'i tha dad paḥi phyir ro || ji ltar snam bu dañ dkar po dag gcig ñid bkag pa de bz'in du dños po thams cad kyi gcig ñid dgag pa yañ rgyas par brjod par byaḥo ||

ḥdir smras pa | snam bu dañ dkar po dag gcig ñid dgag pa ni smras na | gz'an ñid la brjod par byaḥo || brjod par bya ste | gal te snam bu dañ dkar po dag gz'an ñid yin z'in | gal te yon ton rdzas la brten paḥi phyir dkar po snam bur mi h̄gyur na ni ji ltar gal te mehod sbyin lhas sbyin z'es bya baḥi spun zla ma yin na lha sbyin yañ mehod sbyin gyi spun zlar mi h̄gyur ba ñid yin pa ltar snam bu yañ dkar por mi h̄gyur ro ||

gal te dkar po dañ ldan pa las snam bu dkar por h̄gyur ro z'es ḥdod na | de la yañ brjod par bya ste | gal te dkar po dañ ldan pas snam bu dkar por h̄gyur na | snam bu de ci dkar po dañ ldan pas dkar poḥi mtshan ñid thob pa z'ig gam ḥon te ma thob pa

¹ Omitted in X. See below.

z'ig yin grañ na | gal te re z'ig dkar poñi mtshan ñid thob pas
 snam bu dkar po ñid du hgyur na ni hdiñ snam bu ñid ñams
 par hgyur ro || ci ste dkar poñi mtshan ñid ma thob pa yin na ni
 dkar poñi mtshan ñid ma thob pañi phyir ldan pa yod kyañ snam
 bu dkar por mi hgyur te | de la dkar po dañ ldan pas snam bu
 dkar po yin no z'es bya ba gañ hdod pa de ni¹ ma yin no || ji
 ltar snam bu dkar por ma hgyur ba de bz'in du snam buñi khyad
 par gañ dag sicc po dañ ser po dañ dmar po dañ dmar ser dañ
 ser skya dañ phug ron kha dog¹ dañ nag po dañ riñ po dañ thuñ
 ñu dañ hjam po dañ rtsub pa la sogs pa de dag las snam bu gz'an
 ñid yin pañi phyir thams cad du srid pa med par hgyur ro ||
 thams cad du srid pa med pas kyañ snam bu ñid du mi hgyur
 ro || ji ltar snam bu ñid du mi hgyur ba de bz'in du dños po thams
 cad kyañ yon ton gyi khyad par de dañ de dag la gz'an ñid
 yin pañi phyir thams cad du srid pa med par hgyur ro ||

hdir smras pa | yod pa dañ med pa dag gi² geig ñid dañ gz'an
 ñid la ni dgag pa smra na gñi gañi phyogs la yañ dag pa brjod
 par byaho || brjod par bya ste | gañ gi snam bu dañ dkar po
 dag geig ñid du yañ hgyur la gz'an ñid du yañ hgyur ro z'es bya
 ba phyogs yin pa de la geig ñid dañ gz'an ñid dgag pa sñar
 bsad pa dag kho nas dgag pa rnam par bsad do ||

gñi ga ma yin pa gañ gi phyogs yin pa de ni mdor pa sdus nas
 dgog pa brjod par byaho || gal te snam bu dañ dkar po dag geig
 ñid ma yin la | gñi ga ñid kyañ ma yin na ni gñi gañi mtshan
 ñid ma thob pañi phyir dkar po yañ dkar po ñid ma yin z'in dkar
 po ma yin pa yañ ma yin la snam bu yañ snam bu ñid ma yin
 z'in snam bu ma yin pa yañ ma yin no || deñi phyir mtshan
 ñid gñi ga ma thob pañi dkar po la ciñi phyir dkar po z'es brjod
 kyi nag po z'es ma yin gañ gi phyir dkar po de la dkar po z'es
 bya ba brjod kyi nag po z'es bya ba ma yin pa deñi phyir dkar po
 ñid du yod do || mtshan ñid gñi ga ma thob pañi snam bu de la
 yañ ciñi phyir snam bu z'es brjod kyi bum pa z'es ma yin
 gañ gi phyir snam bu de la snam bu de la snam bu z'es bya ba
 ñid brjod kyi bum pa z'es bya ba ma yin pa deñi phyir snam

¹ X om. it.² X gis.

bu ñid du yod do || de ltar dkar po ñid dan snam bu ñid du grub
dan | gdon mi za bar de dag gcig ñid dam gz'an ñid du hgyur
dgos la gcig ñid yin na ni slar yañ gcig ñid hgog pañi rim pa kho
na brjod par byaño || gz'an ñid yin na yañ gz'an ñid hgog pañi
tshul lo || de bz'in du dños po thams cad la yañ hgog pañi tshul
gryas par brjod par byaño z'es rnam par hchad do ||

= एवं विद्वद्भिः सत्कार्यवादोपदर्शितं दूषणमेकत्वपक्षे प्रयोज्यम् ।

असत्कार्यवादिनो हि कार्यकारणयोरन्यत्ववादिनः । ते हि सदुत्पत्ति-
निरर्थेति मन्यमाना असदेव कार्यमुत्पद्यत इति प्रतिपद्यन्ते । तेषामन्यत्व
पक्षेऽप्यसत्कार्योपदर्शितं दूषणमभिधेयम् । तच्च

स्तम्भादीनामलङ्कारो गृह्यस्यार्थं निरर्थकः ।

यस्यासत्कार्यमेव च ॥

इत्युक्तम् ।¹

ये तु कार्यकारणयोरिकत्वमन्यत्वं चेति कल्पयन्ति ते सदसत्कार्यवादिनः ।
ते हि देवदत्तस्य जीवात्मत्वं व्यवस्थितं देवदत्तात्मत्वं त्वव्यवस्थितमुत्पद्यत
इतीच्छन्ति । तथा च मञ्जरीकेयूरादीनां सुवर्णात्मत्वं व्यवस्थितं मञ्जरी-
केयूरात्मत्वं त्वव्यवस्थितमुत्पद्यत इति प्रतिपद्यन्ते । तेषामेकत्वान्यत्वोभयपक्षस्य
सदसत्कार्यवादप्रतिषेधोपदर्शितं दूषणमभिधेयम् । तच्च

सत्कार्यमेव यत्पेष्टम्

इत्यादिनोक्तम् ।² वादद्वयपक्षदोष एकस्मिन् पक्षे प्रयोज्य इति विशेषः ।

येषां तु दर्शने घटादीनामभावेन स्वहेतुभ्योऽन्यत्वमेकत्वं चानभिलाष्यं
भावद्रव्यं च सहेतुकं³ तेषां सदसद्वादनिराकरणद्वारा सदपि न भवत्यसदपि न
भवतीति विचारेण दूषणमभिधेयम् । तच्चोभयासम्भवे तन्निषेधेन नोभयं भवतीति
यदेदमुभयं न सम्भवति तदा कस्य निषेधेन नोभयं भवतीति कल्प्यते इत्यर्थं
इत्यनेनोक्तमेव ।⁴ एवं च यथाक्रमं

सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरेकत्वादिषु नित्यशः ॥

¹ XI. 15.

² The corresponding Tib. passage is not quite clear to me.

² XI. 15.

⁴ I could not trace the passage referred to here. It seems to be some where in the commentary.

अन्ये तु व्याचक्षते । एकत्वान्यत्वादिभैव क्रमेण भावानां प्रतिषेधो-
ऽथवा क्रमान्तरेणापीति चेत् । उच्यते

सदसत् सदसच्चेति नोभयं चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विद्वद्भिरैकत्वादिषु नित्यशः ॥

सच्च । असच्च । सदपि च सतोऽभावोऽसच्च । न सन्न चासत् । इत्ययं क्रमो
विद्वद्भिरैकत्वादिषु चतुर्षु पक्षेषु नित्यशः प्रयोज्यः । तत्र सदित्यात्मेत्यर्थः । असदित्य-
नात्मेत्यर्थः । सच्च सतोऽभावोऽसच्चेत्यात्माप्यात्मनोऽभावोऽनात्मापीत्यर्थः । न सन्न
चासदिति नात्मापि न चानात्मापीत्यर्थः । एकत्वादिष्वित्येकत्वमन्यत्व-
मुभयं नोभयमिति । तत्र द्वयोर्बहूना वैकत्वमनेकत्वमुभयमनुभयं वा भवति ।
तत्र येषां पटशुक्लयोरैकत्वमिति पक्षस्तेषां सदित्ययं क्रमो विषयतः
काललक्षणतश्च प्रयोज्यः । तत्र तावद्विषयतः । यदि पटशुक्लयोरैकत्वं यत्र यत्र
शुक्लस्तत्र तत्र पटेनापि भवितव्यम् । यत्र यत्र च पटस्तत्र तत्र शुक्लेनापि
भवितव्यम् । अथ यत्र यत्र शुक्लो न तत्र तत्र पटो न च यत्र यत्र पटस्तत्र
तत्र शुक्लस्तदा पटशुक्लयोरैकत्वमिति यदिष्यते न तदुपपद्यते । विषयभेदात् ।
कालादपि । तत्र कालस्त्रिविधः । अतीतोऽनागतो वर्त्तमानश्च । तत्रातीतोऽ-
तीतावस्थायामेव पूर्वजातः शुक्लो दृष्टः । यदि पटशुक्लयोरैकत्वं तदा यदि शुक्लः
पूर्वजातः पटेनापि पूर्वजातेन भवितव्यम् । अथ पटः पश्चाज्जातः शुक्लेनापि
पश्चाज्जातेन भवितव्यम् । यदि शुक्ले पूर्वजाते वर्त्तमानः पटः पश्चाज्जायते यत्
पूर्वजातं यच्च पश्चाज्जातं न तयोरैकत्वम् । उत्पत्तिक्रमभेदात् । अन्यच्च
यदि पटशुक्लयोरैकत्वं तदा शुक्ले पटो विलीयेत । पटेऽपि च शुक्लो विलीयेत ।
यदा शुक्लः शुक्ले विलीयेत न पटः पटेऽपि पट एव विलीयेत न शुक्लस्तत्र पट-
शुक्लयोरैकत्वमिति यदिष्यते तन्न भवति । विलयाविलययोर्भेदात् ।

अन्यच्च । शुक्ल इत्युक्ते शुक्ल इत्येवाह न घट इति । पट इत्युक्ते च पट
इत्येवाह न शुक्ल इति । यस्माच्छुक्ल इत्युक्ते शुक्ल इत्येवाह पट इत्युक्तेऽपि च
पटमेवाह न शुक्लमिति तस्मान्न तयोरैकत्वम् । उक्तानुक्तयोर्भेदात् । लक्ष्य-
लक्षणयोर्भेदाच्च । इह लक्षणं शुक्लरूपम् । लक्ष्यः पटः । यदि तयोरैकत्वं
तदा यदि शुक्लो लक्षणं पटेऽपि लक्षणमेव स्यात् । यदि पटो न लक्षणं
शुक्लोऽपि न लक्षणं स्यात् । यदि शुक्ल एव लक्षणं न पटः पट एव च लक्ष्यो न
शुक्लस्तत्र पटशुक्लयोरैकत्वमिति यदिष्यते तन्न भवति । लक्ष्यलक्षणयोर्भेदात् ।

यथा पटशुक्लयोरैकत्वं प्रतिषिद्धं तथा सर्वेषां भावानामैकत्वप्रतिषेधो विस्तरशोऽभिधेयः ।

अत्राह । पटशुक्लयोरैकत्वप्रतिषेध उक्तोऽन्यत्वं वक्तव्यम् । उच्यते । यदि पटशुक्लयोरन्यत्वं तदा गुणो द्रव्याधेय इति शुक्तो घटो न भवेत् । यथा यदि यज्ञदत्तो देवदत्तस्य भ्राता न भवेद्देवदत्तोऽपि यज्ञदत्तस्य भ्राता न भवेत् । एवं पटोऽपि शुक्तो न भवेत् ।

यदि शुक्तयोगात् पटः शुक्त इतीष्यते । तत्राप्युच्यते । यदि शुक्तयोगात् पटः शुक्तः स्यात् किमयं पटः शुक्तयोगाच्छुक्ललक्षणं प्राप्नोत्यथ न प्राप्नोति । यदि तावच्छुक्ललक्षणं प्राप्नोति । पटस्तेन शुक्त एव स्यात्पटत्वं चास्य हीयेत । अथ शुक्ललक्षणं न प्राप्नोति । शुक्ललक्षणाप्राप्त्या योगसत्त्वेऽपि पटः शुक्तो न भवति । तत्र शुक्तयोगेन पटः शुक्त इति यदिष्यते तन्न भवति । यथा पटः शुक्तो न भवति तथा ये घटस्य विशेषा नीलः पीतो रक्तो रक्तपीतः कपिलः कपोतवर्णः कृष्णो दीर्घो ऋक्षः कोमलः कठिन इत्यादयस्तेभ्योऽपि पटोऽन्य एवेति सर्वसम्भवाभावः । सर्वसम्भवाभावे च पट एव न भवति । यथा पटो न भवति तथा सर्वेऽपि भावाः । गुणविशेषा हि तत्तेभ्यो भिन्ना एवेति सर्वसम्भवाभावः ।

अत्राह । यदि सदसतोरैकत्वमन्यत्वं च प्रतिषेध्यमुच्यते उभयपक्षः सम्यग्वक्तव्यः । उच्यते । यस्य पटशुक्लयोरैकत्वमन्यत्वं चेति पक्षस्तस्यैकत्वमन्यत्वं च पूर्ववचनैरेव प्रतिषेध्यत्वेन व्याख्यातम् ।

यस्य पक्षो नोभयं तस्यापि प्रतिषेधः संज्ञिष्योच्यते । यदि पटशुक्लयोरैकत्वं न चान्यत्वमुभयलक्षणाप्राप्तेः शुक्तोऽपि शुक्त एव न भवत्यशुक्तोऽपि न भवति । पटोऽपि पट एव न भवत्यपटोऽपि न भवति । तस्मादुभयलक्षणाप्राप्तस्य शुक्तस्य किमिति शुक्त इत्यभिधानं न कृष्ण इति । यस्मात्तस्य शुक्त इत्यभिधानं न कृष्ण इति तस्माच्छुक्त एव । लक्षणद्वयाप्राप्तस्य च तस्य पटस्य किमिति पट इत्यभिधानं न घट इति । यस्मात्तस्य पटस्य पट इत्येवाभिधानं न घट इति तस्मात्पट एव । तथा च शुक्त एव पट एव च सिध्यति । अवश्यं च तयोरैकत्वेनान्यत्वेन वा भवितव्यम् । एकत्वे सति पुनरप्येकत्वप्रतिषेधक्रम एवाभिधेयोऽन्यत्वे त्वन्यत्वप्रतिषेधक्रमः । तथा सर्वस्यापि भावस्य प्रतिषेधक्रमो विस्तरशोऽभिधेय इति ॥ २१ ॥

347

CSV : ḥdir smras pa | gal te de ltar ma grub paḥi phyir dños
po rnams kyi rañ bz'in med na rgol **ba de dag** ḥthad pa gañ gis
dños po yod par rtog ce na | de la ḥthad pa ḥgaḥ yañ med kyi |
ḥon kyañ |

अत्राह । यद्येवमसिद्धेर्नास्ति भावानां स्वभावः कयोपपत्त्या वादिनो
भावान् कल्पयन्ति । न तत्र काचिदुपपत्तिः । किन्तु— ।

ji ltar rgyun la lta ñes na |
rtag pa yod ces bya bar ḥgyur |
de bz'in tshogs la lta ñes na |
dños po yod ces bya bar ḥgyur || 22 ||

In *a* V and Vx of CSV *rgyu* for *rgyun*, and Vx of CSV *blta* for *lta*. In *b* V and Vx of CS *byar ḥgyur na* for *bya bar ḥgyur*. In *c* Vx of CSV *blta* for *lta*.

V yathā kudrṣṭito hetor nityatā nāma jāyate |
kudrṣṭitas tathā skandhe bhāvatvaṃ nāma jāyate || 22 ||

This cannot be accepted as V has adopted the wrong reading *rgyu* for *rgyun* in *a* and translated *tshogs* in *c* by *skandha* for which we have *phuñ po* in Tib. I may offer the following :

सन्तानदृष्टिदोषे हि नित्यो नाम भवेद्यथा ।

सामग्रीदृष्टिदोषे हि भावो नाम भवेत्तथा ॥ २२ ॥

CSV : ji ltar mar mehi me lce skad cig re re la ḥjig ciñ sña ma
dañ phyi ma skad cig rgyu dañ ḥbras bu ḥbrel ba rnam par ma chad
par gnas pa la rgyu dañ rkyen gyi tshogs pa yod na yod paḥi
rgyun ḥbyuñ ba de bz'in du ḥdu byed skyes ma thag tu ḥjig pa
thams cad la bdag ñid ji lta buḥi rgyu dañ rkyen gyi tshogs
yod na yod paḥi rgyun rgyu dañ ḥbras buḥi ḥbrel ba rnam par ma
chad par gnas pa thog ma med pa ḥbyuñ ño || deḥi phyir ji ltar
rgyun deḥi rañ gi ño bo ji ltar gnas pa ltar ñes par ḥphrigs śiñ
phyin ci log tu ñes paḥi phyi rol baḥi drañ sroñ rnams la sñon gyi
gnas rjes su dran z'in ḥdir skad cig mar ḥjig pa mñon sum ma
yin pas phuñ po gcig nas gcig tu brgyud paḥi rgyun la ñes par
mthoñ ba yin dañ bdag gam gz'an yañ ruñ ste | dños po rtag

pa yod do sñam par hbyuñ ba | de bz'in du tshogs pa de dan de la
brten na s hbyuñ ba dan hbyuñ ba las gyur pa dan | sems dan
sems byuñ ba dan | mtsan ñid gz'i dan mtsan ñid la sogs pañi bdag
ñid can dan deñi ñe bar len pa can rtswa dan phyam dan rdzas la
sogs pa tshogs pa khyim la sogs pa dan gzugs dan dri la sogs pañi
ston (?) tshogs pa bum pa la sogs pa dan dños po tshogs pa bdag
dan nam mkhañ la sogs pa yod do || tshogs pa las logs sig tu mtsan
ñid ma grub pañi chos hbyun ba dan hbyuñ ba las gyur pa dan |
sems dan sems las byuñ ba dan | bum pa la sogs pa gzugs brñan
dan brag cha la sogs pa dan hdra ba de dan de las so so so sor
hjiḡ rten pañi phyin ci log tsad mar byas te hjiḡ rten gz'ug par
bya bañi phyir ñe bar blañs nas sam brten nas rañ dan spyiñi
mtsan ñid du hdogs pa tsam z'ig byed la | de dag kyañ skye ba na
tshogs pa kho na skye z'iñ tshogs pa kho na hgag par hgyur
ro || deñi phyir tshogs pa de ji lta ba bz'in ma śes pa dan blta
ba ñes pas rgol ba dag la sogs pas so la rañ gi ño bos yonñs su
grub paratogciñ phyin ci log tsam las rig pa med pañi
dños po kho na rtogs so ||

यथा प्रदीपाग्निशिखायां प्रतिक्षणं विनश्यन्त्यां पूर्वापरयोः क्षणयोर्हेतु-
फलसम्बन्धेऽविच्छेदेनावस्थिते हेतुप्रत्ययसामग्रीसङ्गावे सन् सन्तानो जायते
तथा सर्वेषां संस्काराणामुत्पादानन्तरं भग्नानां स्वतो यथावहेतुप्रत्ययसामग्री-
सङ्गावे भावाश्रययोर्हेतुफलयोः सम्बन्धस्याविच्छेदेनावस्थानमनादि प्रवर्तते ।
तस्मात्तस्य सन्तानस्य यथावस्थितस्वभावदर्शने नियतं सन्दिग्धानां विपरीत-
निश्चयानां बाह्यानामृषीणां पूर्वनिवासमनुसरतामिह क्षणभङ्गाप्रत्यक्षेण स्वान्ध-
परम्परासन्तानस्य नियतं दर्शनमहं परो वेति च युज्यते नित्यो भाव इति
मतिः । तथा तां तां सामग्रीं प्रतीत्य भूतभौतिकचित्तचैतलक्ष्यलक्षणाद्यात्मकं
तदुपादानकं लक्षणधरणी¹द्रव्यादिसामग्रीकं गृहाद रूपगन्धादि²सामग्रीकं घटादि
भावसामग्रीक(?)मात्माकाशादि च भवति । सामग्रीतः पृथग्भूतो लक्षणासिद्धो
धर्मो भूतभौतिकचित्तचैतलघटादिः । प्रतिबिम्बप्रतिश्रुत्कादिवत्तत्तस्ततः पृथक्पृथग्
लौकिकं विपर्यासं प्रमाणं कृत्वा लोकप्रतिपादनायोपादाय प्रतीत्य वा

¹ In the sense of 'a beam.'

² Here Tib. ston which is doubtful is left out untranslated.

स्वसामान्यलक्षणप्रज्ञप्तिमात्रं क्रियते । तेषामपि जातो सामग्रेव जायते
सामग्रेव निरुध्यते । तस्मात्सा सामग्री यथावन्न ज्ञायते दृश्यते चेति दोषेण
वादिप्रभृतयो रागस्वभावेन परिनिष्पन्नं कल्पयन्तो विपर्ययसमाह्लादविद्याभावमेव
प्रतिपद्यन्ते ॥ २२ ॥

348

CSV : gal te de ltar dños po med pas kho bo cag gi dños por
lta ba phyin ci log yin na khyod kyañ dños po khas mi len na
dños po med par blta bar hgyur na de yañ śin tu mi rigs te |
mthoñ ba dañ ma mthoñ ba dañ hgal bañi phyir ro z'e na | bśad
par bya ste | bdag ni dños po med par smra ba ma yin te | rten
ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba smra ba yin pañi phyir ro || ci khyod
dños por smra ba z'ig gam z'e na ma yin te | rten ciñ h̄brel bar
h̄byuñ ba smra ba yin pa ñid kyi phyir ro || khyod ci smra ba z'ig
na | rten ciñ h̄bral bar h̄byuñ bar smra baño || yañ rten ciñ
h̄brel bar h̄byuñ bañi don gañ z'e na | rañ bz'in med pañi don
dañ rañ bz'in gyis ma skyes pañi don dañ | sgyu ma dañ smig
rgyu dañ gzugs brñañ dañ dri zañi groñ khyer dañ spul ba dañ
rmi lam dañ mtshuñs pañi rañ bz'in can gyi h̄bras bu h̄byuñ
bañi don dañ stoñ pa ñid bdag med pañi don to | h̄di ltar |

यद्येवं भावाभावादस्त्वाकं भावदर्शनं विपर्येतं तवापि भावानभ्युपगमे
भावेन विना दर्शनं भवेत् । तच्चात्यन्तमयुक्तं दर्शनादर्शनविरोधादिति चेत् ।
उच्यते । भावो नास्तीति न वयं ब्रूमः । प्रतीत्यसमुत्पादवादात् । किं ते
भाववादः । न । प्रतीत्यसमुत्पादवादादेव । कस्ते वाद इति चेत् । प्रतीत्य-
समुत्पादवादः । कः पुनरर्थः प्रतीत्यसमुत्पादस्य । निःस्वभावोऽर्थः । स्वभावे-
नानुत्पन्नोऽर्थः । मायामरीचिप्रतिबिम्बगन्धर्वनगरनिर्माणस्वप्नसदृशस्वभावक-
कार्योत्पादोऽर्थः । शून्यतानात्माऽर्थः । तथा हि—

gañ la brten nas h̄byuñ yod pa |

de ni rañ dbañ ma h̄gyur ro |

h̄di kun rañ dbañ med pa ste |

des na bdag ni yod ma yin || 23 ||

In b V na for ni.

V pratītya sambhavo yasya sa svatanthro na jāyate |

asvatantram idaṃ sarvaṃ tenātmā naiva vidyate || 23 ||

I should like to modify the second half taking *bdag* in *d* to mean *ātmanā*, *svayam* :

प्रतीत्य सम्भवो यस्य स स्वतन्त्रो न जायते ।

न स्वतन्त्रमिदं सर्वं स्वयं तेन न विद्यते ॥ ३२ ॥

OSV : ḥdi na gañ la rañ gi ño bo dañ rañ bz'in dag¹ rañ dbaṅ
dañ gz'an la rag ma las pa ñid yin pa de la ni rañ las grub pas
rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba yod pa ma yin na ḥdus byas thams
cad rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba yañ yin no || de ltar na dños po
gañ la brten nas ḥbyuñ ba yod pa de ni rañ dbaṅ du mi ḥgyur
te | rgyu dañ rkyen la rag las skye baḥi phyir ro ||

ḥdi kun rañ dbaṅ med pa ste |

deḥi phyir dños po gañ la yañ bdag ste rañ bz'in yod pa ma
yin no || deḥi phyir ḥdir rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ ba rañ dbaṅ
baḥi ño bo dañ bral baḥi phyir rañ dbaṅ baḥi ño bo dañ bral
baḥi don stoñ pa ñid kyī don yin gyi thams cad dños po med
paḥi don ma yin no || deḥi phyir ḥdi la rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
ba byas śiñ sgyu ma dañ ḥdra ba kun nas ñon moñs pa dañ
ranm par byaṅ baḥi rgyu la skur pa btab pas de med par lta
ba phyin ci log yin la rañ bz'in yod pa ma yin paḥi phyir na
dños por lta ba yañ phyin ci log yin no || deḥi phyir de ltar na
dños po rañ bz'in dañ beas par smra ba rnams la rten ciñ ḥbrel bar
ḥbyuñ ba med pa dañ rtag pa dañ chad par lta baḥi skyon du
ḥgyur ro ||

ci ste gal te rañ dbaṅ med paḥi don rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
baḥi don yin na ni ḥo na gañ khyed kyis ñed² cag la gnod par
ḥgyur ba khyed³ dañ ñed cag la khyad par ci yod sñam du sems
na bsad par bya ste | gañ khyed kyis rten ciñ ḥbrel bar ḥbyuñ
baḥi don ji lta ba bz'in rtogs⁴ ba dañ brjod pa mi śes pa ḥdi ni
khyad par ro || ji ltar byis pa g'zon nu tha sñad la ma byaṅ bas
gzugs brñan la bden par gyur par lhag par sgro btags pas ji lta ba
bz'in gnas paḥi rañ bz'in stoñ pa ñid bsal nas rañ bz'in dañ beas
par rtogs na gzugs brñan rtog mi śes pa de bz'in du khyod kyis
kyañ rten ciñ ḥbrel par ḥbyuñ ba khas blañs kyañ gzugs brñan

¹ X dañ.

² X nes.

³ X khyod.

⁴ X rtog.

dañ mtshuñs pañi rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba rañ bz'in gyis
 stoñ pa ñid du gyur kyañ rañ gi ño bos ji ltar gnas pa bz'in khoñ
 du chud par mi śes te | rañ bz'in med pa ñid du mi h̄dzin pañi
 phyir dañ | yod pa ma yin pa rañ gi ño bo la yod pañi rañ gi ño
 bo ñid du lhag par sgro btags na h̄dzin pañi phyir ro || brjod kyañ
 mi śes te | rañ bz'in med pa ñid du mi brjod pañi phyir dañ dños
 poñi rañ gi ño bo ñid du brjod pañi phyir ro || deñi phyir de ltar
 rtogs pa dañ brjod mi śes pa na bdag ñid dañ gz'an ñid bslu bar
 byed do || deñi phyir kho bo cag chos tshogs che ba h̄dir gnas
 pas bstan boos byed pañi rtsom pa h̄di h̄bras bu med pa ma
 yin no ||

CSV : इह यस्य स्वरूपं स्वभावश्च स्वतन्त्रमपरायत्तं च तस्य स्वत एव
 सिद्ध्या न प्रतीत्यसमुत्पादः । संस्कृतास्तु सर्वे प्रतीत्यसमुत्पन्नाः । एवं यस्य
 भावस्य प्रतीत्यसमुत्पादः स न स्वतन्त्रः । हेतुप्रत्ययाभ्यामुत्पादान्

न स्वतन्त्रमिदं सर्वम् ।

तस्माद्यस्य भावस्याधिपतिर्न [स] स्वभावेन विद्यते । तस्मादिह प्रतीत्य-
 समुत्पन्नस्य स्वतन्त्रस्वरूपविरहात् स्वतन्त्रस्वरूपहितोऽर्थः शून्यतार्थः । न सर्व-
 भावाभावोऽर्थः । तस्मादिह प्रतीत्यसमुत्पन्नं मायावत् । संक्षेपव्यवदान-
 हेत्वपवादात्तदभावदर्शनं विपरीतम् । निःस्वभावत्वाद्भावदर्शनमपि विपरीतम् ।
 तस्मादेवं भावसस्वभावत्ववादिनां प्रतीत्यसमुत्पादाभावः शास्त्रतोच्छेददृष्टिश्च दोषः ।

अथ यद्यस्वतन्त्रार्थः प्रतीत्यसमुत्पादार्थस्तर्हि को भवतास्माकं विरोधः
 कश्च भवतोऽस्माकं विशेष इति । उच्यते । अयं विशेषो यद्भवान्यथा तर्कितमुक्तं
 च प्रतीत्यसमुत्पादं न वेत्ति । यथा व्यवहाराभ्युत्पन्नो बालकुमारः प्रतिविम्बस्य
 सत्यतयाधारोपेण यथावदवस्थितस्वभावशून्यतापाकरणात्स्वभावत्वप्रतीतौ
 प्रतिविम्बस्य कल्पनां न जानाति भवानपि तथा प्रतीत्यसमुत्पादाभ्युप-
 गमेऽपि प्रतिविम्बसमं प्रतीत्यसमुत्पादं स्वभावेन शून्यताभूतमपि स्वरूपेण यथा-
 वदवस्थितं नावगच्छति निःस्वभावत्वस्याग्रहणादसत्स्वरूपस्य च सत्स्वरूपत्वेनाध्या-
 रोपितस्य ग्रहणात् । उक्तमपि च [भवान्] न जानाति । निःस्वभावत्वस्या-
 कथनाद्भावस्वरूपस्य कथनाच्च । तस्मादेवं तर्कितमुक्तं चाज्ञात्वात्मानमन्यं च
 वच्चयति [भवान्] । तस्मादिहास्माकं महति धर्मरागेऽवस्थानाच्छास्त्रकारस्य
 नायमारब्धो निरर्थकः ॥ २३ ॥

349

CSV : gañ gi phyir hgal la yañ ño bo ñid kyi skye ba yod pa
ma yin pa de ñid kyi phyir |

विरोधेऽपि च यस्मान्नास्ति स्वरूपस्योत्पादस्तस्मादेव— ।

hbras bu med par dños po ni |

kun la hdu ba yod ma yin |

hbras buñi don du hdu ba gañ |

de ni hphags pa ma hdu paño || 24 ||

V vinā kāryeṇa bhāveṣu samavāyo na vidyate |

kāryārthaḥ samavāyo yaḥ sa āryasyāsamanvitaḥ || 24 ||

I think V's *asamanvitaḥ* for *ma hdu paño* in *d* can in no way
be supported. For *hdu pa* in the sense of *samavāya* see *kārikā*
339a. I should like to change it as follows :

विना फलेन भावानां समवायो न विद्यते ।

सोऽसमवाय आर्याणां समवायः फलाय यः ॥ २४ ॥

CSV : gal te dños po rnams kyi hjug pa rañ bz'in par hgyur
na ni de rtag pa dañ hbras bu la bltos par mi hgyur te rañ bz'in
ni hbras bu la mi bltos so || gcig gi dños pos mi¹ hgags kyañ hbras
bu cuñ zad kyi sgrub par mi nus pas tshogs pañi hbras bu bsgrub
par bya ba la phan tshun hdu bar yañ hgyur la | gañ z'ig hbras
buñi ched du hdu ba de ni dehi rañ bz'in gzigs pañi hphags pa
rnams la hdu ba med pa z'ig ste bden par gyur pa ñid de mñon
par mi bz'ed do || śes bya bañi don to ||

= यदि भावानां प्रवृत्तिः स्वाभाविकी स्यात्ते नित्याः स्युः फलनिरपेक्षाश्च ।
स्वभावो हि फलनिरपेक्षः । नैको भावोऽनिरोधेऽपि स्वल्पमपि फलं साधयितुं
शक्नोतीति सामग्र्याः साध्येन फलेनान्योन्यं समवायो भवति । फलनिमि-
त्तस्य यः समवायः स तत्स्वभावदर्शनामार्याणामसमवायः । सत्यमेव स
नाभिमतो ज्ञेयोऽर्थः ॥ २४ ॥

350

CSV : de ñid kyi phyir rnam par śes pa dños poñi rañ gi ño bo
lhag par sgro hdogs par byed pa ñon moñs pa can gyi mi śes

paḥi dbaṅ gis dños po rnams la chags pa daṅ ldan z'in ḥkhor ba
hjug paḥi sa bon du gyur pa rnam pa thams cad du ḥgags pa
las ḥkhor ba ldog par rnam pa bz'ag go z'es bstan paḥi phyir
bśad pa |

= अत एव विज्ञानं भावस्वरूपमध्यारोपयति । संक्षेपशब्तोऽज्ञानवशाद्भाविषु
रागवतः [पुरुषस्य] संसारप्रवृत्तिबीजस्य सर्वथा निरोधात्संसारनिवृत्तिर्यवस्थि-
तेति प्रतिपादयन्नाह — ।

srid paḥi sa bon rnam śes te |
yul rnams de yi spyod yul lo |
yul la bdag med mthoṅ na ni |
srid paḥi so bon ḥgag par ḥgyur || 25 ||

rnaḥ ḥbyor spyod pa bz'i brgya pa las mthar ḥdzin pa dgag pa
bsgom pa bstan pa ste | rab tu byed pa bcu bz'i paḥo ||

In *c* for *na* *V nas*, and *Vx* of *CSV ba*.

V bhavabijam hi vijñānam viśayās tasya gocarāḥ |

dr̥ṣṭvā viśayanairātmyam bhavabijam nirudhyate || 25 ||

I should like to make the following change :

बीजं भवस्य विज्ञानं विषयास्तस्य गोचराः ।

दृष्टे विषयनैरात्म्ये भवबीजं निरुध्यते ॥ २५ ॥

॥ योगाचारि चतुःशतकेऽन्तर्ग्राहप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं चतुर्दशं प्रकरणम् ॥

CSV : ji skad bśad paḥi tshul gyis yul raṅ bz'in med par mthoṅ
bas chags paḥi rgyu rnam par śes pa srid paḥi sa bon du gyur pa
rnam pa thams cad du log pa las ṅan thos daṅ raṅ saṅs rgyas daṅ |
mi skye baḥi chos la brjod pa thub¹ paḥi byaṅ chub sems dpaḥ
rnams la ḥkhor ba ldog pa rnam par bz'ag go || de bz'in gśegs
paḥi ye śes ḥbyuṅ baḥi sa bon byaṅ chub kyi sems de ni de rnam,
la mi ldog ste | thams cad la de bz'in gśegs paḥi ye śes rñed² pa
gdon mi za bar ḥbyuṅ baḥi phyir ro || gaṅ dag gis byaṅ chub kyi
sems rnam pa de lta bu ma bskyed pa de dag gis kyaṅ phyis
gdon mī za bar bskyed nas byaṅ chub sems dpaḥi spyod pas
bla na med paḥi ye śes thos par bya kho na³ ste | ḥdi ni ḥphags

¹ X thob,

² X rñad;

pa dam pa chos pad ma dkar poḥi mdo la sogs pa la btsal
bar byaḥo ||

=यथोक्तेन क्रमेण विषयस्य निःस्वभावत्वदर्शनाद्वागहेतोर्भैवबोजभूतस्य
विज्ञानस्य सर्वथा निवृत्तेः आवकाणां बुद्धानामनुत्पादधर्मकथनसमर्थानां बोधि-
सत्त्वानां च संसारनिवृत्तिर्व्यवस्थिता । तथागतज्ञानोद्भवबीजं बोधिचित्तं तु तत्
तेषां न निवर्त्तते । सर्वेषां तथागतज्ञानलाभस्यावश्यकत्वात् । ये तु तथाविधं
बोधिचित्तं नोत्पादयन्ति तेषां पश्चादवश्यमुत्पाद्य बोधिसत्त्ववर्ययानुत्तरज्ञानाया-
रम्भं कुर्युः । इदं चार्यसद्वर्गपुण्डरीकसूत्रादौ सृग्यम् ॥ २५ ॥

CHAPTER XV

HDUS BYAS KYI DON DGAG PA SGOM PA BSTAN PA

संस्कृतार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनम्

351

CSV : hdir smras pa | hdus byas rañ bz'in gyis yod pa ñid de
dehi mtsan ñid skye ba la sogs pa yod pañi phyir ro || beñ buñi
rwa la sogs pa yod pa ma yin pa la hdus byas kyi mtsan ñid
yod pa ma yin na hdus byas la ni hdus byas kyi¹ mtshan ñid
skye ba la sogs pa yod pa yañ yin no || dehi phyir hdus byas yod
de z'e na | bsad par bya ste |

= अत्राह । विद्यत एव संस्कृतं स्वभावेन तल्लक्षणोत्पादादिसद्भावात् ।²
खरविषाणादि तु नास्ति । न हि तस्य संस्कृतलक्षणमस्ति । संस्कृतस्य तु
संस्कृतलक्षणमुत्पादाद्यस्ति । तस्मादस्ति संस्कृतमिति । उच्यते— ।

tha mar med pa skye bar hgyur |
des na med pa ga la skye |
yod pa gdod mar skye hgyur ba |
des na yod pa ga la skye || 1 ||

In c V and Vx of CS *hdod nas* for *gdod mar*, and *skyes* for *skye*.

V abhāvāc ced bhaved anyas tadābhāvañ kuto bhavet |

iṣṭam ced bhāvato janma tadā bhāvañ kuto bhavet || 1 ||

I think it should be changed and the following may be suggested :

असदन्ते जायते चेत्तेनासज्जायते कुतः ।

सदेवान्ते जायते चेत्तेन सज्जायते कुतः ॥ १ ॥

CSV : gal te dehi mtsan ñid lhañ cig⁴ tu hgyur na ni hdus
byas yod par hgyur na yod pa yañ ma yin no || ji ltar byas te

¹ X kyi.

² See MV, p. 145 with Poussin's note ; Aṅguttara N. I, p. 61 : tin'imāni bhikkhave' uppādo paññāyati vayo paññāyati tñitassa aññathattam paññāyati.

³ X lha z'ig.

z'e na | hdi na skye ba hdi hdus byas kyi dños po bskyed pa na
hdus byas med pa ham yod pa z'ig bskyed gran na | de la re
z'ig gan hbras bu med par smra ba de de ltar na sa bon gyi gnas
skabs na myu gu med pañi phyir rgyn dan rkyen gyi tshogs pas
sa bon gyi mthañ skad eig las myu gu skyeho || deñi phyir rgol
ba deñi

tha mar med pa skye bar hgyur |

z'es bya ba phyogs yin no || yod pa ma yin pa ni hbyun bar rigs
pa yañ ma yin pa ste || boñ buñi rwa la togs pa hañ skye
bar thañ bañi phyir ro || de ñdi kyi phyir |

des na med pa ga la skye

z'es bya ba smos so || des na z'es bya ba ni yod pa ma yin pa
ñid kyi rgyu ho || ga la z'es bya ba ni mi srid pa la ste | yod
pa ma yin pañi phyir med pa la skye ba med do z'es bya bañi
don te || ci ste ñes pa hdis hñigs nas hbras bu yod par smras pa
yod pa kho na la skye ba hdod na | de lta na |

yod pa gdod mar skye hgyur ba |

des na yod pa ga la ste ||

gal te skye bañi ches pha rol sa bon gyi gnas kho nar myu gu
skye bar rtog na deñi tshe skye bar mi hgyur te yod pañi phyir ||
ci ste yod pa la skye bar yon's su rtog na deñi tshe skye ba thug
pa med par hgyur z'in || de la slar skye bas byis pañi phyogs¹
su yañ hgyur na de ni srid pa yañ ma yin pas yod pa la yañ skye
ba yod pa ma yin ||

=यदि तस्य लक्षणप्रतिरिक्तं स्याद्विद्यमानमपि संस्कृतं न विद्येत ।
कथं क्वत्वेति । इदोत्पादोऽयं संस्कृतं भावमुत्पादयति चेद्विद्यमानमविद्यमानं
वा संस्कृतमुत्पादयति । तत्र तावद्यस्यासत्कार्यवादस्तस्य बीजावस्थायामङ्कुरा-
भावाच्चेतुप्रत्ययसामग्र्या बीजस्थानात्क्षणादङ्कुरो जायते । तस्मात्तस्य वादिनः

असदन्ते जायते चेद

इति पक्षः । न तु युज्यतेऽसत् उद्भवः खरविषाणादेरप्युत्पादप्रसङ्गात् ।

तस्मात्

तेनासज्जायते कुतः

¹ X. bog su.

इत्युक्तम् । तेनेत्यसत्त्वं हेतुः । कुत इति न सम्भवति । असत्त्वादसतो
नोत्पाद इत्यर्थः । अथैतदोषभयात्सत्कार्यवादे सत एवोत्पाद इष्यते ।
तथा सति

सदेवान्ते जायते चेत्तेन सज्जायते कुतः ॥

यद्युत्पादादतिप्राग् बीजावस्त्रायामिवाङ्कुरोत्पादः कल्प्यते तदा नोत्पादः ।
सद्भावादु [एव] । अथ सत उत्पादः परिकल्प्यते तदोत्पादानवस्थाप्रसङ्गः । तस्य
पुनरुत्पादादालपक्षः स्यात् । न च स सम्भवतीति न सतोऽप्युत्पादः ॥ १ ॥

352

CSV : gz'an yañ |

= अन्यच्च ।

hbras bu yis ni rgyu bśig pa |
des na med pa skye mi hgyur |
grub pa la grub yod ma yin |
dehi phyir yod paḥaṇ mi skye ho || 2 ||

In *c* V and Vx of CŚ *las* for *la*, Vx of CSV *la sgrub byed* for
pa la grub. In *d* V and Vx of CŚ *de* for *dehi*, Vx of CSV *pa* for
paḥaṇ, and *ye* for *ho*.

V hetor vināśaḥ kāryeṇa tenābhāvo na jāyate |

niṣpannān naiva niṣpattir bhāvo'py evaṃ na jāyate || 2 ||

I should like to change it as follows :

फलैर्न नाश्यते हेतुस्तेनासन्नैव जायते ।

न सिद्धिरस्ति सिद्धस्य तेन सन्नापि जायते ॥ २ ॥

CSV : gañ gi phyir myu gu skye bz'in pas rgyu sa bon z'es
bya ba bśig pa dehi phyir myu gu med pa kho na sa bon las skye
ho z'es bya ba ḥaṇ mi rigs so || ji ltar nas dañ gro la sogs pa dag
la yod pa ma yin paḥi sa luḥi myu gu de dag rnam par hgyur bas
skye ba ma yin pa de bz'in du yod pa ma yin pas sa luḥi sa bon
kyañ skye ba ma yin pa z'ig na hbru mar byuñ na ti la la sogs
pa dag ltar myu gu skye ba na sa bon de hjiḡ pa yañ yin no ||
dehi phyir med pa mi skyeho ||

grub la sgrub byed yod ma yin |

dehi phyir yod pa mi skye yi ||¹

¹ See v. 1. above.

grub zin paḥi myu gu ni slar ḥgrub pa ma yin pas yod pa yañ mi skyḥo ||

=यस्माज्जायमानेनाङ्कुरेण बीजं नाम हेतुर्नाश्यते तस्मादसन्नेवाङ्कुरो बीजाज्जायत इत्यपि न युज्यते । यथा यवगोधूमादिव्वसन्तस्ते शाल्यङ्कुरा विकारेण न जायन्ते तथासत्त्वेन शाल्यङ्कुरा विकारेणापि न जायन्ते । उद्भूते तैले तिलादिवदङ्कुरोत्पादे तद्बीजं नश्यति । तस्मान्नासज्जायते ।

न सिद्धिरस्ति सिद्धस्य तेन सन्नापि जायते ।

सिद्धो ह्यङ्कुरो न पुनः सिध्यतीति न सतोऽप्युत्पादः ॥ २ ॥

353

CSV : skye baḥi dus mi srid paḥi phyir yañ skye ba yod pa ma yin par brjod paḥi phyir bsad pa |

=उत्पादकालासम्भवादप्युत्पादो न भवतीत्युद्भावयन्नाह— ।

de tshe skye ba yod min z'in |
gz'an tshe skye ba yod ma yin |
de tshe gz'an tshe mi skye na |
nam z'ig skye ba yod par hgyur || 3 ||

Vx of CSV *deḥi* for *de* in *a* and *re* for *nam* in *d*.

V tato bhāvo na bhavati nānyato'pi sa jāyate |

tato'nyato na cej janma tadā janma kuto bhavet || 3 ||

Here in the Tib. text *de tshe* in *a* and *c* and *gz'an tshe* in *b* and *c* mean *tadā* and *anyadā* respectively and not *tataḥ* and *anyataḥ* as V says. He seems to have translated *skye ba* in *a* and *b* by *bhāva* in the sense of a thing ('chose'). This cannot be supported. Nor can *nam z'ig* which in fact means Skt. *kadā* (See *kārika* 361d) be taken in the sense of *tadā*. I may, therefore, suggest the following :

जातिस्तदा न भवति न जातिरन्यदापि च ।

तदान्यदा न चेज्जातिः कदा जातिर्भविष्यति ॥ ३ ॥

CSV : gañ gi tshe myu gu ḥdi bdag gi dños po rñed pa yin pa deḥi tshe ni grub paḥi ño bo yin paḥi phyir ḥdi la skye ba mi srid do || gañ gi tshe ḥdi ma grub paḥi ño bo yin paḥi dus der yod ḥdi skye ba mi rigs te | ma grub paḥi med pa ñid kyis rten

paḥi skye baḥi bya ba mi ḥgrub pa gz'an gyi tshe skye ba mi srid
do || cuñ zad eig grub ciñ cuñ zad eig ma grub par yin pa la yañ
phyogs gñis gar brjod paḥi skyon du thal baḥi phyir deḥi tshe
rañ gz'an gyi ni skye ba mi srid do || gañ gi tshe de ltar dus gsum
char ru yañ skye ba mi srid pa deḥi tshe de rnam pa tha dad pa
gz'an mi srid pas nam z'ig skye ba yod par ḥgyur te || gañ du
ḥdi skye bar ḥgyur baḥi dus de yod pa ma yin no sñamdu
dgoñs so ||

= यदाङ्कुरोऽयमात्मभावं लभते तदा सिद्धरूप इति नास्य जातिः सम्भवति ।
यदायमसिद्धरूपस्तदा [अपि] अस्य जातिर्न युज्यते । असिद्धस्यासङ्गावेना-
श्रिता जातिर्नाम न सम्भवतीत्यन्यदा जातिर्न सम्भवति । किञ्चित्स्थिति किञ्चित्तु
न सिध्यतीतीहाप्युभयोः पक्षयोस्तदोषप्राप्तेन तदा स्वपरयोरजातिः सम्भवति ।
यदैवं कालांशत्रयेऽपि जातिर्न सम्भवति तदा तत्पक्षान्तरासम्भवात्कदापि
जातिर्न भवति । यत्राख्योत्पादः स कालो नास्तीत्यभिप्रायः ॥ ३ ॥

354

CSV : ḥdir smas pa | ḥo ma z'oḥi dños por ḥgyur bar skye
ba yin no || ḥdi yañ mi rigs te | ḥo ma la z'oḥi dños po mi srid
paḥi phyir ro || re z'ig ḥo maḥi dños por gnas paḥi ḥo ma la ni
deḥi bdag ñid du skye ba med de | deḥi ḥo maḥi bdag ñid der
yod paḥi phyir ro || deḥi phyir de ltar na |

= अत्राह । दुग्धं दधिभावेन जायते । इदमपि न युज्यते । दुग्धस्य
दधिभावासम्भवात् । दुग्धभावेनावस्थितस्य दुग्धस्य तावत्तदात्मनोत्पत्तिर्न भवति ।
तस्य तस्मिन्दुग्धात्मना सङ्गावात् । तस्मादेवं सति—

de la de yi dños po ru |
ji ltar skye ba yod min ltar |
de bz'in gz'an gyi dños por yañ |
de la skye ba yod ma yin || 4 ||

V yathā tasyaiva bhāvasya tasmaj jātir na vidyate |
bhāvasyāpi tathānyasya tasmaj jātir na vidyate ||

I should like to change it slightly as follows :

तत्रैव तस्य भावस्य यथा जातिर्न विद्यते ।

तथान्यस्यापि भावस्य तत्र जातिर्न विद्यते ॥

CSV : ji ltar ho maḥi ṇo bor gnas paḥi ho ma la skye ba mi
srid pa de bz'in du ho ma las gz'an z'oḥi dños por skye ba yaṇ mi
srid do || gaṇ las ho ma z'o yin na z'es bya bar ḥgyur ba ho ma
z'o z'es bsñad pa yaṇ ma yin te | gaṇ gi tshe z'o yin pa deḥi
tshe de ho ma yin la || yaṇ gaṇ gi tshe de ho ma yin pa deḥi tshe
de z'o ma yin pas ho ma z'or ḥgyur ro z'es bya bar mi ruṇ ṇo ||

= यथा दुग्धस्वभावेनावस्थितस्य दुग्धस्य जातिर्न सम्भवति तथा दुग्धादन्यस्य
दधिभावस्यापि जातिर्न सम्भवति । यस्मादुग्धे दधनि भूते दुग्धं दधीति न
व्यपदिश्यते । यदा दधि तदा न तदुग्धम् । अपि च यदा तदुग्धं तदा न
तदधीति दुग्धं दधि जायत इति न युज्यते ॥ ४ ॥

355

CSV : ḥdi las kyaṇ ḥdus byas la skye ba med de | ḥdi ltar |

= इतोऽपि न संस्कृतस्योत्पादः । तथा हि—।

thog ma bar daṇ tha ma rnams |
skye baḥi sṇa rol srid ma yin |
gñis gñis dag ni med pa ru |
ji ltar re re rtsom par ḥgyur || 5 ||

In *d* V *ci* for *ji*, and Vx of CSV *rtsam* for *rtsom*.

V ādir madhyam taḥāntaś ca janmanah prāṇ na vartate |

dvayor abhāve prārabdham ekaikam jāyate katham || 5 ||

I may suggest the following change :

आदिमध्यावसानानां¹ प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवः ।

प्रवृत्तं कथमेकैकं सत्यभावे द्वयैर्द्वयोः ॥ ५ ॥

In *c* of this restoration *pravṛtta* is used for Tib. *rtsom pa* in *d* which literally means *ārambha* or *ārabhyate*, but I have followed here CSV which evidently explain the word by *ḥjug pa* meaning here nothing but *pravṛtti*.

CSV :

thog ma bar daṇ tha ma rnams |
skye baḥi sṇa rol srid ma yin |
ḥdir thog ma daṇ bar daṇ tha ma dag ni dños poḥi skye ba daṇ

¹ For the expression ādimadhyāvasāna see MV. p. 546, l. 7.

gnas pa dañ h̄jig pa ste | re z'ig de dag skye bañi sñā rol gyi
gnas skabs no yod pañi ño bor med pas skye bañi sñā rol na ḥdus
byas mi srid do || ci ste skye bañi dus na skye ba len la gnas pañi
dus na gnas pa yin z'in h̄jig pañi dus na h̄jig pañi sñam na | ḥdi
yañ mi rigs to || ḥdi ltar |

gñis gñis dag ni med pa ru |

ji ltar re re rtsom par ḥgyur ||

ḥdir skye bañi dus na gnas pa dañ mi rtag pa¹ gñis med pas gnas
pa dañ h̄jig pa dañ bral bañi ḥdus byas ñid med pañi phyir skye
bar yañ mi ḥgyur ro || de bz'in du gnas pañi dus dañ h̄jig pañi dus
su yañ gñis gñis dag med par re re ḥjug pa mi srid la || de med
pas ḥdus byas ma yin no ||

आदिमध्यावसानानां प्रागुत्पत्तेर्न सम्भवः ।

इहादिमध्यावसानान्युत्पादस्थितिभङ्गाः । ते तावदुत्पादप्रागवस्थायां सत्स्वरूपेण
न विद्यन्त इति प्रागुत्पत्तेः संस्कृतं न सम्भवति । अथोत्पत्तिकाले गृहीतजन्मनः
स्थितिकाले तिष्ठतो भङ्गकाले भङ्गो भवतीति मन्यते तदपि न युज्यते ।
तथा हि

प्रवृत्तं कथमेकैकं सत्यभावे द्वयोर्द्वयोः ॥

इहोत्पादकाले स्थितिभङ्गयोर्द्वयोरभावात् स्थितिभङ्गविरहितस्य संस्कृतस्याभावा-
न्नास्त्युत्पादः । तथा स्थितिकाले भङ्गकाले च द्वयोर्द्वयोरभावादेकैकस्य प्रवृत्तिर्न
सम्भवति । तदभावाच्च नास्ति संस्कृतम् ॥ ५ ॥

356

CSV : ḥdi las kyañ ḥdus byas kyī skye ba mi rigs te | gañ
gi phyir |

= इतश्च न युक्तः संस्कृतस्योत्पादः । यतः— ।

gz'an gyi dños po med par ni |

bdag gi dños po ḥbyuñ ba med |

de yi phyir na bdag gz'an ni |

gñis ka las ḥbyuñ yod ma yin || 6 ||

V yena bhāvād vinānyasmāt svayaṃ bhāvo na jāyate |

tena svaś ca paraś ceti dvayor nūnaṃ na sambhavaḥ || 6 ||

¹ Here mi rtag pa (=mi rtag pa ñid)=h̄jig pa, anityatā=vyaya=bhanga. See MV, p. 545, n. 6.

I think it is not right. I may, however, propose the following :

अभावे परभावस्य स्वभावो नैव विद्यते ।

उभाभ्यां स्वपराभ्यां तदुत्पादो नैव विद्यते ॥ ६ ॥¹

CSV ḥdir bum pa la rañ las grub paḥi ṇo bo med do gyo mo la bltos paḥi phyir ro || gyo mo de dag la yañ bdag gi dños po med de gseg ma la bltos paḥi phyir ro || deḥi phyir de ltar na gz'an gyi dños po gyo mo med na bum pa la bdag gi dños po yod pa ma yin no || de bz'in du gyo mo dag la gyo moḥi bdag gi dños po med na gyo mo dag bum pa la bltos nas gz'an pa ñid duḥaṇ mi ḥgyur ro || gañ gi phyir de ltar bdag gi dños po med par ḥgaḥ yañ gz'an ñid du mi ḥgyur ba | deḥi phyir gñis ka las skye ba mi srid de | bdag dañ gz'an dag mi srid paḥi phyir ro || rañ gi ṇo bo med pas rañ las skye ba mi srid do || gz'an yañ rañ gi ṇo bos ma grub paḥi phyir gz'an las yañ mi srid pas skye ba med do ||

=इह घटस्य स्वतःसिद्धं स्वरूपं नास्ति कपालापेक्षणात् । कपालानामपि तेषां नास्ति स्वभावः शर्करापेक्षणात् । तस्मादेवमसत्यन्यभावे कपाले नास्ति घटस्य स्वभावः । तथा कपालानां कपालस्वभावाभावे तेषां घटमपेक्ष्यान्यत्वमपि न भवति । यस्मादेवं स्वभावं विना कस्यचिदप्यन्यत्वं नास्ति तस्मादुभयत उत्पादो न सम्भवति । अन्यच्च स्वरूपसिद्धेरन्यतोऽपि न सम्भवतीति नास्त्युत्पादः ॥ ६ ॥

357

CSV : gz'an yañ skye ba yod² pa ḥdi skye ba poḥi sña rol bam phyis sam cig car rtog grañ na | de la gal te sña rol tu yin na ni | mi rigs te | rten med paḥi phyir ro || ci ste phyis yin na de yañ mi rigs te | ma skyes pa ni yod pa ma yin paḥi phyir dañ | skye ba don med paḥi phyir ro || ci ste cig car yin na ni deḥi tshe gñis

¹ Cf. MK, I. 3 :
avidyamāne svabhāve parabhāvo na vidyate ||

XXI. 13 :
na svato jāyate bhāvāḥ parato naiva jāyate |
na svataḥ parataś caiva jāyate jāyate kutah ||

l.1 :
na svato nāpi parato na dvābhyam nāpyahetutah |
utpannā jātu vidyante bhāvāḥ kvacana kecana ||

MKā IV. 22 :
sato vā parate vāpi na kiñcid vastu jāyate ||

² X med.

yañ phan tshun bltos pa med pa ñid du hgyur ro || dehi phyir
de ltar na |

= अन्यच्च । किमयमुत्पाद¹ उत्पत्तुः पूर्वं वा पश्चाद्वा युगपदानुवदः ।
तत्र यदि पूर्वम् । न युज्यते । आश्रयाभावात् । अथ पश्चात् । तदपि न
युज्यते । अजातस्यासत्त्वादुत्पादवैयर्थ्याच्च । अथ युगपत् । तदा द्वयमप्युपकार-
निरपेक्षम् । तस्मादेवं सति—

sñon dan phyis dan cig car z'es |
brjod pa ñid du mi nus pa |
dehi phyir skye dan bum pa la |
cig car hbyun ba yod mi yin || 7 ||

In a V wrongly *sñon* for *sñon*, and *ci* for *cig*.

V pūrvam param ca yugapad vaktum eva na śakyate |
ghatasya janmanas cāto yugapan nāiva sambhavaḥ || 7 ||

I should like to modify it as below :

पूर्वं पश्चाच्च युगपदक्तुं खलु न शक्यते ।

तस्माद्वटस्य जातेषु युगपन्नास्ति सम्भवः ॥ ७ ॥

For *d* see 361b in both the versions, Skt. and Tib. Here *sambhava* is to be taken in the sense of *utpāda*, *jāti*, *udbhava* (*hbyun ba*).

CSV : gañ gi phyir skye ba po dan skye ba la rim par brjod
mi srid pa

dehi phyir skye³ dan bum pa la |
cig car hbyun ba yod mi yin

no || gañ gi tshe yod pa ma yin pa dehi tshe bum pa skyeho z'es
bya bar mi rigs so ||

= यस्मादुत्पत्तुत्त्वादस्य च क्रमकथनं न सम्भवति

तस्माद्वटस्य जातेषु युगपन्नास्ति सम्भवः ॥

यदा सङ्गाव एव नास्ति तदा घटो जायत इति न युज्यते ॥ ७ ॥

358

CSV : hdir smras pa | bum paḥi skye ba yod pa ñid de | gal
te hdi skye bar mi hgyur na ni | dehi tshe hdiḥi rñin paḥi ño bor

¹ Tib. anutpādaḥ (skye ba med pa). See p. 239, note 2.

³ After it X ad. ba.

mi hgyur ba z'ig na | hdi la gog po ñid kyi mtshan ñid can rñiñ
 pañi ño bo yod par mthoñ ba yañ yin no || deñi phyir rñiñ pañi
 ño bo yod pas skye ba yod pa ñid do || bśad par bya ste | gal te
 hgañ z'ig la rñiñ pa ñid yod na ni skye ba yod par hgyur na |
 srid pa hañ ma yin no || ji ltar z'e na | hdi ni gal te rñiñ pa z'es
 bya ba cuñ zad eig yod na ni sñar skyes pa ñiñ de phyis skye ba
 z'ig yin grañ na gñi ga ltar yañ mi skyeho z'es bstan pañi phyir
 bśad pa |

=अत्राह । अस्थेव घटस्योत्पादः । यद्ययं नोत्पद्येत नास्य तदा
 जीर्णं रूपं भवेत् । दृश्यते चास्य हानिलक्षणं जीर्णं रूपम् । तस्माज्जीर्ण-
 रूपसद्भाविनास्थेवोत्पादः । उच्यते । भवेदुत्पादो यदि जीर्णमिति किञ्चिद्भवेत् ।
 न पुनः सम्भवति । कथमिति चेत् । इह यदि जीर्णमिति किञ्चित्स्यात् पूर्वमेव
 तज्जातं पश्चाद्वा जायते । उभयथापि न जायत इति प्रतिपादयन्नाह—।

sñar skyes pa yi phyir na ni |
 sñar skyes rñiñ par mi hgyur z'iñ |
 phyi nas kun tu skyes pa yañ |
 phyi nas skyes par mi hgyur ro || 8 ||

In *a* Vx of CSV *pañi* for *pa yi*. In *b* V wrongly *rñed* for *rñiñ*.

V pūrvasya purvajāttavāl lābhañ ko'pi na vidyate |

paścāt samjāyayamāno 'pi paścāj jāto na vidyate || 8 ||

According to the commentary I may suggest the following :

नेव जीर्णं पूर्वजातं पूर्वजातत्वहेतुना ।

पश्चात्सर्वत्र जातं चेत्पश्चाज्जातं न वर्तते ॥ ८ ॥

CSV : rñiñ pañi rñiñ pa ñid gañ yin pa de ni hjig rten gyi
 dños po sñar skyes pa la rtog na | bum pañi sñar skyes pañi gnas
 skabs ni rñiñ pa ñid du mi rigs te | deñi tshe de la gsar pa z'es
 bśad pañi phyir ro || phyis skyes pañi gnas skabs khe tshañ ma la
 yañ phyis skyes pañi phyir sar pa yin pa rñiñ pa ñid du ga la
 hgyur || gal te sñar skyes pa de da ltar rñiñ pa yin no z'es na | ci
 ste de ñid yin nam gz'an yin | gal te de de ñid yin na ni deñi tshe
 sar pañi gnas skabs ma ñams pañi phyir de rñiñ pa ma yin no ||
 ci ste gz'an yin na ni de yañ de ltar skyes pañi phyir sar pa kho

nar hgyur bas de rñin pa ma yin no || dehi phyir de latr na rñin
pa ñid med pas de yod pas mtshon pañi skye ba mi srid do ||°

=जीर्णस्य यज्जीर्णत्वं तद्यदि लोके वस्तुनः पूर्वं जातं कल्पते घटस्य
पूर्वजाताया अवस्थाया जीर्णत्वं न युज्यते । तदा तस्या नूतनेति व्यपदेशात् ।
पश्चाज्जातायाश्चावस्थाया अविकलायाः पश्चाज्जातत्वेन नूतनत्वम् । कुतो जीर्णत्वम् ।
यदि पूर्वं जाता सा साम्प्रतं जीर्णेति । किं [सा] सैवान्या वा । यदि सा सैव
तदा नूतनाया अवस्थाया अविनाशान्न सा जीर्णा । अथान्या । सापि
तद्वज्जातेति नूतनेवेति न जीर्णा । तस्मादेवं सति जीर्णत्वाभावदर्शित
उत्पादो न सम्भवति ॥° ८ ॥

359

CSV hdi las kyañ skye ba mi srid do || dus gsum char du yañ
de mi rigs pañi phyir ro || de ñid bstan pañi phyir bsad pa |

=इतोऽपि नास्त्युत्पादः । न हि स कालत्रयेऽपि युज्यते । तदेव
प्रतिपादयन्नाह—।

da ltar ba yi dños po ni |
de ñid las hbyuñ ma yin z'iñ |
ma hoñs las hbyuñ yod min la |
h̄das pa las kyañ yod ma yin || 9 ||

In *a* Vx of CSV *pañi* for *pa yi*, and in *b* *byuñ* for *hbyuñ*.

V anāgatān na bhavati nātītād api jāyate |

vartamānasya bhāvasya tasmād eva na sambbhaḥ || 9 ||

I should like to make the following change :

वर्तमानस्य भावस्य तस्मादेव न सम्भवः ।

नानागतास्तन्मवोऽस्ति नातीतादपि विद्यते ॥ ९ ॥

CSV: da ltar bañidon hdi ñid las de ñid hbyuñ ba ni med
de | rgyu dañ hbras bu dag cig car med pañi phyir la | cig car pa
ñid du yod na yañ rgyu dañ hbras buñi dños po mi h̄thad pañi
phyir ro ||

ma hoñs pa las byuñ ba yod min te |
ma hoñs pa yod pa ma yin pañi phyir bdag ñid can [ma] yin pañi
phyir ro || h̄das pa las kyañ hbyuñ ba yod pa ma yin te | h̄das
pa yañ yod pa ma yin pañi phyir ro || gañ gi tshe dus gsum char

du yañ hbyuñ ba yod pa ma yin pa dehi tshe rañ bz'in gyis kye
ba med do z'es bya ba gnas so ||

वर्तमानोऽर्थः । स खलु तस्यादेव न सम्भवति । हेतुफलयोरयोगपद्यात् ।
योगपद्यभावेऽपि हेतुफलभावानुपपत्तेः ।

नानागतत्वसम्भवोऽस्ति ।

अनागतस्यासङ्गावेन निरात्मकत्वात् । जातीतादपि सम्भवो विद्यते । अतीत-
स्याप्यसङ्गावात् । यदा कालत्रयेऽपि सम्भवो नास्ति तदा नास्ति स्वरूपेणोत्पाद
इति स्थितम् ॥ ८ ॥

360

CSV : gz'an yañ gal te dños po de dag la rañ gi ño bos yod
na ni dehi tshe rañ bz'in la ldog pa med pas dños po skyes pañi
rañ bz'in ma byuñ ba las hbyuñ ba med pañi phyir gśed nas
hoñs par hgyur ro || hgags pañi rañ bz'in la yañ byuñ nas yod¹
pa med pañi phyir gśed ru hgro bar hgyur na | hdi ni srid pa
yañ ma yin no || beom ldan hñas kyis dge sloñ dag de ltar na mig
ni skye ba gañ nas hoñs pa ma yin la | hgag pa ni gañ yañ hgro
ba ma yin no z'es gsuñs la | de bz'in du hphags pa glañ
po tshal gyi mdo las |

gal te chos rnams rañ bz'in yod hgyur na |
rgyal ba ñan thos beas pas de mkhyen hgyur |
ther zug² chos ni mya ñan hñas mi hgyur |
mkhas rnams nam yañ spros dañ bral mi hgyur ||

z'es gsuñs so || dehi phyir de ltar na don gañ z'ig |

= अन्यच्च । यदि तेषां भावानां स्वभावेन सङ्गावस्तदा स्वभावस्यानिवृत्ते-
र्जाता भावाः स्वभावानुद्भूतत्वादुद्भवाभावात्कुत आगच्छन्ति । निरुद्ध-
स्वभावत्वेऽपि भूत्वा सङ्गावाभावात्क गच्छन्ति । न चेदं सम्भवति । उक्तं हि
भगवता—एवं चक्षुर्भिर्चक्षु उत्पद्यमानं न कुतश्चिदागच्छति निरुध्यमानं न
क्वचिद्गच्छति ।³ एवम् आर्यं ह स्ति क च्य च्छ त्रेऽप्युक्तम्—

¹ X med.

² X thu. But see MV, p. 388; MVt. ed. Sakaki, 7283.

³ It is from the Paramārthaśūnyatā as quoted in BCP, pp. 581 ff. adding
sannicayaṃ between kvacit and gacchati and the following after gacchati : iti hi bhikṣavaḥ
cakṣur abhūtṛvā bhavati bhūtṛvā ca pratigacchati. See Pitāputrasaṃgama
quoted in SS, pp. 250 ff. ; Poussin's note, BCP, p. 582.

⁴ Kanjur, Mdo, M, fols. 155-179; Feer, p. 261; Nanjio, 193-4. It is quoted in MV,
388, 514; , SS pp. 133, 404; SS, p. 67; MVt, § 65-75.

यदि को चि धर्माण भवेत्सभावः
 तत्रैव गच्छेय जिनः सन्नावकः ।
 कूटस्थधर्माण सिया न निर्वृत्तो
 न निष्पृपञ्चो भवि जातु पण्डितः ॥¹

तस्मादेवं यस्यार्थस्य—

skyes pa la ni hon ba dan |
 de bz'in hgags la hgro ba med |
 de ltar yin na ci lta bur |
 srid pa sgyu ma hdra ma yin || 10 ||

In *a* V wrongly *pa* for *ba*. V and Vx of CS *hgag* for *hgags* in *b* and *lta* for *ltar* in *c*. For *ci* in *c* Vx of CSV *ji*.

V utpannasyāgatih nāsti niruddhasya tathā gatih |
 bhavo māyāpatikāśaḥ katham evaṃ na jāyate || 10 ||

I may change it slightly as follows :

उत्पन्नस्यागतिर्नास्ति निरुद्धस्य गतिस्तथा ।
 एवं सति कथं नैव भवो मायोपमो भवेत् ॥ १० ॥

CSV : de las nes par ran bz'in med do || gal te de la ran bz'in
 med na | ci z'ig yod ce na | brjod par bya ste | gañ kun las ñon
 moñs pa dan rnam par byañ bañi rgyur byas pañi ño bo rten ciñ
 hñrel bar hñyuñ ba de yod la | sgyu mar byas pañi glañ po che
 dan rta la sogs pa dan hdra ba de yañ byis pa phyin ci log pa
 dag gis ran bz'in dan beas pa ñid du yoñs su rtog go || hphags
 pa rnam kyis ni sgyu ma dan smig rgyu la sogs pa ltar ran
 bz'in med pa don ji lta ba bz'in du yoñs su good de | ji skad
 du m d o las |
 du m d o las |

sems can mi dan sed skyes kyañ ruñ ste | ²
 hdir skye śi ba hgañ yañ skye mi hgyur |

¹ Quoted in MV, pp. 388, 514. In the Tib. version ko ci in *a* is omitted. For *tatraiva gaccheya* in *b* Tib. reads *de mkhyen hgyur* which literally means, as required, *tam avagacchet*, here in Buddhist Skt. *tam avagaccheya*, Tib. *mkhyen* meaning 'to know.'

² The meaning of the line is not quite clear to me. Here *sed* seems to be for *śed* bu, Skt. *mānava*.

chos kun rañ bz'in sgyu hdra stoñ pa ste |

mu stegs can gyis śes par nus ma yin ||¹

z'es gsuñs la ||° slob dpon yañ hphags pañi ye śes la bltos nas
rnam par dpyod pañi hbras bu brjod pañi phyir gsuñs pa ni |

de lta yin na ji lta bur |

srid pa sgyu ma hdra ma yin ||

z'es bya ba ste | rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba ni ji lta ba bz'in
mthoñ ba sgyu ma byas pa lta bur h̄gyur gyi mo gśam gyi bu
lta bu ni ma yin no || gal te rnam par spyod pa h̄dis skye ba rnam
pa thams cad du bkag pa las h̄dus byas skye ba med par bstan
par h̄dod na ni deñi tshe de sgyu ma lta bu ñid du mi h̄gyur gyi |
mo gśam gyi bu la sogs pa dag gis ñe bar gz'al bar h̄gyur ba
z'ig na | rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba med par thal bar h̄gyur
bañi h̄jigs pas de dag dañ bstun pa mi byed kyi | de dañ mi h̄gal
ba sgyu ma la sogs pa dag dañ ni byed do || deñi phyir h̄phags
pa ni sgyu ma byas pa lta buñi srid pa sñiñ po med pa ñid du
gzigs pa na sñiñ po med pañi h̄khor ba la chags pa thams cad yoñs
su zad pas rnam par grol bar h̄gyur bas h̄di la mi rigs pa ci yañ
med de || h̄dir rten ciñ h̄brel bar h̄byuñ ba la skur ba ma btab pas
h̄jig rten pañi rnam par bz'ag pa thams cad mi h̄jig la yañ dag
pa ji lta ba bz'in khoñ du chud pas thar pa h̄grub pañi phyir ro ||

= ततो नूनं नास्ति स्वभावः । यदि तस्य स्वभावो नास्ति किमस्तीति चेत् ।

उच्यते । यत्संज्ञे शब्दवदानहेतुनिवन्धनं कृतकं रूपं प्रतीत्यसमुत्पन्नं तदस्ति ।

मायाकृतगजतुरङ्गादिवत् । तच्च विपर्यस्तैर्बालैः स्वभावमेव कल्पयते । आर्यैस्तु

मायामरीचिवन्निःस्वभावोऽर्थो यथावत्परिच्छिद्यते । यथोक्तं सूत्रे

सत्त्वो नरो मानव जात युज्यते

जातो मृतोऽस्मिन्न च कोचि जायति ।

मायेव धर्मा हि स्वभावशून्या

ज्ञातुं समर्थास्तु न भोन्ति तीर्थिकाः ॥

इति ।° आचार्योऽप्यार्यज्ञानमपेक्ष्य विचारफलसुज्ञावयवाह

एवं सति कथं नैव भवो मायोपमो भवेत् ॥

इति । प्रतीत्यसमुत्पन्नं हि यथावद्दृष्टं सायिकसदृशं वन्ध्यापुत्र इव

¹ See vṛtti, 375 (=XV-25) where it is quoted again;

नास्ति । यद्यनेन विचारिणीत्यादस्य सर्वथा प्रतिषिद्धत्वात्संस्कृतं सर्वथा नोत्पद्यत
इति प्रतिषिप्तादयिषितं तदा तस्माद्यावदेव न जायते । वन्ध्यापुत्रादिभिरुपमायां
तु प्रतीत्यसमुत्पादाभावप्रसङ्गमयान्न तैरुपमीयते । अपि तु तदविरुद्धेर्माया-
दिभिः । तस्मान्मायाकृतस्यैव भवस्यासारतावत्लोकनेऽसारसंसारसर्वराग-
क्षयादिसुक्तिर्भविष्यतीतीह न किञ्चिदाचार्यस्यायुक्तम् । इह प्रतीत्यसमुत्पादान-
पवादेन लौकिकसर्वव्यवस्थाया अविनाशे यथावत्सम्यगवगमान्मोक्षः
सिध्यतीति ॥ १० ॥

361

CSV : de ltar ḥdus byas sgyu ma byas pa lta bur brjod nas
deḥi mtshan ṇid rnam kyaṅ yod paḥi ṇo bo ma yin par bstan
paḥi phyir bśad pa |

= एवं संस्कृतं मायाकृतमिवोक्ता तत्तत्त्वचान्यपि न सदूपाणीति प्रति-
पादयन्नाह—

skye daṅ gnas daṅ ḥjig pa rnam |
cig car ḥbyuṅ ba yod min z'īn |
rim gyis ḥbyuṅ ba yod min na |
nam z'ig ḥbyuṅ ba yod par ḥgyur || 11 ||

For *car* in *b* V and *Vx* of CS *char* evidently for *tshar*. In *d*
V wrongly *kyis* for *gyis*.

* उत्पादस्थितिभङ्गानां युगपन्नास्ति सम्भवः ।

क्रमशः सम्भवो नास्ति सम्भवो विद्यते कदा ॥ ११ ॥¹

CSV : re z'ig phan tshun ḥgal baḥi phyir skye ba daṅ gnas pa
daṅ ḥjig pa rnam skad cig ma geig la ḥbyuṅ ba ni med do ||
rim gyis kyaṅ ḥbyuṅ ba yod pa ma yin te | gñis gñis dag med par
re re ḥbyuṅ ba med paḥi phyir ro || rim daṅ eig car ma gtogs par
grub paḥi rgyu gz'an ma gzigs paḥi phyir

nam z'ig ḥbyuṅ ba yod par ḥgyur
z'es bya ba smos so ||

= अन्योन्यविरोधात्तावदुत्पादस्थितिभङ्गानामेकस्मिन् क्षणे न सम्भवः ।

क्रमशोऽपि नास्ति सम्भवः । द्वयोर्द्वयोरभाव एकैकस्यासम्भवात् । क्रम-
योगपद्याभ्यामन्यत्र सिद्धेर्हेत्वन्तरानवलोकनादुक्तं

सम्भवो विद्यते कदा ॥

इति ॥ ११ ॥

¹ Quoted in CSV, 201 (=IX. 1) ; HPS, p. 482.

362

CSV : gz'an yañ | skye ba la sogs pa hdi rnams hdu byed kyi
phuñ pohi khoñs su gtogs pañi phyir hdu byas ñid yin te | deñi
phyir ñes par de rnams la yañ hdu byas kyi mtshan ñid gz'an
dag gcig hbyuñ bar bya dgos so || z'es bstan pañi phyir bśad pa |

= अथ च । उत्पादादीनामेवां संस्कारस्तन्मात्रगतत्वात् संस्तृतत्वम् ।
तस्मान्निघृतं तेषामप्यन्यैः संस्तृतलक्षणैरेकान्तेन भवितव्यमिति प्रतिपादयन्नाह—।

skye ba la sogs thams cad la |
slar yañ thams cad hbyuñ ba ste |
de las hjig pa skye hdra z'in |
gnas pa hjig dan hdra bar snañ || 12 ||

In c V and Vx of CS *phyir* for *las*.

V utpādādiṣu sarveṣu punaḥ sarvasya sambhavaḥ |
tasmād utpāḍavad bhaṅgo drśyate bhaṅgavat sthitiḥ || 12 ||

I should like to modify it very slightly :

उत्पादादिषु सर्वेषु सर्वेषां सम्भवः पुनः ।

तस्मादुत्पादवद्भङ्गो भङ्गवदृश्यते स्थितिः ॥ १२ ॥

CSV : skye ba la sogs te skye ba dan gnas pa dan hjig pa
hdu byas ñid du khas blañs pa rnams la

slar yañ thams cad hgyur ba ste |
yañ thams cad hbyuñ bar hgyur ro || hañ hbyuñ ba yin na
ni skye ba la skye ba gz'an du hgyur ro || ji ltar skye ba la skye
ba gz'an yin pañi tshul

de las hjig pa skye hdra z'in ste |
hjig pa la yañ hdu byas yin pas mtshan ñid gsum dan ldan
no || deñi phyi hjig pa la yañ hjig pa gz'an yod pas hjig pañi
hjig par hgyur ro || de dag la yañ gz'an dag yin z'in | de la yañ
gz'an dag tu hgyur bas thug pa med de | thug pa med pa yin na
yañ dños po thams cad mi hgrub pas hdu byas kyi mtshan ñid
rnams rañ bz'in gyis med do ||

= उत्पादादिषु संस्तृतत्वेनाभ्युपगतेषूत्पादस्थितिभङ्गेषु

सर्वेषां सम्भवः पुनः ।

पुनः सर्वेषां सम्भवो भवेत् । पुनः सम्भवे चोत्पादस्योत्पादान्तरं भवेत् ।
यथोत्पादस्योत्पादान्तरन्याय[स्त्वथा]

तस्मादुत्पादवद्भङ्गः ।

भङ्गस्यापि संस्कृतत्वेन लक्षणत्रययोगः । तस्माद्भङ्गस्यापि भङ्गान्तरसंज्ञावाद्भङ्गस्य
भङ्गो भवेत् । तेषामप्यन्ये तेषामप्यन्य इत्यनवस्था । अनवस्थार्या च सर्वेषां
भावानामसिद्धेर्न सन्ति स्वभावेन संस्कृतलक्षणानि ॥ १२ ॥

363

CŚV : gz'an yañ mtshan ñid hdi rnams hbyun ba na mtshan
gz'i las tha dad pañi ño bo can z'ig gam tha mi dad pa z'ig mtshan
ñid kyi las la hjug grañ na | de la re z'ig |

=अपि च । एषां लक्षणानां सम्भवे लक्ष्याङ्गिरूपेणामिन्नरूपेण वा
लक्षणकर्मणि प्रवृत्तिः । तत्र तावत् ।

mtshan las mtshan gz'i gz'an z'e na' |
mtshan gz'i mi rtag ñid ga las' |
yañ na bz'i ga yañ yod pañi |
ño bor gsal bar yod ma yin || 13 ||

In a V and Vx of CŚ *dañ* for *las* ; Vx of CŚ *med* for *gz'i*. In
c V and Vx of CŚ *gahan* and *pa yi* for *ga yañ* and *pañi* respectively.

V bhinnam cel lakṣanāl lakṣyam lakṣyasyānityatā kutah |
caturñām api tad vyaktam satsvabhāvo na vidyate || 13||

I should like to change it as follows :

लक्ष्यं चेत्तल्लक्षणादन्यत्तल्लक्ष्यस्यानित्यता कुतः ।

चतुर्णामथवा व्यक्तां संज्ञावो¹ नैव विद्यते ॥ १३ ॥

CŚV : ji ltar tsha ba dañ drañ ba dañ bde ba dañ sdug bsñal
ba la sogs pa dag gcig la gcig med par hgyur bas gz'an ñid du
gnas pa de bz'in du mtsan gz'i yañ mtshan ñid las tha dad par
hjug pa na mi rtag pa ñid med par yañ hbyun bar hgyur na |
hdus byas ni mi rtag pa ñid med par hbyun ba ma yin pas hdiñi
gz'an ñid mi rigs so || ci ste ñes pa hdi span bar hdod nas mtshan
ñid dañ mtshan gz'i gz'an ma yin pa ñid du rtog na ni deñi tshe
skyon gz'an hdi yin te | hdi ltar

¹ Yod pañi ño bo =sadbhāva, see 369 (=XV. 19), Tib. d, Skt. c,

yañ na bz'i ga yañ yod pañ |
ñi bor gsal bar yod ma yin ||

gal te mtshan ñid gsum dañ mtshan gz'i geig ñid du khas len
na | deñi tshe mtshan ñid gsum dañ mtshan gz'i ste bz'i char
yañ dños po med par hgyur ro || ji ltar z'e na | hdir geig ñid du
khas blañs pa yin na ni mtshan gz'i ñid du¹ mi rigs pañi phyir la
mtshan gz'i yañ mtshan ñid du mi rigs pañi phyir bz'i car yañ
med par hgyur bañam | yañ na rañ gi ño bo ma grub pañi phyir
de ñid dañ gz'an ñid du khas blañs par mi byaño ||

=यथा शीतोष्णसुखदुःखादीनामैकैकस्याभावादन्त्यत्वं वर्तते तथा लक्ष्य-
मपि लक्ष्यणाद्भिन्नं प्रवर्तते चेदनित्यत्वं न भवेत् । संस्कृतं च विनानित्यत्वं न
सम्भवतीति नास्यान्यत्वं युक्तम् । अथास्य दोषस्य परिजिहीर्षया लक्ष्यलक्षणयो-
रनन्त्यत्वं कल्प्यते तदायमपरो दोषः । तथा हि

चतुर्णामथवा व्यक्तं सङ्गादो नैव विद्यते ।

यदि लक्षणत्रयं² लक्ष्यं चैकमेवाभ्युपगम्यते तदा लक्षणत्रयं लक्ष्यं चेति
चत्वारोऽपि भावा न भवेयुः । कथमिति । इहैक्याभ्युपगमे लक्ष्यं न युज्यते ।
लक्ष्यमपि च लक्षणं न युज्यत⁴ इति चत्वार्यपि न भवन्ति । अपि च स्वरूपासिद्ध्या
तत्त्वमन्यत्वं च नाभ्युपगन्तव्यम् ॥ १३ ॥

364

CSV : hdir smras pa | skye ba la sogs pa rnams ni yod pa ñid
de | de dag gi rgyu mtshan gyi rgyu yod pañi phyir ro || hdir
myu gu la sogs pa rnams rgyuñi tshogs pa de dañ de la brten
nas hbyuñ bar de la mkhas pa rnams hchad do || gal te skye ba
la sogs pa rnams med na ni rgyuñi tshogs pa don med pa ñid du
hgyur na | don med pa yañ ma yin no || deñi phyir skye ba la
sogs pa rnams yod pa ñid do || bśad par bya ste | gal te hgañ z'ig
las hgañ z'ig skye bar hgyur na ni skye ba la sogs pa dag tu hgyur
na | srid pa yañ ma yin no z'es bstan pañi phyir bśad pa |

=अत्राह । सन्धेर्वोत्पादादयस्तेषां निमित्तहेतुसङ्गात्वात् । इहा-
ङ्कुरादयस्तां तां हेतुसामग्रीं प्रतीत्योत्पद्यन्त इति तदभिज्ञा व्याचक्षते । यद्युत्-

¹ X da |

² V refers it to MK, V. 7 and says : laksya, laksana, bhāva, and abhāva. This is not right.

³ See 351 (=XV. 1), note 2.

⁴ For laksya and laksana see MK, V. 2-7.

पादादयो न स्युर्हेतुसामग्री व्यर्था स्यात् । न तु व्यर्था । तस्मात्सन्त्यवोत्-
पादादयः । उच्यते । स्युत्पादादयो यदि किञ्चित्कुतश्चिदुत्पद्येत । न तु
सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह—

dños po dños las mi skye ste |
dños po dños med las mi skye |
dños med dños med mi skye ste |
dños med dños las mi skye ho ||

In c Vx of CS and CSV *po* for first *med*.

* न भावाज्जायते भावो भावोऽभावाच्च जायते ।

नाभावाज्जायतेऽभावोऽभावो भावाच्च जायते ॥ १४ ॥¹

CSV : re z'ig dños po myu gu grub paḥi ño bo ni dños po sa
bon rnam par ma gyur pa las skye ba mi srid de | rnam par hgyur
bz'in pa ma yin paḥi sa bon skyed par byed pa ñid du mi rigs
paḥi phyir la | grub paḥi myu gu dños poḥi ño bo slar yañ skye
bar mi rigs paḥi phyir | dños po med pa las kyañ mi skye ste |
dños po med pas mes tshig paḥi sa bon la ni hbras bu bskyed
paḥi nus pa med la skye baḥi ño bo can gyi dños po la yañ slar
skye ba med pas dños po med pa las mi skye ho || dños po med
pa dños po med pa las kyañ mi skye ste | dños po med pa las
cuñ zad kyañ skye baḥi nus pa med paḥi phyir la || dños po med
pa la mo gśam gyi bu la sogs pa ltar skye ba mi srid paḥi phyir
dños po med pa las kyañ dños po med pa mi skye ho || dños po med
pa ni dños po las kyañ mi skye ste | bśad zin paḥi ñes pa thog tu
hbab pa ñid kyi phyir ro || de ltar na dños po las kyañ dños po
med pa mi skyho || gañ gi tshe dños po dañ dños po med pa las
dños po dañ dños po med pa skye ba yod pa ma yin pa deḥi
tshe skye ba mi srid pas rgyu dañ rkyen gyi tshogs pas dños po
ci z'ig yod de | hdi ni gyi naḥo ||

= भावस्तावत्सिद्धरूपोऽङ्कुरो भावादविज्ञताद्वीजाज्जायत इति न सम्भ-
वति । न ह्यविक्रियमाणस्य बीजस्य जनकत्वं युज्यते । न च सिद्धस्याङ्कुरस्य

¹ This kārīka is in fact identical with MK, XXI. 12, from which the original Skt. is given above. The Tib. version is also the same. V seems not to have noticed it and gives the following which is admirable :

bhāvo na jāyate bhāvād bhāvo 'bhāvān na jāyate |
nābhāvo jāyate 'bhāvād abhāvo bhāvato na ca ||

भावस्य रूपं पुनरपि जायत इति युक्तम् । अभावादपि न जायते । अभावा-
दग्निदग्धे बीजे फलजनकशक्तेरभाव उत्पत्तिवृत्तवतो भावस्य पुनरप्युत्पादो
न भवतीत्यभावान्न जायते । अभावादप्यभावो न जायते । न ह्यभावा-
त्किञ्चिदुत्पत्तुं शक्नोति । अभावस्य नभ्यापुत्रादिवदुत्पादासम्भवान्नाभावादप्य-
भावो जायते । भावादप्यभावो न जायते । उक्तदोषवज्रपातात् । तथा
च भावादप्यभावो न जायते । यदा भावादभावाच्च भावोऽभावश्च न
जायते तदा जातिर्न सम्भवतीति कोऽस्ति हेतुप्रत्ययसामग्र्या भावः ।
तुच्छोऽयम् ॥ १४ ॥

365

CSV : ḥdi las kyañ yod pa ma yin te | skye ba dañ ḥjig pa dag
mi rigs paḥi phyir ro || ḥdir skye ba dños poḥi rañ bz'in gyi don
nam dños po med paḥi rañ bz'in rtog grañ na | de bz'in du ḥjig
pa yañ rtog pa na | dños po ḥam dños po med pa z'ig la rtog
grañ na | rnam pa thams cad du me srid do z'es bstan paḥi phyir
bśad pa |

=इतोऽपि नास्ति भावो । उत्पादभङ्गयोरयुक्तत्वात् । इहोत्पादो भावस्य
स्वभावाथोऽभावस्य वा स्वभावार्यः कल्प्यते । एवं भङ्गोऽपि कल्प्यते चेद्भावस्या-
भावस्य वा कल्प्यते । सर्वथापि न सम्भवतीति प्रतिपादयन्नाह—।

dños po dños por mi ḥgyur te |
dños med dños por mi ḥgyur ro |
dños med dños med mi ḥgyur te |
dños po dños med mi ḥgyur ro || 15 ||

V bhāvo na jāyate bhāvo 'bhāvo bhāvo na jāyate |
nābhāvo jāyate 'bhāvo bhāvo 'bhāvo na jāyate || 15 ||

This is good. The following may also be proposed :

भावो नैव भवेद्भावोऽभावो भावो भवेन्न च ।

भवेदभावो नाभावो भावोऽभावो भवेन्न च ॥ १५ ॥

CSV : de la dños po z'es bya ba ni skyes śiñ bdag ŋid kyi
dños po rñed paḥi don te | de slar yañ dños por mi ḥgyur z'iñ |
slar yañ skye bar mi ḥgyur te | yod pa skye ba don med paḥi
phyir ro || de ltar na

dños po dños por mi ḥgyur ro ||

dños po med pa yañ dños por mi hgyur ro || dños po med pa z'es
 bya ba yod pa ma yin pa ji ltar dños po hyur te | mo gśam
 gyi bu yañ skye bar thal bahi phyir ro || de ltar na dños po med
 pa yañ dños por mi hgyur ro || de ltar na re z'ig dños poñi dños
 po med pa dañ dños por mi hgyur bas skye ba mi srid do ||
 de' ni hjig pa yañ mi srid de | ji ltar z'e na | re z'ig dños po med
 pa ni dños po med par mi hgyur te | yod pa ma yin pa la ni ri boñ
 gi rwa ltar yañ dños po med pa med pañi phyir ro || deñi phyir
 dños po med pa dños po med par mi hgyur ro || dños po yañ
 dños po med par gyi² hgyur te | phan tshun hgal bahi phyir ro ||
 dños po med pa med na ni hjig pa med la | skye ba dañ hjig pa
 med na yañ ḥdus byas med do z'es bya bar grub po || ji skad
 du | beom ldan ḥdus kyis

ḥdus byas ḥdus ma byas kun rnam par³ dben |
 drañ sroñ de dag rnam rtog mi mñah ste |
 ḥgro ba kun la ḥdus ma byas thob ciñ |
 rtag tu lta bar gyur pas rnam par dben ||

z'es gsuñs so ||

--तत्र भाव इति जातो लब्धात्मभावोऽर्थः । स पुनरपि भावो न भवेत् ।
 पुनरपि न जायेत । सत उत्पादवैयर्थ्यात् । एवं च
 भावो नैव भवेद्भावः ।

अभावोऽपि भावो न भवेत् । अभाव इत्यसन् कथं भावो भवेत् । वस्त्यापुत्र-
 स्याप्युत्पादप्रसङ्गात् । एवं सत्यभावोऽपि भावो न भवेत् । एवं तावद्भावस्य न
 भावो न चाभावो भवेदिति न सम्भवत्युत्पादः । भङ्गोऽप्यस्य न सम्भवति ।
 कथमिति । अभावस्तावच्चाभावो भवेत् । न ह्यसतः खरविषाणस्येवाभावः ।
 तस्मादभावो नाभावो भवेत् । भावोऽपि नाभावो भवेत् । परस्परविरोधात् ।
 अभावाभावे भङ्गाभावः । उत्पादभङ्गाभावे च नास्ति संस्कृतमिति सिध्यति ।
 यथोक्तं भगवता

संस्कृतऽसंस्कृतसर्वविविक्ता
 नास्ति विकल्पन तेषमृषीणाम् ।

सर्वगतीषु असंख्यतप्राप्ता
दृष्टिगतेहि सदेव विविक्ता ॥¹

इति ॥ १५ ॥

366

CSV ḥdir smras pa | skyes pa mi skye la ma skyes pa yañ
mi skye ste | dños po dañ dños po med pa dag la skye ba bkag
paḥi phyir ro || ḥo na ci z'e na | skye bz'in paḥi don skyeho || ḥdi
yañ mi rigs so z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । जातो न जायतेऽजातोऽपि न जायते । निषिद्धो हि भावा-
भावयोर्जातिः । किं तर्हीति चेत् । जायमानोऽर्थो जायते । इदमपि नु युक्त-
मिति प्रतिपादयन्नाह—।

skye bz'in pa ni phyed skyes phyir |
skye bz'in pa ni skye mi ḥgyur |
yañ na thams cad skye bz'in pa |
ñid ni yin par thal bar ḥgyur || 16 ||

In a V *yi* for *ni*.

* जायमानाद्देजातत्वाज्जायमानो न जायते ।
अथवा जायमानत्वं सर्वस्वेव प्रसज्यते ॥ १६ ॥²

CSV :

skye bz'in pa ni phyed skyes phyir |
skye bz'in pa ni skye mi ḥgyur |

gal te gañ cuñ zad cig skyes śiñ cuñ zad cig ma skyes pa de skye
bz'in pa yin na | de ltar na ni ḥo na skye bz'in pa de yod pa ma
yin te | skyes pa dañ ma skyes pa dag la rjes su z'ugs pas gz'an
gsum pa skye bz'in paḥi dus kyi rnam pa med do || deḥi phyir
med pa ñid kyis skye bz'in pa mi skyho || gal te gñi gaḥi ño bo
skye³ bz'in pa yin na ni deḥi phyir deḥi gañ cuñ zad cig skyes pa
de ni skyes paḥi khoñs su gtogs paḥi phyir mi skye ste | dños
po ni mi skyeho z'es brjod paḥi phyir ro || deḥi cuñ zad ma skyes
pa gañ yin pa de yañ mi skye ste | dños po med pa mi skyeho
z'es brjod paḥi phyir ro || ci ste skyes pa dañ ma skyes pa dag la
skye bz'in pa ñid rtog na | de lta yin na | ḥdas pa dañ ma hoñs

¹ Quoted in MV, p.179.

² Quoted in MV, p.-80.

³ X skyes.

pa gñis kyañ skye bz'in pa ñid du hgyur ro || z'es bstan pañi phyir
bśad pa |

yañ na thams cad skye bz'in pa |

ñid ni yin par thal bar hgyur ||

z'es bya ba smos so || skye bañi bya ba thob par gyur pa skyes
z'in pa ni mi gnas pañi phyir ḥdas pa kho nar hgyur la | ma
skyes pa ni ma ḥoñs par hgyur ro || deñi phyir ḥdir skye bz'in la
skye ba rtog na | yañ na dus gsum po thams cad skye bz'in pañi
khoñs su gtogs pa ḥam | yañ na skye bz'in pa ze's bya ba gañ na
yañ med do z'es bya bar gnas so ||

=जायमानाईजातत्वान्जायमानो न जायते ।

यदि यस्य किञ्चिज्जातं किञ्चिदजातं तज्जायमानं तर्ह्येवं न तज्जायमानम् ।
जाताजातानुप्रवेशेन नापरस्तृतीयो जायमानस्य कालाकारः । तस्मादसत्त्वेन
जायमानो न जायते । यद्युभयरूपं जायमानम् । तस्मादेव तस्य यत्किञ्चिज्जातं
तज्जातान्तर्गतत्वात् न जायते । भावो न जायत इत्युक्तेः ।¹ तस्य यत्किञ्चिदजातं तदपि
न जायते । नाभावो जायत इत्युक्तेः ।¹ अथ यदि जाताजातयोर्जायमानत्वं
कल्प्यते । तथा सत्यतोतानागतयोर्जायमानत्वं स्यादिति प्रतिपादयन्नाह

अथ वा जायमानत्वं सर्वस्यैव प्रसज्यते ॥

इत्युक्तम् ।² प्राप्तजन्मश्चापारो जातो नावतिष्ठत इत्यतीत एव भवति । अजातो-
ऽनागतो भवति । तस्मादेवेह जायमानस्य जातिः कल्प्यते । अथवा कालत्रये
सर्वमेव जायमानान्तर्गतमथवा न किमपि जायमानमस्तीति स्थितम् ॥ १६ ॥

367

CSV : gz'an yañ skye bz'in pañi dños por gnas pa yoñs su
brtag pa gañ yin pa de ci skye bz'in pañi bdag ñid du bya ba
ḥam skye bz'in pañi bdag ñid du bya ba ma yin pa z'ig tu hgyur
grañ na | gñi ga ltar yañ skyon du hgyur ro z'es bstan pañi phyir
bśad pa |

=अपि च । यो जायमानो भावो वर्तत इति परिकल्प्यते स किं
जायमानात्मना कार्यं उत जायमानात्मनाऽकार्यः । उभयदर्शनेऽपि दोष इति
प्रतिपादयन्नाह—।

¹ 364 (=XV. 14).

² As bśad (āha) is already mentioned smos (uktam) is not necessary here.

skye bz'in pa yi bdag ñid du |
 bya ba skye bz'in par mi hgyur |
 skye bz'in pa yi bdag ñid du |
 mi byaḥan skye bz'in par mi hgyur || 17 ||

V jāyamānasvarūpeṇa jāyamāno na jāyate |
 jāyamānasvarūpeṇa jāyamāno na jāyate || 17 ||

V has not here translated *bya ba*, *kārya*, in *b* and *mi bya*, *akārya*, in *d*. I propose the following :

जायमानात्मना कार्यो जायमानो न जायते ।

जायमानात्मनाऽकार्यो जायमानो न जायते ॥ १७ ॥

CŚV : skye bz'in paḥi rañ bz'in gañ yin pa de ni deḥi bdag ñid du rnam par gnas paḥi phyir bya ba ma yin la || gañ z'ig skye bz'in paḥi bdag ñid du mi bya ba de yañ skye bz'in par mi hgyur te | skye bz'in paḥi bdag ñid du ma ggyur paḥi phyir ro || gañ z'ig skye bz'in paḥi bdag ñid du bya ba de yañ skye bz'in pa ma yin pa ltar skye bz'in par mi hgyur bas skye bz'in pa med do || skye bz'in pa med pas kyañ skye bz'in pa me skyeho ||

=यो जायमानस्त्वभावः स तदात्मना व्यवस्थितेन कार्यः । यो जायमानात्मनाऽकार्यः सोऽपि न जायमानो भवेत् । जायमानात्मनाऽभूतत्वात् । यो जायमानात्मना कार्यः सोऽप्यजायमान इव जायमानो न भवतीति न जायमानः । जायमानाभावाच्च जायमानो न जायते ॥ १७ ॥

368

CŚV : ḥdir smras pa | skye bz'in paḥi don de ni yod pa ñid de ḥdas pa dañ ma ḥoñs paḥi bar na gnas paḥi phyir ro || ḥdir ḥdas pa dañ ma ḥoñs paḥi bar na skye bz'in pa z'es bya ba yod te | gal te med na ni ci la bltos nas ḥdas pa dañ ma ḥoñs pa rnam par ḥjog par hgyur || de yod na ni ma ḥoñs paḥi don de la ma ḥoñs pa dañ thal ba z'es bya ba de la ḥdas pa z'es brjod do || deḥi phyir skye bz'in pa la bltos pa ñid kyis dus gñis po de rigs so || bśad par bya ste |

=अत्राह । अस्त्येव स जायमानोऽर्थोऽतीतानागतयोर्मध्येऽवस्थानात् । द्रष्टातीतानागतयोर्मध्ये जायमानो नाम विद्यते । यदि न विद्येत किमपेक्ष्या-

तीतानागतयोर्व्यवस्था स्यात् । तत्सद्भावे हि सोऽनागतोऽर्थोऽनागतो नाम
अतिक्रान्तश्च सोऽतीतो नामोच्यते । ततो जायमानापेक्षणादेव तत्कालद्वयं
युज्यते । उच्यते—

gañ gi gñis po bar med par |
srid pa yod pa ma yin pa |
de la skye bz'in pa med do |
gañ phyir de lahan bar yod phyir || 18 ||

In a Vx of CSV *gis* for *gi*.

अन्तरेण विना यस्य द्वयस्यास्ति न सम्^१* भवः ।

जायमानो न तस्यास्ति स्यात्तस्याप्यन्तरं यतः ॥ १८ ॥

CSV : यस्य वादिनो^२ऽन्तरेण विना मध्यं विनातीतानागतस्य द्वयस्य
नास्ति सम्भवः [तस्य]^३ जायमानो नास्ति । कथं कृत्वा ।

स्यात्तस्याप्यन्तरं यतः ।

यथा जायमानस्यातीतानागतान्तर्वर्तित्वमेवं तस्यापि जायमानस्य जाताजात-
रूपस्य मध्येन भवितव्यं यदपेक्ष्य जाताजातस्यवस्थानं स्यात् । तच्चैतदशक्यं^४
जाताजातयोरन्तरा तृतीयं जायमानं नाम व्यवस्थापयितुम् । सर्वत्रैव जाता-
जातयोरन्तरा जायमानकल्पनानवस्थाप्रसङ्गात् ॥ १८ ॥

369

CSV : अत्राह ।^५ नेवाह्जजातो जायमानो यतो यथोपवर्णितदोषप्रसङ्गः
स्यात् । किं तर्हि । यस्य निरोधेन^६ जातः पदार्थो भवति स जात'प्रागवस्था-
रूपोऽर्थो जायमान इत्युच्यत^७ इति तदेव प्रतिपादयन्नाह—

gañ gi phyir na skye bz'in pa |
hgags pas skyes pa skye hgyur ba |
de yi phyir na skye bz'in pa |
gz'an yañ yod pañi ño bor snan || 19 ||

^१ According to the wording of CSV *antarena° sam* is reconstructed by V.

^२ Tib. ad. *darśane* (itar). This is throughout the work.

^३ Tib. *de la*; HPS marks here a lacuna.

^४ HPS *aśakyam* | *jātājā°*.

^५ Tib. ad. *yasya* (gañ la).

^६ Tib. (hgags pas). HPS *nirodhe*.

^७ HPS unnecessarily suggests *jāth* for *jāta-* (Tib. *skyes pañi*).

^८ Tib. om. *ucyate*.

In *b* Vx of CS *hgag* for *hgags*, and V with Vx of CS *pa* for *pas*.

* जायमाननिरोधेन जात उत्पद्यते यतः ।

ततोऽन्यस्यापि सङ्गारो जायमानस्य दृश्यते ॥ १९ ॥

CSV : यस्माज्जायमाननिरोधेन जातः पदार्थो भवति तस्मादधजात-
व्यतिरेकेणा^१प्यस्यैव जातमानः पदार्थ इति ॥ १९ ॥

370

CSV : अत्रोच्यते—

gañ tshe skyes pa de yi tshe |
skye bz'in pa la srid pa med |
gañ tshe skyes pa skye bz'in na |
de tshe ci phyir skye bar hgyur || 20 ||

* जातो यदा तदा नास्ति जायमानस्य सम्भवः ।

जात उत्पद्यते कस्माज्जायमानो यदा तदा ॥ २० ॥

CSV : जातो यदा तदा नास्ति जायमानस्य सम्भवः ।

यदा तावदयं पदार्थो जात इत्युच्यते तदा जायमानो^२ नास्ति । जायमाना-
सम्भवाच्च जात इत्येव^३ नास्ति येन^४ जातेन जायमानोऽनुमीयेत । अथ जातोऽपि
जायमानः स्यात्तस्य तद्गुत्पादासम्भवो जायमानत्वादिति प्रतिपादयन्नाह—

जात उत्पद्यते कस्माज्जायमानो यदा तदा ॥

यदा जात एवार्थो जायमान इत्युच्यते तदा स जायमानोऽर्थः कस्मादुत्पद्यत इति
परिकल्प्यते^५ । सिद्धत्वादुत्पादपरिकल्पोऽस्य न युक्त इत्यभिप्रायः । ततश्च
जायमानो जायत इति न युज्यते ॥ २० ॥

371

CSV : अत्राह । जन्माभिमुखत्वादजातोऽपि^६ जायमानो जात
इत्युच्यते । ततश्च जात एव जायमानो न चास्योत्पादवैयर्थ्यमिति । एवमपि
यदि— ।

skye bz'in pa ni ma skyes pa |
kho na skyes z'es byas par grags |
khyad par med phyir de yi tshe |
bum pa med pa cis mi rtog || 21 ||

^१ Read *ma gtogs* for *ma rtogs* in X.

^२ HPS *jāyamānam*.

^३ Tib. *ñid* ; HPS *evam*.

^४ Tib. *gañ gis* ; HPS *ato*.

^५ In X read *rtog* for *rtogs*.

^६ Tib. *ad. padārtho' yam* (*don hdi*).

In *b* V and Vx of CŚ *skyeho z'es* for *skyes ses* and omit *byas* making the line metrically defective there being only six syllables instead of seven. In the same line Vx of CŚV *grag* for *grags*.

* अजातो जात इत्येव¹ जायमानः कृतः² क्लिप्तः ।

भेदाभावाद्घटोऽभावस्तदा किं न विकल्प्यते ॥ २१ ॥

CŚV : अजातो जात इत्येव जायमानः कृतः क्लिप्तः । यद्यजात एव जायमानः पदार्थो जन्माभिमुख्यात्परेण जात इति कल्पितो³ जाताजातयोः

भेदाभावाद्घटोऽभावस्तदा किं न विकल्प्यते ॥

जातावस्थ एव हि पदार्थो घट इत्यभिधीयते । जाताजातयोश्चैक्यात् प्रागभावेन जातोऽपि घटोऽभाव एवेति स्यात् । न चैतत्कथ्यतीत्युक्तमेतत् ॥ २१ ॥

372

CŚV : अथापि स्यात् । नैव जायमानाजातयोर्भेदाभावः । उत्पत्ति-
क्रिययाविश्रमानो हि पदार्थो जायमान इति । उच्यते । स च⁵

skye bz'in pa ni ma rdzogs kyañ |
ma skyes pa las phyi rol hgyur |
de ltahan gañ phyir skyes pa las |
phyi rol gyur phyir ma skyes skye ॥ 22 ॥

In *c* Vx of CŚV *ltar* for *ltahan*.

* अनिष्पन्नोऽप्यजातात् जायमानो बहिष्कृतः ।

तथापि जायतेऽजातो⁶ यतो जाताबहिष्कृतः ॥ २२ ॥

CŚV : अनिष्पन्नोऽप्यजातात् जायमानो बहिष्कृतः ।

यद्यप्यनागतादनिष्पन्नरूपोऽपि पदार्थो जायमानो बहिर्व्यवस्थापितः

तथापि जायतेऽजातो यतो जाताबहिष्कृतः ॥

यथाऽजाताज्जायमानो बहिष्कृतः क्रियाविशेदेवं जातादपि बहिष्कृत एवा⁷निष्पन्नरूपत्वात् । ततश्चाजात एव जायत इत्यापन्नमिति नास्ति जायमानो⁸ नाम ॥ २२ ॥

¹ Tib. kho na ; HPS evam for eva.

² HPS kutah, but it is not supported either by CŚV or Tib., nor does it give here any suitable sense. The reading *kṛtaḥ* is, however, supported by Tib. *byas*, and should somehow or other be construed with *jāyamānaḥ*, as *jāyamānaḥ kṛtaḥ*.

³ HPS *ghaṭābhā*.

⁴ Tib. ad. evam sati (de ltar yin na).

⁵ HPS *jāto*.

⁶ After eva Tib. ad. sah (de).

⁷ Tib. om. sa ca.

⁸ HPS *mānam*.

373

CSV : न च केवलं जाताद्बहिर्भूतत्वाद्जात एव जायते । इतश्चाजात एव जायते । ¹यस्मात्परस्य—।

skye bz'in pa sñar ma byuñ yañ |
 phyi nas yod pa min par grag |
 des kyañ ma skyes pa skye ste |
 ma byuñ z'es bya skye ma yin || 23 ||

In *b V nin* (misprint) for *min*. In *c Vx* of CSV *skyeho* for *skye ste*.

* नासीत्याग् जायमानोऽपि पश्चाच्च किल विद्यते ।

तेनापि जायतेऽजातो नाभूतो नाम जायते ॥ २३ ॥

CSV : ²नासीत्ताभूदित्यर्थः । योऽसाविदानीं जायमानत्वेन व्यपदिश्यते स नासीत्³ । 'वर्तमानावस्थायाः प्राग'⁴तीते काले स जायमानोऽर्थोऽविद्यमानोऽपि पश्चात्किल जायमानो भवति । अतोऽप्यजात एव जायमानो भवति जनिक्रियाविशकाले । ततश्चास्याजातत्वेनाभूतत्वम् । न चाभूतस्यालब्धात्मभावस्य निराश्रया⁵ जनिक्रिया प्रवर्तितुमुत्सहत इत्याह नाभूतो नाम जायते ॥

इति ॥ २३ ॥

374

CSV : अपि च ।

rdzogs pa yod ces byar hgyur la |
 ma byas pa ni med ces brjod |
 gañ gi tshe na skye bz'in pa |
 med pa de tshe gañ der brjod || 24 ||

* जायतेऽस्तीति निष्पन्नो नास्तीत्यङ्गत उच्यते ।

जायमानो यदा नास्ति⁷ तदा को नाम स स्मृतः ॥ २४ ॥

¹ Tib. tathā hi (lhi ltar) for yasmāt.

² HPS ad. āsic chabdas cirānukrāntābhidhāyī.

³ Before nāsīt Tib. ad. jāyamānāvasthāyāñ prāk kutrāpi (skye bz'in pañi gnas skabs kyi sñar te gañ du).

⁴ HPS ad. prākehabdas tv avadhivacana'.

⁵ Tib. om. varta° prāg.

⁶ Tib. om. it.

⁷ Tib. med pa; HPS bhāvas.

CSV : अस्तीत्यनेन निष्पन्न उच्यते । निष्पन्न एव हि पदार्थोऽस्तीति जायते । अस्तीति भवतीत्यर्थः । नास्तीत्यनेनाप्युक्तोऽनिष्पन्न उच्यते । तदेतदवस्थाद्वयं विरह्य

जायमानो यदा नास्ति तदा को नाम स स्मृतः ॥
इत्यमयं पदार्थो भवतीति जायमानावस्थो भावो यदा न शक्यते व्यपदेष्टुं तदा-
सावनिर्धार्यमाणस्वरूपत्वादसन्नेवेति युक्तमवसातुम् ॥ २४ ॥

375

CSV : तदेवं यथोपवर्णितेन विचारेण जायमानस्यासम्भवात्— ।

gañ tshe rgyu ni ma gtogs par |
hbras bu yod pa ma yin pa |
de yi tshe na hjug pa dañ |
ldog pa hthad pa ñid mi hgyur ॥ 25 ॥

rnal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las hduś byas kyi don² dgag
pa sgom pa bstan pa ste¹ rab tu byed pa bco lña paño ॥

* कारणव्यतिरेकेण यदा कार्यं न विद्यते ।

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च तदा नैवोपपद्यते ॥ २५ ॥

॥ इति योगाचारे चतुःशतके संस्कृतार्थप्रतिषेधभावनासन्दर्शनं पञ्चदशं प्रकरणम् ॥

CSV : यदा कारणात्पृथग्भूतं कार्यं विचार्यमाणं न सम्भवति तदा निराश्रया प्रवृत्तिः कार्यस्योत्पादो निवृत्तिश्च कारणस्य विनाशश्च न विद्यते ।
[यथोक्तं भगवता

सत्त्वो नरो मानव जात युज्यति
जातो मृतोऽस्मिन्न च कोचि जायति ।
मायेव धर्मा हि स्वभावशून्या
आतुं समर्थास्तु न भोन्ति तीर्थिकाः ॥

इति विस्तरः । तथा

संक्रान्तिजन्ममृत्युश्चासंक्रान्तिजन्ममृत्यवः ।
जानाति य इदं तेन समाधिर्नैव दुर्लभः ॥

¹ For yuktam Tib. asākyam (dehi phyir^o mi nus so).

² V and Vx of CS ad. here dam du.

इति ।]¹ तदेवं परीक्ष्यमाणा भावाः स्वभावसिद्धा न भवन्तीति चैव मायाप-
मता²वशिष्यते³ भावानाम् ॥⁴ २५ ॥

¹ HPS om. it ; Tib. ji skad du beom ldan h̄das kyis
sems can mi dañ° (See 360=XV 10) ॥
z'es rgya cher gsuñs la | de bz'in du

skye ba dañ ni h̄chi h̄pho yañ |
skye ba med ciñ h̄chi h̄pho med |
gañ z'ig h̄di na śes gyur pa |
dohi tiñ ne h̄dzin rūed mi dkañ ॥

z'es h̄byuñ ño ॥

² Tib. ñid ; HPS evam for eva.

³ HPS ad. gatvā.

⁴ Tib. ad. ekaikaśaḥ (so so nas).

CHAPTER XVI

SLOB DPON DAN SLOB MA RNAM PAR GTAN LA DBAB PA
SGOM PA BSTAN PA

गुरुशिष्यविनिश्चयभावनासन्दर्शनम्

376

CSV : इदानीं¹ समनुक्रान्तेः पञ्चदशभिः प्रकरणैः शास्त्रकार्यं परि-
समाप्य शास्त्रारम्भप्रयोजनं दुर्वादाशिष्य²परिहारं चोपदेशयन् षोडशं प्रकरण-
मारभते— ।

rgyu hgañ z'ig gis stoñ pa yañ |
stoñ pa min pa lta bur snañ |
rab tu byed pa thams cad kyi |
de ni sor sor h̄gog par byed || 1 ||

In c V and Vx of CS *kyi* for *kyis*.

* केनचिद्धेतुना शून्यमशून्यमिव दृश्यते ।

तस्य प्रकरणैः सर्वैः प्रतिषेधो विधीयते ॥ १ ॥

CSV : नानवधायं यथार्थं शून्यतां कश्चिच्छक्तः संसारे सङ्गमवधूय
निर्वाणस्य⁴हामुत्पादयितुम् । स च शून्यतार्थं⁵ जगता⁶मतीवोच्चासकरत्वाद-
प्रियावेदननिपुणपुरुषेण राज्ञः प्रिय⁷भार्यामरणक्रमवेदनसौमनस्योत्पादनवत्
कयापि युक्त्या विदुषामवतार्यः⁸ । अहङ्कारममकारस्नेह⁹विपर्यस्तो हि
लोकोऽनित्य एव वस्तुनि क्षणभङ्गादर्शनात्¹⁰ संस्कारमात्रप्रवाहस्य सम्यगर्थान-
वसायाच्छून्यतादर्शनविवक्षभूतां¹¹ नित्यतामवधायं प्रत्यवतिष्ठमानो जगदशून्यमेव
प्रतिपन्नः । तदस्याशून्यता¹²प्रतिषेधाय प्रथमप्रकरणारम्भ इत्यादि योज्यम् ।

¹ Tib. da ni; HPS om. it.

² rgol ba ñan pañi lhag ma; HPS krtvānyaśeṣa°.

³ X hgas.

⁴ Tib. -ratim (dgañ) for sprhām.

⁵ Tib. sā ca sarvadharmasvabhāvaśūnyatā (chos thams cad rañ bz'in gyis stoñ pa ſiñ de yañ).

⁶ Tib. ad. ātmātmīyābhiniveśapāśavaśikṛtānām aśrutavatām (bdag dan bdag gi ba la mñon par z'en pañi z'ags pas dbañ du byas pa thos pa dan mi ldan pa mams).

⁷ Tib. om. priya.

⁸ According to Tib. °tāryā for °tāryah. See note 5.

⁹ Tib. -grāha (ldzin) for -sneha.

¹⁰ Tib. ma mñon bas; HPS -darśanāt for adarśanāt.

¹¹ In Tib. read here gyur pa (bhūta) for hgyur ba.

¹² Tib. ad. -darśana- (lta bar).

स्वभावविरहितार्थश्चात्र शून्यतार्थ इत्यसकृदावेदितम् । तदेवं केनचिद्धेतुना
स्वभावविरहितमपि वस्त्वेवाशून्यं येषां ख्याति तेषां तस्यासद्भावेहेतोः सर्वेः पञ्च-
दशभिरपि प्रकरणैः प्रतिषेधो विधीयते ॥ १ ॥

377

CSV : यद्येवमर्थमेषां प्रकरणानामारम्भो नन्वत एवाशून्यत्वं सिद्धं
भावानाम् । तथा हि । एषां प्रकरणानां वक्ता तावद्भवानस्ति । प्रकरण¹-
[नामभिधयोऽर्थोऽशून्यता]² हेतुव्यावर्तको हेतु³रस्ति । वचनं⁴ चेदं प्रति⁴विशि-
ष्टार्थकतावधि ध्वनिसमुदायरूपं पञ्चदशप्रकरणात्मकमस्तीति वक्तृवाच्यवचनानां
सद्भावात्सिद्धमशून्यत्वं भावानामिति व्यर्थ एव भवतः सर्वप्रकरणप्रारम्भपरिश्र-
मायास इति प्रतिपादयन्नाह— ।

gañ tshe smra po brjod bya nañan |
ston po z'es byar mi ruñ ño |
gañ z'ig brten nas kun hbyuñ ba |
de ni gsum lañan yod ma yin || 2 ||

In *a* Vx of CS and CSV *bo* for *po*. In *c* V wrongly *gis* for
z'ig. In *d* V misprint *uod* for *yod*.

Only the following words of the original *kārikā* which are
put between the two asterisks are found in the fragments. V
reconstructs the remaining portion as follows taking *sūnya-* in *b*
of the fragments to be *sūnyam* :

* yadā vaktāsti vācyam ca na sūnya-* m nāma yuijyate |
yañ pratītyasamutpādañ sa triṣv api na vidyate || 3 ||

I can accept his *d* only proposing the following change. That
his explanation of the *kārika* and specially of *d* is not right (see
pp. 163-164) is evident from the *vr̥ttiḥ*.

* यदा वक्तास्ति वाच्यं च न शून्य-^{*}मिति युज्यते ।

यं प्रतीत्योद्भवेत् सर्वं स त्रिष्वपि न विद्यते ॥ २ ॥

CSV :

gañ tshe smra po brjod bya nañan |
deñi tshe
ston po z'es byar mi ruñ ño |

¹⁻² Tib. rab tu byed pañi brjod par bya bañi don ston pa ma yin pañi ; HPS after pra-
karana marks a lacuna.

² Before asti Tib. ad- api (yañ).

³ In X read tshig for tshigs.

⁴ Tib. om. prati-.

hañ gi sgra ni tshig bsdu bañi don duho|| gañ gi tshe khyod
smra ba po yod ciñ | brjod par bya ba rab tu byed pa bco
lñas bstan par bya bañi don yod la khyod kyi tshig stoñ pa
ñid kyi don rab tu grub par byed pa yañ yod pa dehi tshe
dños po thams cad grub bo|| mo gśam gyi bu yod pa ma yin
pa ni don gañ gi yañ smra ba por mi rigs śiñ dehi tshig kyañ
yod pa ma yin la dehi tshig gis bstan par bya bañi don yañ
med na hdi gsum ni yod pa hdi yin pas dños po rnams rañ
bz'in dañ beas pa ñid du grub bo|| bśad par bya ste | hdi ni
rigs pa ma yin no | gañ las še na | hdi ltar |

gañ z'ig brten nas kun hbyuñ ba |

de ni gsum lahañ yod ma yin |

rañ bz'in bya ba ni tshig gi lhag maño || hdi na smra ba po gañ
yin pa de yañ kho bo cag gi ltar na rten ciñ hbrel bar hbyuñ ba
yin dañ smra ba po ñid du rnam par bz'ag ste | tshig dañ brjod
par bya ba la brten nas smra ba por hdogs kyi mi smra ba¹ ni
ma yin no || gañ gi tshe de ltar yin pa dehi tshe smra ba poñi rañ
bz'in med la tshig dañ brjod par bya ba la yañ smra ba poñi rañ
gi ño bo yod pa ma yin no || gal te yod na ni skye bo don med pa
ñid du hgyur ro || dehi phyir smra ba poñi rañ bz'in rañ nam
de la med de || dehi phyir stoñ pa yin no || de bz'in du brjod par
bya ba yañ smra ba po dañ tshig la brten nas gdags kyi² | rañ
bz'in ñid kyis³ ni ma yin z'es bya ba la sogs pa dañ tshig la yañ
sbyar bar byaño || dehi phyir gsum po de dag gi rañ bz'in ni gsum
char la yañ yod pa ma yin pas smra ba po dañ brjod par bya ba
dañ tshig rnams rañ bz'in stoñ pa ñid du grub pa kho na ste |
dehi phyir skyon med do ||

* यदा वक्तास्ति वाच्यं च न शून्य-^{*}मिति युज्यते ।

= च-शब्दो वचनसङ्ग्रहार्थः । यदा भवान् वक्तास्ति । वाच्यं पञ्चदशभिः
प्रकरणैर्व्युत्पाद्योऽर्थोऽस्ति । भवतो वचनं च शून्यताप्रसाधकमस्ति तदा सर्वे
भावाः सिध्यन्ति । नास्ति वन्ध्यापुत्रः । यस्यार्थस्य वक्ता न युज्यते तस्य
वचनमपि न विद्यते । तस्य वचनेन व्युत्पाद्योऽर्थोऽपि न विद्यते । भावानां

¹ It seems that one should add here : dañ brjod par bya ba.

² X kyis.

³ X kyi.

त्वेतच्चितयसङ्गावात्सिध्यति सखभावत्वम् । उच्यते । नेतद्युक्तम् । कथमिति चेत् । एवम्—

यं प्रतीत्योद्भवत्वं स त्रिष्वपि न विद्यते ॥

स्वभाव इति वाक्यशेषः । इह यो वक्ता सोऽप्यस्माकं दर्शने प्रतीत्य-
समुत्पन्नः कर्तृत्वेन व्यवस्थाप्यते । वचनं वाच्यं च प्रतीत्य वक्ता प्रज्ञप्यते
नावचनः ।¹ यदेवं तदा नास्ति वक्तुः स्वभावः । ततश्च वाच्यवचनयोरपि
नास्ति वक्तृरूपम् । यदि स्याद्व्यर्थ एव स्यात्पुरुषः² । ततो नास्ति तत्र वक्तुः
स्वभावो रूपं वा । तस्माच्छून्यम् । तथा वाच्यमपि वक्तारं वचनं च प्रतीत्य
प्रज्ञपयिष्यते । स्वभावो नास्तीत्यादिति च वचनेऽपि योजयितव्यम् । तस्मात्तेषां
त्रयाणामपि स्वभावस्त्रिष्वपि न विद्यत इति सिध्यत्येव वक्तृवाच्यवचनानां
स्वभावशून्यत्वम् । तस्माददोषः ॥ २ ॥

378

CSV : ḥdir smras pa | gal te thams cad stoṅ pa yin na deḥi
tshe dbaṅ po daṅ don dag rnam pa thams cad du med pas ḥgro
ba boṅ buḥi rwaṅ daṅ ḥdra bar ḥgyur na | dbaṅ po daṅ don bden
paḥi ṅo bo ḥdi yod pa yaṅ yin pas dños po thams cad raṅ bz'in
daṅ beas pa kho na yin no || ḥdi la brjod par bya ste |

= अत्राह । यदि सर्वे शून्यं तदेन्द्रियार्थयोः सर्वथाभावाज्जगत्स्वर-
विषाणवदापद्येत । सत्यरूपौ चैताविन्द्रियार्थाविति सखभावा एव सर्वे भावाः ।
अत्रोच्यते— ।

gal te stoṅ paḥi ṅes pa yis |
stoṅ pa ma yin ḥgrub ḥgyur na |
mi stoṅ ṅes pas stoṅ pa ṅid |
ci ste ḥgrub par ḥgyur ma yin || 3 ||

In c Vx of CSV *ni* for *ṅid*.

V śūnyasya doṣeṇa yadāśūnyam siddham bhaviṣyati |
aśūnyadoṣeṇa kutaḥ śūnyatvam naiva setsyati ||

I shall modify it as follows :

CSV : यदि शून्यस्य दोषेणाशून्यमेव हि सेत्स्यति ।

किमशून्यस्य दोषेण शून्यमेव न सेत्स्यति ॥

¹ Read nāvācyavacanah, see p. 264, note 1.

² Lit. janah for puruṣah.

gal te stoñ pañi ñes pa yis |
 stoñ pa ma yin hgrub hgyur na |
 de lta yin dan de las bzlog pañi sgo nas khyod la
 mi stoñ ñes pas stoñ pa ñid |
 ci ste hgrub par hgyur ma yin ||

gal te hgro bo stoñ pa ma yin par hgyur na ni deñi tshe hgro ba
 ldog pa med pañi rañ bz'in gyis gnas pañi phyir rtag par hgyur
 z'in ma skyes pa dan ma hgags par hgyur na | de lta yañ ma
 yin te | brten nas dmigs pañi phyir ro || de lta na stoñ pa ma
 yin pañi ñes pas khyod la stoñ pa ñid kyi don hgrub pas ci ste
 mi hgyur || stoñ pa ñid du smra ba bsal ba brtsoms kyi rañ gi
 phyogs hgrub par rigs pa yañ ma yin no ||

= यदि शून्यस्य दोषेणाशून्यमेव हि सेत्स्यति ।

एवं तर्हि तद्व्यतिरेकमुखेन भवतः

किमशून्यस्य दोषेण शून्यमेव न सेत्स्यति ॥

यदि जगच्छून्यं न भवेत्तदा तद्विपरीतस्वभावेनावस्थानान्नित्यमजातमनिरुद्धं च
 भवेत् । न चैवं भवति । प्रतीत्योपलम्भात् । एवमशून्यदोषेण भवतः शून्यतार्थः
 किं न सेत्स्यति । शून्यतावादापकरणारम्भेण स्वपक्षसिद्धिरपि न युज्यते ॥ ३ ॥

379

CSV : phyogs gz'an khas blais pañi rgol bas ni gdon mi za
 bar |

= पक्षान्तराभ्युपगमवादेनावश्यकम् — ।

gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dan |
 rañ gi phyogs ni sgrub pa ste |
 gal te sun hbyin byed phyogs geig |
 dgañ na sgrub byed la cis min || 4 ||

In *b* V and *Vx* of CS *bsgrub* for *sgrub*. In *c* V and *Vx* of CS
cig for *geig*, and in *d* *gañ* for *dgañ* which is supported by the
 Chinese version.

V anyapakṣanisedhena svapakṣaḥ siddhimān yadi |

duste pakṣe svapakṣo'yaṁ siddhim kim nāma nāpnūyāt ||

I cannot accept it and suggest the following :

वारणं परपक्षस्य सिद्धिः पक्षस्य चात्मनः ।

प्रोतिषेद्धूषके पक्षे विद्यते किं न साधके ॥

CSV :

gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dan |

ran gi phyogs ni sgrub pa ste |

gnis bya ba z'ig na khyod ni ston pa nid du smra ba bsal brtsom
la z'ugs pañi phyir ||

gal te sun hbyin byed phyogs geig |

dgañ na sgrub byed la cis min ||

khyod sun hbyin par byed pañi phyogs ltar sgrub par byed pañi
phyogs la yan dgañ ba dag go || deñi phyir gal te ril
bsgrub par bya ba dan mtshuns par mi hgyur na | ran gi phyogs
sgrub pañi phyir re z'ig lthad¹ pa cun zad eig brjod dgos na |
ston pa nid du smra ba la ni thams cad brgrub par bya ba dan
mtshuns par yan hgyur ro || deñi phyir ran gi phyogs sgrub pañi
nus pa dan bral bañi phyogs su hdzin pa mthon² z'in | phyogs
su ma lhur z'in dbu ma lam na³ z'ugs pa khyod la mthon ba
dan ma mthon ba dan hgal ba med pas hgal la yan hjog pa mi
srid do ||

=वारणं परपक्षस्य सिद्धिः पक्षस्य चात्मनः ।

इयोर्नाम भवतः शून्यतावादनिराकरणार्थस्य प्रवृत्तेः

प्रोतिषेद्धूषके पक्षे विद्यते किं न साधके ॥

दूषके पक्ष इव भवतो यः साधकः पक्षस्तत्रापि प्रोतिर्भवेत् । तस्माद्यदीह सर्वं
साध्यसमं न स्यात्तत्पक्षसाधनाय तावत्किञ्चिदप्युपपत्तिर्वाच्या । शून्यतावादे
तु सर्वं साध्यसमम् । तस्मात्तत्पक्षसिद्धिसामर्थ्यहीनपक्षग्रहणं दृश्यते । पक्षाना-
सक्तमध्यमकमार्गे प्रविष्टस्य तु भवतो दर्शनादर्शनाविरोधाद्विरोधस्यापि
स्थापनं न सम्भवति ॥ ४ ॥

380

CSV : ci ste re z'ig khyod kyis ston pa nid du smra bañi
phyogs hdi yons su brtag pa na mi rigs pas yod pa ma yin no ||
deñi phyir hdi med pa nid du grub na phyogs gz'an med pas sel

¹ X thad.

³ X nas.

² X thon

bar byed pa kho bo cag gi phyogs su grub par hgyur ro sñam
na | hdi yañ yod pa ma yin te |

=अथ तावद्भवान्न्यते शून्यतावादपक्षोऽयं न परीक्षोचित इति
नास्ति । तस्मादस्याभाव एव सिद्धे पक्षान्तराभावान्निराकर्तृणां सिध्येदस्माकं
पक्ष इति । तदपि नास्ति ।

gal te yoñs su brtags pa na |

med gañ de phyogs mi hgyur na |

des na gcig ñid la sogs gsum |

kun kyañ phyogs ma yin par hgyur || 5 ||

In a Vx of CSV pas for pa

V nigrahe sati yenāyaṃ pakṣo nāma na jāyate |

ekatvādi trayam sarvaṃ tena pakṣo na jāyate || 5 ||

This should be changed and the following may be suggested :

अस्ति यत्र परीक्षायां पक्षः स न भवेद्यदि ।

एकत्वादि त्रयं सर्वमपि पक्षस्ततो न हि ॥ ५ ॥

CSV : ji ltar kho bo cag gi phyogs yoñs su brtags pa na med
pas yod pa ma yin pa de bz'in du rgol ba rnams kyī gcig ñid
dañ gz'an ñid dañ brjod du med pañi phyogs rnams kyañ rnam
par dpyad pa na yod pa ma yin pas de rnams kyañ phyogs ma
yin pa ñid du hgyur ro || deñi phyir yoñs su brtags pa na phyogs
thams cad yod pa ma yin pas khyod kyī phyogs yoñs su hdzin
pa mi rigs so ||

=यथास्माकं पक्षः परीक्षायामभावान्नास्ति तथा वादिनामेकत्वान्यत्वान-
भिलाष्यपक्षा अपि विचारे न सन्तीति तेष्वपि पक्षा नैव स्युः । तस्मात्परीक्षायां
सर्वेऽपि पक्षा न भवन्तीति न युक्तो भवतः पक्षपरिग्रहः ॥५॥¹

381

CSV : hdir smras pa | khyod kyis stoñ pa ñid kyis gcig ñid
la sogs pañi phyogs thams cad mi rigs par brjod do ||

=अत्राह । भवता शून्यतयैकत्वादयः सर्वे पक्षा अयुक्ता उक्ताः ।

¹ I think here in c gcig ñid la sogs gsum (=ekatvādi trayam) refers to trayo bhāvāḥ (=dravyatvam, ekatvam, sattvam) mentioned in 385(=XIV. 20) and explained in the vṛtti. But here the vṛtti says that these three bhāva's are ekatva, anyatva, and anabhilāpya. Cf. op. cit. 346(=XIV. 21): ekatvam anyatram ubhayam nobhayam ity ekatvādayaḥ; LA, p. 176: sarvaṃ bho Gautama ekatvam sarvaṃ anyatvam sarvaṃ ubhayatvam anu-
bhayatvam.

gañ du mñon sum gyis bum der |
 stoñ pañi gtan tshigs don med hgyur |
 ḥdi na gz'an lugs las byuñ bañi |
 gtan tshigs yod min gz'an du yod || 6 ||

In a V wrongly *kyis* for *gyis*. In c Vx of CSV *gz'un* for *gz'an*, and *ḥbyuñ* for *byuñ*; V misprint *lug* for *lugs*.

V has reconstructed only the first half as follows:

ghaṭaḥ pratyakṣato dṛṣṭaḥ śūnyahetur nirarthakaḥ |

I may suggest the following:

व्यर्थस्तत्र शून्यहेतुर्यत्र प्रत्यक्षतो घटः ।

इहान्यसमयोद्भूतो हेतुरन्यत्र सन्न हि ॥

CSV:

gañ du mñon sum gyis bum der |
 stoñ pañi gtan tshigs don med hgyur |

gañ du bum pa mñon sum gyis dmigs pañi phyogs de la stoñ
 pañi gtan tshigs don med do || mo gśam gyi bu yod pa ma yin
 pa ni ḥgaḥ z'ig gi yañ mñon sum ma yin na bum pa ḥdi ni mñon
 sum yin te | deñi phyir mñon sum ñid kyī gtan tshigs kyī¹ bsal
 bañi phyir stoñ pa ñid kyī gtan tshigs mi rigs pa ñid do z'e na |
 sñar bum pañi mñon sum ñid bsal zin pañi phyir des kho bo
 cag la gnod pa ma yin nam | gal te bum pa mñon sum ñid kyod
 kyis bsal gyi bdag gis ni ma yin de | deñi phyir khyod la bum
 pa mñon sum ma yin gyi | kho bo cag ltar na ni bum pa mñon
 sum ñid yin pañi phyir ḥdi mi rigs so z'e na | ḥdi ni yod pa ma
 yin te | gañ gi phyir |

ḥdi na gz'an lugs las byuñ bañi |
 gtan tshigs yod min gz'an du yod ||

ḥdi na ste stoñ pa ñid rigs par smra ba ni gz'un lugs gz'an du
 grags pañi gtan tshigs khas len pa med de | gz'an gyi gz'un lugs
 de ñid mi rigs pa ñid du bstan par ḥdod pañi phyir ro || gañ du
 rgol ba rnams la lta ba mtshuñs pa yod pa der ni gñigs kyañ don
 der khas blañs pas tshad ma ñid du rigs pa kho na yin gyi | rigs
 pa smra na ni ḥthad pa dañ beas pañi don nam grub pañi mthaḥ
 kho na yonś su ḥdzin te | deñi phyir ḥdi la gz'an gyi gz'un lugs

¹ X *kyis*.

su grags paḥi gtan tshigs kyis gnod pa mi srid pas spon ba ṇid
kyis gtan tshigs la don med pa ṇid med do ॥

= व्यर्थस्तत्र शून्यहेतुर्यत्र प्रत्यक्षतो घटः ।

यत्र घटः प्रत्यक्षेणोपलब्धः पक्षस्तत्र शून्यहेतुर्निरर्थकः । असन् वन्ध्यापुत्रो न
कस्यचिद्व्यक्तः । घटस्त्वयं प्रत्यक्षः । तस्माद्व्यत्यक्तत्वहेतोरपाकरणाय शून्यता-
हेतुर्न युज्यत इति चेत् । ननु पूर्वं घटप्रत्यक्षस्यापाकृतत्वादस्यस्माकं तेन
विरोधः । घटप्रत्यक्षत्वं भवतापाकृतं न मया । तस्माद्धटो भवती न प्रत्यक्षः ।
अस्माकं तु घटस्य प्रत्यक्षत्वान्नेदं युक्तमिति चेत् । नेदमस्ति ।

इहान्यसमयोद्भूतो हेतुरन्यत्र सन्न हि ॥

इह शून्यतायुक्तिवादे समयादन्यत्र प्रसिद्धो हेतुर्नाभ्युपगम्यते । अन्यसमय-
तत्त्वस्यायुक्तत्वेन प्रतिपिपादयिषितत्वात् । यत्र वादिनां दर्शनं समं तत्र द्वयो-
रप्यर्थस्याभ्युपगमाद्युक्तमेव प्रामाण्यम् । युक्तिवादे सोपपत्तिकोऽर्थः सिद्धान्तः
परिगृह्यते । तस्मादिहान्यसमयप्रसिद्धेन हेतुना बाधाऽसम्भवेन प्रतिक्षेपाच्च
वैयर्थ्यं हेतोः ॥ ६ ॥

382

CSV : ci ste ston pa ṇid smras pa ṇid smra ba khyod kyis ston
pa ṇid kyī dños po smra la' ston pa ṇid ma yin pa la ma bltos paḥi
ston pa yod pa yañ ma yin pas dños po thams cad rañ bz'in dan
beas pa ṇid du sgrub po sñam na bśad par bya ste | gal te ston
pa ṇid ces bya ba rañ gi ño bos grub pas ḥgaḥ z'ig yod na ni dños
po rnams rañ bz'in dan beas par ḥgyur na yod pa ni ma yin no
z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

= अथोक्तशून्यतावादिना भवतीक्ते शून्यताभावेऽशून्यतानिरपेक्षः शून्यता-
भावोऽपि न भवतीति सर्वे भावाः सस्रभावाः सिध्यन्तीति मतम् । उच्यते ।
यदि शून्यता नाम स्वरूपसिद्धं किञ्चित्स्यात् स्युर्भावाः सस्रभावाः । न
त्वस्तीति प्रतिपादयन्नाह— ।

mi ston med par ston pa ni |
gañ las ḥbyuñ ba ṇid du ḥgyur |
ji lta bur na cig śos ni |

med par gñen po ḥbyuñ bar ḥgyur ॥ 7 ॥

In a Vx of CSV ston min for mi ston adding ston par after par.

In *b* V and *Vx* of CS *byuñ* for *hbyuñ*. In *d* V wrongly *gñer bo* for *gñen po*.

V *aśūnyena vinā śūnyasambhavo jāyate katham |*

itareṇa vinā tasya sahāyo jāyate katham || 7 ||

Here V's *sahāya* 'compagnon' can in no way be defended.

I shall translate :

अशून्येन विना शून्यं कुतः खलु भविष्यति ।

कथं विनैवेतरिण प्रतिपक्षो भविष्यति ॥ ७ ॥

CSV: gal te stoñ pa ma yin pa z'es pañi dños po hgañ z'ig
yod na ni deñi tshe de yi gñen por gyur pa stoñ pañi dños po
cuñ zad cig tu hgyur na | stoñ pa ma yin pa ni srid pa yañ ma
yin te | rgyu med par hgañ la yañ nam khañi me tog ltar yod
pa ñid mi srid pañi phyir ro || gañ tshe stoñ pa ma yin pa mi
srid pa deñi tshe deñi gñen po stoñ pa yañ cig śos stoñ pa ma
yin pa med par mi srid do || hdi ltar yod pa ma yin pañi khyi ni
spreñuñi gñen por mi hgyur te | thams cad du hgal bañi don
gz'an med par hgal bañi don gz'an mi srid pañi phyir ro || deñi
phyir stoñ pa ma yin pa med par stoñ pa yod pa ma yin la de
med pa yin dañ stoñ pa ñid ces bya ba eun zad kyañ med do z'es
bya bar grub bo || ji skad du |

stoñ ñid lta ba thams cad ni |

ñes par hbyen par thub pas gsuñs |

gañ dag stoñ pa ñid lta ba |

de dag sgrub tu med par gsuñs ||

z'es gsuñs la || bcom ldan hñas kyis kyañ. |

ñod sruñs¹ hdi lta ste | dper na² mi nad pa z'ig yod la | sman
pas de la sman btañ nas sman des deñi nad thams cad bskyod³
de | sman lto na hñug pa ñid⁴ mi hbyuñ na | ñod sruñs de⁵ ji
sñam du sems | mi de nad de las thar par hgyur ram | gsol ba |
bcom ldan hñas de ni mi hgyur lags te ||⁶ gañ sman des nad thams
cad bskyod nas sman ltar mehis pa ñid ma byuñ na ni mi deñi

¹ KP throughout sruñ.

² X om. dper na, it is added from KP, § 66.

³ X bskyed.

⁴ KP ad. de.

⁵ KP hdi.

⁶ Evidently this sentence with the preceding one, gsol ba—, should have come just after the following one.

grod¹ nad śin tu² tshabs che bar hgyur lags so || beom ldan
 ḥdas kyis bkaḥ stsal ba | ḥod sruṅ de bz'in du lta bar gyur pa
 thams cad las ḥbyuṅ ba ni stoṅ pa ṅid yin na | ḥod sruṅs gaṅ³
 stoṅ pa ṅid kho nar lta ba de ni gsor mi ruṅ ṅo || z'es bśad do
 z'es gsuṅs so ||

=यद्यशून्यं नाम कश्चिद्भावः स्यात् स्यात्तदा तद्यतिपक्षभूतं किञ्चिच्छून्यो
 भावः। अशून्यस्य तु सम्भव एव नास्ति। अहेतुकस्य कस्याप्याकाशकुसुमस्यैव
 सङ्गावासम्भवात्। यदा नाशून्यस्य सम्भवस्तदा प्रतिपक्षं शून्यमपीतरेणाशून्येन
 विना न सम्भवति। तथा हि। असन् कुक्कुरः कपेः प्रतिपक्षो न भवति।
 सर्वत्र हि विरुद्धमर्थान्तरमन्तरेण विरुद्धमर्थान्तरं न सम्भवति। तस्मादशून्येन
 विना शून्यं न भवति। तेन विना च शून्यं नाम न किञ्चिदस्तीति सिद्धम्।
 यथोक्तं

शून्यता सर्वदृष्टीनां प्रोक्ता निःसरणं जिनेः।

येषां तु शून्यता दृष्टिस्तानसाध्यान् वभाषिरे ॥⁴

भगवताप्युक्तं⁵

तद्यथापि नाम काश्यप कश्चिदेव पुरुषो⁶ ग्लानो भवेत्। तस्मै देव्यो
 भैषज्यं दद्यात्। तस्य तज्जैषज्यं सर्वदोषानु⁷च्चात्य कोष्ठगतं न निर्गच्छेत्।
 तत्किं मन्यसे काश्यप अपि नु स ग्लानपुरुष⁸स्तस्माद् ग्लान्या परिसुक्तो भवे⁹द्यस्य
 तज्जैषज्यं सर्वकोष्ठगतान्¹⁰ दोषानुच्चात्य कोष्ठगतं⁹ न निःसरेत्¹¹ आह।
 नो भगवन्¹²। गाढतरं¹³ च तस्य पुरुषस्य तज्जेलान्य¹⁴ भवेद्यस्य तज्जैषज्यं सर्व-
 दोषानुच्चात्य¹⁴ कोष्ठगतं न निःसरेत्। भगवानाह। एवमेव काश्यप सर्वदृष्टि-
 गतानां शून्यता निःसरणं यस्य खलु पुनः काश्यप शून्यतादृष्टिस्तमहमचिकि-
 त्स्यमिति वदामीति ॥ ८ ॥

383

CSV : ḥdir smras pa | stoṅ pa z'es bya ba cuṅ zad kyaṅ med
 pas stoṅ pa ṅid kyi phyogs su ma hgyur mod kyi | de lta na yaṅ
 phyogs med pa yaṅ phyogs ṅid du yoṅs su gzuṅ bas phyogs ṅid

¹ grod=Skt. kuṣi, koṣṭha, 'belly.' X gro and KP bro; but in either case the meaning is not clear.

² X om. it.

³ Tib. lit. nars (mi).

⁴ This sentence is omitted in Tib.

⁵ KP °gatā. Tib. simply sarvān (thams cad).

⁶ KP °gato.

⁷ KP °vān.

⁸ KP °taraś.

⁹ KP om. it.

¹⁰ KP, p. 97 (§ 65).

¹¹ Tib. om. puruṣa.

¹² KP ad. sa.

du hgyur la | mi mthun paḥi phyogs la ma bltos par phyogs srid
 pa yañ ma yin pas mi mthun paḥi phyogs su yañ hgyur ro || phyogs
 dañ mi mthun paḥi phyogs yod pa las kyañ dños po thams cad
 ḥgrub bo || ḥdi yañ mi rigs so z'es bstan paḥi phyir bśad pa |

=अत्राह । यद्यपि शून्यं नाम किञ्चिदपि नास्तीति नास्ति शून्यतापक्ष-
 स्तथाप्यपक्षोऽपि पक्षत्वेन परिगृहीत इति पक्ष एव भवति । विपक्षनिरपेक्षस्य
 पक्षस्याभावाच्च भवेद्विपक्षः । पक्षविपक्षयोः सद्भावाच्च सर्वे भावाः सिध्यन्ति ।
 इदमपि न युज्यत इति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te phyogs űid du hgyur na |
 phyogs med phyogs kyi űo bor hgyur |
 de ltar phyogs med űid med na |
 gañ z'ig mi mthun phyogs su hgyur || 8 ||

In a Vx of CSV *gal* for *gal*. In d V misprint *mithun* for
mithun.

V pakṣe saty eva pakṣasyāpakṣo rūpaṃ bhaviṣyati |
 asty apakṣe ko nāma tadvipakṣo bhaviṣyati || 8 ||

I do not think it can be accepted. The following may be
 suggested :

अपक्षः पक्षरूपः स्यात्पक्ष एव भवेद्यदि ।
 एवमभाविऽपक्षस्य को विपक्षो भविष्यति ॥ ८ ॥

CSV :

gal te phyogs űid du hgyur na |
 phyogs med phyogs kyi űo bor hgyur |
 gal te phyogs med pa űid yod na ni de de ltar hgyur na srid
 pa yañ ma yin te | mi mthun paḥi phyogs med paḥi phyir ro ||
 mi mthun paḥi phyogs med pa de ni rgol ba thams cad bsal
 bas bstan zin to || yañ gañ gitshe
 de ltar phyogs med űid med na |
 gañ z'ig mi mthun phyogs su hgyur ||
 phyogs med paḥi phyir mi mthun paḥi phyogs kyañ med pas
 yons su z'in pa thoñ z'ig ||

=अपक्षः पक्षरूपः स्यात्पक्ष एव भवेद्यदि ।

यद्यप्येव स्यात् । स त्वेदं सति न सम्भवति । विपक्षाभावात् । विपक्षा-
भावश्च सर्ववादिप्रत्याख्यानैर्न प्रदर्शितः । अपि च यदा

एवमभावेऽप्यप्यस्य को विपक्षो भविष्यति ॥

पक्षाभावाद्विपक्षोऽपि नास्तीति त्यज्यतामाशङ्कः ॥ ८ ॥

384

CSV : ḥdir smras pa | dños po rnams kyi rañ bz'in ni yod pa
kho na ste | khyad par gyi ño bo dmigs pañi phyir ro || ḥdi tar |

= अत्राह । अस्त्येव भावानां स्वभावः । विवेशरूपोपपत्तेश्चात् । तथा हि— ।

gal te dños po yod min na |
me ni ji ltar tsha bar ḥgyur |
tsha ba me yañ yod min z'es |
goñ ñid du ni bzlog par byas || 9 ||

In *d* V wrongly *gañ* for *gon*.

V bhāva eva yadā nāsti vahnir uṣṇaḥ katham bhavet |
uṣṇo'gnir api nāstīti kasya nāma viparyayaḥ || 9 ||

This is not right. I should like to suggest the following :

अग्निरुष्णः कथं नु स्याद्यदि भावो न विद्यते ।

उष्णोऽग्निरपि नास्तीति प्रागेव वारणं कृतम् ॥ ९ ॥

CSV :

gal te dños po yod min na |
me ni ji ltar tsha bar ḥgyur |
dehi phyir khyod par dmigs pa ḥdi las dños po rnams kyi rañ
bz'in yod pa ñid do || brjod par bya ste | ḥdi ni ma rigs so || gañ
gi phyir

tsha ba me yañ yod min z'es |
goñ ñid du ni bzlog par byas ||
me tsha bañi rañ bz'in ñid ni sñar
tsha ba me ñid du ḥgyur te |
tsha ba min pa ji ltar sreg |
des na bud śiñ z'es bya ba |
yod min de med me yod min ||
z'es bya ba der bzlog zin to || dehi phyir khyad par med pas
dños po rnams kyi rañ gi ño bo med do ||

= अग्निरूपः कथं तु स्याद्यदि भावो न विद्यते ।

तस्माद्विशेषोऽपन्थादस्यैव भावानां स्वभावः । उच्यते । इदमपि न युक्तम् । यतः

उष्णोऽग्निरपि नास्तीति प्रागेव वारणं कृतम् ॥

उष्णस्वभावोऽग्निः प्राक्¹

अग्निरिव भवत्युष्णमनुष्णं दह्यते कथम् ।

नास्ति तेनेत्यनं नाम तद्वर्तिऽग्निरिव विद्यते ॥

इत्यत्र निवारितः । तस्माद्विशेषाभावाच्चास्ति भावरूपम् ॥ ६ ॥

385

CSV : gz'an yañ gal te |

= अन्त्यत्र । यदि— ।

dños po mthoñ nas dños po ni |

med pa z'es bya bzlog hgyur na |

de ltar phyogs ni bz'i char la |

ñes pa spañs pa gañ z'ig mthoñ || 10 ||

V drṣṭaiva bhāvaṃ bhāvasyābhāvo nāma viparyayaḥ |

duṣṭe pakṣaturiyāṃse prahāṇaṃ yasya dr̥śyate || 10 ||

This cannot be defended. The following may be suggested :

भावदर्शनतो भावाभावो नाम निवार्यते ।

एवं पक्षचतुष्कस्य को दृष्टो दोषवर्जितः ॥ १० ॥

CSV :

dños po mthoñ nas dños po ni |

med pa z'es bya bzlog hgyur na |

gal te dños po yod² dmigs nas deñi dños po med pa bzlog na ni

rigs par bstan pa z'ig ste | dños poñi dños po med pa dmigs nas

dños po yañ bzlog par ciñi phyir mi hgyur | tshul ḥdi ñid kyis

de ltar phyogs ni bz'i char la |

ñes pa spañs pa gañ z'ig mthoñ ||

ḥdi ḥaṇ

yod dañ med dañ yod med dañ |

yod med min z'es bya bañi tshul |

ḥdi ni mkhas pas geig ñid sogs |

dag la rtag tu sbyar bar bya ||

¹ 341 (=XIV. 16).

² X med.²

z'es bya ba der bśad z'in to || ḥdi phyir de ltar na phyogs
bz'i ga la yañ skyon mthon baḥi phyir phyogs ḡgaḥ yañ yoñs su
gzun̄ bar mi rigs so ||

= भावदर्शनतो भावाभावी नास निवार्यते ।

यदि भावस्य सद्भावोपलब्धत्तदभावनिवारणं युक्तमुपदर्श्यते भावस्याभावोपलब्धा-
ज्ञाववारणमपि किं न भवेत् । अनेनैव क्रमेण

सदसत् सदसच्चेति सदसच्चेति च क्रमः ।

एष प्रयोज्यो विविङ्गिरेकत्वादिषु नित्यशः ॥

इति तत्रोक्तम् ।¹ तस्मादेवं पक्षचतुष्टयेऽपि दोषदर्शनात्कस्यापि पक्षस्य परिग्रहो
न युक्तः ॥ १० ॥

386

CSV : ḥdi las kyañ phyogs yoñs su ḥdzin par mi rigs te |

rdul la cha śas yod med ces |

dpyad pa der yañ ḥjug par ḡgyur |

deḥi phyir bsgrub par bya ba yis |

bsgrub bya ḡgrub par mi ḥṡhad do ||²

z'es snar bśad paḥi phyir ro || deḥi phyir tshul ḥdis rnam par
dpyad na dños po śin tu z'ib pa |

= इतोऽपि पक्षपरिग्रहो न युक्तः ।

अणोरणोऽस्ति नास्तीति विचारोऽपि वर्तते ।

तस्मात्ताद्धेन साध्यस्य सिद्धिर्नैवोपपद्यते ॥

इति पूर्वमुक्तेः ।³ तस्मादनेन क्रमेण विचारोऽतिसूक्ष्मस्य— ।

rdul phran la yañ yod paḥi dños |

gañ du med der ji ltar ḥbyun̄ |

sañs rgyas rnams la med ṡid kyañ |

de ṡid phyir na ma ḥbrel baḥo ||

In d V wrongly nam ḥbrel paḥo for na ma ḥbrel baḥo.

V yad aṇor api sadbhāvas tato'bhāvaḥ katham bhavet |

buddhānām jātv abhāvo'pi tasmād eva prasajyate || 11 ||

I should like to restore it differently :

¹ 346 (=XIV. 21).

² Here in X the actual reading for mi ḥṡhad do is mi mthon ṡo. Accordingly one may read in Skt. na khañ dśyate for naivopapadyate.

³ 305 (=XIII. 5).

यत्राणोरपि सङ्गावो नास्ति तत्र कथं भवः ।

अभावोऽपि च बुद्धानां तस्मादेव न युज्यते ॥ ११ ॥

CSV :

rdul phran la yañ yod pañi dños |

gañ du med der ji ltar hbyuñ |

gañ du rdul phra rab tsam la yañ bden pañi ño bo yod pa ma
yin pa der ji ltar hbyuñ z'in skye ste | dños po skye ba po rnam
pa thams cad du med pas der [mi]¹ skye ba kho naño || snañ ba
med pañi spyod yul mñah ba dños po thams cad kyi de kho na
ñid ji lta ba bz'in thugs su chud pañi ñi mañi ñod zer gyi tshogs
kyis ma rig pañi mun pa mthah dag bsal ba | mi śes pañi mun
pa mthug poñi mtsan moñi gñid kyis log pañi hgro ba rañs pa
sad par mdzad pañi lhur bz'es pa byañ chub tu yañ dag par
mñon par rdzogs par sañs rgyas pañi

sañs rgyas rnam la med ñid kyañ |

de ñid phyir na ma hñrel baño ||

de ñid kyi phyir de ñid kyi ye śes la bltos nas dños po hgañ
yañ ma dmigs pas yod pa hdi ltar med pa ñid kyañ mñon par
mi bśed do || yañ na rañ bz'in ma skyes pañi phyir de med pa
yan mi srid pas

sañs rgyas rnam la med² ñid kyañ

ste | ñan thos dan rañ sañs rgyas dan bla na med pa yañ dag
par rdzogs pañi sañs rgyas rnam la mi bśed de ||

=यत्राणोरपि सङ्गावो नास्ति तत्र कथं भवः ।

परमाणुमात्रस्यापि यत्र सत्यं स्वरूपं नास्ति तत्र कथं भव उत्पद्यते । भावोत्पत्तिः
सर्वथा नास्तीति तदालुत्पाद एव । निराभासगोचरकसर्वभावतत्त्वयथावदव-
गमसूर्यकिरणनिकरापाकताश्चिन्ताविद्यातिमिराणां निविडाज्ञानतिमिररात्रि-
निद्राविपर्यस्तजगदुल्लासोद्बोधनतत्पराणां बोधौ सम्यगभिसम्बुद्धानाम्

अभावोऽपि च बुद्धानां तस्मादेव न युज्यते ॥

तस्मादेव च तत्त्वज्ञानमपेक्ष्य कश्चिदपि भावो नोपलभ्यत इति [यथा] भाव
एवमभावोऽपि नाभिमतः । अथवा स्वभावेनाजातत्वादभावोऽपि न सम्भवतीति

अभावोऽपि च बुद्धानां

¹ Not in X.

² X ad. here pa.

आवकप्रत्येकबुद्धानुत्तरसम्यक्स्वद्धानां नाभिमतः ॥ ११ ॥

387

CSV : yōṅs su rtogs¹ par byed pas ni gdon mi za bar gñis med
par smra ba ḥdi thams cad du son pa yin no z'es bya bar ñes
par byaḥo || ḥdi ltar |

= परिप्रेक्ष्यावश्यमयमद्वयवादः सर्वत्र प्राप्नोतीति निश्चेतव्यम् । तथा हि।

gal te kun la gñis min na |²
gz'an gañ z'ig la yod dños yod |
gal te khyod laḥaṅ de rigs na |
brgal ba gz'an po ci ste byed || 12 ||

In d V wrongly *brgyal pa* for *brgal ba*.

V sarvasya cen na dvitīyaḥ kasyānyaḥ san bhaviṣyati |
matam ced bhavato'py etad vijito'nyo bhavet katham || 12 ||

Clearly this cannot be accepted. The following may be suggested :

सङ्गातोऽन्यस्य कस्य च्यात् स्यात्सर्वत्रादयं यदि ।

तवापि यदि तद्युक्तं निन्दितोऽन्यः किमुच्यते ॥ १२ ॥

CSV : gañ du gñis ma yin pa gñis su med par smra ba ḥdir
mi gyur pa³ dños po gañ z'ig la dños poḥi no bo yod || re z'ig dños
po rtag pa gañ dag yin pa de dag la ni rañ gi no bos yod pa ma
yin pas yod pa dañ med pa ñid kyī rtog pa dag brtag par mi nus
te | yod pa dañ med par rtog pa ḥjug paḥi rgyu dños po rtag
pa yod pa ma yin paḥi phyir ro || dños po gañ dag sbye ba dañ
ldan pa de dag kyañ rtag paḥi no bor med pas rañ bz'in gyi mtshan
ñid dañ mtshan ñid mi mthun pa yod pa yin dañ rañ bz'in yod
pa dañ med paḥi rtog pa dag rnam par gz'ag par mi nus pa |
ḥdus byas dañ ḥdus ma byas las ma gñis⁴ paḥi dños po gz'an yod
pa ñid du bz'ag par nus pa yañ ma yin no || dehi phyir rigs pas
thob par bya baḥi phyir drañs śiñ gsal baḥi don ni rgol ba dag
gis gñis smra ba rañ gi blos phyin ci log tu brtags pa spañs te
gñis med par smra ba ḥdi rañ gi blo la bz'ag pas ḥos pa ñid do |

¹ X rtog. Accordingly yōṅs su rtog par byed pas = parikalpanavā.

² After this Vx of CSV adds : rnam par spyod bz'in paḥi don. This seems to be a part of the commentary meaning vicāryamāne³ rthe.

³ X hgyur ba.

⁴ X gtegs.

ci ste hthad pa gañ z'ig gis¹ don hdi mi hgrub pa srid na ni ho
na gañ gis kho bo cag kyañ yid ches par gyur pa² de brjod par
gyis śig | hon te ji skad bśad pañi don dan hgal bañi hthad pa
gañ z'ig kyañ brjod par mi nus na ni deñi tshe gal te kho bo cag
gis bśad pañi hthd pa kho nas khyod la yañ mthah gñis spans
pa de rigs na ciñi phyir rtsod pa gz'an pa byed ||

= यत्राद्यसह्यवादस्तत्राप्रत्ययस्य कस्य भावस्य भावस्वरूपं भवेत् । ये
तावद्भावा नित्यास्तेषां स्वरूपेण सद्भावो नास्तीति सद्भावसद्भावकल्पना परीक्षितुं
न शक्या । सद्भावसद्भावकल्पनाप्रवृत्तिहेतुर्नित्यस्य भावस्याभावात् । ये
भावा उत्पत्तिमन्तस्तेषामपि नित्यं स्वरूपं नास्तीति स्वभावलक्षणप्रतिकूल-
लक्षणानां स्वभावेन सद्भावसद्भावकल्पना व्यवस्थापयितुं न शक्यते ।
तस्माद्युक्तिगम्यत्वेन जीते स्फुटेऽर्थे वादिनः स्वबुद्धिविपर्यासकल्पितं ह्यवादं
त्रिहायाह्यवादमिमं स्वबुद्धौ स्थापयितुमर्हन्ति । अथ कयाप्युपपत्त्यायमर्थो
न सिध्येत् ननु च येनास्माकमपि मनःप्रत्ययो भवेत्तदुच्यताम् । न तु
काचिद्व्यथोक्तार्थविरुद्धोपपत्तिर्वक्तुं शक्यते । तस्मादुक्तोपपत्तिर एव तवाप्यन्त-
ह्यप्रहाणे युक्ते किं वादान्तरेण ॥ १२ ॥

388

CSV : gañ gi phyir hñig rten pa dan hñig rten las hñas pañi
dños po rañ dan gz'an gyi gz'un lugs kyis yonñ su brtags pa
rnamñ la gñis su med pañi ño bo hñir dbyer med pa de ñid kyi
phyir |

= यस्मात्स्वपरसमयपरिकल्पितानां लौकिकलोकोत्तराणां भावानाम-
ह्यरूपमिहाविभक्तं तस्मादेव— ।

dños po kun gyi dños med la |
rnam par dbye ba mi rigs te |
rdzas rnamñ kun la gañ mthoñ ba |
de ni rnam dbyer mi hgyur ro || 13 ||

In d Vx of CSV rnamñ for rnam.

V abhāve sarvabhāvānām vibhāgo naiva yujyate |
bhāve'pi sarvabhāvānām sa vibhāgo na jāyate || 12 ||

¹ X gi.

² X hgyur ba.

There is nothing in the Tib. text for V's *bhāve'pi -bhāvānām*.
I should like to suggest the following accepting his first half :

समावे सर्वभावानां विभागो नैव युज्यते ।

सर्वद्रव्याणि यः पश्येत्स भवेत्तु विभाजकः ॥ १३ ॥

CSV : rgyu dañ rkyen las skyes pañi phyir rañ bz'in byas
pa can ñid du thañ bañi phyir dños po rñams kyi rañ bz'in gañ
yin pa de ni rgyu med pa can kho na yin la rgyu med pa la yañ
yod pa ñid mi srid pas yod¹ par dgag pa la brten nas dños po
med pa kho na rañ bz'in yin te dños po ma yin pañi phyir ro ||
deñi phyir rañ bz'in hdi thams cad la dbyer med pañi ño bo yin
pañi phyir dños po thams cad rañ bz'in gyis ma skyes par rañ gi
ño bo geig pa ste | hdi lta ste dños po med pañi rañ bz'in gyi
ño boho || dper na bum pa dañ khañ z'in² la gogs pa tha dad kyañ
thams cad sgrib pa med pa ñid mtshuñs pañi phyir gzugs med
pa tsam gyi³ ño bo nam mkhañ rañ gi ño bo tha dad pa yod pa
ma yin pa dañ | yañ dper na dños po rñams bdag ñid ji lta ba
bz'in du hñus byas thams cad mi rtag pa ñid dañ | zag pa dañ
bcas pa thams cad sdug bsñal'ba ñid do z'es bya ba la sogs pa tha
mi dad pa de bz'in du rdzas thams cad la gañ z'ig mthoñ ba yañ
rdzas tha dad par rnam par bz'ag par mi nus so || de ñid kyi phyir

dños po geig gi lta po gañ |

de ni kun gyi lta por bñad |

geig gi stoñ ñid gañ yin pa |

de ñid⁴ kun gyi stoñ pa ñid ||

ces sñar bñad do || de ñid kyi phyir beom lñan hñas kyis |

gañ gis dños po rñams dños po med ces śes gyur⁵ |

de ni dños po kun la gz'ar yañ chags pa med |

gañ z'ig dños po kun la gz'ar yañ chags med pa |

hdi ni mtsan ma med pañi tiñ ñe hñzin la reg ||

ces gsuñs so ||

= हेतुप्रत्ययजातत्वात्समावेन कृतकत्वप्राप्तेर्भावानां यः स्वभावः स
निर्हेतुक एव । निर्हेतुकत्वे च सत्त्वं न सम्भवतीति भावविप्रतिषेधं प्रतीत्य

¹ X med.

² X hkhar z'oñ (?).

³ X gyis.

⁴ X ni, but see VIII. 16d=191d.

⁵ X adds pa.

भावस्याभाव एव स्वभावो भावस्याभावात् । तस्मादयं स्वभावः सर्वेषामभिन्न-
रूप इति सर्वे भावाः स्वभावेनाजाता एकरूपा यदुताभावस्वभावरूपाः । यथा
घटगृहचेत्वादिषु भिन्नेष्वपि सर्वत्र निरावरणत्वसामान्यादरूपमात्ररूपमाकाशं
भिन्नस्वरूपं न भवति, यथा च भावा यथास्वं सर्वे संस्कृता अनित्या एव, सर्वे
साक्षवा दुःखा एवेत्यादि न भिन्नमेव यः सर्वेषां द्रव्याणां द्रष्टा [सो]ऽपि द्रव्याणां
भेदं व्यवस्थापयितुं न शक्नोति । अत एव

भावस्यैकस्य यो द्रष्टा द्रष्टा सर्वस्य स स्मृतः ।

एकस्य शून्यता यैव सैव सर्वस्य शून्यता ॥

इति पूर्वमुक्तम्¹ । अत एवोक्तं² भगवता

भावानभावानिति यः प्रजानति

स सर्वभावेषु न जातु सज्जते ।

यः सर्वभावेषु न जातु सज्जते

स आनिमित्तं सृशते समाधिम् ॥³

इति ॥ १३ ॥

389

CSV : gz'an yañ | gz'an rtog pa sñon du gtoñ bar gyur pas
kyañ ji skad bśad pañi don khas blañ bar bya ba ñam yañ na
brgal z'iñ brtags pas lan gdab par byaño || ci ste gañ la cuñ zad
eig srid pa de la lan gdab par rigs kyi | gañ gi lta na thams cad
dños po med pa de la brjod par bya ba dañ tshig dañ smra ba po
rnams dañ rtogs par bya⁴ dañ rtogs par byed pa dañ rtogs pa po
rnams rnam thams cad du med pas ji ltar lan gdab par bya |
dehi phyir de la lan ma smras pa ñid do sñam na | gal te de ltar |

= अन्यच्च । परकल्पनायाः पूर्वं त्यागेनापि यथोक्तोऽर्थो वाभ्युपगन्तव्यो-
ऽनुयुक्तपरोक्ष्या परिहारो वा वक्तव्यः । अथ मन्यते—यस्य किञ्चिदपि
सम्भवति युज्यते तस्य परिहारः । यस्य तु सर्वेषां भावानामभावस्तस्य वाच्य-
वचनवक्तृणां प्रतिपाद्यप्रतिपादकप्रतिपत्तृणां च सर्वथाभावात्कथं परिहारो
वक्तव्यः । तस्मान्न परिहार उक्त इति । यद्येवम्— ।

¹ 191 (VIII. 16).

² See MV, pp. 183, 265, 277.

³ This samādhi is not enumerated in MVt. § 21. For āninitta instead of animitta see Ponssin's MV, p. 29, n. 8; p. 123, n. 3; and MVt. p. 28, n. 2.

⁴ X simply rtog pa for rtogs par bya.

med phyir gz'an gyi phyogs la lan |
brjod pa med par grags na ni |
gtan tshigs kyis bzlog rañ phyogs kyañ |
ci yi phyir na sgrub mi hgyur || 14 ||

In *b* V and Vx of CS *min* for *med*.

V abhāvād anyapakṣasya prativācya na cet kila |
mānahīnaḥ svapakṣo'pi kasmāt siddho na jāyate || 14 ||
It cannot be supported. I would offer the following :

नाभावात्परपक्षस्य परिहारः किञ्चीच्यते ।

साध्यते न स्वपक्षोऽपि निवर्त्तते हेतुना कुतः ॥ १४ ॥

CSV : gal te gz'an la thams cad med pas lan mi hdebs na
khyod kyis hthad pa hgañ z'ig gis khyod kyī rañ gi phyogs ston
pa ñid kyī gtan tshigs kyis bzlog pa ci ste mi srgrub || ma grub
pa ni khas blañ bar rigs pa yañ ma yin pas hdi ni yod pa ma
yin no ||

= यदि परस्य सर्वाभावादपरिहारस्त्वया कयापि युक्त्या शून्यता-
हेतुनिराकृतस्तव स्वपक्षः किं न साध्यते । न चासिद्धिरभ्युपगन्तुं युज्यत इति
नेदं भवति ॥ १४ ॥

390

CSV : gañ yañ |

= यच्च — ।

sun hbyin byed pañ gtan tshigs rñed |
sla z'es hjiḡ rten na brjod na |
gz'an gyi phyogs la skyon brjod pa |
ñid du ci yi phyir mi nus || 15 ||

In *b* V omits *sla*, and V and Vx of CS omit *na* after *rten* and
add *yañ* at the end.

V yad duṣṭo'dhigato hetur iti bhāṣāpi laukikī |
yena doṣo'nyapakṣasya vaktum eva na śakyate || 15 ||

I think it cannot be supported. The following may, however,
be suggested here :

सुलभो दूषको हेतुरिति लोकेऽभिधीयते ।

परपक्षस्य दोषः किं वक्तुमीव न शक्यते ॥ १५ ॥

CŚV :

sun ḥbyin byed paḥi gtan tshigs rñed |
sla z'es ḥjig rten na brjod na |

de yañ mi rigs so || gal te sun ḥbyin pa byed paḥi gtan tshigs
yod par ḥgyur na ni deḥi tshe rñed sla baḥi phyir de khyod la yañ
yod pas khyod kyis kyañ |

gz'an gyi phyogs la skyon brjod pa |
ñid du ci yi phyir mi nus ||

khyod kyis gaz'an gyi phyogs la sun ḥbyin pa brjod par mi nus
pas sun ḥbyin par byed paḥi gtan tshigs rñed par mi slaḥo ||°

सुलभो दूषको हेतुरिति लोकाभिधीयते ।

तदपि न युक्तम् । यदि दूषको हेतुः स्यात्तदा सुलभत्वात् तवाप्यतीति
त्वयापि

परपक्षस्य दोषः किं वक्तुमेव न शक्यते ॥

त्वया परपक्षस्य दूषणसुज्ञावयितुं न शक्यत इति दूषको हेतुर्न सुलभः ॥° १५ ॥

391

CŚV : ci ste ḥthad pa med par yañ |

=अथ विनायुपपत्तिम्— ।

yod ces bya ba tsam z'ig gis |
gal te de ñid dños yod na |
med ces bya ba tsam z'ig gis |
med par yañ ni eis mi ḥgyur || 16 ||

V sannāmamātreṇa yadā bhāvaḥ kaścid bhaviṣyati |

abhāvaḥ kim na bhavati so'py asannāmamātrataḥ || 16 ||

I should like to change it :

एकेनास्तौतिमात्रेण भावश्चेत्तत्त्वतो भवेत् ।

नास्तौतिमात्रेणैकेनाभावोऽपि न हि किं भवेत् ॥ १६ ॥²

° Here are three verses introduced as bhagavatā° iti vistaraśa uktam (beam ldan ḥdas kyis° z'es rgyas par gsuñs so||).

² Or

astītimātreṇa yadi bhāvo vidyeta tattvataḥ |
nāstītimātreṇa katham abhāvo'pi bhaven na hi ||

The CŚV appears to support such rendering. But according to the Chinese version the same Tib. text may be translated thus :

sannāmamātreṇaikena syād bhāvas tattvato yadi |
kimasannāmamātreṇaikena bhāvo'pi no bhavet ||

CSV : ji ltar khyod kyi¹ yod do z'es bya baḥi tshig tsam gyis
 dños po ḥdi kho na űid yod do z'es bya ba ḥjog pa de bz'in du
 naḥi med do z'es bya baḥi tshig tsam gyis kyañ don dam par
 dños po yod pa ma yin no z'es bya bar ci ste rnam par mi ḥjog ||
 deḥi phyir yu bu cag gñis kyi gñis su smra ba bsal bas gñis med
 par smra ba spros pa thams cad beos pa ḥdi gz'uñ btsugs par
 ḥgyur ro ||

=यथा तवास्तीति वचनमात्रेणायं भावस्तत्त्वतोऽस्तीति स्थाप्यते एवं
 मम नास्तीतिवचनमात्रेणापि परमार्थतो भावो नास्तीति किं न व्यवस्थाप्यते ।
 तस्मादावयोर्वादद्वयापाकरणात्कृत्रिमसर्वप्रपञ्चोऽद्वयवादोऽयं मध्ये समु-
 च्छितः ॥ १६ ॥

392

CSV : ḥdir smras pa | don dam par dños po med na ni deḥi
 tshe med pa la yod do z'es bya baḥi miñ ḥdir mi ḥgyur ro || yod
 pa ma yin paḥi mo g'sam gyi bu la ni yod do z'es bya baḥi miñ
 ḥdi ru mi ruñ ño || b'sad par bya ste ||

=अत्राह । यदि परमार्थतो भावो न स्यात्तदेवमतः सदिति नाम न
 स्यात् । न ह्यमतो वन्ध्यापुत्रस्य सन्निति नामिह युज्यते । उच्यते—

gañ phyir yod bdog ces miñ btags |
 de phyir med par mi ḥgyur na |
 gañ phyir yod ces miñ byas pa |
 de phyir yod par mi ḥgyur ro || 17 ||

In a V and Vx of CS *mi* for *miñ*, and the former *gtags* for
btags. In c V and Vx of CS *mi* for *min*. For a different reading
 of the last two lines see CSV quoted below.

V sadartho yan na grathitas tenābhāvo na jāyate |
 astīti yasmān na kṛtaṃ tena bhāvo na jāyate || 17 ||

The main defect here lies in V's misreading *mi gtags* for *miñ
 btags*. *btags* is perfect of *ḥdogs pa*, and *miñ ḥdogs* means 'to give a
 name.' *bdog* is to be taken here in the sense of 'to be.' I would
 translate the *kārikā* as follows :

¹ X kyi.

सदिति यत्कृतं नाम तेनासन्नैव जायते ।

सदिति यत्कृतं नाम तेन सन्नैव जायते ॥ १७ ॥

CSV:

gañ phyir yod bdog ces miñ btags |

de phyir med par mi hgyur na |

gal te hdi ltar na |

gañ phyir med ces miñ byas pa |

de phyir yod par mi hgyur ro |

miñ ni miñ can gyi rañ gi |

ño bohi rjes su mi byed do ||

de rnams ni miñ can gyi dños poñi rañ gi ño bo dañ dus

mtshuñs pa yañ ma yin te | de rnams sna rol dañ phyis hdod

pas byed pañi phyir ro || hdi ltar mig legs pa la z'ar ba z'es bya ba

dañ | tshe thuñ ba la tshe riñ po z'es bya ba dañ | choms po¹ la

lhas btsas pa z'es bya ba la sogs pa² don dañ mi mthun pañi miñ

rnams kyañ dmigs pa yin no || deñi phyir |

gañ phyir yod ces miñ byas pa |

deñi phyir yod par mi hgyur ro ||

rnam pa geig tu na hdon pa gz'an yin te |

gañ phyir med mi bdog ces miñ |

btags pa de phyir yod hgyur min ||

gal te yod pa la yod do z'es miñ byas pa las dños po rañ gi ño bo

yod pa ñid du rtog na ni | rigs pas rnam par dpyad pa na yod pa

ma yin pa ñid kyis yod pa ma yin pa la med do z'es miñ btags

pa las yod pa ñid dgag pa cihi phyir mi ñes te | hdi yod pa ñid

du rtog pa ltar med pa ñid du yañ btags par rigs so ||

= सदिति यत्कृतं नाम तेनासन्नैव जायते ।

यद्येवं

यन्नामासदिति कृतं तेन सन्नैव जायते ।

नामानि नामिनो नैव स्वभावमनुकुर्वते ॥

न हि तानि नामिनो भावस्य स्वरूपेण कालेन वा सम्प्रयुक्तानि । पूर्वै

पश्चाच्च तेषामभौष्टत्वात् । तथा हि । सुलोचने काण इति श्रव्यायुषि दीर्घायु-

रिति तस्मिन् देवरक्षित इत्यादीन्यर्थप्रतिकूलानि नामान्युपलभ्यन्ते । तस्मात्

सदिति यत्कृतं नाम तेन सन्नेव जायते ॥

एकधा त्वन्यः पाठः

नैवासदिति यन्नाम कृतं तेन न सद्भवेत् ।

यदि सतः सदिति नामकरणाद्भावः स्वभावेन सन्नेव कल्प्यते युक्त्या विचारे-
ऽसत्वेनासतोऽसदिति नामकरणात्सत्त्वप्रतिषेधः किमिति न निश्चीयते । अस्य
सद्भावकल्पनावदसद्भावोऽपि युक्तं प्रज्ञापयितुम् ॥ १७ ॥

393

CSV : hdir kha cig na re sgra rnams ni don gyi rañ gi ño
bo ston par byed pa ma yin te | gal te ston na ni dehi tshe me
z'es smras na kha htshig par hgyur la | bum pa z'es smras na
kha kheñs par hgyur ro || dehi phyir kho bo cag gi don gyi rañ
gi ño bo la mi reg pañi sgra rnams kyis¹ brjod par bya ba dañ
brjod par byed pañi brda hjig rten pas thams cad yod do z'es
brjod do z'es zer ro || de la brjod par bya ste |

= अत्र केचिदाहुः । शब्दास्तावन्नायं स्वरूपमभिदधति । यद्यभिदधु-
स्तदान्निरूप्य इत्युक्ते मुखप्रदाहो भवेत् । घट इत्युक्ते मुखं पूर्णं भवेत् ।
तस्मादस्माकमर्थस्वरूपास्तर्हिभिः शब्दैर्वाच्यवाचकेन लौकिकेन सङ्केतेन सर्व-
मस्तीत्युच्यते ! अत्रोच्यते— ।

gal te thams cad hjig rten pas |
brjod pas hjig rten pa yod na |
dños gañ de ñid du yod pa |
de ni hjig rten par cis hgyur || 18 ||

V uktatvāt sarvalokena loko yaḍi bhaviṣyati |

tasmād eva hi yo bhāvaḥ sa loko jāyate katham || 18 ||

Evidently V takes *hjig rten pa* in the sense of *loka*, but, in fact, it means *laukika*. There is nothing in the Tib. text for his *tasmād eva hi* in c. I would translate :

कथितं लौकिकेनेति सर्वं चेन्नौकिकं भवेत् ।

को भवेत्तत्त्वतो भावः स केन लौकिको भवेत् ॥ १८ ॥

CSV : gal te dños po yod pañi rañ bz'in can ñid rañ gi ño
bo la mi reg² pañi sgra rnams kyis hjig rten pa brjod ciñ dehi

¹ X kyis.

² X rig.

rañ gi ño bo yod na ni dehi phyir rañ gi ño bos yod pañi phyir
de don dam pa kho nar hgyur gyi | hjig rten pa ni ma yin no ||
ci ste de hjig rten pa ñid du yod pa ñid yin gyi | rañ bz'in gyis
ma yin na ni dehi tshe hjig rten pa de don dam pa ñid du hgrub
cin | don dam pa mthoñ ba las rnal hbyor pa rnams hkhor ba
las grol bar yañ hgyur ro z'es bya bar rigs so ||

=यदि सवस्तुनः सखभावत्वस्वरूपास्तर्हिभिः शब्दैरभिधीयमानं लौकिकं
तत्स्वरूपं भवेत् [तदा] तत् [एव] स्वरूपेण सद्भावात् परमार्थ एव भवेत्
तु लौकिकः । अथ तस्य लौकिकत्वमेवास्ति न सखभावस्तदा तस्य लौकिकस्य
परमार्थत्वमेव सिध्यति । परमार्थदर्शनाच्च योगिनः संसारान्मुच्येरन्निति
युक्तम् ॥ १८ ॥

394

CSV: hdir smras pa | khyod kyis thun moñ du smra mod
kyi | de lta na yañ dños po bsal bas khyod la dños po rnams med
pa ñid du hgyur ro || bśad par bya ste | tshig hdi ni kho boñi
bsam pa las ma h̄das par gnas so || gal te bdag doñs po bkag pa
las yod pa ñid dan̄ hgal ba med pa ñid khas len par hgyur na
ni dehi tshe bgags pas¹ smra ba thams cad sel ba bsgrubs par
ma hgyur te med pa ñid du smra ba śin tu tha chad pa khas
blañs pañi phyir ro z'es bstan pañi phyir bśad pa |

=अत्राह । यद्यपि त्वया सामान्यत उच्यते तथापि भावापाकरणात्
तदाभाव एव भवति । उच्यते । नेदं वचनं मदाशयमतिक्रान्तम् । यदि मम
भावप्रतिषेधादस्तित्वविरुद्धं नास्तित्वमभ्युपगम्यते तदा[वगन्तव्यं] न प्रतिषेधेन
सर्ववादनिराकरणं साध्यते अभाववादस्यातिचुट्टैरभ्युपगमादिति प्रतिपादय-
न्नाह— ।

gal te dños kun med pañi phyir |
med pa ñid du hgyur na ni |
de ltar yin na phyogs rnams kun |
dños po med par mi rigs so || 19 ||

In V and Vx of CS *gyur* for *hgyur* in *b* and *lta* for *ltar* and
dan̄ for *na* in *c*.

¹ X bgag gas.

V asattvāt sarvabhāvānām abhāvo yadi vidyate |
 tathā ca sarvapakṣeṣu bhāvo'san naiva yujyate || 19 ||
 I should like to propose the following :

अभावात्सर्वभावानामभाव एव चेद्भवेत् ।
 सत्येवं सर्वपक्षाणामभावो नैव युज्यते ॥ १९ ॥

395

CŚV : dños po yod na ni de de bkag pas dños po med par
 smra ba hgyur na gañ gi tshe ji skad bśad paḥi tshul gyis dños
 po ñid mi srid pa dehi tshe |

= भावसङ्गावे हि तत्र तन्निषेधादभाववादो भवेत् । यदा तु यथोक्तेन
 न्यायेन भाव एव न सम्भवति तदा— ।

dños po med phyir dños med la |
 srid pa yod par mi hgyur ro |
 dños po med par dños po ni |
 med par ga la hgrub par hgyur || 20 ||

In d Vx of CŚV pa for par.

V abhāvatvād abhāvasya bhavo'stīti na vidyate |
 abhāvatvād asan bhāva iti siddhir bhavet katham || 20 ||
 I think it cannot be accepted, and suggest the following :

भावाभावादभावस्य सम्भावो न भविष्यति ।
 अभावो हि विना भावं कृतः भिन्नो भविष्यति ॥ २० ॥

CŚV :

dños po med phyir dños med la |
 srid pa yod par mi hgyur ro |
 cihi phyir dños po med ce na | dños po med pa med paḥi phyir
 ro || gañ las dños po med pa med ce na | hdi¹ ltar |
 dños po med par dños po ni |
 med par ga la hgrub par hgyur ||
 dños po hjiḡ pa gz'an du hgyur baḥi mtshan ñid can ni dños po
 med paḥo z'es hjiḡ rten smra ba la dños po de yañ nes par dpyad
 pa na yod pa ma yin pas gañ z'ig med pas dños po med par srid
 par hgyur || gañ gi tshe dños po med pa yod pa mi srid pa dehi

¹ X hdir.

tshe dños por rtogs pa dños po med pa la bltos pas de med pa
yin dan dños po med pa med par grub bo ||

=भावाभावादभावस्य सम्भवो न भविष्यति ।

कुतो भावाभाव इति चेत् । अभावाभावात् । कुतोऽभावाभाव इति चेत् । एवम् ।

अभावो हि विना भावं कुतः सिद्धो भविष्यति ॥

भावस्यान्यथात्वस्यो विनाशो ह्यभाव इति लोको उच्यते । स च भाव एकास्तेन
विचारि नास्तीति कस्याभावादभावः सम्भविष्यति । यदाभावो न सम्भवति तदा
भावप्रतीतिरभावस्यैव इति स नास्ति । अभावोऽपि न सिध्यति ॥ २० ॥

396

CSV: hdir smras pa | rgyu med paḥi don la grub pa med
paḥi phyir khyod kyis gdon mi za bar stoṅ pa ṅid du bsgub
pa la gtan tshigs bstan par bya dgos la | gtan tshigs yod pas
kyan dños po thams cad stoṅ pa ṅid ma yin te | gtan tshigs ltar
gz'an yan yod paḥi phyir ro || bśad par bya ste | gal te

=अत्राह । अहेतुकस्य भावस्यासिद्धेरवश्यं त्वया शून्यतासाधनाय हेतुः
प्रदर्शयितव्यः । हेतुसद्भावाच्च न सर्वेषां भावानां शून्यता । हेतुवदन्तेषामपि
सद्भावात् । उच्यते । यदि—

stoṅ pa gtan tshigs las hgyur ba |
de phyir stoṅ par mi hgyur na |
dam beaḥ gtan tshigs las gaz'an,ni |
ma yin des na gtan tshigs med || 21 ||

In a Vxx of CS and CSV *gyur pa* for *hgyur ba*.

V *śūnyam pramāṇato jātam ataḥ śūnyam na vidyate |*
pratijñānyā na pramāṇāt pramāṇam tan na vidyate ||

In *d* evidently *pramāṇām* is misprint for *pramāṇam*. Tib.
gtan tshigs means *hetu* and not *pramāṇa* as V has written. I
would suggest :

शून्यता जायते हेतोर्भवेत्तेन न शून्यता ।

प्रतिज्ञा हेतुतो भान्या तेन हेतुर्न विद्यते ॥ २१ ॥

CSV: rgyuḥi śna rol du stoṅ pa ṅid yod pa ma yin paḥi phyir
la | phyis yod paḥi phyir stoṅ pa ṅid byas par hgyur la | byas

pa ma yin na yañ sgyu mas sprul pañi ban glañ mo¹ ltar bslu
 bar hgyur na | stoñ pa ñid ni ye mtshuñs pañi ño bo yin pañi
 phyir bslu ba yañ ma yin pas stoñ pa ñid rgyus bsgrub par
 bya ba ma yin no || ci ste śes par byed pañi rgyu la bsams nas
 brjod na yañ gtan tshigs mi srid pa ñid do || ji ltar z'e na | hdir
 gtan tshigs hdi dam beaḥ hgaḥ z'ig bsgrub pañi phyir brjod pa
 z'ig na | gal te dam beaḥ² ba de las gtan tsigs de gz'an yin na
 ni | de ltar yin na phyogs kyī chos ma yin pañi phyir dam beaḥ
 bañi don go bar mi byed pas gtan tshigs la dam beaḥ ba las gz'an
 ñid yod pa ma yin no || gan gi tshe gz'an du mi hgyur ba deñi
 tshe gz'an ñid med pañi phyir dam beaḥ bañi rañ gi ño bo bz'in
 du hdi gtan tshigs ma yin pas gtan tshigs med pa ste | deñi
 phyir dños po rñams rañ bz'in med par grub po ||

=हेतोः पूर्वं शून्यता न भवतीति । पश्चाद्भवतीति शून्यतायाः कृतकत्वम् ।
 कृतकं च मायागजप्रपञ्चवद्विसंवादकम् । शून्यता त्वत्तरसामान्यरूपेति न
 विसंवादिकेति शून्यता न हेतुसाध्या । अथ ज्ञापकं हेतुमभिप्रेत्योक्तम् ।
 तथापि हेतुर्न सम्भवति । कथमिति । इह हेतुरिति कस्याश्चित्प्रतिज्ञायाः
 साधकं वचनम् । यदि तस्याः प्रतिज्ञायाः स हेतुस्ततोऽन्यः स्यात् । तथा सति
 पक्षधर्मो न भवतीति प्रतिज्ञातार्थानवगम इति हेतोः प्रतिज्ञाया अन्यत्वं न
 भवेत् । ददान्यो न भवति तदान्यत्वाभावात्प्रतिज्ञायाः स्वरूपवदयं हेतुर्न
 भवतीति हेतुर्न विद्यते । तस्मात्सिद्धं भावानां निःस्वभावत्वम् ॥ २१ ॥

397

CSV : hdir smras pa | gal te gtan tshigs med pas gtan tshigs
 dañ bsgrub par bya ba stoñ pa ñid ma yin par mi hgyur na | ho
 na re z'ig stoñ pa ñid kyī dpe yod la | de yod pas de dañ hdra
 bar dños po gz'an yañ hbyuñ bar hgyur ro || bśad par bya ste |
 dpe de yañ rtog pa na gtan tshigs kyī don dañ ma hbrel ba kho
 na z'ig gam | hbrel ba bz'in rtog grañ | re z'ig gal te hbrel na
 ni gtan tshigs kyī sun hbyin pa ñid kyīs bsal to || ci ste ma hbrel
 na ni deñi tshe de gñis la dam beaḥ bañi don sgrub pañi nus pa
 ñid med pas cuñ zad kyañ mi byed la | de brtags pas ci dgos
 z'es bstan pañi phyir bśad pa |

¹ ban glañ mo = vṛṣabhi. It seems that one should read here glañ po = gaja.

² X bcas,

= अत्राह । यद्यपि हेतोरभावाद्देतुसाध्ययोर्नाशून्यता ननु च शून्यता-
दृष्टान्तस्तावदस्ति । तत्तज्ज्ञावाच्च तद्वदन्येषामपि भावानां भावो भवेत् ।
उच्यते । स चेदृष्टान्तः कल्प्यते हेत्वर्थेनासम्बद्ध एव कल्प्यते सम्बद्धो वा । यदि
तावत्सम्बद्धः । हेतोर्दूषणेनैव निराकरणम् । अथासम्बद्धः । तदा तयोः
प्रतिज्ञातार्थसिद्धयसामर्थ्यादेव न किञ्चिद्विद्यते । [ततश्च] किं तेन कल्पितेनेति
प्रतिपादयन्नाह -- ।

gañ phyir stoñ pañi dpe yod pa |
de ni stoñ par mi hgyur na |
bya rog ji ltar de bz'in du |
bdag kyañ nag ces brjod nus sum || 22 ||

In *d* Vx of CŠV *nas ses* for *nag ces*.

V yasmāc chūnyasya dr̥ṣṭāntas tena śūnyam na jāyate |

kāko yathā tathātmāpi kṛṣṇo vaktum na śakyate || 22 ||

There is nothing in the Tib. text for V's *na* in *d*. I should like to change his restoration slightly :

यदस्ति शून्यदृष्टान्तस्तेन शून्यं न चेद्भवेत् ।

आत्मापि काकवत्कृष्ण इति वक्तुं नु शक्यते ॥

CŠV : gal te gtan tshigs kyi don dan ma h̄brel bañi dpe las don
grub par sems na ni deñi tshe bya rog gi nag poñi¹ dpe bdag kyañ
nag por hgyur ba h̄di ni srid pa yañ ma yin pas dpe mi rigs te |
dños po med pañi phyir ro ||

= यदि हेत्वर्थसम्बद्धाद्दृष्टान्तादर्थसिद्धिर्मेव न तदा काकस्य कृष्णदृष्टान्ते-
नात्मापि कृष्णो भवेत् । न चेदं सन्नादतीति न युज्यते दृष्टान्तो भावाभावात् ॥२२॥

398

gal te gtan tshigs kyañ med la dpe yañ med ciñ dños po
thams cad kyañ med na khyod kyi bstan beos byed pañi tshig²
h̄di don gañ du bsgrub par bya bañi phyir yin | brjod pas bya
ste | gal te nes brtags pa na dños po hgah z'ig gi rañ bz'in dmigs
na ni deñi tshe khas len par byed pa de lta yin dan stoñ pa ñid
du lta ba yañ phyin ci log ñid du hgyur ro z'es bstan pañi phyir
bśad pa |

¹ X pañi.

² X tshigs.

=यदि हेतोरप्यभावे दृष्टान्तोऽपि नास्ति [तदा] सर्वेषामपि भावना-
मभावे तवेदं शास्त्रकारवचनं कस्यार्थस्य साधनाय । उच्यते । यदि नियमेन
परोक्षायां कस्यचिद्भाषस्य स्वभाव उपलभ्येत [तदा] तादृश [एव] अभ्युपगमो
भवेत् । शून्यतादृष्टिस्तु विपरीतैवेति प्रतिपादयन्नाह— ।

gal te rañ bz'in gyis dños yod |
ston mthon yon tan ci z'ig yod |
rtog pas mthon ba hchiñ ba ste |
de ni hdi ru hgag par bya || 23 ||

In *b* Vx of CS *mi* for *ci*. V and Vx of CS *rtogs* for *rtog* in *c*
and *dgag* for *hgag* in *d*.

V svabhāvataś ced bhāvo'sti śūnyadrṣṭyā hi ko guṇaḥ |
drṣṭo vibandho jñānena tad evātra niruddhyate || 23 ||

I should like to offer the following :

को गुणः शून्यतादृष्ट्या स्वाच्छेद्भावः स्वभावतः ।

बन्धः कल्पनया दृष्टेः सैवेह प्रतिषिध्यते ॥ २३ ॥

CSV :

gal te rañ bz'in gyis dños yod |
ston mthon yon tan ci z'ig yod |

ston pa ñid ñe bar bstan pa ni de kho na ñid bstan par bya bañi
phyir yin la | de kho na ñid kyañ rañ bz'in dan ño bo yin no || gal
te dños po hgag z'ig la yod na ni deñi tshe de ñid don dam pa
yin pas grol ba don du gñer ba la de mthon ba kho na mdzes kyi
ston pa ñid mthon ba ni ma yin no || de ni deñi tshe yon ton
du mi hgyur ba hbañ z'ig tu ma zad kyi skur ba hdebs pa la z'ugs
pañi phyir skyon ñid dv hgyur ro || gañ gi tshe dños po rañ bz'in
med pa rnams phyin ci log las rañ bz'in dan beas pa ñid du snañ
ba na hjig rten gyi mñon par z'en pañi hgyur z'in | dños por
lhag par z'en pañi rgyu can las dan ñon moñs pa las skye bañi
rgyun skye bañi phyir de las hkhor bar hjug par hgyur ba deñi
tshe dños po rañ bz'in med pa rnams rañ bz'in med pa ñid du
mñon par gsal bar byed pañi bstan beos hdis sgro hdogs pa dan
skur ba hdebs pa spañs pañi sgo nas rañ bz'in med pa ñid ston
z'in || hjig rten yañ dños po rnams kyi rañ bz'in med pa ñid bton

nas gzugs brñan dañ sprul pa dañ sgyu ma la sogs pa ltar dños
po rnams la mñon par z'en pa na dños po la mñon par z'en pañi
rgyu can las dañ ñon moñs pa zad pas hdod chags la sogs pañi
hchiñ ba mthah dag chad pa las ñes par grol bar hgyur ro || deñi
phyir bstan beos hdis dños po rnams rañ bz'in gz'i med pa tsam
z'ig ston to || beom ldan hñas kyis

chos thams cad ni stoñ pa ste | rañ bz'in med pañi tshul
gyis so || chos thams cad mtshan ma med pa ste | mtsan ma med
pa ñe bar gzuñ nas so || chos thams cad smon pa med pa ste | mi
smon pa yi tshul gyis so || chos thams cad ni rañ bz'in gyis hod
gsal ba ste | śes rab kyi pha rol tu phyin pa yoñs su dag pas so
z'es bya ba dañ |

de bz'in du |

gañ z'ig rkyen las kyes pa de ma skyes |
de la skye ba rañ bz'in yod ma yin |
rkyen la rag las gañ de stoñ par bśad |
gañ z'ig stoñ ñid śes de bag yod yin |

z'es ji skad gsuñs pa lta buho ||

yañ hdir rten ciñ hbrel bar hbyuñ ba la bsñon pa ni ma
yin no || z'es bśad pa |

rtog pas mthoñ ba hchiñ ba ste |
de ni hdi ru hgag par bya ||

rtog pa ni yañ dag pa ma yin pañi rañ bz'in gyi don sgro hdogs
pa ste | deñi sgo nas sems can rnams beings par dmigs nas hñhor
bañi sdug bsñal bead par bya bañi phyir don de bzlog par bya
bañi phyir thugs rje chen po mñah z'in sems can gyi sdug bsñal
gyis sdug bsñal bañi de bz'in gśegs pa rnams dañ | byañ chub
sems depaḥ rnams rten ciñ hbrel bar byuñ ba dañ hgal ba dños
po rnams rañ bz'in med pa tsam z'ig ston par mdzad de || de
ltar na hdi ni mdor bsdus na sañs rgyas kyi gsuñ gi don yin no
z'es slop dpon gyis¹ bstan beos hdis rnam par bśad do ||°

= को शुणः शून्यतादृष्ट्या स्वाचेद्भावः स्वभावतः ।

शून्यतोपदेशो हि तत्त्वप्रतिपादनाय । तत्त्वं च स्वभावः स्वरूपम् । यदि कस्य-

¹ X gyi.

चिद्भावस्य सद्भावः स्यात्तदा तत्त्वं परमार्थो भवेदिति लोचप्रार्थिनस्तद्दर्शनमेव
शोभनं न तु शून्यतादर्शनम् । स हि तदा न गुणोऽपि तु केवलमेवापवाद-
प्रवृत्तत्वाद्दोष एव । यदा निःस्वभावानां भावानां विपर्ययेन सस्वभावत्वं दृश्यते
तदा लोकस्याभिनिवेशहेतुर्भवति । भावाध्यवसायहेतुककर्मलेशतो जन्म-
प्रबन्धोत्पादेन ततः संसारप्रवेशः । तदा निःस्वभावानां भावानां निःस्वभावत्व-
प्रकाशकं शास्त्रमिदमारीपापवादप्रहाणद्वारा निःस्वभावत्वं दर्शयति । लोकोऽपि
भावानां निःस्वभावत्वमभ्यस्य प्रतिबिम्बनिर्माणमायादिष्विव भावाभिनिवेशे
तद्हेतुककर्मलेशचयाद्रागादिसकलबन्धच्छेदेन विमुक्तो भवति । तस्माच्छास्त्रमिदं
भावानां निर्मूलस्वभावत्वमात्रं दर्शयति । यथोक्तं भगवता—

शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभावयोगिन । निर्निर्मिताः सर्वधर्मा अप्रणिधान-
योगिन । प्रकृतिप्रभास्वराः सर्वधर्माः प्रज्ञापरिमितापरिशुद्धेति ॥¹

एवम्

यः प्रत्ययेर्जायति स ह्यजातो

न तस्य उत्पादु सभावतोऽस्ति ।

यः प्रत्ययाधौ न स शून्य उक्तो

यः शून्यतां जानति सोऽप्रमत्तः ॥² इति ।

अपि चेह प्रतीत्यसमुत्पादस्य³ नासम्भव इत्याह

बन्धः कल्पनया दृष्टेः सैवेह प्रतिषिध्यते ॥

कल्पना ह्यभूतस्वभावमर्थमारोपयति । तेन सत्त्वानां बन्धमुपलभ्य संसार-
दुःखच्छेदाय तमर्थं निवर्तयितुं महाकारुणिकाः सत्त्वदुःखदुःखितास्तथागता
बोधिसत्त्वाश्च प्रतीत्यसमुत्पादाविरुद्धं भावानां निःस्वभावत्वमात्रं दर्शयन्ति ।
एवमिदं समाप्तो बुद्धवचनार्थ इत्याचार्येणानेन शास्त्रेण व्याख्यातम् ॥ २३ ॥

399

CSV: gañ dag ji ltar gnas pañi gsum rab kyi don ji lta ba
bz'in ma rtogs pas na dños po kha cig dños po yod bdag kha cig
dños po med par yon's su gsal bar byed pa de dag gi rtog pa dañ
phyin ci log pa ñid du bstan pañi phyir bsad pa |

¹ See *Astasāhasrikā Prajñāpāramitā* (Bib. Ind.) p. 405; MV (with Poussin's notes), pp. 238, 278, 444, 504.

² *Anavataptahradāpasamkramanāsūtra* quoted in MV, pp. 239, 491, 500, 504; BCP, p. 355; *Suhāṣitasamgraha*, p. 21 (with wrong readings in b).

³ The meaning of the Tib. word bsñon is not here quite clear to me, bsñon can = mi sñid pa, as says S. C. Das in his dictionary.

=ये तु यथावस्थितप्रवचनार्थस्य यथावदनवबोधेन कञ्चित्त्वा वास्तव-
रूपं कञ्चित्त्वावास्तवं परिदीपयन्ति तेषां कल्पनां विपर्ययं च प्रदर्शयन्नाह— ।

gcig yod gcig med ces bya ba |
de ñid min hjiḡ rten paḥaṇ min |
des na ḥdi yod ḥdi ces med |
brjod pa ñid du nus ma yin || 24

In b Vx of CSV *mi* for *min*.

V sad ekam ekam nāmāst tattvaṃ loko'pi naiva yat |
tenedaṃ sad asad veti vaktum eva na śakyate || 24 ||

This should be changed and the following may be proposed :

एकं सदसदेकं च नेदं तत्त्वं न लौकिकम् ।
तेनेदं सदिदमसत्तुमेव न शक्यते ॥ २४ ॥

CSV : gaṇ gi tshe hjiḡ rten paḥi dños po bśad par ḥdod pa dehi
tshe phyi naṇ gi don gyi dbye bas phuṇ po lña char yaṇ hjiḡ
rten paḥi rtog pa tśad mar byas te khas blaṇ bar bya la | gaṇ
gi tshe hjiḡ rten las ḥdas paḥi de kho na ñid rnam par bśad paḥi
ḥdod pa dehi tshe ni hphags paḥi ye śes la bltos nas phuṇ po
lña char yaṇ raṇ bz'in gyi stoṇ par bśad par byaḥo || de las gz'an
du gaṇ ruṇ gcig ḥdod ciṇ gaṇ ruṇ mi ḥdod paḥi rgol bas ni de
kho na ñid daṇ hjiḡ rten pa yaṇ bśad par mi hgyur ro || gaṇ gis
ḥdi de ltar yin pa |

des na ḥdi yod ḥdi ces med |
brjod pa ñid du nus ma yin ||

gal te sems daṇ sems las byuṇ ba rnams yod na ni dehi tshe bum
pa daṇ snam bu la sogs pa rnams kyaṇ yod de hjiḡ rten mthaḥ
dag la grags paḥi phyir ro || ci ste bum pa daṇ snam bu la sogs pa
de rnams ram par dpyad pa na med na ni dehi tshe sems daṇ
sams las byuṇ ba rnams kyaṇ med par hgyur te | gñi ga yaṇ
rigs pa daṇ bral baḥi phyir ro || de ltar na ḥdi yod la ḥdi ni med
do z'es bya bar

brjod pa ñid du mi nus so ||

=यदा लौकिकी भावो वस्तुमिष्यते तदा बाह्याध्यात्मिकभेदेन स्कन्ध-
पञ्चकमपि लौकिकीं कल्पनां प्रमाणं कृत्वाभ्युपगन्तव्यम् । यदा तु लोकोत्तरं
तत्त्वं व्याख्यातमिष्यते तदायज्ञानमपेक्ष्य स्कन्धपञ्चकमपि स्वभावशून्यं व्याख्येयम् ।

ततोऽन्यत्र यद्युक्तमिष्यते यच्च युक्तं नेष्यते वादिना [तत्] तत्त्वं लौकिकं वा
नेष्यते । येनैतेदेवं

तेनेदं सदिदमसङ्गमेव न शक्यते ॥

यदि चित्तचेतसिकानि स्युस्तदा घटपटादयोऽपि स्युः सकललोकप्रसिद्धेः । अथ
ते घटपटादयो विचारे न स्युस्तदा चित्तचेतसिकान्यपि न स्युः सम्योरपि
युक्तिविरहात् । एवं सतीदं सदिदमसदिति

वक्तुमेव न शक्यते ॥ २४ ॥

400

CSV : hdir smras pa | bdag gis khyod la lan gdab par mi nus
mod kyī | de ltar na yañ gañ dag khyod la lan hdebs par hgyur
ba | de bz'in gśegs pañi bstan pa la mñon par brtson pa dag
hgyur bar hgyur ro || bśad par bya ste | khyod kyī re ba hdi ni
brdzun pa z'ig ste | hdi ltar |

= अत्राह । यद्यपि मया तव परिहारः कर्तुं न शक्यते तथापि करि-
ष्यन्ति केचित्तव परिहारम् । उल्लिखन्ति हि तयागतशासनेऽभियुक्ताः ।
उच्यते । मिथ्येयं तवाशा । तथा हि— ।

yod dañ med dañ yod med z'es |

gañ la phyogs ni yod min pa |

de la yun ni riñ po nañan |

klañ ka brjod pa nus ma yin || 25 ||

rnañ hbyor spyod pa bz'i brgya pa las slob dpon dañ | slop ma
rnam par gtan la dbab pa bstan pa ste | rab tu byed pa beu
drug paño ||

* सदसत्सदसच्चेति यस्य पक्षो न विद्यते ।

उपालम्भश्चिरेणापि तस्य वक्तुं न शक्यते ॥ २५ ॥¹

॥ योगाचारचतुःशतके गुरुशिष्यविनिर्णयसन्दर्भेण षोडशं प्रकरणम् ॥ १६ ॥

CSV : phyogs yons su hdzin pa yod na ni rnam pa gz'an du
bsgrubs pa las de ltañan dus ches yun riñ ba z'ig gis de la sun
hbyin pa srid na | gañ la yod pa dañ med pa dañ gñi gañi phyogs
spans pas | ² phyogs yons su hdzin pa ñid yod pa ma yin pa

¹ Quoted in MV, p. 16; Subhāṣitasamgraha, p. 27. In the latter the kārikā
is wrongly attributed to Nāgārjuna. See Muśson, 1900, 2, p. 240.

² X adds here gañ la which seems not to be required.

de la ni yod pa dan med pa gñi gahi phyogs spañs pas dus yun
 riñ pos kyañ sun hbyin pa brjod par mi nus pa ñid do || nam
 khañi gzugs can ñid da lta mi srid pas dus yun riñ pos kyañ srid
 par bya bar mi nus pa de bz'in du rgol ba dag gis¹ kyañ dehi
 rten phyogs gsum ga yañ mi srid pas stoñ pa ñid du smra bañi
 sun hbyin pa yun riñ pos kyañ brjod par mi nus te | mkhas pas
 stoñ pa ñid du smra ba la sun hbyin pa nam mkhañi ri mo dan
 leags kyi² gzugs³ pañi gzir ba dan hdra bar khoñ du chud par
 byaño || yañ ji ltar nam mkhañi ñi mañi hōd zer gyi tshogs kyis
 bsal z'in z'ig par gyur pañi mun pa rñams kyis⁴ dus yun rin pos
 kyañ ñi mañi hōd zer gyi tshogs gsal ba mog mog por bya bar mi
 nus pa de bz'in du zab ciñ rgya che ba⁵ basm gyis mi khyab
 pañi rten ciñ hñrel bar hbyuñ ba bsgoms pas rtogs pañi ñi mañi
 hōd zer gyis rgol ba mthah dag gi gz'uñ lugs kyi mun pa rñams
 bsal ba yañ yin no z'es bya bar khoñ du chud par byaño || yañ
 bśad pa | ji ltar hdi ni ñi mañi hōd zer mtshuñs pa med pa yis
 dus yun riñ bar mun pañi tshogs chen hzoms śiñ hzoms hgyur
 ltar | de bz'in hgro bañi don byed gñis su med pañi ñi ma yañ ||
 yod dan med pa la sogs gz'un lugs mun pa hzoms byed yin ||

rtog geñi gz'uñ lugs mun pas bkab pa yi |

blo yi mig hdi da ltar phye byas nas |

bsod nams gañ thob de yis skye bo hdi |

yoñs kyis de ñid blo mig gis mthoñ śog ||

slob dpon hphags pa lhañi z'al śña nas kyi byañ chub sems
 dpañi rñal hbyor spyod pa bz'i brgya pa las | slob dpon dan slob
 ma rñam par gtan la dbab pa sgom pa bstan pa z'es bya ba ste |
 rab tu byed pa bcu drug pañi hñrel baño ||

bz'i brgya pañi hñrel ba slob dpon zla ba grags pañi z'al śña
 nas kyis mdzad pa rdzogs so ||

=सति हि पक्षपरिग्रहेऽन्यथासिद्धे^६मैहता कालेन चिरिण तस्य दूषणं
 सम्भवति । यस्य तु सदसदुभयपक्षप्रहाणेन पक्षपरिग्रह एव नास्ति तस्य सदसदु-
 भयपक्षप्रहाणाच्चिरिणापि दूषणं वक्तुं न शक्यते । आकाशस्य रूपवत्त्वं साम्प्रतं

¹ X gi.

² X kyis.

³ X gz'us.

⁴ X la for ba.

⁵ X kyi.

⁶ As unnecessary de ltañ of the text is left out untranslated.

न सम्भवतीति चिरेणापि कालेन सम्भावयितुं न शक्यते । एवं वादिभि-
रपि तदाश्रयपक्षत्रयासम्भावाच्छून्यतावाददूषणं चिरेणापि वक्तुं न शक्यते ।
पण्डितैर्हि शून्यतावाददूषणमाकाशचित्रायःप्रतिभयोरिति वदवगन्तव्यम् । यथा
नभसि सूर्यकिरणसमूहेन निरस्तैस्तिमिरैश्चिरेणापि कालेन स श्यामीकर्तुं
न शक्यते एवं गम्भीरोदाराचिन्त्यप्रतीत्यसमुत्पादभावनावगमसूर्यकिरणेन
सकलवादिसमयतिमिराणि निरस्तन्त इत्यवगन्तव्यम् । अपि चोच्यते ।
यथेहासदृशः सूर्यश्चिरं महान्तं तिमिरसमूहमुन्मूलयन्मुन्मूलयत्येवं जगदर्थ-
कराद्वयसूर्योऽपि सदसदादिसमयतिमिरमुन्मूलयति ।

तार्किकसमयतमोवृत्तबुद्धेश्चक्षुरधुनेदमुन्मूलयति ।

लब्धैः पुण्यैः पूर्णं पश्यतु तत्त्वं जनोऽत्र धीनित्रः ॥ २५ ॥

आचार्यार्यदेवपादीये बोधिसत्त्वयोगाचारि चतुःशतके गुरुशिष्यविनिर्णय-
भावनासन्दर्शननामकस्य षोडशप्रकरणस्य वृत्तिः ।

॥ चतुःशतकवृत्तिराचार्यचन्द्रकीर्त्तिपादकृता सम्पूर्णा ॥

ADDITIONS AND CORRECTIONS

The two successive figures refer to the page and the line respectively.

- 3.12. *Add* रागाद्यसिद्धि before प्रतिपा°.
 4.14. *Read* 4 for 3.
 5.13. *Add* In a Vx of CSV *du* for *du*.
 9.14. *Read* प्रवृत्ते- for प्रवृत्त-.
 11. 9. Should one read *yod* for *med* ?
 — 21. *Read* 12 for 11.
 12. 8. *Add* In c Vx of CSV *la* for *las*.
 15.17. *Read* and for ann.
 — 28. *Read* śīla for ila.
 20. 7. *Read* एवं भिच्चव आदरः क्रियते for भिच्चवस्तद्दर्शनेन कृत
 आदरः । and विपाककामिन for विपाकस्य कामिन ।
 — 28. *Read* निन्दान्या तु for निन्दान्यत्र
 21.11. *After* bz'in no || *add* :

gañ gi tshe bcom ldan ḥdas śā kya thub pas bā rā na sīr khyod
 ma ḥoñs paḥi dus na de bz'in gśegs pa dgra bcom pa yañ dag
 par rdzogs paḥi sañs rgyas byams a z'es bya bar ḥgyur la | yañ
 deḥi tshe ḥkhor los sgyur baḥi rgyal po duñ z'es bya ba ḥbyuñ
 bar ḥgyur z'in | der groñ khyer ḥdi ñid du khyod bz'ugs pa dañ
 yoñs su mya ñan las ḥdus pa la mehod pa chen po byas te rab
 tu byuñ nas dgra bcom pa ñid kyis yoñs mya ñan las ḥdus par
 ḥgyur ro z'es byañ chub sems dpaḥ mi pham pa z'es bya ba luñ
 bstan par mdzad pa dañ |

- 25. For सर्वज्ञै° कामयसे जङ्गः *read* :

सर्वज्ञैर्धर्मेषु हेयेषु किं पुनरधर्माणां कथनेन । उक्तत्वात् । विमुक्तिमुख-
 कामस्य कश्चिदपि रागो न ज्ञायते । तच्च निरवशेषरागच्छेदनेन प्राप्यमिति ।
 अजितसूत्रवत् । यदा भगवाञ्छाक्यमुनिर्वाराणस्यां [तदा] त्वमनागते काले
 तथागतोऽहं सत्यक्सम्बुद्धो मैत्रेयो भविष्यसि । अपि च तदा चक्रवर्ती राजा
 शङ्खो नाम भविष्यति । तस्मिन्नेव नगरे परिनिर्वाणे महास्तमादरं कृत्वा
 प्रव्रज्याहस्त्वेन परिनिवृतो भविष्यसि । बोधिसत्त्वोऽजितो नाम देशनां करिष्यति ।
 ततस्तत्परिवारमध्येऽजितो नाम भिक्षुर्भविष्यति । स हन्ताहं चतुर्दोषेश्वर-
 स्रक्वर्त्ती शङ्खो भवेयमिति प्रणिधानं विधाय भगवतैवं दुःखं वारयितव्यमिति
 प्रव्रज्य त्वं दुःखमेव कामयसे जङ्गः

22.29. *Add* the following note on this kārīka, 193 (=VIII. 18): The original is found in SS, p. 11:

sūnyatā puṇyakāmena vaktavyā naiva sarvadā |
nanu prayuktam asthāne jāyate viṣam auśadham ||

24. 8. This kārīkā, 194 (=VIII. 19) is quoted in MV, p. 370.

See JA, 1902, II, p. 257.

25. 8. *Read* 372 *for* 272.

28.10. *Read* tan *for* ton.

30. 4. This kārīkā is quoted also in MV of Buddhapālita, Tib. text (BB), p. 10, with a wrong reading, i.e. *dr̥ṣṭānta* (*dpe*) *for* *dr̥ṣṭo'nto*.

33. 1. *Read* अस्तिता *for* अस्थिता.

41.13. *Read* Itar *for* bar (?).

62.27. *Read* dañ *for* dan.

69. 7. *Read* नास्त्यहं *for* नास्माहं.

78.25. *Read* स्यात्पुरुषः *for* स्यामुरुषः.

96.30. In *a*, *b*, and *c* of this kārīkā Vx of CSV *hgyur* *for* *gyur*.

97. 5. *Read* sattāyām *for* sttāyām.

100. 2. *Read* हि विनश्यन्ति *for* [ते] निरुध्यन्ते.

115.21. *Read* अकृतो *for* अकृतको.

158. 4. *Read* सौगताना- *for* सौगताता-.

165.23. *Read* २५ *for* २६.

182.31. The X of India Office clearly reads *mtshuñs*.

183.32, note 2. *Read* seem *for* seems.

199.15. *Read* १ *for* ६.

202. 6. *Read* द्वयोः *for* द्वयोः.

211.16. *Read* वायु° *for* वायु°.

215.11. *Read* निरा° *for* तिरा°.

— 18. *Read* °सच्चेति *for* °सच्चेति.

— 20. *Read* एतेष्वे क° *for* एतेष्व°.

227. 4. *Read* २३ *for* २२.

236.32. *Add* at the end 8 ||

251. 4. *Read* वन्ध्या *for* नन्ध्या.

254. 1. *Read* [367 *for* [354

255. 1. *Read* [368 *for* [358.

INDEXES

The figures in the first two Indexes refer to the kārīkās and in others to the pages.

I

SANSKRIT KARIKĀS

*अकुर्वीषस्य निर्वीर्यं	...	...	186	अहिंसा नित्यं आत्मा च	...	...	231
अग्निहव्यः कथं नु स्यात्	...	...	384	*आकाशादीनि कल्पान्ते	...	...	205
*अग्निरेव भवत्युष्णम्	...	...	341	आत्मनश्चेत्सचित्तस्य	...	...	233
*अनातो जात इत्येव	...	...	371	आत्मा यदि भवेन्नोचे	...	...	223
अपीरंशोऽस्ति नास्तीति	...	...	305	आदिमध्यावसानानां	...	...	355
अपारंशस्य यत्स्थानं	...	...	214	आदिर्न विद्यते यस्य	...	...	217
*अक्षितोयं शिथिलारं	...	...	288	*आमोक्षाद् यस्य धर्मस्य	...	...	181
अनागते घटे वर्त-	...	...	251	*आयत्तं यस्य भावस्य	...	...	326
अनागतोऽस्त्यतीतोऽस्ति	...	...	254	*आवनाशाच्चलं नाम	...	...	236
*अनित्यं कृतकं दृष्टा	...	...	204	*इत्थनं यद्यशोर्नास्ति	...	...	343
आनत्यन्तं सद्धिता	...	...	274	*इह यद्यपि तत्त्वज्ञो	...	...	197
*अनित्ये सति सत्कार्ये	...	...	263	उक्तो भवो भवोपायः	...	...	277
*अनित्यी वर्तमानोऽयम्	...	...	258	उच्छेदश्चेदनिवृत्त्य	...	...	247
*अनित्यतोऽप्यजातास्तु	...	...	372	उच्यते स्वर्गकामेभ्यो	...	...	192
अपचः पचरूपः स्यात्	...	...	383	उत्पन्नः शाश्वताद्वावात्	...	...	211
*अप्रतोल्यास्तिता नास्ति	...	...	202	उत्पन्नस्यागतितर्नास्ति	...	...	360
अप्रयत्नेन मोक्षः स्यात्	...	...	264	*उत्पादस्थितमङ्गानां	...	...	361
अभावात्सर्वभावानाम्	...	...	394	उत्पादादिषु सर्वेषु	...	...	362
अभावे परभावस्य	...	...	356	*उद्देशो यस्य नास्तीह	...	...	187
अभावे सर्वभावानाम्	...	...	383	उपायाहन्त्यनात्रन्याद्	...	...	220
*अभिभूतोऽपि यत्पुण्यः	...	...	343	एकं सदसदिकं च	...	...	399
*अस्मात्तत्त्वनिर्माण-	...	...	325	एकान्तेनैव बालानां	...	...	284
अपुण्येन विना शून्यं	...	...	382	एकोनास्तीतिमात्रेण	...	...	391
असदन्ते जायते चेत्	...	...	351	*एकां यदि घटो नैष्टो	...	...	329
अस्ति यन्न परीक्षायात्	...	...	880	*एतेनैव विचारिण्य	...	...	302
अस्तिन्यनेऽल्पपुण्यस्य	...	...	180	कठिना दृश्यते भूमिः	...	...	309
*अस्य धर्मस्य नास्तीऽपि	...	...	289	कथितं लोकिकेनैति	...	...	393
अङ्गकारीऽसतः श्रेष्ठान्	...	...	287	*कारणं व्यासते निध्या	...	...	235

*कर्म' नाम विज्ञानम्	...	241	*तत्रैव रज्यते कथित्	...	177
कस्यचित्स्थेन' चक्षार्थम्	...	179	तत्त्वता नैरात्म्यमिति	...	292
*कारणं विकृतिं गच्छन्	...	209	वाची नारभ्यतेऽदृष्टे	...	283
*कारणव्यतिरेकेण	...	375	*तस्य तस्यैकता नास्ति	...	344
*किं करिष्यति स त्यागं	...	279	दुर्बला नित्यता यत	...	271
*किं कारिष्यास्यस्तर्धम्	...	184	*दुःखाभिभूता दृश्यन्ते	...	188
*केनचिद्दे तुना गन्तुम्	...	376	*दृश्यतेऽनागतौ भावः	...	261
को गुणः शून्यतादृष्टा	...	394	दृश्यते सर्वगः कैश्चित्	...	243
क्रियावाञ्छाशक्तौ नास्ति	...	242	*दिष्टविकृतिं याति	...	229
क्षेत्रः कर्मविपाकेण	...	297	द्रष्टव्यत्वं जातं न	...	310
*गतेन न गुणः कथित्	...	314	*धर्म समासतौऽर्चिषां	...	298
*गृहीयः द्युतं चक्षुः	...	315	*धर्मो यद्युक्ततौऽप्यस्ति	...	262
ग्रहणं पूर्वभागेण	...	216	न दृष्टो दृश्यते भावश्च	...	275
ग्राह्योऽन्यतोऽपि युक्तोऽर्थः	...	300	*न भावाज्जायते भावो	...	364
*घटस्य कारणं नास्ति	...	337	नरंशु प्रतिकूलिषु	...	176
*घटस्य न भवेदेक्यम्	...	332	*न वक्ता जायते केन	...	318
*घटस्यावयवो रूपं	...	334	*न विना हितुना भावो	...	203
*घटः कारणतः सिद्धः	...	338	नष्टः फलिन यद्देतुम्	...	218
*चक्षुः प्रतीत्य रूपश्च	...	323	*न क्षयार्थवतो नाम	...	333
*चक्षुषोऽस्ति न विज्ञानम्	...	317	*नान्यथा भावया त्वेच्छः	...	194
*क्षितनाशानुरन्त्यत	...	237	नाभावात्परपक्षस्य	...	389
*क्षेत्य' च मनीमात्रे	...	238	*मायूय' गन्तव्यदृष्टम्	...	182
जातिसदा न भवति	...	353	*नासौप्राग जायमानोऽपि	...	373
जातिस्वरणसङ्गावात्	...	232	निष्कटस्थीच्यते दानं	...	189
*जातो यदा तदा नास्ति	...	370	रुषु दुःखादिसुक्तेशु	...	224
जानाति य इमं धर्मम्	...	291	नैव जीर्णं पूर्वजातम्	...	354
*जायतेऽस्तीति निषेद्धी	...	374	*परस्त्वैति किं नाहम्	...	239
*जायमानगिरोक्षेण	...	369	*पश्येच्चक्षुरादूरे	...	313
जायमानात्मना कार्यो	...	367	पूर्वं पश्चाच्च युगपद	...	357
*जायमानार्थजातत्वात्	...	366	प्रतीत्य दृश्यो यस्य	...	348
जीवः सुखादिमात्राणा	...	234	*प्रदर्शिन न सर्वस्मिन्	...	206
ज्ञानं प्रत्ययैकत्वात्	...	312	*प्राप्तश्च दृष्टकृतं शब्दः	...	319
ज्ञानेन बोधकाक्षे स्यात्	...	222	फलम नाश्वते हितुम्	...	352
ज्ञानेन तत्त्व भावक	...	354	ज्ञानायानां यथा धर्मः	...	295

बीजं भवस्य विज्ञानं	...	350	*यावद्द्रव्यं यदा रूपम्	...	330
बीजभूताननर्थस्य	...	293	*यावन्न श्रूयते शब्दस्य	...	320
*बुद्धीक्षेपु परोक्षेषु	...	280	*विषां गुणानां कर्तृत्वम्	...	240
भवेत्सर्वेषु भावेषु	...	272	रूपदर्शननिर्मुक्तं	...	308
भवेदात्मि चेन्नैव	...	245	*रूपस्यद्रसादिभ्यो	...	336
भवेज्जातोऽनागतश्चेद	...	256	*रूपस्यैव घटी नैक्यम्	...	327
भावदर्शनतो भावा-	...	385	रूपस्यैव कीवलस्य	...	304
भावस्य नास्पर्शवतः	...	230	*रूपादिव्यतिरिक्तेषु	...	340
*भावस्यैकस्य यो द्रष्टा	...	191	स्तस्य चेत्येकचणादन्यत्	...	363
भावानां परिणामोऽपि	...	266	*लक्षणेनापि लक्ष्यस्य	...	331
भावाभावादभावस्य	...	395	*लोकोऽयं येन दृष्टुं	...	281
*भावास्तयो न सन्त्यन्ये	...	345	*लौकिकी देशना यत्र	...	183
भावो नैव भवेद्भावी	...	365	*वरं लौकिकमिवेदं	...	225
भिन्ने भावादित्यल्ले	...	270	वर्णादन्यत्स्थानं चेत्	...	307
भौतिककर्माच्च कर्णस्य	...	311	वर्तमानस्य भावस्य	...	359
*मनसा गृह्यते योऽर्थः	...	322	*वादस्य हि कृते धर्मो	...	290
मुक्तो यदि भवेन्नैव	...	246	वारणं परपक्षस्य	...	379
यथाशौरपि सद्भावो	...	386	*वारणं प्रायपुण्यस्य	...	190
*यथा बीजस्य दृष्टोऽन्तो	...	200	*विघ्नं तत्त्वस्य यः कुर्याद्	...	285
यथाहि कृतका बीजात्	...	249	विज्ञानाति यथा नार्थ-	...	268
यदस्ति शून्यदृष्टान्तात्	...	397	विद्यायहणतः श्रद्धा	...	296
*यदा न किञ्चिदाश्रये	...	324	*विना कल्पनयाकित्वं	...	178
*यदा वक्ताऽस्ति वाच्यं च	...	377	*विनापि कल्पना भङ्गाद्	...	257
*यदा सर्वेषु भूतेषु	...	227	विना फलेन भावानां	...	349
यदि हृष्टेन रूपेण	...	303	विना फलेन यद्धेतोर्	...	208
यदि नित्यमनित्यत्वं	...	273	*वियुक्तमिन्द्रियैश्चितं	...	321
यदि शून्यस्य दोषेण	...	378	*वैलक्षण्यं हयोर्दृष्ट्वा	...	328
यद्यतोऽनागतयोः	...	252	व्यर्षकस्य शून्यहेतुर्	...	381
*यत्सत्तामा समानात्मा	...	228	शङ्कुष्टी बुद्धिमानर्थो	...	276
*यस्याप्रवर्तते भावस्य	...	250	शास्त्रे रचेलकोविधिः	...	294
यस्यादनागतो भावः	...	253	शास्त्रस्य कुतो भावा	...	244
*यस्मिन् भावे प्रवृत्तिश्च	...	207	शास्त्रतं कारणं यस्य	...	210
यस्य पूर्वः प्रदेशोऽस्ति	...	215	*शीलादपि वरं स्वस्यो	...	286
*यः पश्चाज्जायते भावः	...	259	शून्यता जायते हेतोर्	...	396

श्रुता पुण्यकामिन	...	193	*सर्वेषामपि रूपाणां	...	335
*श्रुता शरीरनैर्गुणं	...	199	सर्वोऽप्यवयवो भूत्वा	...	306
संज्ञेयौ शाश्वतो भावो	...	219	सुखभो दूषको हेतुर्	...	390
*सदसत्सदसच्चेति	...	195, 346, 400	स्वत्वाः सन्ति न निर्वाण्ये	...	221
सदिति यत्कृतं नाम	...	392	*सम्भादौ नाम लङ्कारो	...	265
*सद्भावेऽप्यात्मनी रूप-	...	248	स्थितिर्यदि भवेत्काले	...	269
सद्भावेऽप्यस्य कस्य स्यात्	...	387	स्थितिं विना कुतो भावो	...	267
सन्तानद्वष्टिदोषे हि	...	347	स्यादतीतादतीतश्च द	...	255
*समवायेऽपि रूपस्य	...	339	स्वपक्षः सर्वलोकास्य	...	299
*सम्भवः क्रियते यस्य	...	260	*स्वपक्षे विद्यते रागः	...	185
*सत्यगृह्ये परं स्थानं	...	196	*स्वभावः सर्वभाषाणां	...	316
*सर्वेष्व चटोऽदृष्टो	...	301	स्वयं ये यान्ति निर्वाणं	...	282
*सर्वकार्येषु निष्पत्तिश्	...	198	हेतुः कश्चन देशः स्याद्	...	212
सर्वव्याप्तिन निर्वाणं	...	278	हेतोर्यत् पारिमाण्यस्य	...	213
*सर्वं कार्यामुत्पन्नं	...	201			

II

TIBETAN KĀRIKĀS

kun kyañ yan lag tu gyur nas	..	306	gañ gi yon tan byed po dan	..	240
kun yod ma yin ci bya z'es	..	184	gañ du mñon sum gyis bum der	..	381
rkyen ma tshañ phyir śes pa ni	..	312	gañ phyir dños po hjug hgyur ba	..	250
skye dan skye bar skes bu ni	..	229	gañ phyir ston pañi dpe yod pa	..	397
skye dan gnas dan hñig pa rnams	..	366	gañ phyir yod bdog ces min btags	..	392
skye ba dran pa yod pañi phyir	..	232	gañ tshe skyes pa de yi tshe	..	370
skye ba med kyañ hñig pa las	..	257	gañ tshe mkhas la sa steñ na	..	324
skye ba la sogs thams cad la	..	362	gañ tshe rgyu ni ma gtogs par	..	375
skye bz'in pa sñar ma byuñ yañ	..	373	gañ tshe nañ bdag bud med min	..	226
skye bz'in pa ni phyed skyes phyir	..	366	gañ tshe hbyuñ ba thams cad la	..	227
skye bz'in pa ni ma skyes pa	..	371	gañ tshe smra po brjod bya nañan	....	37
skye bz'in pa ni ma rdzogs kyañ	..	372	gañ tshe rdzas ji tsam gzugs na	..	330
skye bz'in pa yi bdag ñid du	..	367	gañ z'ig gtoñ thabs mi śes de	..	279
skyes pa la ni hoñ ba dan	..	360	gañ z'ig gti mug hgañ z'ig gis	..	285
khyod kyī bdag gañ ñañi bdag min	..	228	gañ z'ig hbyuñ bar byed pa de	..	260
khyod la rañ phyogs chags yod ciñ	..	185	gañ z'ig yod na dños po la	..	207
mkhpa la sogs rnams rtog go ces	..	205	gañ la brten nas hbyuñ yod pa	..	348
gañ gis hñig rten hñi mthon dkañ	..	281	gañ la dan po yod min z'ñ	..	217
gañ gi gñis po bar med par	..	368	gañ la hñir skyo yod min pa	..	187
gañ gi phyir na skye bz'in pa	..	369	gañ la śar gyi phyogs yod pa	..	215
gañ gi phyir na ma hoñs dños	..	253	gañ las hñig rten bstan hbyuñ ba	..	183
gañ gi phyogs hgañ rgyu yin z'ñ	..	212	gal te kun la gñis min na	..	387

gal te kun la bdag yod na	.. 239	shar skyes pa yi phyr na ni	.. 353
gal te grol ba med nid na	.. 246	shar mthoñ ba yi don gañ z'ig	.. 322
gal te dños kun med pañi phyr	.. 394	shon dañ physis dañ cig car z'es	.. 357
gal te dños po yod min na	.. 384	geig yod geig med ces bya ba	.. 399
gal te geig bum mi hdod na	.. 329	chiñ dañ beñ dañ thabs las gz'an	.. 220
gal te rtag tu mi rtag nid	.. 273	chos gañ z'ig la thub pa yis	.. 181
gal te stoñ pañi ñes pa yis	.. 378	chos chags de bz'in gsegs rnams kyis	192
gal te thams cad hjig rten pas	.. 393	chos hdi gañ gis ses gyur pa	.. 291
gal te dus la gnas yod na	.. 269	chos hdi de bz'in gsegs rnams kyis	.. 290
gal te bdag ces bya yod na	.. 245	chos hdi yi ni miñ las kyañ	.. 289
gal te mdog las dbyibs gz'an na	.. 307	chos ni mdor na mi htshes bar	.. 298
gal te rdul la śiñ med na	.. 343	ji ltar kla klo skad gz'an gyis	.. 194
gal te gnas pa mi rtag dañ	.. 274	ji ltar rgyun la lta ñes na	.. 347
gal te phyogs nid du hgyur na	.. 383	ji ltar rnam ses geig gis ni	.. 268
gal te phrad de sgra hdzin na	.. 319	ji ltar bram ze rnams la chos	.. 295
gal te byas pa med kyañ chos	.. 262	ji ltar mi mthun mi rnams la	.. 176
gal te ma hoñs skyes yod na	.. 256	ji ltar gzugs sogs ma gtogs par	.. 340
gal te mi rtag dños gz'an na	.. 270	ji ltar rig pa blañs pa las	.. 296
gal te mi rtag chad yin na	.. 247	ji ltar sa bon mthah mthoñ z'in	.. 200
gal te mi rtag stobs cuñ min	.. 272	ji ltar sa bon byas pa las	.. 249
gal te smra z'in sgra hgro na	.. 318	ji srid sgra thos ma gyur pa	.. 320
gal te z'ig pa ma hoñs pañi	.. 252	hjig rten pa hdi nid bla yi	.. 225
gal te zil mnan tsha na yañ	.. 342	gñis mtshan mi mthun mthoñ nas ni	328
gal te gzugs mthoñ ba yis de	.. 303	rtag pa gañ gi rgyu yin pañi	.. 210
gal te gzugs mthoñ mig hgro na	.. 314	rtag la gnod pa ^{ga} la yod	.. 244
gal te yoñs su brtags pa na	.. 380	rtog pa med par hdod chags la	.. 178
gal te rañ bz'in gyis dños yod	.. 398	blta bya skyes pas bum pa ni	.. 310
gal te ses pa yod rtag na	.. 235	stoñ pa gtan tshigs las hgyur ba	.. 396
gal te gsum dños de gz'an rnams	.. 345	tha mar med pa skye bar hgyur	.. 351
mgal meñi hkhor lo sprul pa dañ	.. 325	thams cad btañ bas mya ñan las	.. 278
hgah lahañ gañ dañ lhan cig tu	.. 179	thams cad hbras buñi don skye ba	.. 201
rgyu hgah z'ig gis stoñ pa yañ	.. 376	thar pa bdag eig yod na ni	.. 223
rgyu ni rnam par hgyur ba na	.. 209	thog ma bar dañ tha ma rnams	.. 355
rgyu med par ni dños po med	.. 203	thogs ldan dños po rtag pa ni	.. 219
rgyu yi zlum po gañ yin pa	.. 213	mthoñ zin dños po mi snañ z'in	.. 275
sgrim pa med par thar hgyur te	.. 264	da ltar ba yi dños po ni	.. 359
dños rnams yoñs su hgyur bā rañ	.. 268	dam pa min la bdag hdzin mehog	.. 287
dños pa-gañ z'ig physis skye ba	.. 259	de nid du bdag med śiam du	.. 292
dños po-kun gyi dños med la	.. 388	de nid ses pas gal te hdir	.. 197
dños po-kun gyi rañ bz'in ni	.. 316	de tshes skye ba yod min z'in	.. 353
dños po-gañ gañ yoñs brtag pa	.. 344	de la de yi dños po ru	.. 354
dños po gañ z'ig gz'an hgah lahañ	.. 326	don min sa bon gyur pa yi	.. 293
dños po dños por mi hgyur te	.. 365	don min sa bon gyur pa yi	.. 293
dños po dños las mi skye ste	.. 364	bdag ni mya ñan hdañ hgyur z'es	.. 182
dños po geig gi lta po gañ	.. 191	bdag ni yod par gyur nañan gzugs	.. 248
dños po rtag pa las skyes pa	.. 211	bde ba la sogs dañ ldan srog	.. 234
dños po mthoñ nas dños po ni	.. 385	mdun gyis len z'in rgyab kyis ni	.. 216
dños po med phyr dños med la	.. 395	hdas pa dañ ni da ltar ba	.. 258

hdas pa las ni hdas hgyur ba	.. 255	mtshan fñid kyis kyañ mtshan gz'i ni	331
rdul phran geig gi gnas gañ yin	.. 214	mtshan fñid rnams dañ so so ni	.. 332
rdul phran la yañ yod pañi dños	.. 386	mtshan las mtshan gz'i gz'an z'e na	.. 363
rdul la cha śas yod med ces	.. 305	rdzas ni bya ba ji bz'in du	.. 236
sdug bñal las kyi nram smñi phyir	.. 297	rdzogs pa yod ces byar hgyur la	.. 374
sdug bñal las thar mi rnams la	.. 224	z'i sgo gñis pa med pa dañ	.. 288
gnas med dños po ga la yod	.. 267	gz'an gyi dños po med par ni	.. 356
nam pa dpyad pa hdi fñid kyis	.. 302	gz'an gyi phyogs ni bzlog pa dañ	.. 379
phyogs śes bya ba phyogs can ni	.. 206	gz'an du śes pa yod pañi khams	.. 287
hphrod pa hdus par gyur kyañ gzugs	.. 339	gzugs fñid bum z'es geig ma yin	.. 327
bum pa rgyu las hgrub hgyur z'in	.. 338	gzugs mthoñ tsha na bum pa ni	.. 301
bum pa la ni rgyu yod min	.. 337	gzugs ni lta z'ig ma gtogs par	.. 308
bya ba dañ ldan rtag pa med	.. 242	gzugs ni bum pañi yan lag ste	.. 334
byed med mya ñan hdañ hgyur z'in	.. 186	gzugs rnams kun lahañ gzugs fñid ni	.. 335
byis rnams ñes pa kho nar ni	.. 284	gzugs ni hbañ z'ig kho na la	.. 304
dbañ po rnams dañ bral sems kyis	.. 321	gzur gnas blo ldan don gñer bañi	.. 276
hbras bu med par rgyu la ni	.. 208	yañ dag mthoñ na gnas mehog la	.. 196
hbras bu med par dños pe ni	.. 349	yod ces bya ba tsam z'ig gis	.. 391
hbras bu yis ni rgyu bz'ig pa	218, 352	yod dañ med dañ yod med dañ, 195, 346, 400	
hbras bu yod fñid gañ hdod dañ	.. 265	yon tan rnams kyis nram kun tu	.. 241
sbyin pa dman pa la gsuñs śin	.. 189	rañ phyogs hjig rten thams cad la	.. 299
ma brten par ni yod fñid med	.. 202	rags pañi don ni gz'an las kyañ	.. 300
ma mthoñ skrag par mi rtsom ste	.. 283	reg dañ mi ldan dños po la	.. 230
ma hoñs pañi dños mthoñ na	.. 261	reg ldan reg dañ mi ldan dañ	.. 333
ma hoñs pa yod hdas pa yod	.. 254	ro sogs dag las gzugs gz'an z'in	.. 336
ma hoñs bum la da ltar bañi	.. 251	la la sdug bñal zil mnan z'in	.. 188
mi rtag fñid gar stobs chuñ der	.. 271	la lar kun tu soñ bar mthoñ	.. 243
mi rtag byas par mthoñ gyur nas	.. 204	lus la yon tan med thos nas	.. 199
mi rtag yin na ci lta bur	.. 263	śes yod yid tsam z'ig la ste	.. 238
mi stoñ med par stoñ pa ni	.. 382	sa ni brtan z'es bya bar mthoñ	.. 309
mi htshe ba dañ bdag rtag pa	.. 231	sañs rgyas kyis gsuñs lkog gyur la	.. 280
mig dañ gzugs la brten nas yid	.. 323	sā kya gos med bram ze ste	.. 294
mig ni hgros dañ ldan hgyur na	.. 313	sun hbyin byed pañi gtan tshigs rñed	390
mig ni hbyuñ gyur rna de bz'in	.. 311	sems pa can dañ ldan bdag kyañ	.. 233
mig ma shoñ bar hdzin na ni	.. 315	bsam bz'in pa na bya ba ni	.. 198
mig la rnam śes yod min z'in	.. 317	bsod nams cuñ du chos hdi la	.. 180
med phyir gz'an gyi phyogs la lan	.. 389	bsod nams hdod pas stoñ pa fñid	.. 193
mya ñan hdas par rañ hgro gañ	.. 282	bsod nams min pa dañ par zlog	.. 190
mya ñan hdas la phun po rnams	.. 221	srid dañ bral la thar pañi tsha	.. 222
tsha ba me fñid du hgyur te	.. 341	srid dañ srid thabs z'i ba yi	.. 277
tshul khrims las ni ñams bla yi	.. 286	srid pañi sa bon rnam śes te	.. 350
la la de fñid la chags te	.. 177		

III

BHAGAVAD-VĀKYAS IN THE COMMENTARY

† एव' स भिचवः ...	20	पङ्केमानि भिचवी नाममात्र' ...	59
अस्ति भिचवस्तदजातमभूतमसंस्कृतम् ...	56	† शङ्खः' निरवशेषमिदं प्रक्षौणम् ...	61
एव' चकुर्भिचव उत्पद्यमान' ...	243	वर' खलु काश्यप पुद्गलदृष्टिः ...	150
† तद्यथापि नाम काश्यप कश्चिद् ...	272	शून्याः सर्वधर्मा निःस्वभावयोगिन ...	294
† तद्यथा भिचवी मायाकारो वा ...	194		

IV

SANSKRIT KARIKĀS CITED IN THE COMMENTARY

अतीता तथता यवत् ...	32	यदि को चि धर्माणि भवेत् स्वभावः ...	244
अनिन्त्या वत संस्कारा ...	109	यः प्रत्ययं जायति स ज्ञातातो ...	294
† आदौ दानादिकवशा ...	23	यो मां हृषिष्य भद्राक्षर ...	179
उपदेशो हि भूखांशो ...	23	शून्यता न दृष्टीना ...	272
धर्मतो बुद्धा द्रष्टव्या ...	179	† सत्त्वो नरो मानव जात दुज्यते ...	245 260
नाख्यहं न भविष्यामि ...	69 146	† संज्ञानि नन्दद्वयसा ...	260
भावानभावानिति यः प्रजानति ...	281	संज्ञताऽसंज्ञत सवविनिता ...	252

V

TIBETAN KĀRIKĀS CITED IN THE COMMENTARY

skye ba dan ni hchi lpho yañ ..	261	dri bral gos la tshon bz'in du ..	23
skye ma hdu byed rnams mi rtag ..	108	hdus byas hdu ma byas kun rnam par	
gañ gis dños po rnams dños po med ces		dben ..	252
śes gyur ..	280	blun la ñe bar bstan pa ni ..	23
gañ dag ña la gzugs su mthoñ ..	179	rañ fiid byuñ bar gyur de la ..	44
gañ z'ig rkyen las kyes pa de ma skyes	283	sañs rgyas rnams ni chos fiid lta ..	179
gal te chos rnams rañ bz'in yod hgyur na	243	sems can mi dan śed skyes kyañ ruñ ste	244
stoñ fiid lta ba thams cad ni ..	271		

VI

VERSES CITED IN NOTES

aniceā vata samphārā ..	109	nivartakaṃ hi puruṣam ..	148
avidyamāne svabhāve ..	239	parivṛtākāmukaśunām ..	3
astitīmātreṇa yadi bhāvo ..	283	bandhyabandhananimuktā ..	60
iti bhāṣya santrāsah ..	146	bhāvo na jāyate bhāvād ..	250
eko bhāvah sarvathā yena dṛṣṭah ..	19	saṭkena yugapad yogāt ..	48
jaha ṇa vi sakkamañajjo ..	24	sammānamātreṇaikena ..	284
na svato jāyate bhavah ..	239	sanyogś cānoranvantareṇa ..	48
na svato nāpi parato ..	239	svato vā parats vāpi ..	239

† Reconstructed from Tibetan.

VII

PASSAGES CITED IN NOTES

apṛāptārthāny akṣīmanahśrotrāṇi	.. 187	tatra paramasattā bhāvo	.. 201
asampattavasenāti attānaṃ	.. 186	tasmād dhi tasya bhavane na guṇo'sti	144
idam idāṇiṃ manāg mīmāṃsāmahe	.. 187	tin' imāni bhikkhavo' uppādo	.. 232
utpannasya punar utpattau	.. 114	na ca āvidyamānasya punar	.. 114
kiṃ punaḥ subhūte utpannadharmā	114	pratibhāsa bim bam āyābhra	.. 198
gandharvanagarasvapnamāyā	.. 198	māyāmaricīsvapnodakacandra	.. 198
catvāri mahābhūtāni pṛthivīdhātur	.. 178	rūpamātmā svāmivat	.. 17
je egam jānai se savvaṃ jānai	.. 19	sarvaṃ bho gautama ekatvaṃ	.. 268
jetṭhakatṭhena upakārako dhammo	.. 185		

VIII

SŪTRAS, ŚĀSTRAS, AND ĀCĀRYAS

Ajitasūtra	 21	Māṇḍukyakārikā	 52
Anavataptahradāpasanīkramasūtra	.. 294	Mūlamadhyamaka Kārikā	33, 39, 52, 57, 60,
Abhidharmakośa	.. 178, 179, 187		180, 212, 249, 250
Abhidharmakośa-bhāṣya	1, 91, 187	Mūlamadhyamakakārikāvṛtti	14, 17, 19,
Abhidharmakośa-vyākhyā	1, 36, 91, 114,		24, 25, 27, 30, 32, 33, 52, 60, 89,
	118, 187		101, 114, 119, 159, 163, 176, 179,
Aṣṭasāhastrikā Prajñāpāramitā	114, 294		185, 210, 211, 232, 237, 243, 244,
Aṣṭāṅgahrdaya	 98		253, 260, 281, 294, 296
Anguttarnikāya	 232	Meghadūta	.. .. 1, 13
Ācārāṅgasūtra	.. 19, 52	Yogavāsiṣṭha	 52
Udāna	 56	Yogiyājñavalkya	 148
Udānavarga	 169	Syādvādamāñjari	 19
Kāśyapa-parivarta	.. 150, 272	Lalitavistara	 198
Kundakundācārya	 24	Laṅkāvatāra	.. 60, 198, 268
Guṇaratna	.. 19, 60	Vajracchedikā	 179
Caraka	 98	Vasubandhu	 48
Candrakīrti	.. 41, 57	Vibhaṅga	 178
Nyāyakandali	.. 187, 201	Vibhāvinī Tīkā	 186
Nyāyapraveśa	 201	Visuddhimagga	 185
Nyāyasūtra	.. 187	Vimśatikārikā	 48
Nyāyopadeśa	 52	Vedāntasūtra	 48
Pitāputrasamāgama	 243	Śaṅkara	 48
Paramārthaśūnyatā	 243	Śikṣasamuccaya	.. 114, 243
Pramāṇatattvālankāra	 187	Śūnyatāsapatti	 201
Prāśastapāda bhāṣya	 201	Śaḍdarśanasamuccaya	.. 19, 60
Pañcatantra	 23	Samyuttanikāya	.. 61, 109
Pāṇini	 137	Samayaprabhṛta (Samayapāhuḍa)	.. 24
Buddhapālita	.. 30(add)	Sammoahavinodini	 61
Bodhicaryāvatārapañjikā	146, 179, 243,	Sarvasiddhāntasaṅgraha	 213
	272, 294	Suttanipāta	 61
Bhāgavata-purāṇa	 52	Subhāṣitasāṅgraha	22add, 272, 294, 296
Mahāyānasūtrālaṅkāra	 14	Haribhadra	 201
Mahāvvyutpatti	.. 97, 98, 243	Hastikakṣayasūtra, Ārya	.. 243
Mādhyamikāvatāra, 7, 41, 98, 114, 211			